

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

ВЕЛИНКА Р. ТОМИЋ

**ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА
ИСКЉУЧЕНОСТ - КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА
НА ПРИМЕРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2015. године

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF ECONOMICS

BELGRADE

VELINKA R. TOMIĆ

**LABOR MARKET AND SOCIAL EXCLUSION –
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BIH,
SERBIAN AND CROATIAN EXAMPLES**

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2015.

Ментор: _____

проф. др Биљана Јовановић Гавриловић, редовни професор

Универзитет у Београду, Економски факултет

Чланови комисије:

1.

2.

Датум одбране: _____

ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ - КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ПРИМЕРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ

За незапосленост се често каже да је један од најтежих економских проблема. Поред тога што директно доводи до изостанка производње и прихода, незапосленост доприноси "разградњи" људског капитала, повећава неједнакост и неравноправност у друштву, а код појединаца неријетко изазива и значајна психолошка оптерећења кроз осјећај бескорисности и безизлажности.

Овако представљена незапосленост је важан покретач процеса друштвене маргинализације, јер управо неповољан положај појединаца на тржишту рада (нарочито ако је у питању дуготрајна незапосленост) за последицу има сиромаштво и социјалну изолацију тј. социјалну искљученост. Социјална искљученост није стање већ процес у којем су одређене групе систематски обесправљене и привремено или трајно искључене са тржишта рада и неријетко дискриминисане. Дискриминација се врши по основу расе, религије, поријекла, пола, доби, инвалидитета, ХИВ статуса, миграцијског статуса или мјеста живљења, тако да се социјална искљученост најчешће јавља међу дугорочно незапосленим, али и расељеним лицима и повратницима, особама ниског нивоа образовања, Ромима, особама са инвалидитетом и руралним становништвом.

Генерални циљ овог рада је дефинисање мјера за унапређење ефикасности програма за укључивање социјално искључених са тржишта рада, као дијела социјалне и политике развоја, у правцу елиминисања или бар ублажавања узрока искључивања и подстицања економског раста, првенствено кроз потврду улоге и значаја који положај на тржишту рада, појединца или групе, може имати у генерисању и сузбијању њихове социјалне искључености.

Кроз дефинисање и анализирање концепта социјалне искључености, али и анализу друштвеног контекста који стоји иза овог концепта, идентификују се основне димензије и узроци који појединце доводе у зачарани круг сиромаштва, незапослености и социјалне искључености. Као додатни циљ овог рада може се

поставити давање јасног прегледа неких процеса и стања на националним тржиштима рада, тј. основних карактеристика тржишта рада Босне и Херцеговине (БиХ), Србије и Хрватске.

У ствари, рад тежи да да одговор на питање да ли се адекватним програмима политике запошљавања и социјалне политике, који уважавају мултидимензионалну природу феномена социјалне искључености, могу створити реалне претпоставке за ублажавање акутне изолације у овим „земљама у транзицији“. Развој тржишта рада и његових институција је предуслов за елиминисање једног од најзначајнијих узрока социјалне искључености. Такође, је неопходно побољшање координације међу постојећим социјалним програмима и програмима политике запошљавања, те пажљиво преусмјеравање средстава за смањење социјалне искључености. Упознавање са тенденцијама у свијету, коришћење научних сазнања и искустава земаља чланица Европске уније, указују на потребу креирања активних мјера и програма политике запошљавања, социјалне политике и политике раста у оквиру њих, тј. стварање предуслови за социјално укључивање неукључених.

Ефикасна интеграција појединаца у друштвене процесе и борба против дискриминације представљају важан фактор за повећање радне снаге и јачање социјалне кохезије. Међу значајне мјере у овој области спада побољшање услова на тржишту рада за људе са посебним потребама, мигранте и етничке мањине. Потребно је пружати додатну помоћ дискриминисаним групама, прије свега, ниско образованим, корисницима социјалне помоћи, самохраним родитељима, Ромима и другим угроженим групама. Држава има кључну улогу не само у доношењу одговарајућих политика, већ и у обезбјеђивању људског развоја и усмјеравању на угрожене групе првенствено кроз снажење инвестиционе климе, обезбјеђивање социјалне заштите, подизање нивоа људских способности итд. Са тим у вези је и проблем неформалне економије, за коју се каже да је извор раста и да је њено ресорбовање у званичну економију подручје у којем се може наћи рјешење неких проблема у вези са социјалном искљученошћу.

Период који обухвата истраживање је 2008-2012. година, како би се обухватио период прије последње кризе, године кризе и садашњи моменат на тржишту рада у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској.

Кључне ријечи: тржиште рада, незапосленост, социјална искљученост, запошљивост, рањиве групе

Научна област: Друштвене науке

Ужа научна област: Економска политика и развој

УДК број: 364.662:331.56(497.11+497.5+497.6)(043.3)
331:364.662(497.11+497.5+497.6)(043.3)

LABOR MARKET AND SOCIAL EXCLUSION – COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BIH, SERBIAN AND CROATIAN EXAMPLES

Unemployment is often said to be one of the worst economic problems. Apart from being the absence of production and revenue, unemployment contributes to „breakdown” of the human capital, it increases inequality and discrimination in the society, whereby it infrequently causes considerable psychological burdens with individuals through the feeling of uselessness and hopelessness.

Unemployment, presented in this way, is an important driving force of the social marginalization process, because it is just the unfavorable position of the individuals at the labor market, especially if it is about the long-term unemployment, which in most cases results in poverty and social isolation, namely social exclusion. Social exclusion is not the situation but the process in which some groups are systematically deprived of their rights and either temporary or permanently excluded from the labor market and are infrequently discriminated. Discrimination is practiced on the basis of race, religion, origin, sex, age, disability, HIV status, migration status or place of residence so that the social exclusion most frequently occurs among those who have been unemployed for a long time, but also among the displaced and returnees, persons of a low level of education, the Roma, persons with disability and rural population.

The general aim of this work is to define the measures for improvement of the program efficiency for inclusion of those socially excluded from the labor market, as a part of the social and development policy, in order to eliminate or at least mitigate the cause of exclusion and stimulation of the economic growth, first of all confirming the role and importance which the position at the labor market of the individual or group, may have in generating and preventing their social exclusion.

Defining and analyzing the social exclusion concept, but also the analysis of the social context which stands behind this concept, the basic dimensions are defined as well as the causes which the individuals bring into the vicious circle of poverty, unemployment and social exclusion. The issue of giving a clear overview of some processes and situations at

the national labor market, namely basic characteristics of the labor market of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia may be raised as additional aim of this work.

Actually, the work also aims at providing an answer to the question whether applying appropriate programs of the employment and social policy, which respect multidimensional nature of the social exclusion phenomenon may create real assumptions for mitigation of the acute isolation in these „countries in transition”. It is for sure that the labor market development and of its institutions is the precondition for elimination of one of the most important causes of the social exclusion. Also, it is necessary to improve coordination between the existing social programs and ones of the employment policy, and to carefully re-allocate the means for decrease of the social exclusion. Getting acquainted with the tendencies in the world, use of the scientific knowledge and experiences of the countries, European Union members, point out to the need to create active measures and programs of the employment and social policy as well as the one of growth within the scope of them, namely to create the preconditions for social inclusion of those excluded.

The efficient integration of the individual in the social processes and struggle against discrimination is an important factor to increase the labor force and strengthen the social cohesion. Improvement of conditions at the labor market for disabled persons, migrants and ethnical minorities are some of the important measures in this area. It is necessary to offer additional help to the discriminated groups, first of all, those with a low level of education, beneficiaries of social assistance, self-supported parents, the Roma and other vulnerable groups. The state has a key role not only in making appropriate policies, but also in providing the human development and directing at the vulnerable groups firstly by strengthening the investment climate, providing social protection, increasing the levels of human capabilities, etc. The problem of informal economy is related to it, which is said to be the source of growth and that its resorption into the official economy is the area in which a solution for some problems may be found, regarding the social exclusion.

The period covering this research is 2008 – 2012 in order to include the period before the last crisis, the years of crisis and current moment at the labor market in Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia.

Key words: labor market, unemployment, social exclusion, employment prospects, vulnerable groups

САДРЖАЈ:

УВОД	1
I ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА АНАЛИЗА	4
1. ТРЖИШТЕ РАДА - ПОЈАМ И ПОКАЗАТЕЉИ	4
1.1. Појам тржишта рада	4
1.1.1. Понуда и тражња радне снаге	7
1.1.2. Неравнотежа на тржишту рада: незапосленост	12
1.2. Показатељи тржишта рада	15
1.2.1. Општи показатељи тржишта рада	17
1.2.2. Показатељи структуре запосленог и незапосленог становништва	19
1.2.3. Развој додатних показатеља тржишта рада	20
2. СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ-КОНЦЕПТ И МЈЕРЕЊЕ	24
2.1. НАСТАНАК КОНЦЕПТА СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	24
2.2. ДИМЕНЗИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	27
2.3. ТИПОЛОГИЈА СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	31
2.4. ИЗВОРИ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	33
2.5. ОБРАЗОВАЊЕ И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ	35
2.6. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА И ПРИКАЗИВАЊА СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	39
2.6.1. Индикатори сиромаштва и мјере неједнакости	39
2.6.2. Индекси хуманог развоја	46
2.6.3. Показатељи социјалне искључености	52
II УТИЦАЈ ТРЖИШТА РАДА НА СОЦИЈАЛНУ ИСКЉУЧЕНОСТ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ	61
1. СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ НА ПРОСТОРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ	61
1.1. РАЗМЈЕРЕ И ПРОФИЛ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ	61
1.1.1. Етничка подјела и искљученост на националној основи	61
1.1.2. Родни аспект социјалне искључености	71
1.1.3. Образовање и социјална искљученост	76
1.1.4. Посебно осјетљиве социјалне групе	85
1.2. РЕГИОНАЛНЕ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ СА АСПЕКТА СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	104
2. ТРЖИШТЕ РАДА КАО КЉУЧНИ ИЗВОР СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ	110
2.1. КАРАКТЕРИСТИКЕ, СТАЊЕ И КРЕТАЊА НА ТРЖИШТУ РАДА БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ	110
2.1.1. Узроци незапослености	110
2.1.2. Динамика тржишта рада у БиХ, Србији и Хрватској	118
2.1.3. Компаративни преглед основних карактеристика радне снаге у БиХ, Србији и Хрватској	151
2.1.4. Неформално тржиште рада	155
2.2. ЗАПОСЛЕНОСТ И НЕЗАПОСЛЕНОСТ СОЦИЈАЛНО УГРОЖЕНИХ И ИСКЉУЧЕНИХ	159
2.2.1. Посебно рањиве групе на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске	159
2.2.2. Дужина чекања на запослење социјално искључених особа	175
2.2.3. Социјалне и психолошке посљедице незапослености	179
2.3. ИНСТИТУЦИЈЕ НА НАЦИОНАЛНИМ ТРЖИШТИМА РАДА	181
2.3.1. Заводи и националне службе за запошљавање	181
2.3.2. Ресорна министарства	185
2.3.3. Синдикалне организације	187
2.3.4. Остале институције из области тржишта рада	189
2.4. АДМИНИСТРАТИВНИ ТРОШКОВИ И ПАСИВНЕ МЈЕРЕ НА ТРЖИШТУ РАДА БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ	194
III МЈЕРЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ СИТУАЦИЈЕ НА ТРЖИШТУ РАДА И ЗА СУЗБИЈАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ	203

1. МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИСКУСТАВА РАЗВИЈЕНИХ ЗЕМАЉА У СУЗБИЈАЊУ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ	203
1.1. Социјална искљученост у контексту ЕУ	203
1.1.1. Становништво под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености	204
1.1.2. Европска платформа за борбу против сиромаштва и социјалне искључености	207
1.2. Основни узроци и размјере незапослености у развијеним европским земаљама	216
1.2.1. Узроци незапослености у европским земаљама	216
1.2.2. Размјере незапослености у развијеним европским земаљама	222
1.3. Сузбијање незапослености: могуће друштвене-економске мјере	228
1.3.1. Активне и пасивне мјере на тржишту рада	228
1.3.2. Издајања за активне и пасивне мјере у земаљама чланицама ЕУ	232
1.3.3. Партиципанти у АПТР и корисници пасивних мјера политика тржишта рада	238
1.4. Запошљавањем против социјалне искључености - добри примјери из праксе	242
2. УЛОГА ДРЖАВЕ	245
2.1. Социјална заштита: од социјалне асистенције до социјалне укључености	245
2.2. Национални законски оквири и радно-правна регулатива	252
2.3. Национална стратегија запошљавања	257
3. РАЗВОЈ ЉУДСКИХ РЕСУРСА И ДОЖИВОТНО УЧЕЊЕ	261
3.1. Систем доживотног учења и развој људског капитала	261
3.2. Систем доживотног учења и развој људског капитала у БиХ, Србији и Хрватској	265
3.3. Флексибилност и прилагодљивост радне снаге, нови облици запошљавања	268
4. БОРБА ПРОТИВ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ НА ТРЖИШТУ РАДА	270
4.1. Запослени у борби против дискриминације	270
4.2. Дискриминација на тржишту рада - стање на националним тржиштима рада	272
5. ОЦЈЕНА ЕФИКАСНОСТИ НАЦИОНАЛНИХ МЈЕРА АКТИВНЕ ПОЛИТИКЕ ТРЖИШТА РАДА	276
5.1. Мјере активне политике запошљавања у БиХ	276
5.2. Мјере активне политике запошљавања у Србији	279
5.3. Мјере активне политике запошљавања у Хрватској	284
5.4. Методи евалуације мјера АПТР	286
5.4.1. Експериментални метод	288
5.4.2. Неекспериментални (квазиекспериментални) методи	291
5.5. Оцјена успјешности изабраних мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској	294
5.5.1. Студије ефикасности спроведених мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској	294
5.5.2. Оцјена ефикасности мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској у 2012. години	297
ЗАКЉУЧАК	326
ЛИТЕРАТУРА	330

УВОД

Предмет истраживања ове докторске дисертације је улога тржишта рада у генерисању и сузбијању социјалне искључености. У досадашњим радовима и емпиријским истраживањима феномена социјалне искључености унутар Европске уније (ЕУ), пажња је била управо на искључености са тржишта рада. Разлог томе лежи у чињеници да и незапосленост и смањена социјална издавања нарочито угрожавају социјалну интеграцију и партиципацију.

За феномен социјалне искључености се каже да је у посљедњих десетак година постао један од најпопуларнијих предмета истраживања друштвених наука. Неки чак сматрају да је социјална искљученост „главни друштвени проблем нашег времена“ који потискује старе устаљене приступе, посебно сиромаштва и маргинализације.

Искљученост одређених припадника и цијелих скупина друштва из главних друштвених токова представља један од озбиљнијих изазова с којима се свијет данас суочава. Социјална искљученост није избор; она представља показатељ неједнаке расподеле нематеријалног и материјалног богатства, све слабију социјалну солидарност, ограничен приступ могућностима, те неприкладно спровођење европских и свјетских норми и стандарда.

Тежња за солидарношћу и социјалном укљученошћу још 1987. године је наведена у Јединственом европском уговору. Ријеч је о оригиналном разумијевању друштвених неједнакости које отвара нове могућности њиховог тумачења и смањивања. Државе кандидати за чланство у Европској унији (ЕУ) морају прије приступања ЕУ припремити, у сарадњи с Европском комисијом, Заједнички меморандум о социјалном укључивању.

Друштвена или социјална искљученост је укратко појам који означава шта се може догодити када појединци или цијела подручја пате од комбинације повезаних проблема попут незапослености, неадекватне обучености, ниског прихода, лоших

услова становања, околине са високом стопом криминалитета, лошег здравља и распада породице.

Релативно висока незапосленост у Европи 90-тих година и неопходност рјешавања тог проблема утицали су да се, и код најразвијенијих земаља, проблематика тржишта рада постави као једно од централних, односно проритетних циљева економске политике. Још је у склопу заједничких смјерница политике запошљавања Европске уније из 1997. године, у оквиру четири основна стуба те политике, наведено уклањање свих облика дискриминације код запошљавања:

- повећање стопе запослености становништва,
- подстицање предузетништва и предузетничке свијести,
- подстицање прилагодљивости појединаца и предузећа и
- једнаке могућности запошљавања (уклањање свих облика дискриминације).¹

Незапосленост у земљама које су настале распадом СФРЈ расте још од 1970-их година, у почетку умјерено, а током деведесетих готово експоненцијално. Врхунац достиже почетком 21. вијека када је, у већини новонасталих држава, стопа регистроване незапослености премашила 20%.

Дуготрајна незапосленост има за посљедицу сиромаштво и социјалну изолацију. Примарни покретач процеса друштвене маргинализације је неповољан положај појединаца на тржишту рада. Развој тржишта рада и његових институција је предуслов за елиминисање једног од најзначајнијих узрока социјалне искључености.

Ефикасна интеграција и борба против дискриминације представљају важан фактор за повећање радне снаге и јачање социјалне кохезије. Међу значајне мјере у овој области спада побољшање услова на тржишту рада за људе са посебним потребама, мигранте и етничке мањине. Потребно је пружати додатну помоћ

¹ J. Goetscky (2001) стр. 402.

дискриминисаним групама, прије свега, ниско образованим, корисницима социјалне помоћи, самохраним родитељима, Ромима и другим угроженим групама.

Одржив људски развој захтијева борбу против социјалне искључености. Док се појму искључености и њеним узроцима у литератури посветило доста простора, недовољно је истражено како главни елементи искључености заједно стварају ситуацију из које је прилично тешко изаћи. Социјална искљученост мора се превладати. Морална је обавеза свакоме осигурати боље могућности за живот.

I ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА АНАЛИЗА

1. ТРЖИШТЕ РАДА - ПОЈАМ И ПОКАЗАТЕЉИ

1.1. Појам тржишта рада

Тржиште рада, као и тржиште робе и капитала, представља нераздвојни елеменат тржишне привреде. Тржиште рада се издваја у односу на друга тржишта на којима се такође сучељавају понуда и тражња неке робе. Рад је роба на овом тржишту, али је истовремено и људска вриједност, неодвојиви дио комплексног људског бића, што представља прву специфичност овог тржишта. Због те специфичности тржиште рада мора да буде друштвено регулисано али истовремено и да остане слободно.

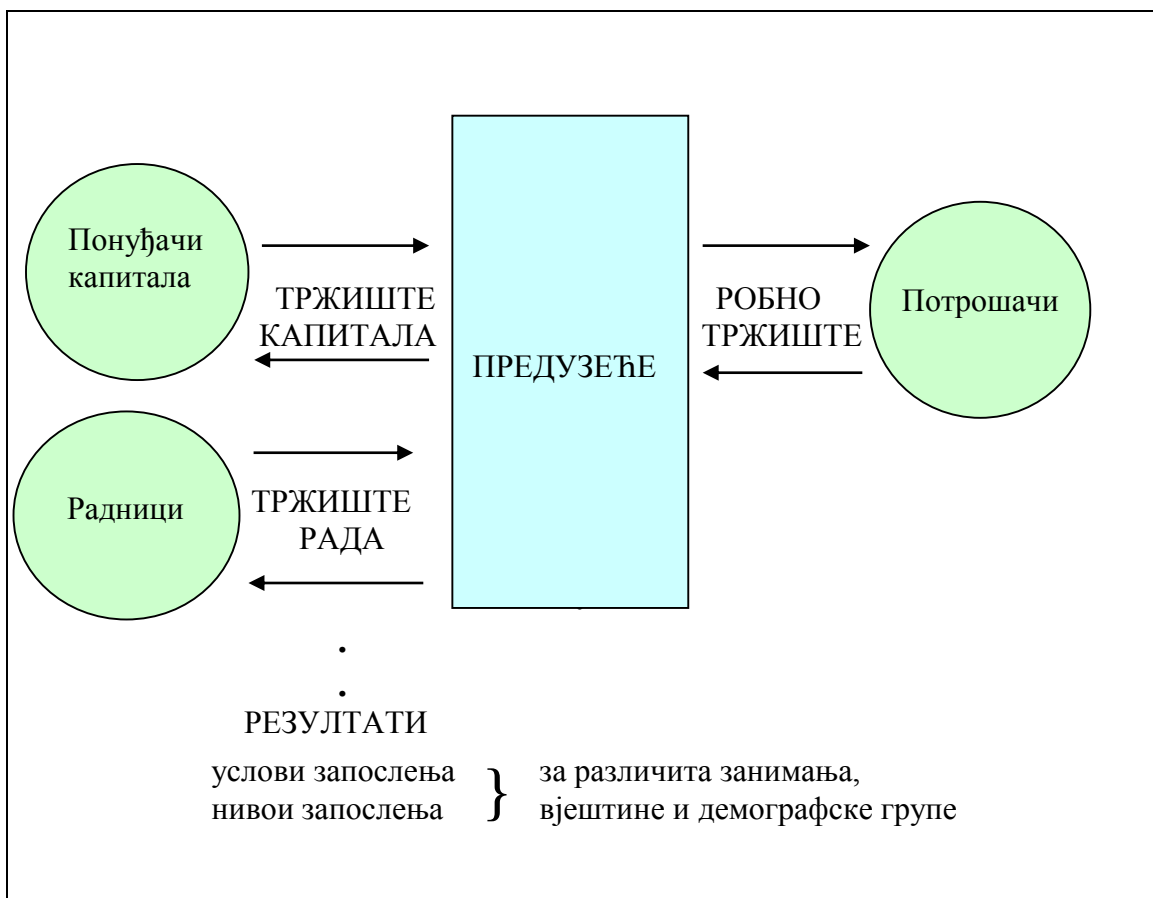
На савршеном тржишту рада постоји велики број радника и велики број послодаваца, при чему нико од њих не може одређивати цијену рада, тј. најамнину. Цијена се формира искључиво под утицајем понуде и тражње на тржишту рада. Сви радници су једнако вјешти и продуктивни. Постоји савршена информисаност радника, што је у уској вези са њиховом савршеном мобилношћу. Савршено тржиште рада карактерише одсуство сваког облика државног интервенционизма. Постојање одређене „природне“ стопе незапослености се дугује вољној незапослености.²

Савремено тржиште рада је имперфектно тржиште. Несавршеност савременог тржишта рада се огледа и у ниском степену мобилности радника различитих карактеристика које одређују различите нивое продуктивности рада. Услјед појаве и развоја синдиката и преговарачких субјеката, те укључивања државе као регулатора на тржиште радне снаге, однос између радне снаге и капитала најмање је препуштен појединачним односима између власника радне снаге и власника капитала.

² Boeri, T. & van Ours, J. (2013) стр. 7.

Иако су се односи на тржишту рада умногоме усложнили и институционализовали, оно задржава своје основне карактеристике, тј. понуда и тражња радне снаге и висина наднице се понашају у складу са тржишним законитостима. И синдикати и удружења послодаваца и држава, приликом преговора, морају да воде рачуна о односу понуде и тражње радне снаге. Такође, законска регулатива из области радних односа, као и колективни уговори, спречавају послодавце да једнострано дају отказ раднику.

Смисао и циљ постојања и рада било ког привредног субјекта је успјешно пословање. Ради остварења тог циља у стварности се једна компанија појављује на више или мање различитих тржишта. На тржишту капитала и рада се набављају инпути, а на робном тржишту се нуде производи, тј. аутпути. У интеракцији свих учесника на овим тржиштима настаје добит за све. Наредна Слика 1. приказује поменути однос и улогу компаније, тржишта и потрошача:

Слика 1. Резултати пословања предузећа
Извор: Ehrenberg, R. & Smith, R. (2006) стр. 35.

У овом међуодносу најважнији резултати тржишта рада се посматрају кроз услове и нивое запослености. Анализа резултата и последица тржишта рада преко услова запослености и нивоа запослености најчешће полази од различитих занимања, вјештина или демографских група које одсликавају дато тржиште рада. На сваки резултат тржишта рада у мањем или већем обиму дјелују снаге понуде и тражње. Како то описује познати економиста Алфред Маршал: „Понуда и тражња утичу на економска остварења исто као што обје оштрице маказа дјелују на тканину коју сијеку.“³ Чувени британски економиста Давид Рикардо је, у свом дјелу *Principles of Political Economy and Taxation* из 1817. године, појам тржишта рада увео у истраживачки простор, анализирајући начин формирања тржишне цијене рада.

Дакле, на свим овим тржиштима се појављују купци и продавци, па ни тржиште рада није изузетак: на њему су купци послодавци а продавци радници. Учесници на тржишту рада не морају бити активни сваког момента у тражењу упосленика или посла, али сваког дана хиљаде фирми и радника излазе на тржиште са тежњом да обаве „транзакцију“. Запосленост свих радно способних грађана неке земље се сматра само теоријским стањем, али се све привреде свијета боре да обезбиједи посао за што већи број радно способних становника.

Тржиште рада може бити локално, национално, међународно и свјетско. Ако се потрага послодаваца за упослеником или радника за послом своди на регион, онда је у питању локално тржиште рада. Ако посматрамо радника, који посао тражи негдје на територији своје државе, онда говоримо о националном тржишту рада, а ако се говори о тржишту рада изван граница једне земље онда је ријеч о међународном тржишту рада.⁴

Рад као фактор производње

Три најбитнија фактора производње, који представљају инпуте у производњи добара и услуга, су рад, земља и капитал. Рад је кључна друштвена појава и основа функционисања модерних друштава. У раду личност првенствено ствара изворе

³ Ehrenberg, R. & Smith, R. (2006) стр. 48.

⁴ Исто, стр. 26.

своје егзистенције, али се кроз радни процес дешава и процес социјализације, јер се размјењују енергија, знање и искуство са другим личностима.

У економији рада се сусрећемо са теоријама које развијају концепт под називом људски капитал, а који означава знање, вјештине и искуство које повећава радну способност појединца и има вриједност за послодавца. Истовремено, за људски капитал се каже да је врло сложена имовина предузећа. Исти квалитети којима људи пружају допринос конкурентности и мобилности предузећа чине људски капитал тешким за мерење и управљање. Компетенције и посвећеност које људи исказују у једној ситуацији могу бити потпуно безвриједне у некој другој ситуацији. Адам Смит је, почетком XX вијека, тврдио: „Рад је био прва цијена, изворни новац за куповину, којим су се плаћале све ствари. Нити златом, нити сребром, већ радом су се у почетку куповала сва блага свијета.“⁵

1.1.1. Понуда и тражња радне снаге

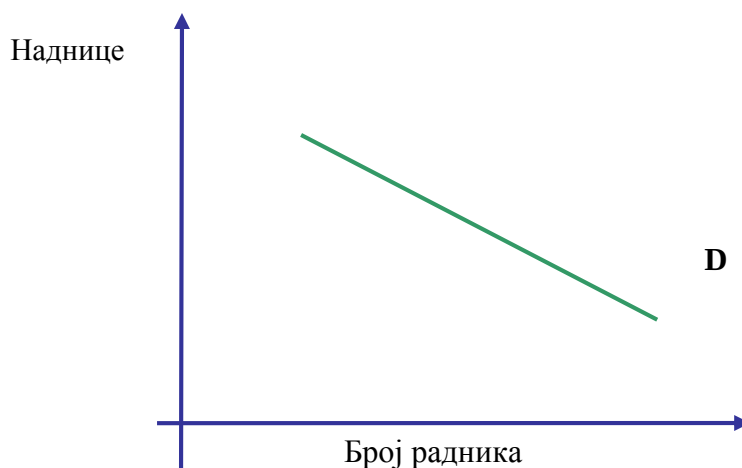
Студије о тржишту рада почињу и завршавају се анализом понуде рада и тражње за радом. У економији рада, рад се дефинише као роба, која се купује и продаје тј. има своју цијену, па тржиште рада представља размјену рада између заинтересованих учесника, на једној страни понуђача слободних радних мјеста (послодаваца) и на другој, потенцијалних кандидата за запошљавање. Дакле, на тржишту рада се сусрећу понуда и потражња радне снаге.

Комбиновањем различитих фактора производње, углавном капитала и рада, предузећа производе различите производе и услуге, које продају на робном тржишту. Приход који остварују том продајом и начин комбиновања количине рада и капитала зависи од следећа три чиниоца: тражње за производима предузећа, количине рада и капитала које предузеће може набавити по датим цијенама и избора технологије која му је на располагању. Анализа тражње на тржишту рада се може одвијати у правцу испитивања утицаја промјена поменутих чинилаца на

⁵ Smith, A. (1904) СН. V, стр. 54.

запослене раднике у неком предузећу, али и на запослене раднике у једној привредној дјелатности.

Примјера ради, ако дође до пораста зарада, уз претпоставку константности преосталих чинилаца, који могу дјеловати на тражњу за радом, доћи ће и до промјене тражње за радом. Каква та промјена може бити? Повећање зарада води већим трошковима производње, што последично води повећању цијене производа. Потрошачи због виших цијена купују мање, тј. пада тражња за тим производом, што послодавцу налаже смањење обима производње и/или броја запослених. Ово смањење тражње се зове доходни ефекат, а пад запослености се зове ефекат обима.⁶ На неколико наредних слика, ради пружања основног увида у варијабле које доводе до појаве незапослености, приказане су криве тражње и понуде.

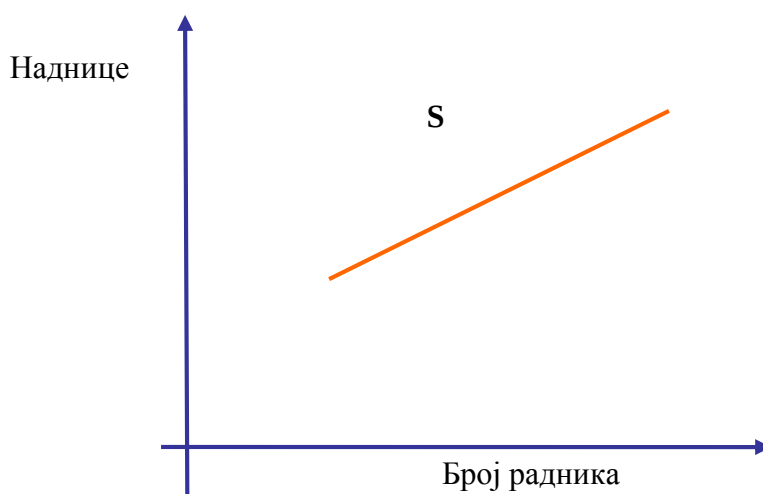
Слика 2. Крива тражње за радом
Извор: Ehrenberg, R. & Smith, R. (2006) стр. 37.

Приказана крива има негативан нагиб што значи да пораст зарада води паду тражње за радом. Крива тражње за радом нам говори како се дати ниво запослености, исказан радним сатима или бројем запослених, мијења са промјенама цијене рада уз претпоставку константности осталих фактора који утичу на тражњу. Тражња за радом је, као и за осталим факторима производње, изведена тражња, јер услуге рада

⁶ Ehrenberg R. & Smith, A (2006) стр. 39.

нису финална добра која користе потрошачи, већ су инпути за производњу других добара.

На наредној слици је приказана крива понуде рада, за неки дати распоред понуде. Крива понуде има позитиван нагиб што значи да пораст зарада води порасту понуде рада. Крива понуде рада говори како се за дати ниво запослености, исказан радним сатима или бројем запослених, мијења са промјенама цијене рада, уз претпоставку константности осталих фактора који утичу на понуду.

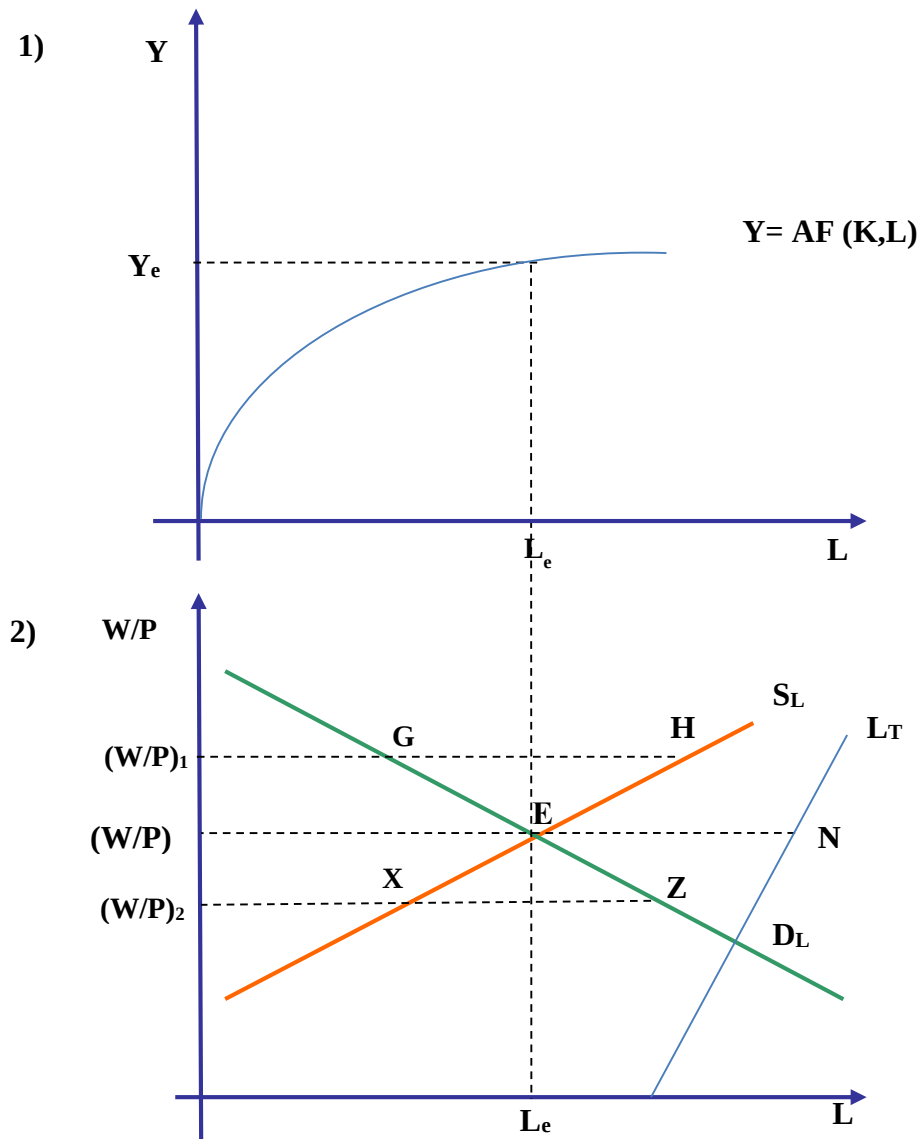

Слика 3. Крива понуде рада
Извор: Ehrenberg, R. & Smith, R. (2006) стр. 41.

Класични модел тржишта рада (Слика 4. панел 2) полази од претпоставке да је тржиште савршено конкурентно. Тражња за радом је опадајућа функција реалне наднице: $DL=DL(W/P)$, а понуда рада растућа функција реалне наднице: $SL=SL(W/P)$. Пресјек крива понуде и тражње за радом (E) одређује равнотежни ниво надница (W/P) и равнотежни ниво запослености (пуну запосленост) Le .

Ако би тренутни ниво надница био виши или нижи у односу на тачку пресјека E , под дејством тржишта дошло би до поновног успостављања равнотеже. Уколико су наднице на нивоу $(W/P)_2$, вишак тражње за радом ZX ће условити раст надница до равнотежног нивоа. У случају да су наднице више од равнотежног нивоа, нпр. на нивоу $(W/P)_1$, јавља се вишак понуде рада HG , што узрокује смањење надница

све до равнотежне тачке E . Крива LT представља укупну радну снагу која ће за дату надицу бити запослена. Према класичном моделу тржишта рада, у равнотежној тачки E не постоји невољна незапосленост, већ се може јавити само вољна или фрикциона незапосленост. Равнотежа на тржишту рада одређује ниво производње, представљен на панелу 1).

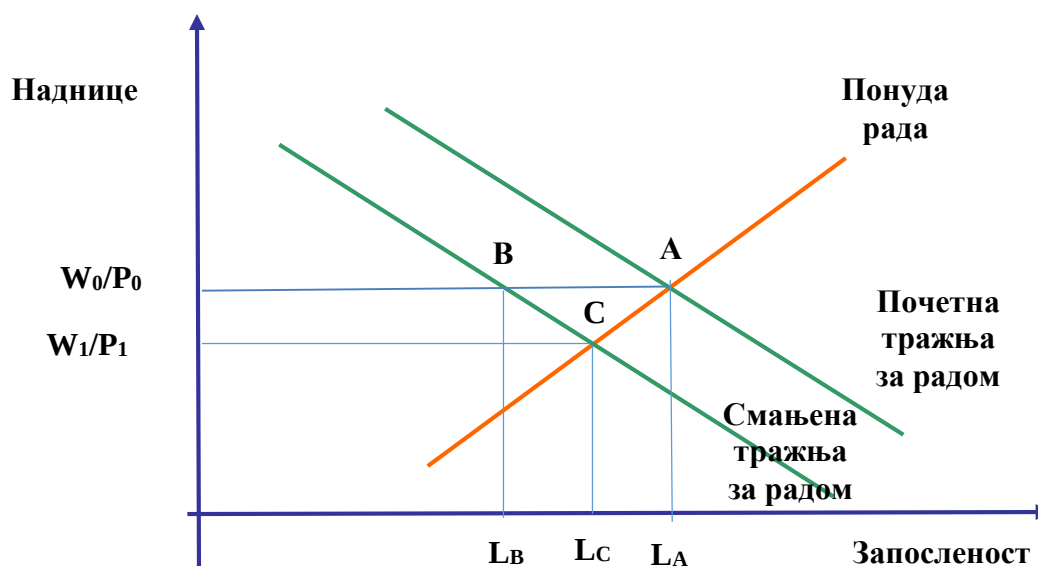

Слика 4. Одређивање нивоа најамнина пресеком крива понуде и тражње
Извор: Snowdon, B. & Vane, H. (2005) стр. 43.

Претпоставке тржишта потпуне конкуренције су да има пуно послодаваца и да не постоји међусобни договор између њих, па они не могу да наметну ниво најамнина који би жељели, јер понуда рада и тражња за радом дјелују увијек у правцу

равнотежног нивоа најамнина. С друге стране, не постоје ни међусобни договори ни организовани наступи радничке класе, па из истих разлога као и послодавци, ни радници не могу да подигну најамнине изнад равнотежног нивоа.

Управо супротне претпоставке су развиле присталице Кејнзијансе теорије тржишта рада. По њима тржиште рада није потпуно конкурентно, не постоји флексибилност надница и постоји невољна незапосленост.⁷ Пад тражње не доводи аутоматски до пада надница, оне остају непромијењене, али је запосленост смањена ($L_A - L_B$), тј. јавља се незапосленост. Да су наднице флексибилне, пад запослености би био мањи ($L_A - L_C$), како је представљено на наредној Слици 5.:

Слика 5. Кејнзијанско тржиште рада
Извор: Јакшић, М. (2005) стр. 317.

Дакле, услови потпуне конкуренције на тржишту рада нису могући, јер се јављају фактори који вјештачки ограничавају понуду и тражњу за радом, супротно претходно описаној слободној тржишној игри којом се одређује равнотежни ниво надница. Ови фактори су првенствено радници организовани у синдикатима, послодавци организовани у удружењима послодаваца и држава која одређује висину надница у јавном сектору.

⁷ Марјановић, Г. (2009) стр. 84.

1.1.2. Неравнотежа на тржишту рада: незапосленост

Дефиниција незапослености

За незапосленост се каже да није постојала једино у првобитној заједници. Иако се до IX вијека проблем незапослености посматрао искључиво кроз посљедице које изазива - сиромаштво и биједу, са сигурношћу можемо рећи да је феномен незапослености највише истраживана појава која се помиње у вези са тржиштем рада. Тек је почетак 20. вијека донио промјену и заокрет од посматрања незапослености као индивидуалног проблема појединца ка незапослености као проблему цјелокупног друштва и привреде.⁸ Чак ни Адам Смит незапосленост није посматрао као економски проблем, вјерујући у апсолутну моћ „невидљиве руке“ која успоставља равнотежу.⁹

У зависности од контекста у којему се користи, појам незапослености може имати различита значења. Незапосленост првенствено означава неравнотежу понуде и тражње рада на појединим дијеловима или на цјелокупном тржишту рада неке државе. Незапосленост је став појединца или спремност на прихватање посла под одређеним условима, али и евидентираност на листи завода за запошљавање и право на новчану накнаду за незапослене.

Најчешће коришћена, стандардна дефиниција незапослености Међународне организације рада (МОР) гласи:

„Незапосленим се сматрају особе старије од добне границе одређене за мјерење економски активног становништва, које су:

- током референтног раздобља биле без посла,*
- током тог раздобља биле у сваком тренутку на располагању за посао, те*
- тражиле посао, тј. предузимале одређене кораке у циљу проналажења посла“.*¹⁰

Из ове дефиниције произилази да се појединац сматра незапосленим само ако испуњава сва три ова критеријума истовремено, и то током посматраног периода.

⁸ Мрњавац, Ж (1996а) стр. 9.

⁹ Smith, A. (1904) CH. II стр. 365.

¹⁰ Hussmanns, R. (1990) стр. 13.

У Кејзијанској економији наилазимо на став да је невољна незапосленост јаз између броја људи који раде, када је тржиште рада у равнотежи, и укупног броја људи на располагању за рад. Незапосленост је само један симптом несавршености тржишта рада.¹¹ Неки други аутори приликом дефинисања термина незапосленост указују на то да тржиште рада и није тако једноставно. Иако су радно способни и желе, неки људи не могу добити посао.

Постојање незапослености сигнализира да ни укупна производња нације неће постићи пуну производну ефикасност. Јачина којом незапосленост узрокује недостатке тржишта рада зависи, свакако, од броја људи који су незапослени, али и од дужине трајања незапослености. Што је радник дуже незапослен то је већи ризик да ће изгубити на радној вјештини и престати да трага за послом. Истовремено, постојање незапослености упућује и на социјалне тешкоће унутар одређеног државног система.

Врсте и размјере незапослености

Када се говори о врстама незапослености, потребно је размотрити да ли је могућа потпуна запосленост у привреди неке земље и да ли је пожељно да стопа незапослености у стварности буде близу 0%? Јер, иако се на први поглед чини да би 0% стопа незапослености говорила о изузетно „јакој“ привреди, одређен проценат нормалне незапослености је, заиста, пожељан у свакој економији.

Нормална незапосленост може бити сезонска и фрикционална незапосленост.¹² Сезонска незапосленост је посљедица осцилација у привредном процесу у неким дјелатностима, које су под утицајем климатских, традиционалних или институционалних фактора, а периоди затишја у производњи се не могу премостити производњом за залихе или прерасподјелом радног времена.¹³ За фрикциону незапосленост се каже да је посљедица непрестаног кретања људи између мјеста, послова или кроз различите животне фазе. Несавршеност обавијештености и мобилности доводе до краткотрајног периода нерада, јер се

¹¹ Baldwin, R. & Wyplosz, C. (2004) стр. 429.

¹² O'Sullivan, A., Sheffrin, S. M. & Perez, S. J. (2008) стр. 310.

¹³ Нпр. сезонска незапосленост се може јавити у вријеме завршетка школске године.

подразумијева истовремено постојање одговарајућих радних мјеста, а за усклађивање понуде и потражње, тј. спајање радника и послова, једино је потребно вријеме. Чак и кад би економија имала пуну запосленост, увијек би постојало неко колебање.¹⁴

Структурална незапосленост означава неподударност између понуде и тражње за радницима у погледу занимања, квалификација или регионалног распореда. Неподударности се могу јавити због тога што тражња за једном врстом рада расте, док се тражња за другом врстом рада смањује у условима у којима се понуде рада не могу брзо прилагођивати.

Структурална незапосленост се може посматрати и као технолошка и "нова" структурална незапосленост. Због иновација често је потребно прилагодити производни процес, што може довести до промјена у запошљавању у различитим секторима. Ако прилагођавање није могуће одмах и у потпуности остварити, настаје технолошки узрокована структурална незапосленост. „Нова“ структурална незапосленост настаје у ситуацији када су капитални фондови неке привреде недовољни да би запослили сву расположиву радну снагу, што је особина земаља у развоју, али се привремено може појавити и у развијеним земљама.¹⁵

Циклична незапосленост, која се још назива и коњунктурном, се јавља кад је свеукупна тражња за радом ниска. Са смањењем потрошње и производње, смањује се и тражња на тржишту робе, па и на тржишту рада. Посљедица је увијек незапосленост. За цикличну незапосленост се каже да је то незапосленост на средњи рок и да нестаје са поновном експанзијом привреде. Циклична незапосленост ће прећи у стагнацијску незапосленост, ако економски раст изостане у дужем периоду.¹⁶

Економска теорија прави разлику између *добровољне* и *недобровољне* незапослености. Добровољно незапослене особе су или одбиле понуђени посао, јер

¹⁴ Примјер фрикционе незапослености су дипломирани студенти који траже посао или жене које се након порођаја враћају у радну снагу.

¹⁵ Parkin, M. (2008) стр. 139. према Levernier W. & Yang, B. Z. (2011).

¹⁶ Levernier W. & Yang, B. Z. (2011) стр. 59.

се надају бољим условима (иако су често у питању радници који су против своје воље изгубили претходни посао) или су добровољно напустиле претходни посао у очекивању да ће у кратком року пронаћи други посао, а то се није десило.

Прикривена незапосленост, је неискориштени дио радне снаге, тј. особе које се према дефиницији радне снаге тренутно налазе изван тржишта рада, али би у повољнијој ситуацији или при измијењеним условима активирале понуду свог рада. Обесхрабрани радници, особе које желе посао, расположиве су за рад, али не раде и не траже посао, јер мисле да га не могу наћи, чине неискориштени радни ресурс, али по дефиницији не улазе у категорију незапослених. Зато се тај дио људских потенцијала често назива и „скривена незапосленост“. Уколико би се редеофинисали критеријуми незапослености, ова група људи би била уврштена у радну снагу. Међународни стандарди предлажу посебну класификацију за разврставање особа које су по дефиницији изван радне снаге, према јачини везаности за тржиште рада.¹⁷

1.2. Показатељи тржишта рада

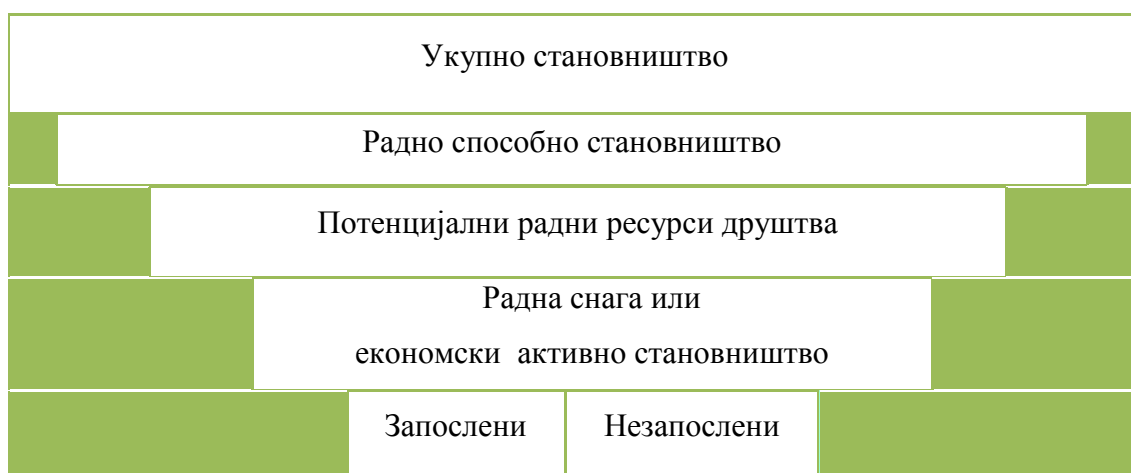
Постоји велики број показатеља тржишта рада, које креатори развојних политика користе и могу користити за процјену стања на националном тржишту рада.¹⁸ У ствари, правилно дефинисање стратегије привредног развоја, па и развоја самог тржишта рада, на нивоу државе је немогуће извести без одговарајућих информација са тржишта рада те државе. У основи процеса доношења одлука о стратегији која ће се спроводити је систематско прикупљање, анализирање, објављивање и процјењивање информација о тржишту рада. Процес континуираног прикупљање и анализа прикупљених информација се наставља и након доношења одлуке о стратегији, јер је само на тај начин могуће пратити напредак ка остварењу, стратегијом дефинисаних циљева од којих ће зависити унапређење основних принципа и права на радном месту, производне запослености, социјалне заштите и

¹⁷ Beatty, C. & Fothergill, S. (2004) стр. 3-4.

¹⁸ Примјера ради, у извјештајима о инфлацији Енглеске банке као индикатори, који се обавезно користе, наведени су стопа запослености, стопа незапослености, показатељ недостајућих вјештина и показатељ односа слободних радних мјеста и незапослености.

дијалога, тј. у крајњој инстанци унапређење цјелокупног стандарда становништва. У том смислу, посебно значајним се истиче рачунање и примјена показатеља тржишта рада, како општих тако и додатних, који се развијају и примјењују у зависности од потребе истраживача и специфичности саме привреде.

Приликом израчуна индикатора тржишта рада потребно је цјелокупно становништво подијелити према могућности укључивања на тржиште рада. Тако се радно способним становништвом најчешће сматрају сва лица са 15 и више година. Однос између појединих категорија становништва је могуће приказати као на наредној слици:

Слика 6. Становништво према могућности укључивања на тржиште рада.

Извор: Креирано на основу Mankiw, N. G. (2007) стр. 875.

Потенцијални радни ресурси друштва или потенцијална радна снага су лица која активно траже посао, али нису у могућности да одмах почну да раде, и лица која су могућности да одмах почну да раде, али активно не траже посао. У овај контингент укључена су и тзв. „обесхрабрена лица”, тј. лица која не траже посао зато што су уверена да га не могу наћи, иако су у могућности да одмах почну да раде, уколико би им посао био понуђен. Активно становништво или радну снагу неког друштва чине сва запослена и незапослена лица.¹⁹

У сваком друштву у којем постоји недовољна искоришћеност радне снаге постоји незапосленост или запосленост са недовољним бројем часова рада. Индикатори

¹⁹ Mankiw, N. G. (2007) стр. 875.

тржишта рада су управо алат који може да се користи за анализу узрока и последица недовољне искоришћености радне снаге, а које се огледају и у недовољној искоришћености знања, ниским зарадама и ниској продуктивности.

1.2.1. Општи показатељи тржишта рада

Већ је истакнуто да активно становништво или радну снагу неког друштва чине запослена и незапослена лица. Неактивним лицима се сматрају она лица која у референтном периоду нису радила и која током одређеног периода нису предузимала никакве активности у циљу тражења посла, као и лица која нису спремна да почну да раде ако би им се посао понудио. *Стопа активности* се утврђује стављањем у однос активних лица са бројем радно способних лица:

$$\text{Стопа активности} = \frac{\text{Активно становништво}}{\text{Радно способно становништво}} \times 100$$

Учешће запослених и незапослених у укупном броју радно способног становништва – у доби од 15 до 64 година живота се исказује *стопом партиципације*, тј. ова стопа исказује постотак особа радне доби једне земље које су или запослене или незапослене али тражи запослење. Ученици, домаћице и пензионери млађи од 64 године не улазе у састав овако дефинисаног активног становништва.²⁰

Због своје јасноће и једноставности најчешће коришћена мјера и показатељ незапослености становништва једне државе је *стопа незапослености*. Стопа незапослености се израчунава као проценат незапосленог становништва у укупном броју активних становника, тј. радној снази.²¹ Ако се стопа рачуна само за активно становништво старости између 15 и 64 године, онда је то стопа незапослености према међународној дефиницији. Овај показатељ осликава стање привреде и

²⁰ Boeri, T. & van Ours, J. (2013) стр. 6.

²¹ Chung, H. et al (2013) стр. 4.

успјешност економске политике, али је и мјерило тежине социјалних проблема и разлика у друштву. Главни недостаци показатеља су ограниченост самог концепта радне снаге на којем се заснива и тај што ништа не говори о трајању незапослености.²²

$$\text{Стопа незапослености} = \frac{\text{Незапослена лица}}{\text{Активно становништво}} \times 100$$

Сродан показатељ стопи незапослености који показује учешће запослених лица у радно способном становништву је *стопа запослености*. Запосленим лицем се сматра сваки појединац, са 15 и више година, који је у референтном периоду радио најмање један сат за плату или накнаду, без обзира на формални статус или није радио, а имао је посао на који ће се вратити.²³

$$\text{Стопа запослености} = \frac{\text{Запослена лица}}{\text{Радно способно становништво}} \times 100$$

Контингент запослених лица чине: запослени (лица у запослењу која за свој рад примају плату или накнаду); samozапослени (послодавци који управљају пословним субјектом и запошљавају једног или више радника, те лица која раде за властити рачун и не запошљавају раднике) и неплаћени помажући чланови домаћинства (чланови који раде у породичним фирмама).

Нарочито корисни показатељи из групе индикатора тржишта рада су *показатељи дугорочне незапослености*:

- (1) учешће дугорочне незапослености,
- (2) стопа дугорочне незапослености и
- (3) стопа веома дуге незапослености.²⁴

²² Mankiw, N. G. (2007) стр. 878.

²³ Boeri, T. & van Ours, J. (2013) стр. 5.

²⁴ OECD (2002) стр. 190.

Први индикатор ставља у однос дугорочно незапослена лица, тј. незапослене чији је период чекања на посао дужи од 12 мјесеци, са укупним бројем незапослених радног узраста. Стопа дугорочне незапослености исказује процентуално учешће дугорочно незапослених у активном становништву, а стопа веома дуге незапослености представља пропорционално учешће лица која траже запослење најмање 24 мјесеца у активном становништву радног узраста. Стопа дугорочне незапослености се користи не само да би представили опште стање на тржишту рада, већ и ради поређења у различитим временским периодима и подручјима.²⁵

1.2.2. Показатељи структуре запосленог и незапосленог становништва

Нарочито је значајно, поред већ наведених стопа незапослености, запослености, активности и партиципације, редовно пратити и показатеље образовне, старосне и полне структуре становништва. Подаци до којих се дође овом анализом су вишеструко корисни и неопходни, јер дају информације које други индикатори, због својих ограничења, не могу обезбиједити.

Многе емпирске студије су потврдиле значајну корелациону везу између нивоа постигнутог образовања и положаја на тржишту рада неке особе. Одређен степен постигнутог образовања и одговарајуће вјештине су неопходан предуслов за добар положај на тржишту рада сваког појединца. Квалитет образовања, у смислу изучавање материје, и квантитет, у погледу дужине трајања образовног процеса у годинама, заједнички детерминишу економски утицај неког нивоа образовања, нпр. основног, средњег, вишег, на тржиште рада.

Комбиновањем појединих параметара нивоа образовања са параметрима полне структуре, година старости, брачног статуса, броја чланова у заједничком домаћинству, средине у којој особа живи и сл. долази се до вишеструко корисних смјерница за креаторе не само политика на тржишту рада, већ и за друге економске и социјалне политике.

²⁵ Sakellariopoulos, T.D., Berghman, J. & Amitsis, G. (2004) стр. 165.

Старосна структура незапосленог или запосленог становништва неког друштва је неизоставан елемент било каквих анализа у вези са тржиштем рада. Тако нпр. анализа положаја младих на тржишту рада указује како на могућност економског репродуковања овог сегмента популације, тако и на степен укупне интеграције и осамостаљивања младих у једном друштву. Друштво које искључи из сфере рада значајан проценат популације у напону снаге ради против свог општег интереса. Незапосленост за младе представља важан, тј. ризични фактор не само економске већ и социјалне искључености.

У земљама, које су предмет ове анализе, у употреби су класификације нивоа образовања, дјелатности и професионалног статуса запослених особа упоредиве са одговарајућим међународним стандардним класификацијама,²⁶ како би подаци добијени анкетама и другим истраживањима били и међународно упоредиви. Стога се не може пренагласити значај и улога квалитативних анализа и показатеља структуре радне снаге неког друштва.

1.2.3. Развој додатних показатеља тржишта рада

Поред стандардних индикатора: стопе активности, стопе запослености, стопе незапослености, стопе неактивности и стопе дугорочне незапослености, у циљу праћења тенденција развоја статистике радне снаге која се примењује у ЕУ, неопходно је увођење нових индикатора као нпр: PAR (*Population at risk*) и TLТУ (*True long-term unemployment rate*). Укључивање ових индикатора је значајно због неопходности креирања прогноза кретања на тржишту рада, да би се сагледала и пратила стања, тенденције и будуће потребе послодаваца како на националном тако и на регионалном нивоу у циљу прилагођавања мера активне политике запошљавања тим потребама.²⁷

²⁶ Класификација дјелатности је упоредива са класификацијом дјелатности Уједињених народа (ISIC-rev.3) и класификацијом ЕУ (NACE- rev.2), класификација нивоа образовања је упоредива са међународном стандардном класификацијом образовања (ICSED-1997) и класификација професионалног статуса запослених особа је упоредива са међународном класификацијом положаја у запослењу (ICSE).

²⁷ Бошковић, О. Његован, Н. (2011) стр. 588.

Предложене су бројне модификације и побољшања стопе незапослености, као основног индикатора стања на тржишту рада, али нити једна од њих не представља идеални или универзални показатељ. Сваки од тих алтернативних показатеља користи се само у специфичним случајевима као побољшање у односу на класичну стопу незапослености, јер сваки има недостатак и ограничење за ширу употребу.

Стопа незапослености америчког уреда за статистику рада

Ради анализе структуре незапослених Амерички уред за статистику конструисао је шест различитих стопа незапослености, које се исказују као проценат активне радне снаге, од U1 до U6:

- стопа U1 се односи на особе незапослене 15 седмица или дуже;
- U2 су „job losers“ (особе које су изгубиле посао) и особе које су завршиле с привременим послом;
- U3 је тзв. службена стопа незапослености, исказује укупан број незапослених;
- U4 чине укупно незапослене особе (U3) плус обесхрабрани радници;
- U5 су укупно незапослене особе плус обесхрабрани радници (U4) плус остали „маргинално везани“ радници и
- U6 чине укупно незапослене особе плус сви „маргинално везани“ радници, плус све особе које раде са скраћеним радним временом из економских разлога, плус „маргинално везани“ радници.²⁸

Стопа незапослености у еквивалентима пуног радног времена

При израчуна стопе незапослености у еквивалентима пуног радног времена, припадници радне снаге су пондерисани у зависности од тога да ли раде или траже посао уз пуно или скраћено радно вријеме, при чему су пондери просјечни сати рада непољопривредних радника остварени у одговарајућој години. Ова стопа има иста аналитичка својства као и одговарајуће стопе изражене у особама, али не може обухватити пуну димензију неискоришћења потенцијалног радног времена. Главни

²⁸ Chung, Hess T. et al (2013) стр. 2.

недостатак стопе незапослености у еквивалентима радног времена је мања разумљивост од традиционалне стопе незапослености.²⁹

Стопа искоришћености потенцијалне количине рада

Ако се однос запослених и радног потенцијала, односно радно способних особа (запослени, незапослени и прикривено незапослени) помножи односом ефективног и потенцијалног радног времена, добија се износ искоришћености потенцијалне количине рада. Главни недостатак овог показатеља је што претпоставља да би и незапослени и запослени остваривали исту стопу искоришћености радног времена, а што у великом броју земаља није случај, због неједнаке структуре запослених и незапослених.³⁰

Изгубљени радни сати

Ова стопа је однос изгубљених и потенцијалних радних сати. Изгубљени радни сати су понуђени сати рада од стране незапослених плус радни сати изгубљени због недоброволног краћег рада. Потенцијални радни сати су збир остварених и изгубљених сати. Све неопходне податке за израчунавање овог показатеља је потребно прикупљати истовремено. Основна предност ове мјере незапослености је прецизније исказивање искоришћења радне снаге него класичном стопом незапослености, а недостатак непрецизно идентификовање цикличних кретања.³¹

Индекс тежине незапослености

Није свеједно је ли стопа незапослености посљедица мањег броја дуготрајно незапослених или већег броја незапослених с кратким раздобљима незапослености. Зато се израчунава Индекс тежине незапослености као број дана који би просјечно сваки радник био незапослен током године, када би просјечна незапосленост током године била распоређена на све особе унутар радне снаге. Просјечна незапосленост током године се добија као производ просјечне годишње стопе незапослености и просјечног трајања незапослености у данима.³²

²⁹ OECD (1996) стр. 24.

³⁰ Devereaux, M. S. (1992) стр. 5.

³¹ Исто, стр. 6.

³² Мрњавац, Ж. (1996), стр. 155.

Специфичне стопе незапослености

Специфичне стопе незапослености за специфичне групе становништва пондерисане су у зависности од учешћа, те групе у укупној радној снази. Наиме, јединствено тржиште рада се заправо састоји од врло хетерогених подтржишта, па и незапосленост у сваком од њих може да има различите последице. Код утврђивања ових специфичних стопа незапослености истиче се опрез, јер и превелико детаљисање може имати недостатке као што су непрактичност и непрегледност, те значајне утрошке времена и новца.³³

Кључни индикатори тржишта рада Међународне организације рада

Кључни показатељи тржишта рада (КПТР) се користе у мултифункционалним истраживањима које спроводи МОР. У питању је укупно 18 кључних индикатора тржишта рада који се рачунају за период од 1980. године до данас. Од када су објављени први кључни индикатори, од тада постају водећи МОР производ. Користе их истраживачи и креатори политике широм света као алат за праћење и процењивање многих значајних питања везаних за функционисање тржишта рада тј. представљају подлогу за свеобухватну анализу запослености и њихово поређење са другим земљама.³⁴

Кључни показатељи тржишта рада су:

1. стопа активности (партиципације) радне снаге,
2. однос броја запослених и броја становника,
3. статус запослених,
4. запосленост по секторима,
5. хонорарни радници (запослени непуно радно вријеме),
6. радно вријеме (часови рада),
7. запосленост у неформалном сектору (сивој економији),
8. незапосленост,
9. незапосленост младих,
10. дугорочна незапосленост,
11. незапосленост према стеченом образовању,

³³ Исто. стр. 156.

³⁴ International Labour Organisation (2014) стр. 7.

12. запосленост са недовољним бројем часова рада,
13. стопа неактивног становништва,
14. образовање и неписменост,
15. индекси плата у прерађивачкој индустрији,
16. индекси плата према занимању и зарада,
17. цијена рада по часу,
18. продуктивност рада и јединични трошкови рада,
19. еластичност запослености,
20. сиромаштво, радно сиромаштво и распоdjела прихода.³⁵

MOP настоји да посебно укаже на оне регионе у свијету гдје су економски раст и могућности пристојног запослења најпотребнији. Кључни индикатори тржишта рада у први план стављају глобалне трендове у домену радне снаге, запослености, запослености по сектору и статусу, незапослености младих, еластичности запослености и радног сиромаштва.

2. СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ-КОНЦЕПТ И МЈЕРЕЊЕ

2.1. Настанак концепта социјалне искључености

Посљедњих неколико деценија на европској истраживачкој и социополитичкој сцени појављују се нови концепти, који не само да постају популарни, већ истискују „старе“ и устаљене приступе. Таквим, новим, концептом сматра се и концепт социјалне искључености, за који се каже да је постао готово помодан у Европи, те да потискује већ устаљене концепте сиромаштва и маргиналности.

За концепт социјалне искључености се каже да је настао још седамдесетих година у Француској и да је термин „искључени“, „*lex exclus*“ први пут употребио француски политичар Рене Леноар да опише положај ментално ретардираних, физички и социјално неприлагођених чланова друштва. По њему, искључени нису

³⁵ Исто, стр. 13-18.

само сиромашни, већ и нпр. хендикепирани, стари, злостављана дјеца, наркомани, суицидни, а који су чинили око 10% француског становништва.³⁶

У популаризацији концепта социјалне искључености значајну улогу је имала ЕУ, јер је овај концепт и институционално увела у политички и истраживачки дискурс, намећући га земљама с различитим језичким и културним традицијама.³⁷ Европска комисија први пут спомиње појам искључености у свом документу из 1988. године а већ наредне године појам социјалне искључености постаје саставни дио преамбуле Европске социјалне повеље. Вијеће министара је тада усвојило и резолуцију о борби против социјалне искључености, између осталог и због тога што су владе неких земаља, првенствено Велике Британије и Њемачке, изражавале резерве према употреби термина „сиромаштво“ у развијеним европским друштвима.³⁸

Званична дефиниција службених институција Велике Британије социјалну искљученост дефинише укратко као појам који означава шта се може догодити када појединци или цијела подручја пате од комбинације повезаних проблема попут незапослености, неадекватне обучености, ниског прихода, лоших услова становања, околине са високом стопом криминалитета, лошег здравља и распада породице. Формирано је и посебно тијело (*European Observatory on Policies to Combat Social Exclusion*) које је сачинило извјештај о политици према социјалној искључености у земљама-чланицама. Измијењена Социјална повеља из 1996. године увела је једно ново право: „право на заштиту од сиромаштва и социјалне искључености.“³⁹

На састанку Европског савјета одржаном у Лисабону у марту 2000. године формулисана је заједничка стратегија за борбу против социјалне искључености, у којој је коришћена „отворена метода координације“ базирана на заједничким циљевима, националним акционим плановима о социјалном укључивању,

³⁶ Beland, D. (2007) стр. 126.

³⁷ Шућур, З. (2004) стр. 55.

³⁸ Commins, P. (1995) стр. 140.

³⁹ Ревидирана европска социјална повеља доступна на: <http://www.socialexclusion.gov.uk>

заједничким меморандумима о социјалној укључености, извјештајима о социјалном укључивању, заједнички договореним индикаторима социјалне искључености и размјени стечених искустава.

За концепт социјалне укључености се може рећи да је посебну афирмацију доживио у децембру 2000. године са засједањем Европског савјета у Ници, на коме су потврђени циљеви и дефинисани приоритети у борби против сиромаштва и социјалне изолације. Већ тада су земље чланице позване да израде националне планове социјалне укључености, те да дефинишу показатеље и механизме праћења, којима ће се моћи мјерити напредак у социјалном укључивању.

Доминантни концепти у америчком и англосаксонском дискурсу су били сиромаштво, маргиналност и социјална зависност, а појам искључености се употребљавао првенствено када се описују унутрашњи проблеми великих америчких градова, те стога не изненађују ни оцјене неких аутора који истичу да је искљученост примарно европски концепт.⁴⁰

Дакле, социјална искљученост је релативно нови концепт у друштвеним наукама који се, за разлику од стандардног тумачења сиромаштва, усредсређује на неповољан однос, а не стање, појединца у односу на друштвену околину. Другим ријечима, концепт говори о неучествовању у друштвеним активностима, недостатку друштвених веза и моћи, те неинтегрисаности појединаца или група која их маргинализује и ускраћује.

Atkinson, A. B. (1998) концепт социјалне искључености посматра кроз три димензије. Он наводи да је социјална искљученост релативан концепт, јер се посматрају само одређени људи изузети из одређеног друштва на једном мјесту и у одређено вријеме. Друго питање је да ли су људи искључени или се добровољно искључују и коначно, концепт је динамичан, јер се не односи само на тренутну искљученост већ и на будућност и очекивања. Исти аутор истиче да ће обим у коме пораст незапослености генерише социјалну искљученост зависити од разлога за

⁴⁰ Faria, V. (1995) стр. 123.

незапосленост на првом мјесту и да ће отварање нових радних места довести до смањења социјалне искључености само ако запослење обнавља осећај контроле и нуди изгледе за будућност појединца. Неки други аутори користе сличну перспективу, те идентификују четири кључне карактеристике социјалне искључености: вишедимензионалност, динамичност, условљеност временом и мјестом и постојање тзв. „зачараног круга.“⁴¹

2.2. Димензије социјалне искључености

За појам социјалне (или друштвене) искључености не постоји једнозначно објашњење. У питању је феномен који се не може прецизно дефинисати. Поред вишеструког значења самог појма, дефиниција социјалне искључености ће умногоме зависити и од идејних и теоријских полазишта аутора. Дефиниција која наводи околности које могу довести до искључености никако не може бити потпуна, она мора имати одређену дозу арбитарности. У једноставном контексту социјална искљученост означава:

„...шта се све може догодити када појединци или цијела подручја пате од комбинације повезаних проблема попут незапослености, неадекватне обучености и образовања, ниског прихода, лоших стамбених услова, лошега здравља и распада породица.“⁴²

Такође се у литератури може наћи дефиниција која социјално искљученим сматра: *"Индивидуе, групе, заједнице или географска подручја искључене из партиципације или пуног учешћа у друштвеним институцијама и широј друштвеној заједници.“⁴³*

У земљама ЕУ, социјална искљученост се дефинише као неспособност или невољност за интегрисање одређених категорија људи у главне токове социјалних и економских активности заједнице. Концепт социјалне искључености, овако схваћен, шири је од појма сиромаштва зато што укључује и социјалну и моралну

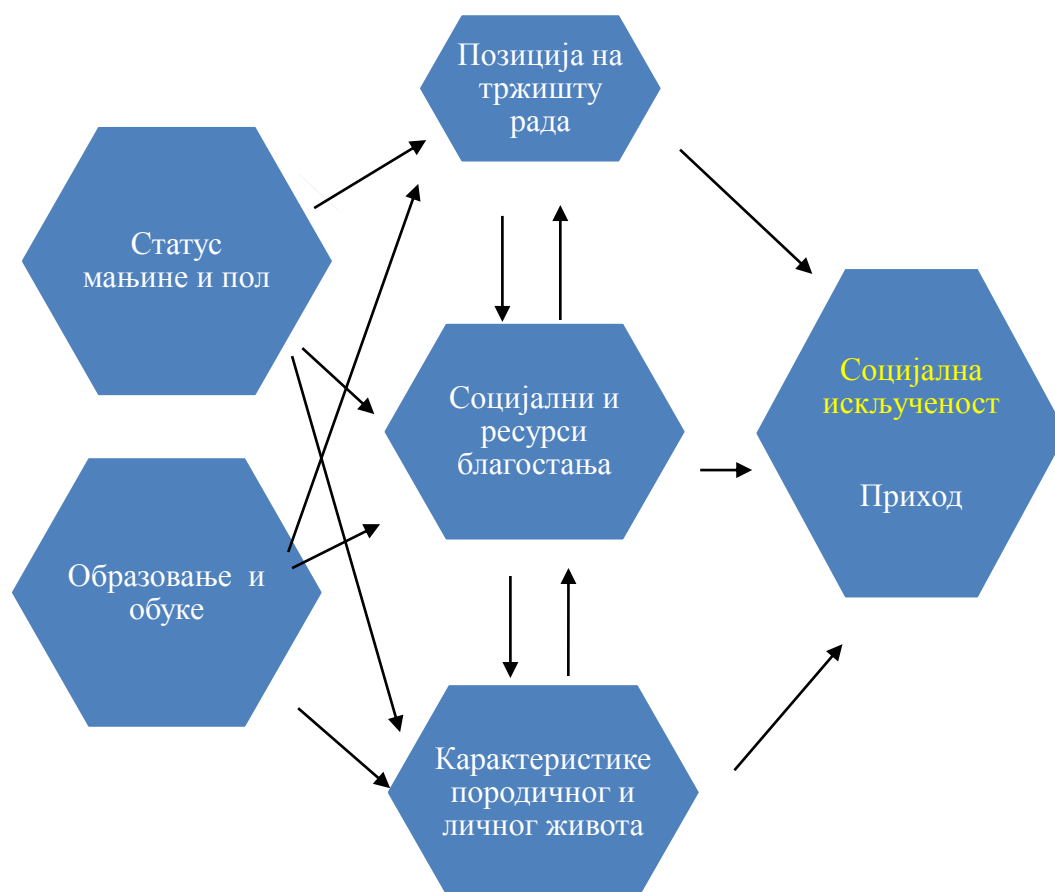
⁴¹ Atkinson, A. B. (1989) стр. 14.

⁴² Дефиниција која се може наћи на интернет страници владе Велике Британије: <http://www.socialexclusion.gov.uk>

⁴³ Burchardt, T., Le Grand, J, Piachaud, D. (2002) стр. 31.

депривацију, која је последица слабљења солидарности и веза између појединца и друштва.⁴⁴

Премда социјална искљученост има различите видове, кључнима се сматрају три њене компоненте: незапосленост, сиромаштво и социјална изолација. Ове компоненте социјалне искључености су повезане и у међусобној интеракцији формирају „зачарани круг“. Социјална искљученост се представља као вишестрани процес који, осим економске депривације, укључује и друге видове ускраћености: смањене шансе за запошљавање, недоступност здравствене и правне заштите, неукљученост у социјалне мреже итд. Еуростат је 2002. године представио концептуални оквир димензија за мјерење социјалне искључености, који наглашава приход као аспект социјалне искључености.⁴⁵

Слика 7. Концептуални оквир димензија социјалне искључености
Извор: Eurostat (2013) стр. 2.

⁴⁴ Atkinson, A. B, (1989) стр. 9.

⁴⁵ Eurostat (2013) стр. 2.

Међу емпиријским истраживачима социјалне искључености доминирају два приступа. Први приступ тежиште у истраживању ставља на екстремне примјере социјалне искључености и ограничен је само на неке групе у друштву. Други приступ је усмјерен на мањак учешћа у кључним сферама друштвеног живота. Аутори који заговарају други приступ често не разликују социјалну искључености и вишеструку депривацију. Иако аутори тврде да су вишеструко депривирана лица у повећаном ризику од социјалног искључивања⁴⁶, свака вишедимензионална депривацију сматра се социјалном искљученошћу.⁴⁶

Поједине студије наводе различити број димензија или подручја социјалне искључености. У протекле двије деценије су истраживане различите димензије социјалне искључености, преко једног или више индикатора. Тако је Burchardt (2003) посебну пажњу поклонила здравственим проблемима и инвалидности као димензијама социјалне искључености. Böhnke (2004) је истраживао социјалну искљученост кроз бројне димензије квалитета живота: социјалне односе, животни стандард, материјално сиромаштво, становање, образовање, резиденцијално подручје, политички ангажман итд. Tsakloglou и Papadopoulos (2005) су анализирали приходе, услове становања, социјалне односе, неопходне животне активности и потрошштине, те преко ових димензија истраживали социјалну искљученост у ЕУ. Избор најважнијих димензија социјалне искључености зависи како од самог истраживача, тако и од тога ко се налази у фокусу истраживања, тј. чија социјална искљученост се истражује: дјеце, младих, старих, радноактивног или укупног становништва.

Димензије социјалне искључености могуће је подијелити у двије групе: димензије које се односе на расподјелу финансијских, тј. материјалних добара и димензије које обухватају социјалне везе и односе. Прву групу димензија аутори називају дистрибуцијским или материјалним, а другу релацијским или партиципативним, јер обухватају искљученост из социјалних мрежа, заједничких вриједности или идентитета.

⁴⁶ Burchardt, T. et al. (2002) стр. 231.

У наредној Табели 1. су представљене обје групе димензија, те индикатори преко којих се истражују:

Табела 1. Димензије и индикатори социјалне искључености

	Димензије	Индикатори
Материјалне	- тржиште рада - животне потрепштине - приходи - образовање - стамбени услови - здравље	- дуготрајна незапосленост - низак животни стандард - низак ниво образовања - мањак стамбеног простора - лоши животни услови - лоше здравствено стање
Партиципативне	- социјалне везе - политичка партиципација - породичне везе	- ограничен контакт с људима; - песимизам у погледу политичког ангажовања - одсуство интереса за политику - усамљеност - распад породице

Извор: Шућур, З. (2004) стр. 55.

Социјалну искљученост карактерише комбинација више наведених димензија, међусобно повезаних и условљених. Тако, уз неповољну материјалну ситуацију, са малим примањима, ниским животним стандардом, лошим стамбеним условима и сл. појединци ће чешће имати покидане социјалне везе, слабију политичку партиципацију и друге симптоме нематеријалне депривације. Када нема комбинације поменутих димензија, онда је ријеч о вишеструкој депривацији, било материјалној или нематеријалној. Када појединци нису депривирани у материјалном смислу, али пате од нематеријалне депривације, онда је ријеч о социјалној изолацији, али не обавезно и о социјалној искључености.⁴⁷

⁴⁷ Tsakloglou, P. & Papadopoulos, F. (2005) стр. 5.

2.3. Типологија социјалне искључености

Екстремне типове социјалне искључености, као што су малолетничка трудноћа, улично бескућништво, дуготрајна незапосленост сиромашних и сл. лако је идентификовати, али услед мултидимензионалности искључености није могуће прецизно утврдити све типове социјалне искључености. Социјална искљученост може попримити различите облике како због нивоа развијености привреде, тако и због разних културних и друштвених дјеловања. Упркос тим разликама, свим типовима социјалне искључености је заједнички мањак индивидуалне партиципације у друштвеним институцијама и недоступност услуга.

Појединци могу бити активни чланови заједнице, а бити искључени из кључних економских, политичких и других друштвених институција. Не морају се осјећати искључено, али ако не учествују у институцијама друштва у којем живе, ако немају приступ услугама које то друштво пружа, они су на маргини социјалних активности. Такође, треба разликовати учествовање у групним активностима или посједовање осјећаја припадања тој групи или заједници од учествовања у друштвеним институцијама и услугама, тј. укљученост/искљученост из заједнице и друштвено-институционалну искључености/укључености. Ово је разликовање важно из аналитичких разлога, како би се могло разумјети које су групе изложене искључености из друштва и о којем је типу искључености ријеч.

У заједници се већина појединаца познаје и налази у међусобној друштвеној интеракцији, а у друштву људи могу бити и потпуни странци који, на основу неког заједничког интереса, остварују различите видове сарадње. Те различитости у институционалним и ванинституционалним односима говоре о кохезији друштвене структуре, али и солидарности која влада у ова два ентитета.

Аутори и истраживачи су, за потребе анализа, покушали да одреде бар екстремне типове социјалне искључености. У Табели 2. су представљени могући типови социјалне искључености у зависности од нивоа партиципације у заједници, односно у друштву.

Табела 2. Типологија социјалне искључености		Учешће у друштвеним институцијама	
		високо	ниско
Учешће у заједници	високо	1. потпуна укљученост	3. искљученост из друштвених институција
	ниско	2. искљученост из заједнице	4. потпуна искљученост

Извор: Шпорер, Ж. (2004) стр. 179.

Најпожељније стање из угла сваког појединца је *потпуна укљученост*, тј. високо учешће у свим сферама друштвено-институционалног живота и живота заједнице. Насупрот томе је четврти тип искључености, *потпуна искљученост*, која се јавља као неучествовање и у животу заједнице и у животу друштвених институција. Други тип, *искљученост из заједнице*, карактерише високо учешће у друштвеним институцијама, а низак ниво партиципације на нивоу заједнице. Странци или имигранти, ради њихових културних разлика, непознавања језика, или других разлога попут вјере, изгледа итд. трпе искљученост овог типа. Они могу бити запослени или укључени у процес образовања, али не учествује у животу неке групе или заједнице, јер их заједница теже прихвата. Трећи тип социјалне искључености, *искљученост из друштвених институција*, карактерише низак ниво учешћа у друштвеним институцијама, а висок ниво партиципације на нивоу заједнице. Такав примјер дају депривилегована подручја, гдје је осјећај припадности некој групи или клану јачи од преовлађујућих друштвених вриједности.⁴⁸

⁴⁸ Шпорер, Ж. (2004) стр. 179-181.

2.4. Извори социјалне искључености

Чињеница да се социјална искљученост, за разлику од стандардног тумачења сиромаштва, усредсређује на неповољне односе, а не стања појединца наспрам његове друштвене околине, умногоме отежава прецизирање извора социјалне ексклузије. Бројне димензије овог феномена, међусобно повезане и условљене, могу да изазову социјалну изолацију појединца, али и да у неком другом контексту, омогуће или олакшају поновно социјално укључивање искључених појединаца из појединих сегмената друштвеног живота.⁴⁹

Као први извор социјалне искључености појединаца из друштвених активности, маргинализације и дезинтеграције, могу се навести различите *животне околности* које неповољно утичу на социо-економски статус појединца. Инвалидност или неки облик хендикепираности, болест или нпр. самохрано родитељство чине појединце рањивим и подложним и изолацији и самоизолацији. Вјеројатноћа да ће бити изложени сиромаштву и друштвеној искључености је већа за особе са посебним потребама, заражене вирусом ХИВ-а или АИДС-а и хепатитисом Ц, особе са проблемом зависности од алкохола или дроге и слично.

Неки аутори истичу и да *фаза живота* у којој се појединац налази у многоме може олакшати пад у социјалну искљученост. Сигурно је да је ризик од западања у зачарани круг социјалне искључености већи за младе људе без запослења или нпр. старије особе које чак могу имати и значајна новчана примања.

Међу изворе социјалне искључености убрајају се и *расне, националне или етничке карактеристике* појединаца, које су присутне у друштвима и саме по себи нису индикатори социјалне ексклузије, већ представљају факторе ризика од појаве искључивања. Сигурно је да социјална искљученост различито погађа различите групе људи, при чему неке погађа већа, а неке мања искљученост из друштвене заједнице. Имигранти, људи другачијег изгледа, другачијих вјерских увјерења или

⁴⁹ Silver, H. (1994) стр. 11.

различите националности могу имати потешкоћа при интеграцији у друштвени и институционални живот. У заједницама, у којима се потенцирају расне или етничке особености људи, изражене су предрасуде према припадницима других етничких група, социјална искљученост тих група је много дубља и теже се постиже њихово социјално укључивање.

Приликом истраживања овог извора искључености мора се узети у обзир и чињеница да постоји и тзв. *добровољна искљученост*. Појединци, припадници неке етничке групе, не би се сматрали искљученим уколико они сами не желе да учествују у друштвеном и институционалном животу заједнице. Примјер за такву ситуацију је добровољно повлачење неке мањинске групе из одређених друштвених активности. Овај феномен се најчешће повезује са елитним групама у високо развијеним земљама, чије преференције не одражавају тежњу већине за социјалном солидарношћу. Зато се каже да анализа социјалне ексклузије не би смела да се фокусира само на маргинализоване групе и појединце који су „на дну.“

Као посебно значајан извор социјалне изолације појединаца и група, наводи се чињеница да су то лица која најчешће живе у *депривилегованим срединама*. То су она подручја која одликује слаба општа развијеност, одсуство привредних активности, слабо развијен или потпуно неразвијен јавни превоз и сектор услуга, слабо развијена дистрибутивна инфраструктура итд. Становништво у таквим стигматизованим подручјима пати од бројних проблема, који су истовремено и димензије социјалне изолације, као на примјер: висока стопа незапослености, ниска образовна структура, примање социјалне помоћи, насиље у породицама и другим заједницама, становање у неадекватним стамбеним објектима, те доминација повремене и привремене запослености умјесто сталног радног мјеста. Поред ових видљивих димензија социјалне искључености, становници таквих подручја најчешће немају ни прилику да учествују у ширем друштву, да размјењују идеје и да постигну укљученост у ширу заједницу.

Конечан ефекат сплета неповољних околности је феномен који се у литератури назива „култура сиромаштва“, а јавља се међу људима из описане друштвене и

културне атмосфере. Ова теорија подразумеива да се начин живота сиромашних значајно разликује од живота осталих припадника друштва, тако да сиромашни имају сличан начин понашања, сличне животне вриједности и разрађену стратегију преживљавања.

Извором социјалне искључености појединаца сматра се његов неповољан *економски статус*. Ризик од западања у социјалну изолацију се може директно повезати са неком од димензија економског статуса, па се каже да је он већи за одређене категорије становника, као нпр. за незапослене, посебно за дугорочно незапослене, бескућнике, расељене особе, мигранте итд.

Као посебна врста извора социјалне искључености идентификована је *динамика друштвених промјена*. Свака револуција и промјене на државном нивоу, те промјене у начину производње, расподјеле, размјене и потрошње, носиле су нови низ друштвених проблема услед повећане диференцијације, те посљедично, и више друштвене искључености. Особе које претходно нису биле искључене постале су искључене зато што не одговарају потребама привреде темељене на знању.⁵⁰

2.5. Образовање и социјална искљученост

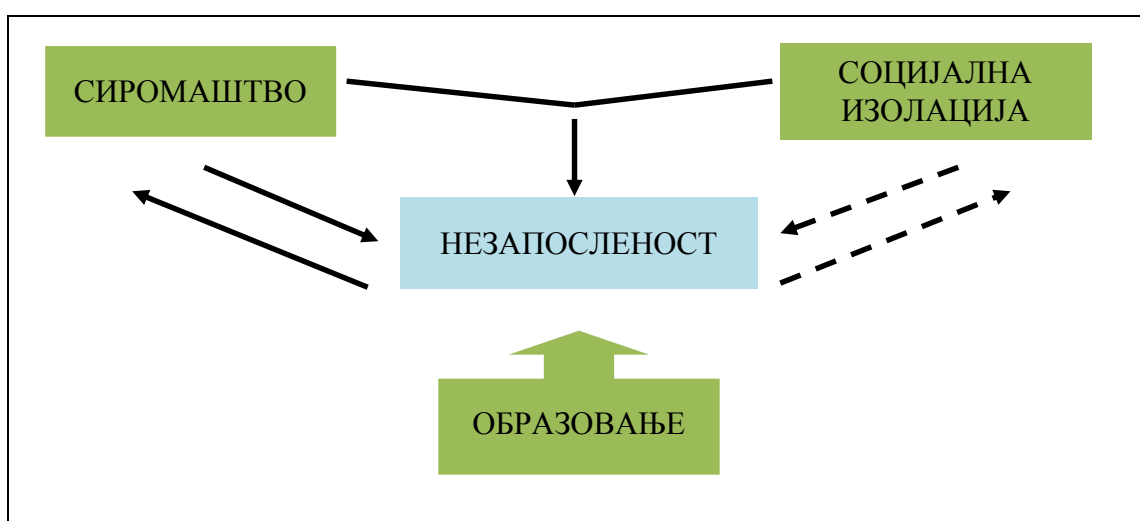
Образовање игра централну улогу у припреми појединца за улазак на тржиште рада, јер се у том процесу изграђују потребне вјештине за опстанак на тржишту. У извјештајима различитих међународних организација као и бројним студијама на тему доступности образовања садржан је јединствен став да је квалитетно образовање најбоље средство за превенцију неједнакости и сиромаштва, те најефикаснији начин да се „побјегне” од сиромаштва и социјалне искључености.

Образовни систем и тржиште рада су уско повезани и размјена ресурса и резултата ова два система тече двострано. У друштвеном и привредном систему који идеално

⁵⁰ Шпорер, Ж. (2004) стр. 177.

функционише, образовни систем снабдијева тржиште рада обученим, квалификованим кадровима, опремљеним знањима и вјештинама које тржиште рада тражи, а све то уз минимални трошак система образовања.

Повезаност образовања и статуса запослености је недвосмислено узрочно-последична, како је и представљено на Слици 8. стрелице са пуним цртама упућују на чвршћу природу везе, док стрелице с испрекиданим цртама означавају слабије и варијабилне везе:

Слика 8. Образовање и „зачарани круг“ социјалне искључености

Како је представљено на претходној слици, незапосленост је једна од кључних компоненти социјалне искључености, тако да се и социјална искљученост може посматрати у функционалној зависности од нивоа образовања. Постоји више димензија којима се може пратити повезаност образовања и свијета рада. Убрзан развој образовног система у земљама у региону неће аутоматски довести до убрзаног економског раста. Али, постављање правилних развојних оквира и циљева у области образовања, дефинисањем кључних задатака и одговарајућих политика могуће је образовање ставити у пуну функцију достизања брзог економског раста земље. Процес образовања који траје осам или више година, а који за свој крајњи исход има само описмењавање, изазива непотребне трошкове за

економију. На овај начин долази до феномена познатих као прекомјерно образовање, *overeducation*, и недовољно образовање *undereducation*.⁵¹

Ова неусклађеност „производње“ образовног процеса и потражње на тржишту рада има различите посљедице. Из области образовања, проблем се даље преноси на тржиште рада и економију земље, а на крају на развој земље уопште, чиме сиромашти и друштво у цјелини. Са вишегодишњом незапосленосту вјештине и знања стечене у процесу образовања се губе, па се кадрови који нису успјели наћи своје мјесто у свијету рада а нису прошли систем преквалификације или дошколовавања, сматрају неквалификованим.⁵²

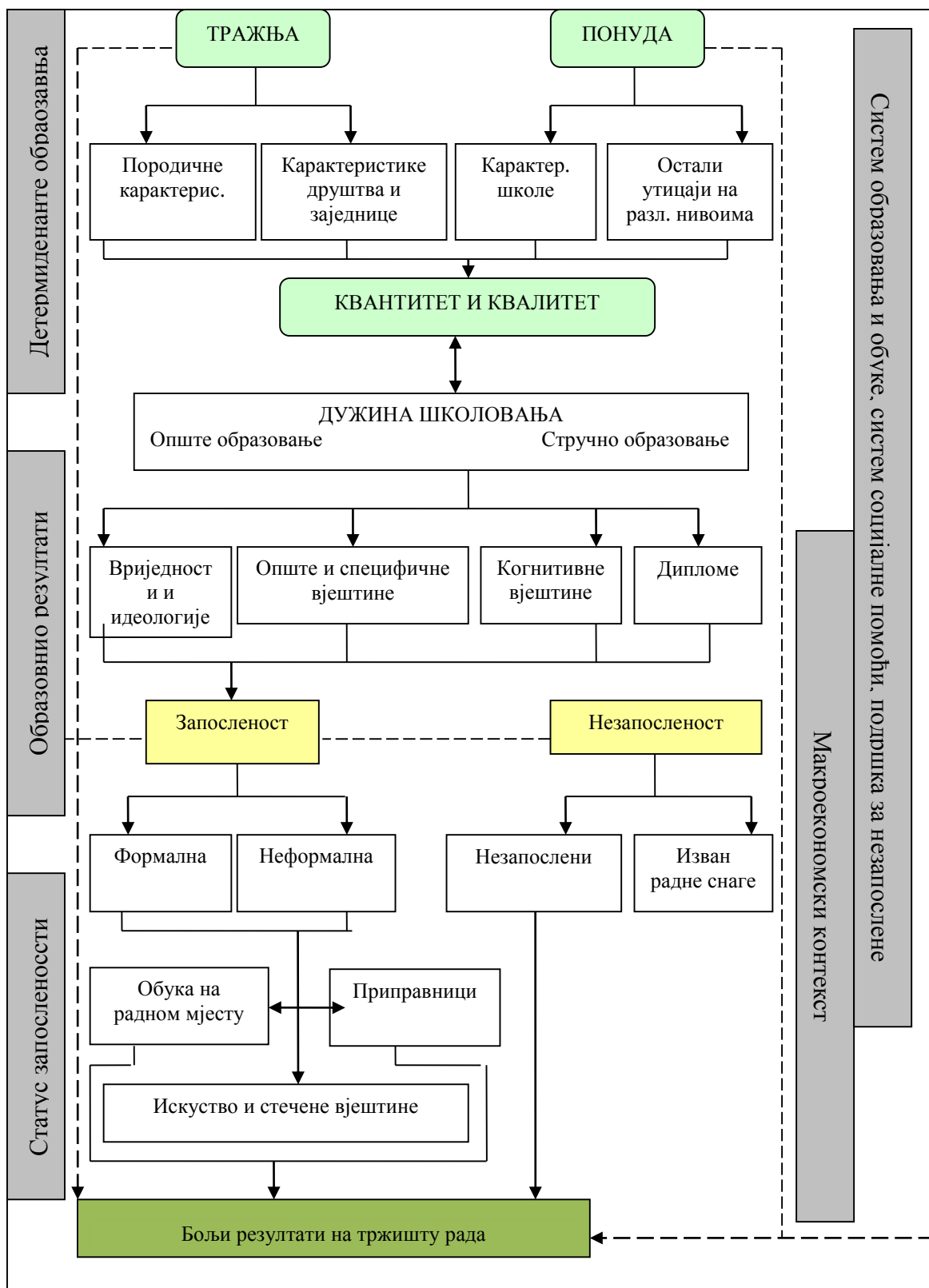
Са прекомјерном „производњом“ неког образовног профила долази до повећања понуде у односу на тражњу тог профила, што директно утиче на висину зарада особа у том профилу. Са друге стране, недостатак одређеног кадра, уз прекомјерну производњу кадрова који нису тражени на тржишту, проузрокује феномен познат као „*skill mismatch*.“ Политика планирања „производње“ кадрова у процесу образовања није једноставан процес и захтијева значајно вријеме, средстава и вишеструке анализе. Иако друштво треба да да предност кадровима који су тражени на тржишту, овом критерију треба приступити са опрезом. Нека занимања, као што су рецимо умјетничка занимања, остварују значајно мањи поврат за друштво од трошка процеса образовања тих профила, али је за друштво неопходно да улаже у овај вид образовања.⁵³

И у формалном и у неформалном сектору рада обука на радном мјесту и приправнички стаж су дио образовања и утичу на резултате на тржишту рада. Формално школско образовање у земљама у развоју, а нарочито у оним са великим неформалним сектором рада, није једини начин за стицање вештина потребних за запошљавање. Многи радници стичу вјештине кроз обуку, или шегртовање у неформалној економији. На Слици 8. је представљена запосленост као исход процеса образовања појединца на тржишту рада:

⁵¹ Machin, S. & McNally, S. (2007), стр. 16.

⁵² Исто, стр. 17

⁵³ Исто.

Слика 9. Исходи на тржишту рада и процес образовања
Извор: Tazeen, F. (2008) стр. 13.

Образовање утиче на исход на тржишту рада на један од следећих начина:

- појединци са дипломом нижег степена и мање знања и образовања су мање интересантни за послодавце, али и мање способни да започну сопствени посао;
- појединци са ширим стручним образовањем ће лакше наћи посао у различитим дјелатностима и
- трећи начин на који образовање утиче на запосленост јесте обезбјеђивања већих зарада, иако то зависи и од квалитета самог образовања.

Насупрот запослености други исход на тржишту рада је незапосленост, категорија која обухвата људе који не раде, али су на располагању и траже посао, и људе који су незапослени, јер не представљају радну снагу тј. изван су свијета рада. Незапосленост је нормална појава док се улази на тржиште рада, али продужена неактивност се може довести у везу са питањима као што су здравствени проблеми, наркоманија, друштвене немири итд. Још један важан фактор у исходу на тржишту рада је промјенивост радног статуса током времена. Људи који су запослени могу да постану незапослени и обрнуто. Ова промјена статуса је на претходној слици представљена непрекиданом линијом.

Добри исходи на формалном тржишту рада подразумевају боље плате, могућност за напредовање и промоције, приступ кредитима итд., а на неформалном тржишту рада бољу продуктивност и ширење пословања. Стабилност посла и задовољство због рада су резултати које осјећају радници на обје врсте тржишта. Ови исходи зависе од образовних резултата радника и њихових карактеристика али и од искуства из претходних запослења.

2.6. Методе истраживања и приказивања социјалне искључености

2.6.1. Индикатори сиромаштва и мјере неједнакости

Сиромаштво се често исказује само једном димензијом, нпр. преко прихода. Али, нити један показатељ не може самостално обухватити све димензије које чине сиромаштво. Поред апсолутне и релативне линије сиромаштва најједноставнији показатељ сиромаштва, који је највише у употреби је стопа сиромаштва (*Head count*

ratio - *HCR*). *HCR* представља учешће сиромашних у укупном становништву. Упркос једноставности обрачуна и могућности компарације кроз вријеме, овај показатељ сиромаштва има велике мане, јер не пружа увид у дубину сиромаштва оних који су испод линије сиромаштва, нити информације о разликама у нивоу њиховог дохотка. Појединци који су даље од линије сиромаштва су сиромашнији од оних који су одмах испод те линије. Стога су развијени показатељи дубине и степена сиромаштва који говоре о одступању дохотка од линије сиромаштва.⁵⁴

Стопа јаза сиромаштва (*Poverty gap ratio* - *PGR*) је показатељ ресурса неопходних за искорјењивање сиромаштва, тј. за затварање јаза сиромаштва. Добија се стављањем у однос просјечног дохотка или потрошње појединца са просјечним дохотком или потрошњом друштва:

$$PGR = \frac{1}{m \bullet n} \sum_{y_i < p} (p - y_i) \quad (1)$$

гдје је: p - линија сиромаштва,
 y_i – доходак i -тог појединца,
 n - укупан број становника и
 m - просјечан доходак.

Овај индикатор и није мјера сиромаштва као таквог, већ индикатор неопходних ресурса. Међутим, овај показатељ у случају релативно богатих земаља са високим степеном неједнакости, даје погрешан резултат о скромном јазу сиромаштва. Сиромашни у земљама са високим дохотком нису ништа мање сиромашни због тога.⁵⁵

Сродан индикатор стопи јаза сиромаштва је стопа доходног јаза, (*Income gap ratio* *IGR*), која укупан дефицит подијељен бројем сиромашних изражава као проценат линије сиромаштва:

⁵⁴ Јовановић Гавриловић, Б. (2013) стр. 181.

⁵⁵ Исто, стр. 182.

$$IGR = \frac{\sum_{y_i < p} (p - y_i)}{p \bullet HC} \quad (2)$$

гдје је: HC – број сиромашних,
 p - линија сиромаштва,
 y_i – доходак i-тог појединца,
 m - просјечан доходак и
 n - укупан број становника.

И овај показатељ пати од недостатака, првенствено јер исказује само *per capita* интезитет сиромаштва, а игнорише неједнакост међу сиромашним становницима, али и што пружа мало информација о могућностима рјешавања проблема сопственим ресурсима. Иако, као и претходна стопа, занемарује број лица која живе у сиромаштву, тј. учешће сиромашних у укупној популацији, ослобођен је утицаја општег нивоа развијености земље.⁵⁶

Сви ови показатељи имају значајан недостатак који се огледа у томе да на њих не утичу трансфери дохотка између мање и више сиромашних. Тако је могуће да дође до још већег осиромашења сиромашних које није компензирано преласком мање сиромашних преко линије сиромаштва. Стога је била неопходна једна класа мјера која ће уважавати и овај аспект, тј. оштрину сиромаштва. Управо је класа мјера сиромаштва коју су предложили Foster-Greer-Thorbecke (FGT), омогућила увид у неједнакост међу сиромашним и дала могућност декомпозиције.⁵⁷ Преко овог индекса можемо пратити у којој мјери сиромаштво једног сегмента друштва утиче на укупно сиромаштво земље:

$$P_\alpha = \frac{1}{n} \sum_{y_i < p} \left(\frac{p - y_i}{p} \right)^\alpha \quad (3)$$

- За $\alpha=0$ добија се стопа сиромаштва HCR као мјера P (0).

⁵⁶ Исто, стр. 182-183.

⁵⁷ Foster, J.E. Greer, J. Thorbecke, E. (1984) према Ray, D. (1998) стр. 290.

- За $\alpha=1$ добија се производ стопе сиромаштва HCR и стопе доходног јаза IGR, као одговарајућа мјера P(1). Тако настаје једна варијанта стопе јаза сиромаштва PGR':

$P(1) = P(0) \times$ просјечан дефицит или

$$PGR' = \frac{1}{n} \frac{\sum_{y_i < p} (p - y_i)}{p} \quad (4)$$

- За $\alpha=2$ добијамо P(2) што се понекад зове и оштрина сиромаштва или FGT(2). Ова мјера сиромаштва даје више тежине потрошњи најсиромашнијих, те тако обухвата разлику у интезитету сиромаштва. Како се даље повећава вриједност α , већа одступања од линије сиромаштва добијају све већи пондер, а индекс FGT постаје све осјетљивији на расподјелу дохотка међу сиромашним становницима.⁵⁸

Мјере неједнакости

Неједнакост представља сложен феномен који се може посматрати и мјерити преко различитих варијабли. Варијабле којима се мјери неједнакост зависе од врсте неједнакости, тј. да ли се говори о економској неједнакости, неједнакости у дохотку, срећи, благостању итд.⁵⁹ Економску неједнакост Ray, D. (1998) дефинише као „суштински диспаритет, при којем једни имају одређене могућности економског избора, док су другима те могућности ускраћене“.⁶⁰

Двије основне варијабле којима се исказује економска неједнакост су богатство и доходак. Hicks је варијаблу доходак описао као „максималну вриједност коју особа може да потроши у неком периоду, а да при томе њено богатство остане неокрњено“.⁶¹ Мјерење неједнакости прати промјене у дохотку, тј. у расподјели дохотка у неком друштву. Доходовне неједнакости указују на дистрибуцију дохотка у друштву, што чини један од битних аспеката социјалне кохезије, који се непосредно доводи у везу са нивоом ризика од сиромаштва.

⁵⁸ Јовановић Гавриловић, Б. (2013) стр. 184.

⁵⁹ Јовановић Гавриловић, Б. (2013) стр. 128. према Sen, A. (1992) стр. 1-2.

⁶⁰ Ray, D. (1998) стр. 170.

⁶¹ Hicks, J.R. (1946) стр. 75.

У литератури се помињу следећа четири основна принципа, тј. критеријума за мјерење неједнакости:

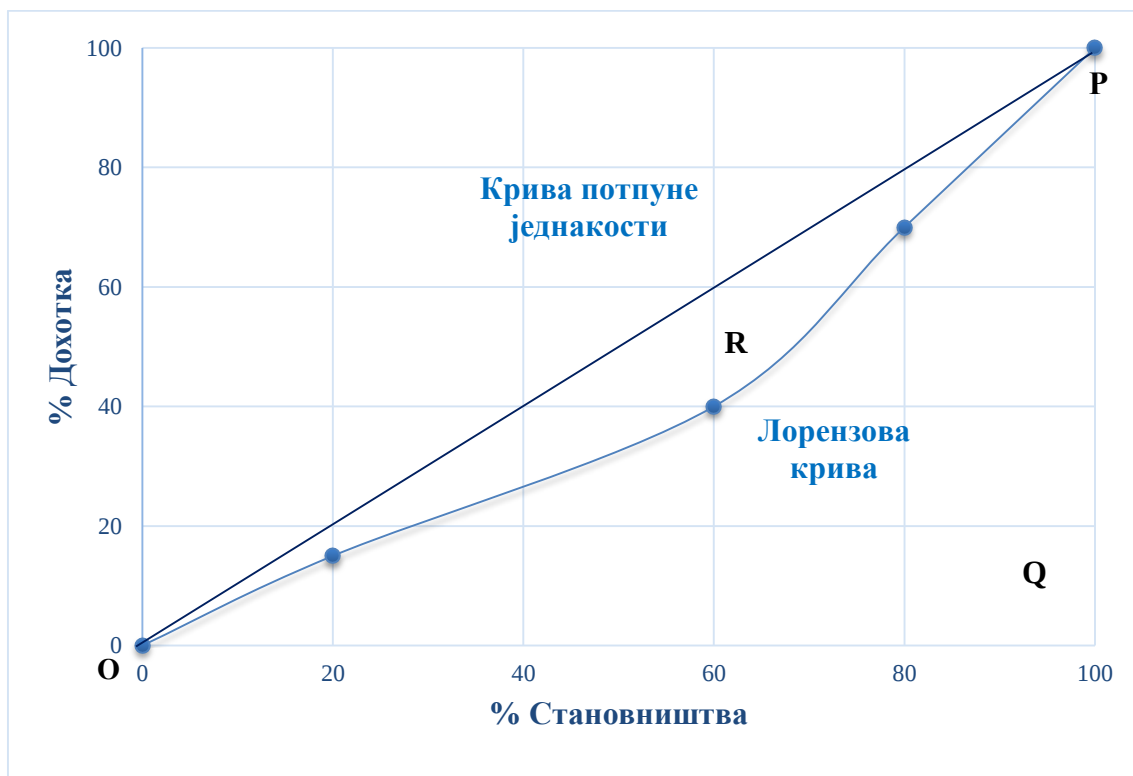
1. Принцип анонимности (симетрије);
2. Популациони принцип;
3. Принцип релативног дохотка и
4. Далтон-ов принцип трансфера.

Први *принцип анонимности или симетрије* претпоставља потпуну неосјетљивост на све пермутације у распосјели дохотка међу појединцима, јер на степен неједнакости у друштву не утиче ко присваја доходак. *Принцип становништва (популациони принцип)* указује на то да број становника није битан, да је важно само процентуално учешће становништва у дохотку. Повећање броја становника неће довести до пораста неједнакости ако се очува исти образац дистрибуције дохотка. Према *принципу релативног дохотка* на степен неједнакости у друштву не утиче апсолутни износ дохотка, већ само релативни дохоци, тако да пропорционално повећање или смањење доходака свих појединаца у друштву не утиче на степен неједнакости тог друштва. *Далтон-ов принцип трансфера* претпоставља да се са трансфером дохотка од особе која „није богатија“ ка особи која „није сиромашнија“ повећава неједнакост у друштву.⁶²

Један од најпознатијих показатеља неједнакости, повезан са наведеним принципима за мјерење неједнакости, је *Лоренз-ова крива*. Лоренз-ова крива се образује на начин да се на хоризонталној оси прикаже становништво у %, од најсиромашнијег до најбогатијег, а на вертикалној оси доходак у %. На Слици 9. је приказана Лоренз-ова крива која почиње и завршава се на линији 45°, јер 0% становника прима 0% националног дохотка, док сво становништво, тј. 100% становништва прима сав доходак. Када не би било неједнакости Лоренз-ова крива би се подударала са правом „потпуне једнакости“, па би нпр. 10% становништва примало једнак процентуални удио дохотка, тј 10%, а нпр. 80% становништва би

⁶² Јовановић Гавриловић, Б. (2013) стр. 132-134.

примало 80% дохотка, тј. свако би примао једнак доходак. Са повећањем неједнакости, када богато становништво присваја више дохотка него што учествује у укупном становништву, долази до изражаја конвексан облик Лоренз-ове криве.⁶³

Слика 10. Лоренз-ова крива и права „потпуне једнакости“

Извор: Bellù, L. G. & Liberati, P. (2005) стр. 3.

Међу најзначајније мјере неједнакости спада *Gini коефицијент*.⁶⁴ Ова мјера неједнакости се директно изводи из Лоренз-ове криве и на претходном графикону представља однос површине између Лоренз-ове криве и „праве потпуне једнакости“ OPR и површине троугла OPQ . Ова једноставна графичка презентација чини *Gini* коефицијент веома разумљивом мјером неједнакости. До *Gini* коефицијента се нумерички долази преко следеће формуле:

$$G = \frac{1}{2n^2\bar{y}} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (5)$$

⁶³ Bellù, L. G. & Liberati, P. (2005) стр. 3-7.

⁶⁴ *Gini* коефицијент је назив добио по италијанском статистичару Corrado Gini (1884-1965), који је прије скоро стотину година, предложио овај коефицијент за мјерење неједнакости.

гдје је: y_i - доходак i -тог појединца,
 y_j - доходак j -тог појединца,
 $\bar{y}$ - просјечан доходак и
 n - укупан број прималаца дохотка.⁶⁵

Иако се теоријски вриједност овог коефицијента креће од 0 - потпуне једнакости до 1 - потпуне неједнакости, у стварности се вриједност овог показатеља креће у многу ужем интервалу. Gini коефицијент задовољава сва четири претходно поменута принципа за мјерење неједнакости, али има и одређених слабости. Основни недостатак Gini коефицијента је неосјетљивост на промјене у дохотку, јер мала промјена вриједности Gini коефицијента може да означава велику промјену у дохоцима појединих сегмената становништва.⁶⁶

Образац за израчунавање *Theil-овог индекса*, мјере неједнакости која такође задовољава сва четири претходно поменута критеријума, је:

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\bar{y}} \log \frac{y_i}{\bar{y}} \quad (6)$$

гдје је: y_i - доходак i -тог појединца,
 $\bar{y}$ - просјечан доходак и
 n - укупан број прималаца дохотка.

Овај показатељ неједнакости се може написати и у другачијем облику, када се појединачни дохоци посматрају у односу на укупан доходак, умјесто у односу на просјечан доходак. Поред тога што задовољава сва четири критеријума мјерења неједнакости, тј. сагласан је са Лоренз-овим критеријумом, Theil-ov индекс

⁶⁵ Bellù, L. G. & Liberati, P. (2005b) стр. 7.

⁶⁶ Јовановић Гавриловић, Б. (2013) стр. 141.

омогућава и разлагање неједнакости између појединих сегмената становништва и разлагање неједнакости унутар тих сегмената⁶⁷

Међу мјерама неједнакости се издвајају још и *Аткинсонова мјера доходних разлика*, *коэффициент варијације* и *стандардна девијација логаритма*. Док коэффициент варијације задовољава сва четири принципа за мјерење неједнакости, стандардна девијација логаритма не задовољава Далтон-ов принцип мјерења неједнакости. Наведене мјере неједнакости могу дати различите резултате за једнаке услове расподеле доходака, због чега се у литератури помиње увођење нових критеријума, али то не значи и да ће нови критеријуми бити прихваћени.⁶⁸

У сваком случају, правилна расподела дохотка (богатства) треба да буде циљ сваког друштва. Рјешење проблема мјерења неједнакости лежи у правилнијој расподели дохотка, јер ће свака, разумно постављена мјера неједнакости тада правилно регистровати неједнакост и, уколико је то уопште могуће, приказати расподелу дохотка (богатства) неке земље.

2.6.2. Индекси хуманог развоја

Многи економисти истичу да је економски раст неопходан, али да није самодовољан за искорјењивање сиромаштва или социјалне искључености. Да би се рекло да је неко друштво у благостању нису потребни само ресурси који потичу из економског раста или развоја. Много је битније како ће се ти ресурси употребити и у којој мјери ће допринијети развоју и задовољењу разноврсних људских потреба.

Концепт хуманог развоја подразумијева претпоставку да је хумани развој вишедимензионалан и да обухвата различите области људског живота. Неке од њих, као економски развој, образовање или могућност за здравији живот, су мјерљиве.

⁶⁷ Исто, стр. 145.

⁶⁸ Исто, стр. 149.

Основне димензије хуманог развоја су:

- економска димензија,
- здравље и здравство,
- образовање,
- заштита животне средине,
- могућности учешћа у друштвеном животу – на нивоу заједнице или на другим нивоима,
- заштита људских права и
- могућност за достојанствен живот.⁶⁹

Концепт хуманог развоја представља другачији приступ мјерењу развоја неке земље кроз комбиновање најбитнијих димензија људског живота. Овај развојни концепт истиче да су богатство неког друштва људи и да сваки човјек треба да води креативан и продуктиван живот, да задовољава своје потребе и интересовања у складу са вриједностима до којих он држи. Дакле, циљ развоја је стварање таквог људског окружења у којем је акценат не само на економском расту, већ на интересовањима и потенцијалима појединаца.

За потребе оцјењивања многобројних аспеката хуманог развоја био би потребан широк спектар показатеља, али и сумарни показатељи који нису усмјерени само на национални доходак. За ту сврху је од стране Развојног програма Уједињених нација (*United Nations Development Programme - UNDP*) развијен индекс хуманог развоја, (*Human Development Index - HDI*), као сумарни показатељ људског развоја. У питању је показатељ који је довољно поједностављен, али истовремено довољно осјетљив на шире аспекте људског живота.⁷⁰

HDI мјери просјечна достигнућа неке земље преко три главне димензије друштвеног развоја:

⁶⁹ Детаљније доступно на: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/BIH#>

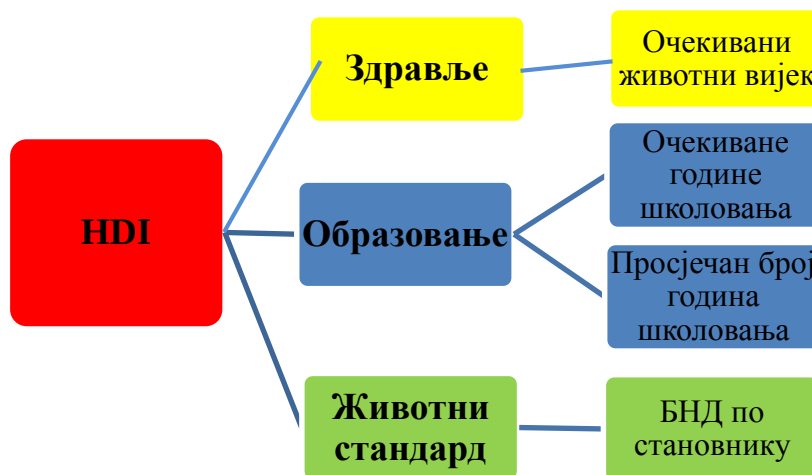
⁷⁰ Преко овог показатеља се врши и подјела на развијене земље (земље првог реда), земље у развоју (земље другог реда) и треће земље света. До ове формуле је дошао Пакистански економиста Mahbub al Haq, један од оснивача теорије хуманог развоја, а Програм Уједињених нација за развој је, од 1993. године, користи у свом годишњем извештају о развоју.

- дуг и здрав живот,
- ниво образованости и
- економско благостање.

Свака од ових димензија се оцјењује преко индекса који се изражава као вриједност између 0 и 1, а утврђује се као количник разлика, стварне и минималне вриједности и максималне и минималне вриједности:

$$\text{Димензиони индекс} = \frac{\text{стварна вриједност} - \text{минимална вриједност}}{\text{максимална вриједност} - \text{минимална вриједност}}$$

Поменуте три димензије HDI и коришћени показатељи су приказани на Слици 10.:

Слика 11. Димензије и индикатори HDI до 2010. године

Према методологији израчуна агрегатног HDI која је била коришћена до 2009. године, HDI се рачунао као аритметичка средина индекса димензија:

$$\text{HDI} = (I_1 + I_2 + I_3) / 3 \quad (7)$$

гдје је: I_1 – Индекс очекиваног трајања живота

I_2 – Индекс образовања

I_3 – Индекс бруто домаћег производа.

Овакав метод израчуна агрегатног HDI омогућава супституцију између појединих димензија, јер су слаба постигнућа у једној димензији могла бити компензована високим резултатима у другој димензији. Међународно дефинисане минималне и максималне вредности за сваки индекс, коришћене при израчуна HDI до 2010. године, су приказане у Табели 3. у наставку:

Табела 3. Међународно дефинисане вриједности показатеља за обрачун HDI

Показатељ		Минимум	Максимум
Животни вијек	Очекивани животни век (године)	25	85
	Стопа писмености одраслих (%)	0	100
Образовање	Бруто стопа обухвата образов. (%)	0	100
	БДП по становнику (PPP US\$)	100	40.000

Извор: UNDP (2010) стр. 215.

Од 2010. године HDI се израчунава примјеном нове методологије. Иако су задржане једнаке димензије и једнаки пондери за сваку димензију, измијењен је метод агрегирања индивидуалних индекса, као и показатељи за димензије образовање и животни стандард.

Димензија образовања се сада мјери према:

- просјечном броју година образовања, становништва од 25 и више година старости током живота и
- очекиваном броју година школовања за дјецу која управо полазе у школу.

Димензија животни стандард се, умјесто Бруто домаћим производом (БДП) по становнику, мјери Бруто националним дохотком (БНД) по становнику.⁷¹

⁷¹ Нови показатељи за димензију образовања боље одсликавају концепт образовања, боље приказују садашње промене у политици образовања и уписа у школе, али као и претходни индикатори, ни нове мјере не говоре о квалитету образовања. БДП је мјера производње, али не одражава цјелокупни расположиви национални доходак, попут дознака из иностранства. БНД је стога боља мјера висине прихода једне земље.

Постављене су и нове најниже и највише вриједности за показатеље димензија HDI, како је и приказано у Табели 4.:

Табела 4. Вриједност појединачних индикатора за обрачун HDI од 2010. год.

Показатељ		Минимум	Максимум
Животни вијек	Очекивани животни век (године)	20	83,2
Образовање	Очекивани број година школовања	0	20,6
	Просјечан број година школовања	0	13,2
Благостање	БНД по становнику (PPP US\$)	163	108.211

Извор: Мајерова, И. (2012) стр. 4.

Због уочене супституције код агрегације HDI од 2010. године се користи мултипликативни метод агрегације, тј. агрегације се врше коришћењем геометријске средње вредности показатеља димензија, чиме се обезбјеђује да смањење од 1% показатеља једне димензије има исти утицај на HDI као 1% смањења показатеља друге димензије.⁷²

Дакле, HDI не покрива све димензије људског развоја, тј. није свеобухватна мјера људског развоја неке земље. Индекс, тако на примјер, не одражава ниво политичке партиципације или родне неравноправности. Уз HDI постоје и други пратећи индекси који приказују неке од кључних аспеката људског развоја, као на примјер, индекс развоја везан за питања родне равноправности и мјере за оснажење полова. За ове индексе се каже да дају општи поглед на неке основне димензије хуманог развоја, да су једноставни и фокусирани, те да представљају заједнички израз

⁷² Мајерова, И. (2012) стр. 3-6.

економских и друштвених фактора и моћно средство за креирање одговарајућих политика.

Још један показатељ који се користи за дубљу анализу људског развоја је Индекс родне равноправности (*Gender Inequality Index - GII*). Родне неједнакости у шансама за партиципацију у радној снази, се могу анализирати преко низа димензија: учешћа у формалном и неформалном тржишту рада, пољопривредном и непољопривредном сектору, у запослености са пуним и дјелимичним радним временом, могућности напредовања на руководеће положаје, као и преко родног јаз у зарадама и сл. Циљ овог показатеља је да укаже на губитак у хуманом развоју услед неједнакости између достигнућа полова у три димензије: репродуктивно здравље, оснаженост и економска активност.

Прва димензија, репродуктивно здравље, се прати преко стопе морталитета мајки и фертилитета адолесценткиња, оснаженост се мјери учешћем полова у парламентарном животу и достигнућима и жена и мушкараца у образовању, док се економска активност мјери стопом учешћа полова на тржишту рада. Индекс GII замијенио је Индекс развоја према полу (*Gender related Development Index*) и Индекс оснажености полова (*Gender Empowerment Index*).⁷³

Релативан положај жена у односу на мушкарце се може посматрати кроз зараде које остварују. Процентуални однос разлике просечних зарада мушкараца и жена по часу и просечних зарада мушкараца по часу тзв. „*unadjusted gender pay gap*“ представља метод на основу кога се у званичној статистици ЕУ пратио јаз у зарадама.

Међутим, један од најпрецизнијих начина да се јаз у зарадама израчуна тако да искаже мјеру дискриминације, представља разлагање јаз на различите компоненте. Тако једна компонента показује дио разлике који је под утицајем неких објективних карактеристика запослених мушкараца и жена, као што су образовање или радно искуство, док друга компонента показује разлике у вредновању мушкараца и жена у условима истих карактеристика. На тај начин

⁷³ Klugman, J., Rodríguez, F. & Choi, H. (2010) стр. 33.

идентификован јаз непосредније указује на мјеру дискриминације исказану кроз разлике у плаћености.

Treiman и Hartmann су међу првима показали да је учешће жена у датом занимању у негативној корелацији са висином зарада. Њихова методологија је примијењена у бројним истраживањима, а премјештање фокуса истраживања на родну сегрегацију према занимањима довело је до новог значајног показатеља неједнакости: утицаја учешћа жена у занимању на ниво зарада.⁷⁴ Мјерење HDI константно еволуира како би се што прецизније измјерио људски развој, али још увијек постоји знатан простор за напредак. Напредовање у мјерењу људског развоја преко наведених индекса свакако ће се прилагођавати, јер достигнути људски развој се не може исказати простим сабирањем појединих показатеља. Тренутно се може поставити и питање: које су то друге методе којима је могуће прецизније измјерити људски развој?

2.6.3. Показатељи социјалне искључености

Лакен индикатори

Још 2001. године у намјери превођења концепта социјалне искључености у мјерљив инструмент, ЕУ је прихватила први скуп од 18 показатеља за праћење социјалне искључености, познатих као Лакен показатељи. Стварање листе индикатора је први корак у стандардизовању мјерења и анализе показатеља социјалне искључености. Ријеч је о статистичким показатељима који покривају четири основне димензије социјалне искључености: материјално сиромаштво тј. доходак, запосленост тј. тржиште рада, здравље и образовање.⁷⁵

Предлог показатеља је обухватао десет примарних и осам секундарних показатеља који су хармонизовани на нивоу ЕУ. Фокус примарне листе је не најважнијим показатељима који описују различите димензије сиромаштва и социјалне

⁷⁴ Petersen, T. & Morgan, L. (2010) стр. 331.

⁷⁵ Atkinson, T., Marlier, E. & Nolan, B. (2004) стр. 7-8.

искључености Земље чланице су у могућности да прате и национално специфичне показатеље који су значајни за додатну интерпретацију примарних и секундарних показатеља.⁷⁶

Прва измијењена листа показатеља, одобрена већ у јулу 2003. године, састојала се од двадесет једног показатеља, дванаест примарних и девет секундарних. Три нова показатеља су била:

- стопа ризика од сиромаштва према интензивности рада чланова домаћинства,
- ниска функционална писменост мјерена PISA тестом и
- ризик од сиромаштва код запослених.⁷⁷

Листа показатеља социјалног укључивања је 2006. године садржавала четири сета показатеља: сет кровних показатеља и три сета показатеља у оквиру сваке од три основне димензије: социјално укључивање, пензије и здравствена заштита. Ова листа показатеља социјалног укључивања није значајно измијењена у односу на показатеље усвојене 2001. године у Лакену.⁷⁸

Међутим, почетној листи индикатора су додати неки индикатори, као нпр. индикатор ризика од сиромаштва по радном статусу, који указује на то да запосленост не мора бити довољан услов изласка из сиромаштва, те индикатор ризика од сиромаштва мјереног одабраним прагом расположивог дохотка домаћинства према интензитету рада у домаћинству, јер ризик од сиромаштва у знатној мјери зависи од радног статуса осталих чланова домаћинства. Такође је предложен и посебан индикатор за положај имиграната на тржишту рада, и истакнута потреба за развојем немонетарних индикатора.⁷⁹ Овај сет индикатора не укључује мјере субјективног благостања и социјалне изолације, као што је задовољство животом, упркос томе што многи истраживачи ове аспекте сматрају

⁷⁶ European Commission (2003) стр. 1.

⁷⁷ European Commission (2009a) стр. 4.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Влада Републике Србије, (2009) стр. 19.

кључним када је квалитет живота у питању.⁸⁰ У наредној табели су приказани Лакен индикатори према димензији коју прате:

Табела 5. Лакен индикатори и димензија коју прате

Димензија	Лакен индикатор	
	Примарни индикатор	Секундарни индикатор
Доходак	- Стопа ризика од сиромаштва - Праг ризика од сиромаштва - Доходни рацио - Трајна стопа ризика од сиромаштва - Релативан просјечни јаз ризика од сиромаштва	- Дисперзија око прага ризика од сиромаштва - Базна стопа ризика од сиромаштва - Стопа ризика од сиромаштва прије социјалних давања у готовини - Гини коефицијент - Трајна стопа ризика од сиромаштва - Сиромашни запослени, ризик од сиромаштва запослених
Запосленост	- Регионална кохезија - Дугорочна стопа незапослености	- Удио дугорочно незапослених - Удио незапослених на веома дуги рок
Образовање	- Број младих који су напустили школу прије завршетка и нису у образовном процесу - Ниска стопа писмености код ученика	Особе са нижим образовањем
Здравље	- Очекивано трајање живота, по рођењу, у 1. и 60. години - Здравствено стање према нивоу дохотка	

Извор: Atkinson, et al (2002) стр. 7.

⁸⁰ Више о Лакенским индикаторима доступно на интернет страници Велике Британије о статистичким показатељима сиромаштва и социјалне искључености:
<http://www.poverty.org.uk/summary/eu.htm>

Праћење показатеља и стања социјалне искључености довело је до сагледавања „мултидимензионалности” овог феномена и потребе да се, осим Лакен показатеља, развију и додатни показатељи за праћење стања у области становања, приступа јавним и приватним услугама, сиромаштва код запослених, презадужености, зависности од социјалне и породичне помоћи, политичке партиципације, укључености у друштвене токове итд. Ови немонетарни индикатори су значајна допуна индикаторима дохотка, јер омогућују боље разумијевање услова живота сиромашних.

Тако дефинисан мултидимензионални индекс социјалне искључености одражава начин на који је људима онемогућен, или у неком сегменту ускраћен, приступ тржишту рада, образовном и здравственом систему као и друштвеним и грађанским мрежама. Особа се сматра социјално искљученом ако има према бар девет показатеља неповољан статус. Сви показатељи су исте тежине и могу се прилагодити карактеристикама појединих држава. Овај индекс даје увид и у број људи који су социјално искључени и у дубину те искључености.⁸¹

Неки нематеријални индикатори су у Европској заједници били развијени у оквиру истраживања домаћинстава (*European Community Household Panel – ECHP*), а одређени сегменти истраживања немонетарне депривације су пренијети у статистику ЕУ о приходима и животним условима (*EU Survey on Income and Living Conditions – SILC*). SILC је намијењен прикупљању упоредивих, тренутних и дугорочних, вишедимензионалних података о приходима, сиромаштву, социјалној искључености и животним условима.⁸²

Димензије немонетарне депривације садржане у овом истраживању су:

- Економска депривација, или одсуство адекватног гријања стамбеног простора, плаћања једнонедељног одмора изван куће, obroка са месом или рибом сваки други дан, немогућност редовне отплате кредита, кирије или комуналних рачуна;

⁸¹ UNDP Europe & CIS (2011) стр. 12-13.

⁸² Еуростат (2013б) стр. 13.

- Трајна потрошна добра, тј. немогућност набавке аутомобила, колор ТВ, машине за веш, телефона;
- Становање: одсуство купатила, тоалета са водом, довољно свјетла, прокишњавање крова, влажни зидови, подови, оштећени прозори, врата;
- Сусједство: еколошки проблеми, бука са улице, криминал, вандализам или насиље у сусједству.⁸³
-

OECD индикатори благостања

Организација за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD*) у анализама социјалне искључености користи индикаторе субјективног благостања, наведене у Табели 6.:

Табела 6. OECD индикатори благостања

Димензија	Индикатори
Здравље	- Рана смртност или очекивано трајање живота
Становање	- Индекс стамбених проблема - Бескућници
Субјективно благостање	- Одсуство контаката са другима у свакодневном животу - Чланство у формалним и неформалним групама
Социјална изолација	- Самопроцјена задовољства животом - Самопроцјена среће

Извор: Lelkes, O. (2006) стр. 9.

Објављене студије социјалне искључености се разликују у начину прикупљања и анализирања података. Начин анализе показатеља постаје важан стога што анализе социјалне искључености показују да нема концентрације димензија искључености у становништву. Вишедимензионална ускраћеност, те комбинација материјалне и

⁸³ Nolan B. & Whelan, C. (2009) стр. 13.

друштвене искључености обиљежје је релативно малог броја људи у развијеним земљама.⁸⁴

Мултидимензионални индекс сиромаштва

У 2010. години UNDP је развио нови показатељ Мултидимензионални индекс сиромаштва (*Multidimensional Poverty Index, MPI*), умјесто раније коришћеног Индекса сиромаштва. У питању је композитни индекс који исказује ускраћеност становништва у базичним људским потребама и најосновнијим друштвеним услугама. Израчунава се преко истих димензија као и *HDI*, али преко десет индикатора, како је графички представљено на слици 11:

Слика 12. Обрачун индекса мултидимензионалног сиромаштва (MPI)

Извор: Јовановић, Гавриловић, Б. (2013) стр. 187.

MPI се израчунава као производ стопе мултидимензионог сиромаштва (H) и интезитета људског сиромаштва (A):

⁸⁴ Lelkes, O. (2006) стр. 44.

$$MPI = H \times A \quad (8)$$

Стопа мултидимензионог сиромаштва представља пропорцију становништва које је сиромашно у различитим димензијама, тј.

$$H = \frac{q}{n} \quad (9)$$

Гдје је: q - број људи који су мултидимензионално сиромашни,
 n – укупан број становника.

Интезитет људског сиромаштва (A), исказан као пропорција пондерисаних индикатора (d) у којима су, у просјеку, сиромашни ускраћени се израчунава преко следеће формуле:

$$A = \frac{\sum_1^q c}{q \cdot d} \quad (10)$$

гдје је: c - укупан број свих депривација којима су сиромашни изложени,
 q - број људи који су мултидимензионално сиромашни,
 d - укупан број посматраних индикатора.

MPI идентификује везе између различитих видова ускраћености, показује утицај сваке димензије и даје неопходне смјернице креаторима политика како би се правилније извршила алокација ресурса и идентификовале оне групе људи које трпе најјачу мултидимензионалну ускраћеност.⁸⁵

Под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености

У јуну 2010. године усвајањем стратегије „Европа 2020”, за паметан, одржив и инклузиван раст, Европски савјет је усвојио и циљ у погледу социјалне искључености, а то је смањење броја људи који живе испод линије сиромаштва за 25%, а тиме и излазак 20 милиона људи из ризика од сиромаштва и социјалне

⁸⁵ Јовановић, Гавриловић, Б. (2013) стр. 191.

искључености. За праћење прогреса према овом циљу конструисан је индикатор *At risk of poverty or social exclusion – AROPE*, који прати удио становника који испуњава један од наредна три услова:

- испод прага сиромаштва, тј. сиромашни;
- у ситуацији озбиљне материјалне депривације и
- живот у домаћинству у којем нико не ради или повремено ради.

За утврђивање вриједности *AROPE* индикатора користе се подаци прикупљени кроз SILC.⁸⁶

Индекс ускраћености Енглеске владе

Индекс ускраћености Енглеске владе (*Index of Multiple Deprivation - IMD 2004*), је први индекс који у анализу искључености уводи географски приступ као елеменат депривације. Различите димензије искључености се препознају и мјере одвојено, а затим се комбинују у једну општу мјеру. Индекс чини седам различитих димензија депривације које се зову индексима подручја, тј. домена, *Domain Indices*.⁸⁷

Индекс ускраћености IMD 2007 је ажурирани IMD 2004 индекс, заснован на истој методологији подручја и истим индикаторима, осим у области прихода. Такође су уведена и нека нова подручја и индикатори као нпр. криминал или животно окружење. IMD 2007 индекс је покрио седам сљедећих подручја ускраћености:

- приходи,
- запосленост,
- здравље и инвалидност,
- образовање, обука и тренинзи,
- баријере у приступу услугама и становање,
- животна средина и
- криминал.

Индекс се заснива на утврђивању наредне четири мјере:

⁸⁶ Eurostat (2013) стр. 3.

⁸⁷ Преузето са: <http://www.mkiobservatory.org.uk/page.aspx?id=1912&siteID=1026;>

- Мјере локалне концентрације, која показује озбиљност вишеструке депривације, мјерењем „врхних тачака“ ускраћености у свакој заједници;
- Мјере опсега, која показује удио популације која живи у подручјима која су у најнеповољнијем положају, у контексту ускраћености, у Енглеској;
- Мјере „просјечна оцјена“ и „просјечни ранг“ су два начина приказа просјечног нивоа ускраћености у цијелој области и
- Мјере размјере прихода и размјере запослености, које показују број људи који пате од ускраћености у приходима и запослењу, респективно.⁸⁸

IMD 2010 је обухватио и два нова суплементарна индекса: Индекс доходне ускраћености за дјецу (*Income Deprivation Affecting Children Index - IDACI*) и Индекс доходне ускраћености за старије особе (*Income Deprivation Affecting Older People Index - IDAOP*).

IMD је важан алат за идентификацију оних области у Енглеској, које су у контексту социјалне изолације у најнеповољнијем положају, како би ресурси намијењени за рјешавање проблема ускраћености били и најуспјешније распоређени. Модел мултидепривације наглашава димензије које „погађају“ становнике неке области. Географска област, сама по себи, може бити депривирана у односу на друге области (у задатој димензији), али се степен ускраћености одређује на бази учешћа становника из те области, који су доживјели депривацију, према задатој димензији искључености. Другим ријечима, карактеристике искључености неког подручја зависе од искуства становника тог подручја. Сумирање добијених показатеља за поједине димензије врши се и израдом мапа на којима су одговарајућом бојом означене области највише ускраћене за сваку мјеру.

⁸⁸ Mc Lennan, D. et al (2008) стр. 40.

II УТИЦАЈ ТРЖИШТА РАДА НА СОЦИЈАЛНУ ИСКЉУЧЕНОСТ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ

1. СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ НА ПРОСТОРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ

1.1. Размјере и профил социјалне искључености у БиХ, Србији и Хрватској

1.1.1. Етничка подјела и искљученост на националној основи

Као могући узрок социјалне искључености појединаца или група из основних друштвених токова аутори често наводе и припадност некој етничкој, расној или мањинској групи. Примјер комплексне државе БиХ, у којој слободно можемо рећи да доминира етничка подјела, говори у прилог овој тврдњи.

До сада у БиХ, Србији и Хрватској нису рађена детаљнија истраживања специфичне везе, подударности и повезаности етничке подјеле са друштвеном искљученошћу. Са једне стране, елементе етничке подјеле је јако тешко измјерити, а са друге, постконфликтна дискриминација се манифестује у суптилнијим облицима и, као таква, утиче на пројекције и резултате истраживачког дискурса.⁸⁹ Од марта 2002. године Европска комисија регуларно израђује извјештаје о напретку у земљама Западног Балкана, који се базирају на усвојеним законима, примијењеним мјерама и донешеним одлукама.

Босна и Херцеговина

Иако је Споразум о стабилизацији и придруживању између БиХ и ЕУ потписан у јуну 2008. године, прогрес БиХ према ЕУ је значајно успорен. У извјештају о напретку БиХ ка ЕУ за 2012. годину, у дијелу који говори о људским правима и заштити мањина, стоји да је БиХ ратификовала већину УН и међународних конвенција о људским правима, али да земља и даље крши Привремени споразум због неусклађивања са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, као и са правилима о државној помоћи.⁹⁰

⁸⁹ UNDP БиХ (2007) стр. 48.

⁹⁰ Европска комисија (2012) стр. 6.

У БиХ живе три конститутивна народа: Срби, Хрвати и Бошњаци и, према Закону о заштити права припадника националних мањина, припадници 17 националних мањина. Прецизни подаци о етничком саставу БиХ још нису расположиви. Прелиминарни подаци из пописа становништва који је спроведен 2013. године говоре о 54% Бошњака, 32,5% Срба, 11,5% Хрвата и 2% осталих.⁹¹

У преамбули Устава БиХ стоји: „Бошњаци, Хрвати и Срби, као конститутивни народи (заједно са осталим), и грађани Босне и Херцеговине овим одлучују да Устав Босне и Херцеговине гласи:....“ Дакле, постоји јасна подјела на конститутивне народе и „остале.“ Подјела грађана према етничкој припадности изазива социјалну искљученост на два различита начина: када конститутивне етничке групе у БиХ искључују оне групе и појединце који се изјашњавају као грађани без етничке припадности и када припадници конститутивне етничке групе искључују припаднике друге конститутивне етничке групе. У БиХ постоји контрадикција, позната и као „БиХ парадокс“, јер је доминантнија подјела БиХ становништва на Србе, Хрвате, Бошњаке и „остале“ него на ентитете Република Српска и Федерација БиХ.⁹²

Утицај наведене етничке подјеле и постконфликтне дискриминације на социјалну искљученост се може анализирати преко институционалне сфере у којој етничка подјела води у изолацију и искљученост. Сам Устав БиХ, који је успостављен на Дејтонском мировном споразуму 1995. године, је у знатној мјери комплексан и у њему неки аутори препознају елементе нарушавања људских права.⁹³ Ако се има у виду чињеница да уставно рјешење треба да задовољи представнике сва три конститутивна народа, те да је засновано на етничким линијама, онда се мора рачунати и на то да уставно рјешење садржи препреке за потпуну социјалну и друштвену укљученост неких група.⁹⁴

⁹¹ Подаци са интернет странице завода за статистику РС <http://popis2013.net/index.php?docid=1041>

⁹² UNDP БиХ (2007) стр. 50.

⁹³ Венецијска комисија Европске уније је 2004. године утврдила да Устав дјелимично нарушава људска права и да га треба мијењати, као дио процеса приступања БиХ ЕУ.

⁹⁴ Исто, стр. 51.

Иако је БиХ мултиетничка држава, територија ентитета је након рата била потпуно етнички одређена, са институцијама које су успостављене путем етничког принципа. Територија РС, која чини 49% територије БиХ, је подијељена на пет регија са израженим високим степеном централизације. Федерација БиХ, која територијално обухвата 51% БиХ, састоји се од 10 кантона са високом аутономијом власти. Кантони и регије су даље подијељени на општине/општине. Територија Брчког је одлуком Арбитражне комисије за Брчко стављена под управу државе Босне и Херцеговине као засебан дистрикт под називом Брчко Дистрикт БиХ (БД БиХ).⁹⁵

Различит третман грађана и на ентитетском и на кантоналном нивоу, директна је последица оваквог полицентричног система. У зависности од националног одређивања и подручја на којем живе, грађани имају и различита грађанска права, што узрокује дискриминацију, а последично и друштвену искљученост. Између кантона у ФБиХ не постоје хоризонталне везе, па законодавство у једном може да буде неусклађено са законодавством у другом кантону. Дакле, постојећа институционална и државна структура, иако се сматра способном да рјешава проблем социјалне искључености, и сама представља фактор који води до искључености по основу етничке или националне припадности.

Узроке социјалне искључености грађана у БиХ можемо тражити и у компликованом послератном политичком систему. Делегати у Дому народа, највишем законодавном тијелу у БиХ, бирају се на основу етничке припадности, а територијални принцип, тј. ентитетска већина умјесто представничке већине, доминира у Представничком дому. Тако Хрвати који живе у РС немају активно право гласа за хрватског члана Предсједништва БиХ, већ се хрватски члан Предсједништва БиХ бира само са територије ФБиХ. У Предсједништву свог представника немају ни етничке групе које су убрајају у „остале.“ Одредбама чланова 4. и 5. Устава БиХ прописано је да се у у Дом народа БиХ бира по пет Бошњака и Хрвата из ФБиХ и пет Срба из РС. Елементе дискриминације можемо

⁹⁵ На нивоу државе задржане су минималне функције: спољна политика, царинска политика, монетарна политика, спољни дуг, питање имиграције и азила, међуентитетска инфраструктура.

наћи и у Представничком дому БиХ, јер од четрдесет два представника са правом гласа чак двадесет осам представника је из ФБиХ (или двије трећине), а само једна трећина је из РС.

Због наведених чланова Устава БиХ припадник ромске мањине Дерво Сејдић и припадник јеврејске мањине Јакоб Финци, држављани БиХ, су пред Европским судом за људска права у Стразбуру 2006. године покренули тужбу против државе БиХ. Они су као припадници националних мањина онемогућени да буду бирани у Предсједништво БиХ и Дом народа БиХ, те су се позвали на кршење члана 14. Европске конвенције о људским правима. Суд је 22. децембра 2009. године донио пресуду којом је са 14 гласова за и 3 против, закључио да је у овом случају прекршен члан 14. заједно са чланом 3. Протокол 1. који гарантује право на слободне изборе.⁹⁶

Тензије повезане са реконструкцијом власти на државном нивоу и у Федерацији нису погодиле напретку у provedби пресуде у случају Сејдић-Финци. И даље је као неопходан приоритет потребно да се политички представници договоре у вези заједничке визије о општем правцу кретања и будућности земље, те њене институционалне структуре.

Директна дискриминација на националној основи се јасно види на примјеру људи који живе у оним подручјима у којима су након рата или повратка мањина. Последњи локални избори 2012. године су показали да готово ниједна општина нема више од 10% становника који припадају другој етничкој групи. Негативан резултат ових процеса је и удаљавање етничких колективитета међусобно. Ова појава се може посматрати као облик искључености (етничке сепарације) грађана из једне веће цјелине. Три некомпатибилна модела образовања, са различитим уџбеницима и наставним плановима и програмима за сваки од конститутивних народа, представљају баријеру која их, засигурно, међусобно удаљава и води у

⁹⁶ Пресуда доступна на интернет страници Министарства за људска права и избјеглице БиХ: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA

друштвену изолацију, а тиме и у социјалну искљученост. Ово удаљавање се може наћи и код других области које су важне за укупни друштвеног развој БиХ.

Из показатеља које је утврдио UNDP у Систему раног упозоравања у 2010. години, може се закључити да су међуетнички односи у БиХ побољшани у односу на почетак миленијума. Индекс стабилности међунационалних односа је порастао иако је током цијеле 2010. године на домаћој сцени било мноштво догађаја који су могли погоршати међунационалне односе у БиХ. Према поменутом истраживању дошло је до повећања подршке за повратак оних који би у својој средини представљали етничку мањину.⁹⁷

Србија

За државу Србију се каже да је третман националних мањина наслиједила од Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) која је у односу на остале социјалистичке земље, на другачији начин гледала на питања нација и етничитета. У оквиру тадашње СФРЈ припадници мањинских група имали су право на службену употребу језика, оснивање различитих културних удружења и институција културе и образовање на свом матерњем језику. Од свих република из састава тадашње Југославије, највише припадника мањинских етно-културних група је живило на територији Републике Србије.

Распад СФРЈ довео је до тога да се на територији Србије појаве нове мањине, које су у оквиру претходне државе биле конститутивни народи. Проблем регулисања статуса Словенаца, Македонаца, Хрвата, Црногораца и Муслимана/Бошњака у Србији је додатно отежавала неповољна општа друштвена клима, санкције и ратови на простору бивше државе.

Република Србија је етнички веома хетерогена земља. Према попису становништва из 2002. године у Србији без Косова и Метохије је живило 13,47% становништва које припада националним мањинама.⁹⁸ Резултати пописа из 2011. године су дали

⁹⁷ UNDP БиХ (2010) стр. 14.

⁹⁸ Републички завод за статистику Републике Србије (2003а) стр. 14.

сличне резултате. Од националних мањина, најбројнији су Мађари, слиједе Роми и Бошњаци, а све остале етничке групе појединачно имају удио мањи од 1%. У односу на претходни попис број становника смањен је за више од 200 хиљада.⁹⁹

Последњи званични подаци о албанској националној мањини су из пописа становништва који је обављен 1981. године, јер су попис становништва из 1991. године припадници ове националне мањине на Косову и Метохији бојкотовали. Имајући у виду оружане сукобе, исељавање великог броја Срба и припадника других мањина и долазак више десетина хиљада Албанаца из Албаније несумњиво је промијењена етничка слика Косова и Метохије, па су припадници српског народа сада мањина, а припадници Албанаца већина на територији најјужније српске покрајине.¹⁰⁰

У наредној табели је приказан укупан број становника Србије, Срба и припадника најбројнијих националних мањинама, те процентуално учешће сваке етничке групе у укупном броју, добијен пописом из 2002. и 2011. године:

Табела 7. Етничка структура становништва Србије, 2002. и 2011. год.

	Укупно	Срби	Мађари	Бошњаци	Роми	Хрвати	Албанци
2002.	7.498.001	6.212.838	293.299	136.087	108.193	70.602	61.647
	100%	82,86%	3,91%	1,82%	1,44%	0,94%	0,82%
2011.	7.186.862	5.988.150	253.899	145.278	147.604	57.900	5.809
	100%	83,32%	3,53%	2,02%	2,05%	0,81%	0,08%

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије (2003) стр. 13.
Републички завод за статистику Републике Србије (2013) стр. 20.

⁹⁹ Републички завод за статистику Републике Србије (2011) стр. 20.

¹⁰⁰ Такође, ни пописом из 2011. године није обухваћена територија Аутономне покрајине Косово и Метохија.

У Србији нису све националне заједнице искључене на исти начин и у истом обиму. Припадници националних мањина које су постигле виши степен и друштвене и политичке интеграције, као нпр. хрватска и мађарска мањина, по многим индикаторима искључности дијеле исту судбину као и већинска српска нација. Чак су у неким областима и мање искључене од просјека већинске нације, за разлику од ромске и албанске мањине, које показују међусобне негативне сличности са становишта друштвене искључености. Постоје мултиетничке општине, као нпр. Тутин, Сјеница или Нови Пазар, у којима је бошњачка мањина на државном нивоу у ствари убједљива већина на локалном нивоу. У наведеним општинама за већински српски народ се може рећи да има статус националне мањине.

Од свих националних мањина са простора Републике Србије за Рома се може са сигурношћу рећи да су у најнеповољнијем положају у односу на остале грађане. Иако према званичним подацима у Србији има 147 хиљада Рома, процјене неких ромских и невладиних организација у Србији показују да припадника ове националне мањине има чак између 450 и 800 хиљада. Узрок овом одступању стварног од приказаног стања лежи у етничкој мимикрији тј. у чињеници да су Роми прикривали своју националну припадност на скоро свим пописима. Тако је према попису из 1948. године у Србији живило 52.181, 1953. године 58.888, 1961. године само 9.826, а 1991. године 140.237 Рома.¹⁰¹

Статус националне мањине у Србији Роми су добили још 2002. године. Влада Србије је 2009. године усвојила Националну стратегију за унапређење положаја Рома и формирала Савет за унапређење положаја Рома, који је надлежан за спровођење те стратегије. Први Акциони план за спровођење стратегије за унапређивање положаја Рома у Србији је усвојен у јулу 2009. године за период 2009-2011. година. Други Акциони план усвојен 2011. године се односи на период до 1. јануара 2015. године.¹⁰²

¹⁰¹ Јакшић, Б. & Башић, Г. (2005) стр. 164.

¹⁰² Башић, Г. (2012) стр. 7.

Такође је потребно поменути да у Републици Србији живи и одређен број за правни систем државе „невидљивих” грађана, без правног идентитета, који или никада нису били уписани у матичне књиге рођених или су матичне књиге уништене или нестале, а они не располажу документима или другим доказима о томе да су у њих били уписани. Ове особе стога не остварују грађанска нити друга права. И међу овим лицима су најбројнији припадници Ромске мањине.¹⁰³

Хрватска

Многе студије препознају социјалну инклузију етничких група као проблем који је присутан широм Европе али се манифестује на различите начине у зависности од земље која је у фокусу анализе. Тако је и питање запошљавања припадника националних мањина веома значајно питање за Хрватску која је од 01.07.2013. године ушла у састав ЕУ.

Према подацима пописа становништва из 2011. године, у Хрватској живи 4.284.889 становника. Хрватску карактерише значајна етничка хомогеност, насупрот хетерогености у БиХ и Србији. Према националној припадности најбројнији су Хрвати, затим Срби, Бошњаци, Талијани, Роми итд. Срби у Републици Хрватској су, и према броју и према учешћу у укупном становништву, током читавог посматраног периода од 1971. године представљали етницитет, који је по значају одмах после становништва хрватске националне припадности. Иако је од завршетка ратних сукоба у Хрватској прошло више од двадесет године положај Срба се није значајније поправио.¹⁰⁴

Поређењем ових података са подацима који су добијени ранијим пописима, видљиво је да је у међувремену хрватско друштво претрпело значајне демографске промјене. Број Срба је за четири деценије пао са око 14,16% на 4,36% а број Хрвата порастао са 79% на 90,42 %. Такође је значајна промјена у броју Рома, са 1.257 лица 1971. године, овај број је порастао на 16.975. Наведени број Рома је релативан, јер је позната чињеница да многи Роми или нису пописани или се нису изјаснили као

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Државни завод за статистику Хрватске (2012) стр. 16.

Роми. Према неким процјенама у Хрватској живи између 30 и 40 хиљада Рома. у 2011. години.¹⁰⁵

Табела 8. Национална структура становништва Хрватске

Година	Хрвати	Срби	Бошњаци ¹⁰⁶	Талијани	Албанци	Роми	Мађари
1971.	3.513.647	626.789	...	17.433	4.175	1.257	35.488
	79,38	14,16	...	0,39	0,09	0,03	0,8
1981.	3.454.661	531.502	...	11.661	6.006	3.858	25.439
	75,08	11,55	...	0,25	0,13	0,08	0,55
1991.	3.736.356	581.663	...	21.303	12.032	6.695	22.355
	78,1	12,16	...	0,45	0,25	0,14	0,47
2001.	3.977.171	201.631	20.755	19.636	15.082	9.463	16.595
	89,63	4,54	0,47	0,44	0,34	0,21	0,37
2011.	3.874.321	186.633	31.479	17.807	17.513	16.975	14.048
	90,42	4,36	0,73	0,42	0,41	0,4	0,33

Извор: Државни завод за статистику Хрватске (2012) стр. 13.

Најбројнија национална мањина у Хрватској су Срби. Као што се може видјети из претходне табеле број Срба је смањен за више од 380.000 у периоду 1971-2011. године. Релативно највеће смањење броја Срба забиљежено је у Задарској (89,0%) а најмање у Истарској жупанији (32,2%).¹⁰⁷ Тако значајно смањење броја Срба у Хрватској се првенствено објашњава њиховим страдањем и масовним исељавањем с подручја Хрватске током последњег рата.

Аутори истичу да се у Хрватској са повећаним ризиком социјалне искључености посебно суочавају особе с посебним потребама, бескућници, старије особе, Роми, бивши затвореници, те дио становника у подручјима од посебне државне скрби али и избјеглице и прогнаници.¹⁰⁸ Бројна истраживања, показују да припадање српској мањинској заједници знатно повећава ризик од сиромаштва и социјалне искључености. У срединама у којима живи српска национална мањина разорени су и материјални услови и друштвени односи, а немогућност запослења је директна

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ До 2001. године Бошњаци нису исказивани као национална мањина.

¹⁰⁷ Покос Н. (2004) стр. 33-55.

¹⁰⁸ Бејаковић (2009) стр. 12.

последица уништења предратних радних мјеста. На примјеру ове етничке групе у Хрватској се може јасно сагледати зачарани круг социјалне искључености.

Ускраћивање обично започиње губитком запослења или немогућношћу поновног запослења, што директно узрокује погоршавање животног стандарда, а тиме и ризик од сиромаштва. Незапосленост и сиромаштво истовремено отежавају укључивање и учествовање у друштвеним активностима. Дугорочна незапосленост, сиромаштво и социјална изолација истовремено погађају српску мањинску групу у Хрватској.¹⁰⁹

Приступ услугама здравствене заштите представља посебан проблем за Србе у Хрватској. Многи су Срби повратници настањени у ријетко насељеним подручјима, с недовољном или непостојећом инфраструктуром. Живот у тим непривилегованим подручјима је додатни фактор који гура Србе у социјалну изолацију у Хрватској. Ово поткрепљује и чињеница да у подручјима гдје Срби чине између 20% и 30% укупног становништва, 9% Срба има запослење у јавној управи или јавним подuzeћима. Само је на подручју Подунавља другачија слика. Заступљеност припадника српске националне заједнице у јавним службама, одговара њиховој заступљености у становништву: 30,8% становништва, а 26,5% запослених у јавним службама. Ово подручје је у хрватски државно-правни систем реинтегрисано споразумом из Ердута 1995. године мирним путем.¹¹⁰

И за припаднике Ромске националне мањине у Хрватској приступ запошљавању је значајан проблем. Према неким процјенама чак 80,2% ромских домаћинстава нема запослених чланова, само 16,7% су запослени, док 5% Рома прима пензију. Роми остварује повремене приходе од скупљања секундарних сировина. Скоро 3/4 ромских породица у Хрватској живи само од социјалне помоћи.¹¹¹

¹⁰⁹ UNHCR Хрватска (2011) стр. 53-58.

¹¹⁰ Gjenero, D. (2008) стр. 6-7.

¹¹¹ UNDP Хрватска (2006) стр. 47.

1.1.2. Родни аспект социјалне искључености

Принцип једнаке плаћености за рад једнаке вредности је један од најважнијих међународних принципа за успостављање веће родне једнакости. Стога је још 1951. године усвојена *Конвенција МОР о једнакој плаћености* (бр. 100) коју је до 2006. године, ратификовало преко 160 држава. Одредбом члана 11. Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена МОР прописано је да државе чланице предузимају све подесне мјере ради елиминисања дискриминације жена у области запошљавања, како би се на основу равноправности мушкараца и жена обезбедила једнака права.¹¹²

Дакле, равноправност између мушкараца и жена је једно од основних људских права, али и предуслов привредног раста и социјалне кохезије сваке земље. Један од најважнијих аспеката родних неједнакости у савременим друштвима, како оним развијеним тако и у оним у развоју, је економска неједнакост, тј. неједнаке шансе за укључивање на тржиште рада и неједнакости које се испољавају кроз различите форме позиционирања на тржишту рада и награђивање.

Родне разлике и неједнакости су означене као фундаменталне карактеристике социјалне ексклузије и сиромаштва. У литератури се истиче да жене имају значајно мање шансе да обезбиједе пристојан доходак кроз запошљавање него мушкарци, што потврђују и ниже стопе запослености жена и ниже просјечне зараде жена. Овај родни јаз у запослености је посебно изражен за поједине подгрупе, као нпр. за старије жене.

Жене због нижих зарада и чешћих прекида рада, због бриге о дјечи, акумулирају нижи пензиони фонд и друге повластице базиране на индивидуалним радним досијеима. Социјални системи у већини земаља почивају на застарјелим политикама да жене имају или треба да имају приступ приходу партнера „храниоца породице“, као њихове издржаване супруге. Родне неједнакости у комбинацији са

¹¹² Конвенције доступне на интернет страници МОР:
http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C100

неадекватно дизајнираним системом социјалне заштите производе ситуацију гдје сиромаштво непропорционално сnose жене, тј. сиромаштво је „феминизовано“.¹¹³

Рад жена у четири области економских активности: натуралној економији, неформалном плаћеном раду, производњи у домаћинству и добровољном раду није у потпуности обухваћен ни статистикама о запослености, ни националним рачунима. На овај проблем потцјењивања рада жена неки аутори су указивали још од 1970-их година. Последњих деценија учињени су различити напори да се рад у секторима који излазе из оквира формалног тржишта рада забиљежи статистичким праћењима.¹¹⁴

У наредној табели су приказани основни индикатори активности у 2012. години за жене и мушкарце добијени из Анкете о радној снази,¹¹⁵ коју дужи низ година проводе све три посматране земље:

Табела 9. Показатељи радне активности према полу у 2012. год.

Индикатор	БиХ		Србија		Хрватска	
(%)	Мушкарци	Жене	Мушкарци	Жене	Мушкарци	Жене
Стопа запослености	41,5	22,6	41,5	27,7	60,6	50,2
Стопа незапослености	26,4	30,7	25,0	26,1	16,2	15,6
Стопа активности	56,4	32,6	55,3	37,5	50,9	38,9

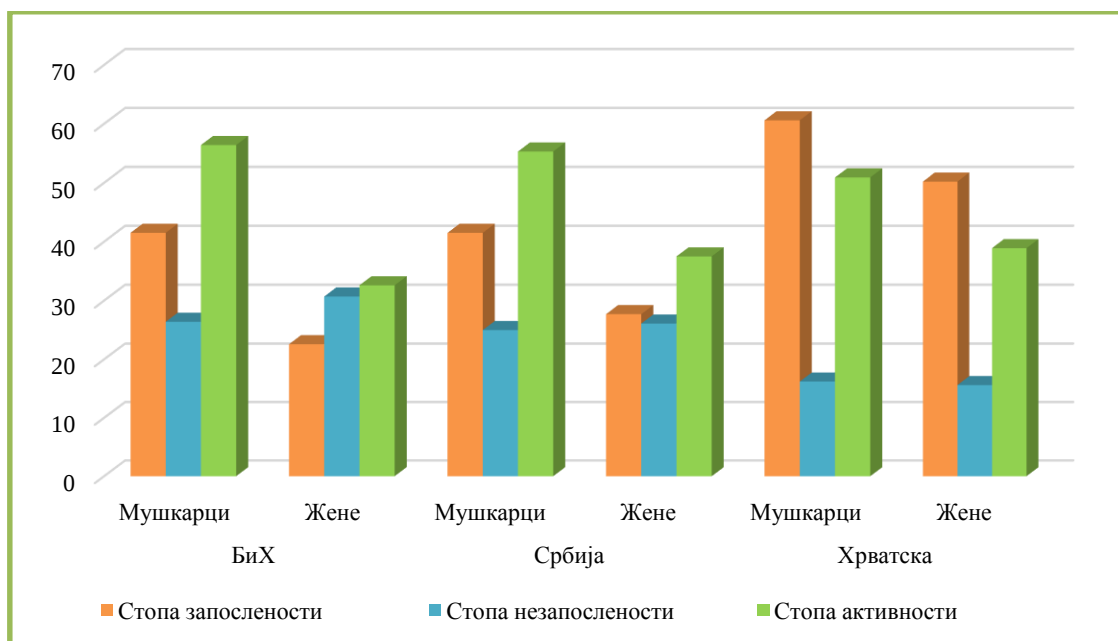
Извор: Државни завод за статистику Хрватске (2013) стр. 16-17., Агенција за статистику БиХ (2013) стр. 25., Републички завод за статистику Републике Србије (2013) стр. 10.

И ови основни показатељи јасно указују на различит положај жена на тржишту рада у све три посматране земље. Графикон 1. сликовито показује поменућу разлику у оствареним стопама запослености мушкараца и жена 2012. године:

¹¹³ European Commission (2006) стр. 7.

¹¹⁴ Бабовић, М. (2010) стр. 64.

¹¹⁵ Методолошке поставке Анкете заснивају се на препорукама и дефиницијама МОР-а и захтјевима Еуростата, чиме је обезбијеђена међународна упоредивост података у домену статистике рада.

Графикон 1. Стопа запослености према полу, БиХ, Србија, Хрватска, 2012. год.
Извор: Државни завод за статистику Хрватске (2013) стр. 16-17., Агенција за статистику БиХ (2013) стр. 25., Републички завод за статистику Републике Србије (2013) стр. 10.

Важност равноправности полова у свим сферама друштвеног живота је препозната и у оквиру Миленијумских развојних циљева (МРЦ) UNDP,¹¹⁶ те је унапређење једнакости полова и подршка женама дефинисано као МРЦ 3. Овај циљ је предвиђао до 2005. године елиминисање родне неравноправности у основном и средњем образовању, а до 2015. године на свим нивоима образовног процеса.

У извјештају о напретку у реализацији миленијумских развојних циљева за БиХ из 2010. године је наведено да БиХ има најнеповољнију ситуација за жене на тржишту рада, јер има најнижу стопу активности жена у Југоисточној Европи.¹¹⁷ Посебан вид социјалног искључивања жена у БиХ се огледа у остваривању права на породилско одсуство, које је различито регулисано у различитим дијеловима БиХ (није увијек плаћено), али и у чињеници да су неке жене у трудноћи остале без посла.

¹¹⁶ Осам миленијумских развојних циљева је усвојено у септембру 2000. године усвајањем Миленијумске декларације од стране 189 чланица УН. Представљају темељне изазове са којима се суочава човјечанство на прагу новог миленијума.

¹¹⁷ UNDP (2010a) стр. 30.

Према подацима из Анкете о радној снази у БиХ за 2012. годину постоји значајна разлика међу половима у структури незапослених према образовним постигнућима. Од укупног броја незапослених жена у 2012. години 13,2% су жене са високим образовањем, док тај податак код мушкараца износи 6,4%. Проценат учешћа жена у власти и политичком животу у БиХ није задовољавајући, али је постигнут значајан напредак у односу на послератни период када је тек 2% жена било укључено у рад Парламентарне скупштине.¹¹⁸

Међу женском популацијом у БиХ најтежи облик социјалне искључености трпе Ромкиње. Чак 90% Ромкиња нема приступ здравственој заштити, социјалној заштити или запослењу. Иако се последњих година спроводе бројни програми и пројекти међународних организација намијењени управо Ромима у БиХ, најмањи број пројеката је усмјерен на унапређење положаја дјевојчица и жена Ромкиња у образовању и запошљавању. Посебно рањива група су и жене с инвалидитетом, које, као и Ромкиње у БиХ, трпе двоструку депривацију: и као жене и као особе с инвалидитетом.¹¹⁹

Показатељи активности жена за Хрватску су најповољнији. Међутим, и даље постоје области у којима се мора наставити борба за обезбјеђивање равноправности полова, како и стоји у извјештају о напретку у остваривању МРЦ за Хрватску. Нарочито се истиче потреба за већим учешћем жена, у процесу доношења политичких одлука, потреба за економским оснаживањем жена, али и борба против свих облика насиња над женама. Умјерен напредак је остварен од 2009. године када је жена изабрана за премијера Хрватске. Жене су биране и за министре, што је, поред чињенице да 38 од 153 мјеста у Парламенту припада женама, потврда о ријешености хрватског друштва да побољша положај жена и елиминише родну димензију социјалне искључености.¹²⁰

У Србији је, исказано индикаторима за претходне године, евидентно смањење разлике у позицијама на тржишту рада за жене и мушкарце. Родна неравноправност

¹¹⁸ Агенција за статистику БиХ (2013) стр. 48.

¹¹⁹ UNDP БиХ (2010а) стр. 29 – 31.

¹²⁰ Croatian Youth Network (2005) стр 8.

је знатно нижа у запослености и зарадама. Међутим, права слика овог напретка потиче од негативних ефеката економске кризе, која је јаче погодила индустријски сектор у којем су највише били запослени мушкарци. Са друге стране, жене су због већег учешћа међу запосленима у јавном сектору биле и боље заштићене од губитка запослења током кризе. Такође је постигнуто веће укључивање жена у процес доношења политика и њихово бирање у Народну скупштину Србије. Чак 82 жене су 2013. године изабране у Народну скупштину. Међутим, на локалним нивоима је знатно мања укљученост жена у политичке процесе.¹²¹

Према подацима из Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2009-2015.), коју је Влада Србије усвојила 2008. године, 44% запослених су жене, а међу незапосленима жена је 54,3%. Зараде мушкараца су веће од зарада жена за 16%. Жене заузимају 30,5% управљачких мјеста, од чега 20,8%, директорских мјеста.¹²²

Србија предузима више напора у борби против насиља над женама али и за њихово боље позиционирање на тржишту рада. Постоје процјене да је тек свака десета жена жртва насиља пријављивала насилника код одговарајуће институције. Србија је стога усвојила низ аката и стратегија за превенцију и борбу против насиља над женама којима се омогућава и боља заштита и боље таргетиране превентивне мјере. Резултат тога је чињеница да се у последње три године утростручио број пријављених случајева насиља над женама.

У земљама ЕУ постигнут је значајан напредак у достизању равноправности мушкараца и жена, првенствено захваљујући усвојеним законима, али и другим мјерама у области професионалног напредовања жена: различитим споразумима и директивама у погледу приступа запошљавању, једнакости зарада, породилској заштити, родитељском боловању, социјалној сигурности и пензијском осигурању.

¹²¹ Подаци изнесени на националној конференцији „Жене на руководећим функцијама у државним структурама Републике Србије“, одржане 8. марта 2013. године у Београду. Доступно на: http://www.parlament.gov.rs/Generalni_sekretar_Jana_Ljubi%C4%8Di%C4%87_na_nacionalnoj_konferenciji_%E2%80%9C%C5%BDene_na_rukovode%C4%87im_funkcijama_u_dr%C5%BEavnim_struktura_ma_Republike_Srbije%E2%80%9C.17886.941.html

¹²² Влада Републике Србије (2008) стр. 14.

1.1.3. Образовање и социјална искљученост

Проблем неповезаности образовног система и тржишта рада је идентификован у више анализа тржишта рада и у БиХ, и у Србији и у Хрватској, али су досадашњи покушаји рјешавања овог проблема прошли без значајнијих резултата. Образовни системи су инертни и неусаглашени са потребама тржишта рада. У одсуству адекватних механизма који просљеђују информације са тржишта рада о понуди и потражњи радне снаге креаторима политике образовања, образовни систем из године у годину по аутоматизму производи кадрове не за тржиште, већ за заводе за запошљавање.¹²³

БиХ

До прилагођавања образовног система и тржишта рада долази у средњем или дугом року, јер образовни систем, уз ограничену државну интервенцију, смањује производњу суфицитарних кадрова све док тржиште поново не уђе у равнотежу. Међутим, у ригидним условима на тржишту рада у БиХ, гдје постоји слаба мобилност радне снаге и врло ограничено прилагођавање, прекомјерна производња профила који нису тражени на тржишту рада само додатно повећава незапосленост.¹²⁴

Вијеће Министара Босне и Херцеговине је 2008. године усвојило документ под називом „*Стратешки правци развоја образовања у Босни и Херцеговини са планом имплементирања, 2008–2015.*“¹²⁵ у којем су као три основна разлога неусклађености потражње тржишта рада и понуде образовног система у БиХ идентификовани:

- процес транзиције,

¹²³ Одређена занимања, као што су нпр. гумар, стакларски гравер, хидроизолатер, ветеринарски техничар, фармацеутски технолог, или инжињер геотехнике, дипломирани фармацеут, дипломирани архитекта или графички инжињер су дефицитарна док се код других занимања константно повећава број особа које завршавају процес образовања и региструју се као незапослене особе.

¹²⁴ Агенција за рад и запошљавање БиХ, (2012), стр. 5.

¹²⁵ Стратегија доступна на интернет адреси Вијећа Министара БиХ http://www.fmon.gov.ba/index.php?option=com_docman&Itemid=156

- недостатак адекватне стратегије и политика владе на свим нивоима у БиХ и
- недостатак приватних давалаца услуга образовања и обуке радне снаге у траженим знањима и вјештинама.

У просјеку се за образовање у БиХ у 2011. години издвајало 4,51%, а у 2008. години 4,88% БДП. ФБиХ је издвајала око 6% БДП, у РС око 4% БДП, а у БД БиХ око 11,% буџета БД БиХ.¹²⁶ Ова издвајања немају еквивалентне резултате у смислу квалитета кадрова које произведи тај систем, тј. буџетска средства се расипају на образовни процес који је друштвено непотребан.¹²⁷

Колико је важно ријешити овај проблем говори и то да је као други Миленијумски развојни циљ за БиХ дефинисано достизање свеобухватног основног образовања, тј. стопа уписа од 100% до 2015. године. У БиХ основно образовање траје девет година, али је значајан број дјеце која нису уписана у школе. У 2011. години нето стопа похађања основне школе у БиХ износила је 97,6% , што упућује да у БиХ 2% дјеце основношколског узраста не похађа школу.

Да би се постигао МРЦ 2. БиХ би требало да уложи додатни напор с циљем укључивања дјеце у основно образовање и успостављање система мониторинга основног образовања у БиХ.¹²⁸ Иако је праћење области образовања у БиХ знатно отежано због недоступности података из пописа становништва и стратегије за редовно провођење анкетних истраживања о мјерењу животног стандарда, проведене анализе су потврдиле утицај економских али и социјалних фактора на укљученост дјеце свих узраста у образовање. Живот у руралној средини, у сиромашној породици, са родитељима који имају низак степен образовања итд. значајно утиче на укључивање у образовне процесе. Тако, свако пето дијете у БиХ не наставља школовање након завршетка основне школе! Напуштање процеса школовања или лоша достигнућа у образовању воде у социјалну несигурност, незапосленост и сиромаштво, а често и у социјалну искљученост.¹²⁹ На Графикону

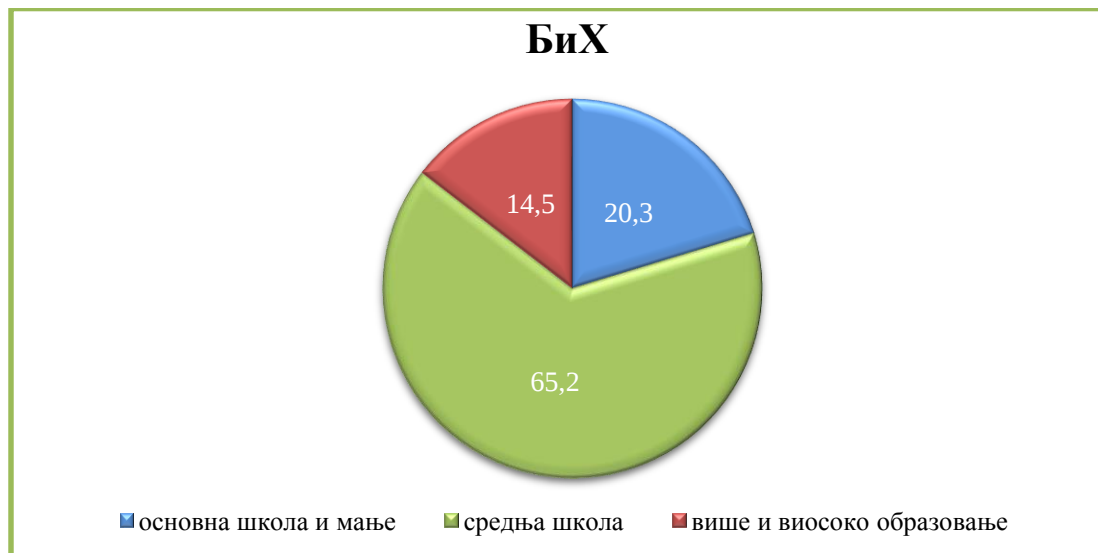
¹²⁶ Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2008), стр. 9.

¹²⁷ UNDP БиХ (2013) стр. 54.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Исто. стр. 54.

2. приказана је структура становништва БиХ старијег од петнаест година према критеријуму достигнутог степена образовања:

Графикон 2. Становништво БиХ 15+, према школској спреми, 2012. год.
Извор: Агенција за статистику БиХ, Анкета о радној снази 2012. стр. 35.

Недостатак статистичких података и одговарајућих индикатора о образовању у БиХ представља главну препреку за постављање конкретних циљева развоја образовања и њихово праћење. Зато је први краткорочни циљ објединити постојеће статистичке податке институција за статистику РС, ФБиХ и БД БиХ, те развијати статистику образовања у БиХ и у складу са процедурама и захтјевима Еуростата.¹³⁰

Са аспекта образовања најосјетљивије групе становништва у БиХ су:

- Роми,
- расељена лица,
- дјевојчице и
- дјеца са посебним потребама.

Иако се чак 50% ромске дјеце у БиХ уписује у основну школу, заврши је тек свако треће ромско дијете или 32,6% у доби до 15 година. Само 2% ромске дјеце уписује

¹³⁰ Исто. стр. 24.

се у средњу школу. Од укупног броја Рома старијих од 15 година, свега 9,6% има завршену средњу школу, а само 0,2% Рома завршава универзитет.¹³¹

Образовни систем није стимулисао ни повратак избјеглица и расељених особа, што је додатно отежавало процес повратка. Не ријетко у пријератним мјестима становања нема школе, па дјеца до школе морају дуго да пјешаче. Због оваквих услова, дјеца повратника су често завршавала само основну школу, без потребних квалификације за улазак на тржиште рада и сада се налазе у сталном ризику од пада у сиромаштво и социјалну искљученост.

Посебно угрожена група са аспекта образовања су дјевојчице које потичу из вишечланих сиромашних породица и које живе на удаљености већој од 3 km од школе. Дјевојчице прекидају процес образовања чак и због удаје, што је карактеристично не само за Ромкиње, већ и за припаднице осталих народа.

Социјална искљученост дјеце са посебним потребама се малтене подразумејева. У БиХ су постојала два модела образовног система за дјецу са сметњама у физичком и психичком развоју:

- образовање у редовном систему за дјецу с физичким сметњама и
- усавршавање у специјализованим школама.

Реформом овог система претходни модели су претворени у образовање дјеце с сметњама у развоју у редовним школама, која прате посебну наставу прилагођену њиховим потребама. И нови модел се тешко остварује у пракси како због недовољне обучености особља, тако и због неадекватне опремљености институција. У БиХ од свих фактора који повећавају ризик од сиромаштва, ниво образовања је, појединачно, најзначајнији. Слабо образовање, незапосленост и сиромаштво узајамно јачају ефекте фактора једних на друге.¹³²

¹³¹ Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине и Агенција за статистику Босне и Херцеговине (2013) стр. 80-81.

¹³² Центар за политике и управљање (2011) стр. 11.

У 2012. години је по први пут спроведено истраживање тржишта рада у БиХ у циљу утврђивања усклађености образовног система са потребама тржишта рада.¹³³ Поред сагледавања тренутне ситуације у погледу образовања појединих профила занимања у односу на исказане потребе тржишта рада за тим занимањима, циљ овог истраживања је био и успостављање континуитета у прикупљању података о основним карактеристикама учесника на тржишту рада.

Резултати овог истраживања су потврдили да послодавци и даље велику тражњу имају за радницима са високом стручном спремом и менаџерским способностима, те да су најтраженија производна занимања трећег степена у грађевинској, металској и текстилној струци. Више од 30% анкетираних послодаваца, углавном из приватног сектора, имало је проблема да пронађе радну снагу. Са друге стране уписна политика у средње школе, као и на факултете је, углавном, иста из године у годину и постоји општа инертност ових институција да ускладе уписну политику са тражњом на тржишту рада.¹³⁴

Србија

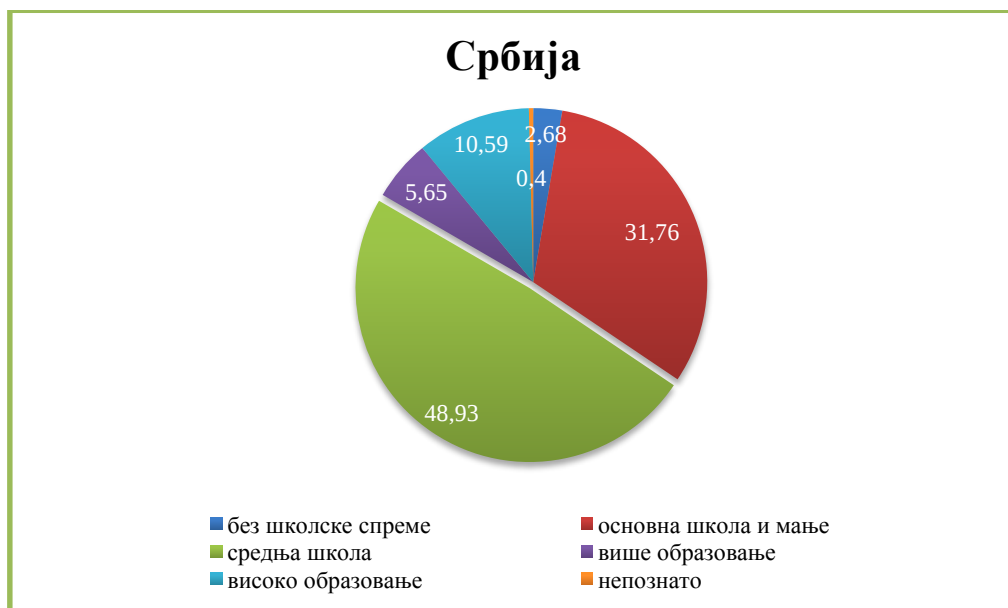
Посебно важан аспект социјалне искљученост у Србији представља искљученост из образовног процеса, нарочито припадника ромске мањине. Особе које не постигну образовне циљеве често нису у могућности да обезбиједе материјална добра за задовољавање потреба, или нпр. одговарајући социјални статус.

Стратегија за смањење сиромаштва препознаје значај образовања и истиче неопходност образовања и за старије радно способне особе, које су због процеса транзиције, ратних дешавања итд. остале без извора редовних прихода. Стога су усвојени стратешки документи у области образовања, закони, *Стратегија развоја образовања одраслих*, *Стратегија развоја стручног образовања*, *Стратегија развоја Министарства просвете и спорта до 2010. године* и сл.

¹³³ Агенција за рад и запошљавање (2012) стр. 6.

¹³⁴ Исто, стр. 21.

У 2012. години је усвојена и *Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године*. Овај документ треба да испуни двије основне улоге, да буде свеобухватна основа за обликовање кључних законских, подзаконских и других инструмената функционисања и развоја образовања и да буде основни инструмент превођења система образовања у жељено и оствариво стање након 2020. године. Наредни приказ пружа увид у структуру становништва Србије према достигнутом нивоу образовања. Као и у БиХ и Хрватској, и у Србији доминира становништво са завршеном средњом школом:

Графикон 3. Становништво Србије 15+, према школској спреми 2012. год.
Извор: Републички завод за статистику Србије (2013), стр. 48.

Као посебно угрожене са аспекта доступности образовних процеса у Србији издвојене су следеће групе:

- деца са инвалидитетом;
- Роми и
- дугорочно незапослене радно способне одрасле особе, ниског нивоа образовања.

Само 30% деце са инвалидитетом која заврше основну школу одлази у средње школе у односу на 79% деце код опште популације. Нарочито су угрожена ромска деца из породица са ниским примањима, јер је око 1/3 свих Рома неписмено, а чак

80% ромске дјеце је изван система образовања. Иако се може сматрати неповољним податак да у укупној популацији Србије нешто више од 3% становника старијих од 15 година нема завршену ни основну школу, подаци о образовним постигнућима Рома су поражавајући.¹³⁵ Подаци из Табеле 10. илуструју апсолутно неповољан формални образовни статус Рома, старијих од 15 година:

Табела 10. Ромско становништво у Србији према школској спреми (%)

Школска спрема	2002.	2011.
Без школе и до три разреда	32,4	25,4
Од четири до седам разреда	29,4	28,3
Основна школа	29,0	33,3
Средња школа	7,8	11,5
Виша школа	0,2	0,3
Висока школа	0,1	0,3
Непознато	1,0	0,8

Извор: Соколовска, В. & Јарић, И. (2014) стр. 386.

Од укупног броја Рома 2002. године, више од 60% није имало завршену ни основну школу, 29% основну, а само 7,8% средњу школу. Године 2011. без завршене основне школе је било око 55% Рома. За овако значајну разлику у образовним постигнућима Рома, након само једне деценије, постоји неколико објашњења. Државне институције су предузимала разне активности на популаризовању образовања и описмењавања међу Ромима, што је свакако утицало на повећање броја Рома са завршеном основном школом за 4,3% и Рома са завршеном средњом школом за 3,7%, у посматраном периоду. Истовремено је смањен број Рома без

¹³⁵ UNICEF Србија (2007) стр. 34.

завршене основне школе, што говори да се повећао број Рома, а нарочито дјеце, која су окончала основно образовање.

Подаци за 2011. годину поправљају презентовану слику о необразованости Рома, али то није значајно утицало на њихово запошљавање. Може се закључити да образовна структура Рома представља озбиљну препреку за њихово радно и друго ангажовање, социјалну промоцију и покретљивост. Незавршена основна школа је често формална препрека за запошљавање, а самим тим и за остваривање егзистенције на формалном тржишту рада.

Хрватска

Већ више пута у раду је истакнуто да социјалну укљученост у било којем друштву није могуће постићи без достизања одговарајућег нивоа образовања. Иако је начело једнакости приступа свим нивоима образовања укључено у релевантне законе и у националне програме Хрватске који покривају образовање, до сада није постигнут једнак приступ у образовању свим грађанима. У Хрватској се то посебно односи на националне мањине и Роме.

Хрватска је у складу с препорукама ЕУ у значајној мјери трансформисала сектор образовања. По образовној структури становништва Хрватска је напреднија од Србије и БиХ, али значајно заостаје за развијеним земљама ЕУ. У Хрватској удио високообразованог становништва премашује 16%, а у многим европским земљама он премашује чак и 30% укупног становништва старијег од 15 година.¹³⁶

Основно образовање у Хрватској траје осам година, а средње школство може бити у трајању од једне до четири године у зависности од врсте програма. Терцијарно образовање обухвата универзитетске и стручне образовне програме различитог трајања. Овој основној подјели треба додати и предшколско образовање и образовање одраслих. У извјештају о провођењу Заједничког меморандума о социјалној укључености Републике Хрватске из 2009. године, Европска комисија

¹³⁶ Еуростат, online data code: educ_itertc (приступљено 21.03.2014. год.)

је обавезала Хрватску да посебну пажњу посвети смањењу неусклађености тржишта рада и средњошколског и високошколског система образовања.¹³⁷

На наредном графикону је представљена образовна структура становништва Хрватске у %:

Графикон 4. Становништво Хрватске 15+, према степену образовања, 2012. год.
Извор: Државни завод за статистику Хрватске, Попис 2011, Табела бр. 15. <http://www.dzs.hr/>
(приступљено 21.03.2014. год.)

Иако је још 2002. године израђена прва компаративна студија тржишта рада и система струковног образовања, систематско праћење стања и прогнозирање будућих кретања на тржишту рада и даље није организовано. Студија је послужила као основа за редуковање већине од дотадашњих 33 образовна подручја и 330 струковних програма, који су се показали неадекватни, на 13 струковних сектора и 199 струковних програма, колико и сада постоји у образовном систему Хрватске. И у документу *Стратегија развоја сустава струковног образовања у Републици Хрватској 2008-2013.* као један од циљева дефинисано је промовисање једнаких права и услова учења за све.¹³⁸

¹³⁷ European Commission (2009) стр. 59.

¹³⁸ Влада Републике Хрватске (2008) стр. 4.

Ромска мањина је у најтежем положају, када се говори о укључености у процес образовања у Хрватској. Ромска дјеца се, већ у првим разредима основне школе, суочавају са дискриминацијом, стереотипима и предрасудама у школском систему, и неријетко напуштају школовање, али се о томе не води довољно прецизна евиденција. До сада је у предшколско образовање укључено само неколико стотина ромске дјеце, у основне школе око три хиљаде ученика, а у средње и више/високо образовање тек неколико десетина Рома. Тек 17% ромских малишана старијих од 12 година су завршили четири разреда школе.¹³⁹

Сви наведени примјери показују да се образовни систем и тржиште рада двије подкомпоненте истог система. Неопходно је да креатори политика из сфера образовања и тржишта рада уско сарађују, те да им кључни критеријум приликом дизајнирања политика буду потребе тржишта рада у кратком, средњем и дугом року. Профили које „производи“ образовни систем морају имати све вјештине које су захтијеване на тржишту рада.

Међутим, само побољшање и усклађивање квалитета и квантитета процеса образовања неће имати ефекта уколико се у обзир не узме и политика стварања нових радних мјеста. За кадрове који се „произведу“ у образовном процесу потребан је довољан број радних мјеста, која су адекватна њиховим знањима и вјештинама стеченим у процесу образовања. Због тога је овај феномен потребно посматрати у склопу анализе цјелокупне економије.

1.1.4. Посебно осјетљиве социјалне групе

Сигурно је да се као нарочито угрожене социјалне групе на простору БиХ, Србије и Хрватске, којима сиромаштво или социјална искљученост представљају свакодневну пријетњу, могу идентификовати Роми, особе са инвалидитетом, повратници у пријератна мјеста становања, избјеглице и расељена лица, стари, дјеца, жене итд.

¹³⁹ UNDP Хрватска (2006) стр. 46.

Роми

За Рома се каже да су највећа етничка заједница у Европи, која се по свим обиљежјима налази на најнижој лествици друштвене хијерархије. Према неким процјенама у централном и југоисточном региону Европе живи половина од укупног броја Рома из разних ромских група. Основна препрека интеграцији и развијању равноправних односа са другим народима лежи у колективној дискриминацији ове маргинализоване друштвене групе, која се највише огледа у игнорисању њихових проблема. Синоними за живот Рома су хронично сиромаштво, специфичан животни модел, висока стопа незапослености, дискриминација, низак нивоа образовања, неписменост итд. На примјеру Рома узрочно-последњична веза између припадности маргинализоване етничке групе и социјалне искључености је најјаче изражена.

У свим савременим друштвима образовни статус Рома је неповољан. Потребно да се Роми интегришу у све друштвене, економске и политичке токове у својим земљама је довела до процеса познатог под називом *Декада инклузије Рома 2005-2015.*, а што је и озваничено у Софији, 2. фебруара 2005. године, потписивањем заједничке декларације држава: Чешке, Словачке, Мађарске, Румуније, Бугарске, Хрватске, Македоније, Србије и Црне Горе. Ових осам земаља Централне и Југоисточне Европе се обавезало да ће у својим земљама отклонити недостатке и празнине у системима социјалне заштите и условима живота који представљају разлику између Рома и не-Рома, те да ће прекинути зачарани круг сиромаштва и друштвене искључености. Декада се може посматрати и као испуњавање задатака из МЦР за најугроженију етничку категорију у Европи, Рома.¹⁴⁰

Ромима у БиХ су недоступне многе јавне услуге, како због формалних критеријума, тако и због предрасуда оних који пружају те услуге. Роми су ускраћени и за средства и за учествовање у културном, спортском, забавном, обичајном и свакодневном животу заједнице. Зато се може чути да су Роми социјално

¹⁴⁰ UNICEF Србија (2007). стр. 8.

искључени, али и да се самоскључују и затварају у своје неформалне групе, у којима имају одређени статус.

Број Рома у БиХ је непознат. Ратна дешавања у последњој декади прошлог вијека су утицала на велике миграције Рома, тако да у БиХ имамо и значајан број Рома који су избјегли са Косова и Метохије (КиМ). Према подацима из пописа који је спроведен 1991. године у БиХ је живило 8.864 или 0,20% Рома. Овај податак није одсликавао стварност, јер се многи припадници ове популације нису изјаснили као Роми, а многи чак нису ни били укључени у попис. Према неким процјенама говори се о око 76.000 Рома у БиХ, што у односу на процијењени број становништва, представља учешће 2,2% у укупном броју становника БиХ.¹⁴¹

Кључ прекидања ланца међугенерациске искључености Рома, па и оних у БиХ је у образовању и укључивању ромске дјеце у образовне процесе. Тек спорадично можемо наћи ромско дијете у средњој школи, а на прсте се могу набројати студенти ромске етничке припадности. Посебан проблем је задржавање уписане ромске дјеце у школи. Документ којим је Влада БиХ дефинисала приоритете, циљеве и начине остваривања тих циљева 2005. године је *Стратегија за рјешавање проблема Рома у БиХ*.¹⁴²

Проблем образовања Рома је у уској вези са њиховим положајем на тржишту рада. Осим повремених послова, Роми су данас најнезапосленија национална заједница у БиХ. Разлози за то леже првенствено у ниској квалификационој структури ромске популације у БиХ али и у дискриминацији према Ромима. Послодавци нерадо примају Роме на посао, а сами Роми су власници мало предузећа или радњи, тако да у њима није запослен значајан број Рома. ово питање се неће ријешити без примјене начела позитивне дискриминације, тј. отвореног давања предности ромској популацији приликом запошљавања.¹⁴³ Извјештај Европске комисије о прогресу БиХ за 2012. годину истиче да је одређен помак, иако неуједначен,

¹⁴¹ Вијеће министара БиХ (2010) стр. 16.

¹⁴² Исто, стр. 4.

¹⁴³ Вијеће министара БиХ (2009) стр. 10.

постигнут у имплементацији акционог плана за Роме. Али, генерално посматрано, Роми су и даље најрањивија мањина у БиХ.¹⁴⁴

Ромска популација у *Србији* је чак 7,5 пута више од осталих грађана изложена ризику од сиромаштва. Према подацима Завода за статистику Србије, чак 56,3 % ромске деце живи испод линије сиромаштва. Припадници ове етничке заједнице су вишедимензионално сиромашни и пате од свих облика депривације. Само 30% Рома припадника ове етничке заједнице заврши обавезно школовање.¹⁴⁵ Постоје бројни историјски одређени узроци социјалне искључености и маргинализације Рома у Србији. Поред економских, политичких и социјалних узрока веома су важни социокултурни и психолошки, међу којима предрасуде имају изузетан значај.

Невидљивост Рома у Србији се посебно дугује неучествовању у политичком животу заједнице. Захваљујући изборном систему малобројни представници ове националне мањине се појављују у политичким тијелима на локалном нивоу. Због малог интереса представника власти и јавних институција за потребе и проблеме Рома, без заступљености на вишим нивоима политичке организације државе, Роми неће постићи значајније резултате у борби са репродукованим неповољним положајем у српском друштву.

У Србији Роми не остварују значајније радне улоге, које истовремено обезбјеђују социјалну сигурност и уважавање у широј друштвеној заједници. Овај вид социјалне искључености, преко искључености са тржишта рада, представља најболнији аспект искључености ромске популације. Одсуство квалификованих занимања је можда и најбитнија одредница и претпоставка насљедног неповољног положаја Рома.

Међутим, Роми су искључени из друштвених токова и због бројчано неисказивих разлога. Према неким истраживањима Роми спадају у ред етничких група, које у Србији трпе највећу социјалну и етничку дистанцу, а што се првенствено дугује

¹⁴⁴ European Commission (20126) стр. 20.

¹⁴⁵ Bodewig C. & Seth, A. (2005) стр. 4-7.

чињеници да је код Рома евидентно низак социокултурни ниво. Одбојност према Ромима се најјасније види у чињеници да двије трећине Срба одбијају могућност склапања етнички мешовитог брака или успостављање родбинских односа. Такође, сваки други Србин не жели да види Рома на одговорном положају, да заузима руководећа радна места, или да обавља државничку функцију, из чега јасно произилази да постоји дискриминаторски однос према јавном ангажману припадника ромске мањине.¹⁴⁶

Са друге стране, у српском друштву постоји висок потенцијал за међунационално разумијевање и толеранцију. Чак половина Срба прихвата да им Роми буде пријатељи или комшије. Није безначајан број оних који су спремни да о Ромима размишљају као о равноправним члановима друштва.¹⁴⁷

Роми у *Хрватској* пате од истих горућих проблема као и Роми у БиХ и Србији. У скоро свим анализама налазе се на зачељу друштвене еманципације. Хрватски Роми још увијек нису просторно стационирани, а тек задњих неколико година слободније се идентификују са својим етничким поријеклом. Постоје и подјеле међу самим Ромима у Хрватској према вјерској припадности, земљи из које су дошли или према регији у којој живе.¹⁴⁸

Лоши животни и стамбени услови, низак ниво образовања, висока незапосленост, слабо здравље и уопште сиромаштво одлике су већине ромских породица на овим просторима. Роми су отворено дискриминисани приликом запошљавања и искључени из формалних облика запошљавања. Они који се успију запослити најчешће посао проналазе у области сиве економије.

Осим сиромаштва и незапослености, Роми се суочавају и са просторном, културном и политичком маргинализацијом. Ромске су заједнице издвојене и просторно изоловане, те остварују врло слаб контакт са неромском околином. Често ромска

¹⁴⁶ Миладиновић, С. (2008) стр. 423.

¹⁴⁷ Исто, стр. 432.

¹⁴⁸ Таталовић, С. (2005) стр. 95.

насеља немају основну инфраструктуру, а велики дио Рома живи у стамбеним објектима који су испод сваког стамбеног нивоа.

Роми немају одговарајућу здравствену бригу у Хрватској. Тако нпр у Загребу, 40% одраслих Рома нема здравствено осигурање. Сигурно је да се посљедица овог облика искључености може препознати и у сразмјерно ниској старосној граници код Рома, који броје само 3% припадника старијих од 60 година.¹⁴⁹

Посебан проблем, као што је већ споменуто, представља искљученост ромске дјеце из образованог процеса. Слабо познавање хрватског језика ствара велике тешкоће приликом укључивања ове дјеце у предшколске и школске установе, због чега су највећи проблем, поред непохађања наставе, одвојени разреди за ученике Роме.¹⁵⁰

Повратници, избјеглице и расељена лица

Иако су се ратни сукоби на подручју бивше СФРЈ завршили прије скоро двије деценије, још увијек није ријешен велики проблем избјеглих и расељених лица у БиХ, Србији и Хрватској. Са аспекта социјалне искључености избегла и расељена лица су веома рањива група, а у оквиру ове групе становника идентификоване су посебно угрожене подгрупе које захтевају нарочиту пажњу, као што су дјеца, Роми, дугорочно незапослени итд.

Све три разматране земље су потписнице најважнијих међународних докумената из ове области, као нпр. Конвенције о статусу избеглица са завршним актом, Конференције опуномоћеника Уједињених нација о статусу избеглица и Протокол о статусу избеглица. Такође су потврдиле и бројне међународне уговоре о грађанским и политичким правима, о економским, социјалним и културним правима, о правном положају лица без држављанства, о укидању свих облика расне дискриминације, о елиминисању свих облика дискриминације жена итд. Нарочито важан документ представља *Сарајевска декларација* о рјешавању избјегличко-расељеничких питања, коју су усвојили представници БиХ, Хрватске и тадашње

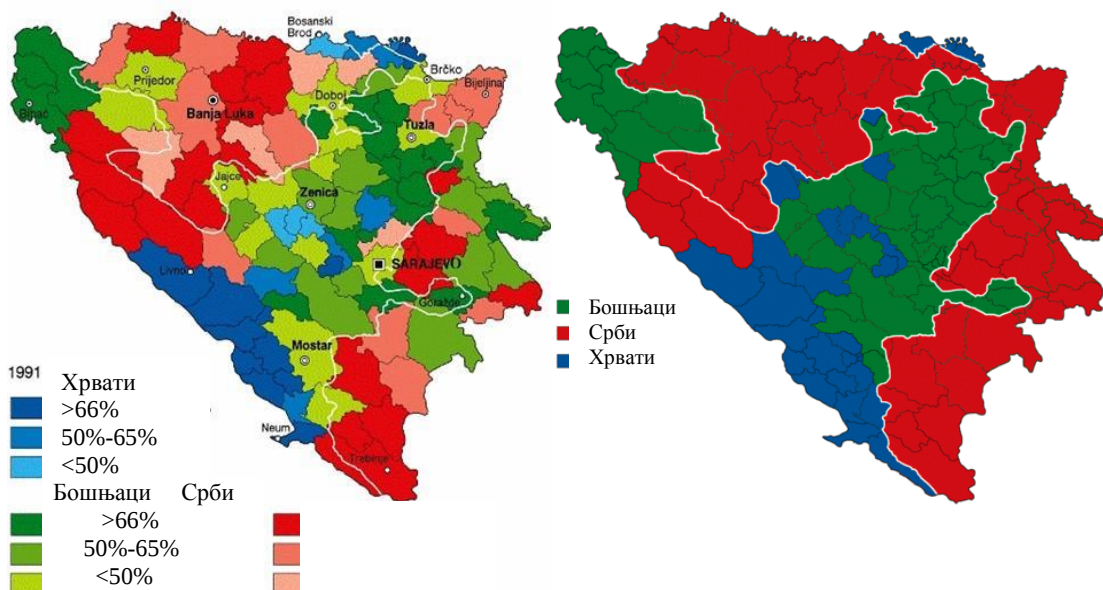
¹⁴⁹ UNDP Хрватска (2006) стр. 45.

¹⁵⁰ Пучки правобранитељ (2005) стр. 16.

Србије и Црне Горе, уз асистенцију канцеларија UNHCR-а, OSCE-а и Европске комисије.

Према процјенама, у периоду од 1992. до 1995. године, више од половине становника БиХ, тј. више од два милиона, напустило је своје пријератне домове. Један милион особа је остао на територији БиХ као расељена лица, а око 1,2 милиона особа је потражило избјегличку заштиту у више од стотину земаља широм свијета.¹⁵¹

Према подацима Министарства за људска права и избјеглице БиХ евидентирано је више од милион повратника у БиХ, од чега се 67% односи на повратак расељених особа, а око 43% на повратак избјеглих лица. Пријератна демографска слика БиХ је потпуно измијењена, али и јасно етнички обојена, како се и види на наредној слици:

Слика 13. Етнички састав БиХ 1991. и 2005. године

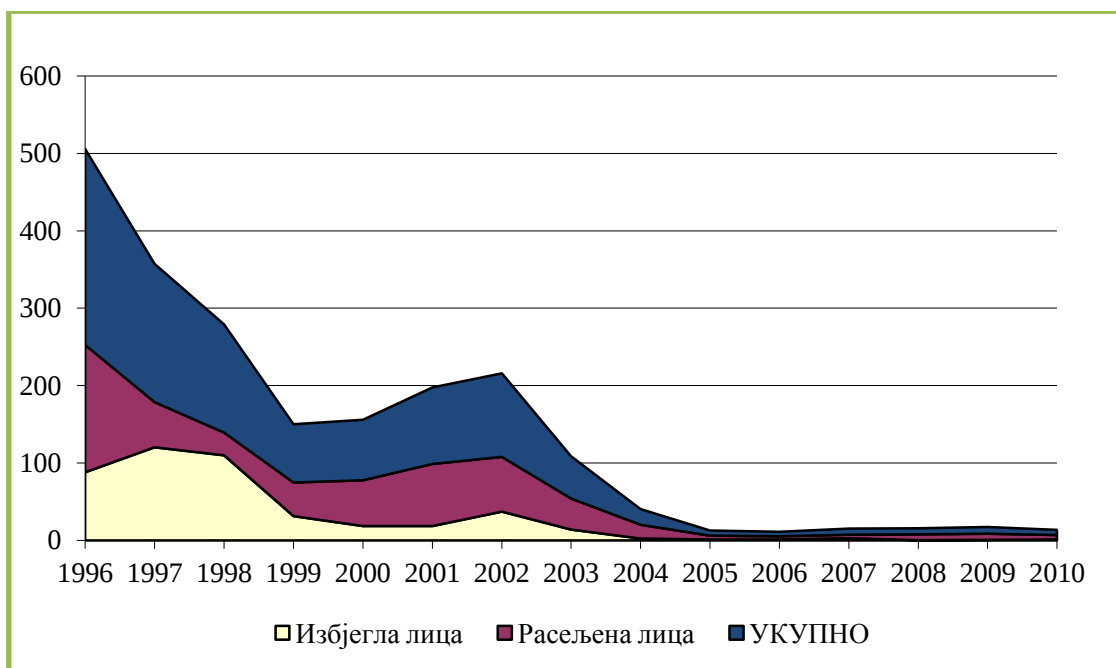
Извор: Центар за студије о избјеглим и расељеним особама Факултета политичких наука, Сарајево. Етничке мапе

¹⁵¹ Министарство за људска права и избјеглице (2011) стр. 1.

У ФБиХ се вратило 71,5%, тј. око 750.000 повратника, око 275.000 повратника или 26,2% на подручје РС, а преосталих око 22.600 или 2,3% од укупних повратака односи се на подручје БД БиХ. Према националној структури, вратило се око 650.000 Бошњака, 135.000 Хрвата, 256.000 Срба и око 8.000 лица, припадника осталих националности.¹⁵²

Међутим, тешко је рећи колико се избјеглица и расељених особа трајно вратило у своје пријератне домове. Један разлог лежи у могућем одступању статистичких показатеља од стварно реализованог повратка, а други у фиктивном повратку. Многа лица су након увођења у посјед или обнове своје пријератне имовине, поновно напустила своја пријератна пребивалишта. Тачан податак о броју лица која су се вратила у пријератна мјеста становања утврдиће се пописом становништва.

Наредни графикон приказује колико је повратака остварено у периоду од завршетка рата до 2010. године:

Графикон 5. Број повратника у пријератна мјеста становања (у 000)

Извор: Министарство за људска права и избјеглице, 2011. стр. 3.

¹⁵² Исто. стр. 3.

Према извјештају Европске комисије о напретку БиХ, за 2012. годину, процијењено је да у БиХ још увијек живи 113.000 интерно расељених особа, укључујући 8.000 који станују у колективним центрима и 7.000 избјеглих лица. У извјештају се наводи да су начињени помаци у области социјалне заштите, образовања и запошљавања ове скупине људи, али и да је још увијек присутна дискриминација у погледу остваривања здравствене заштите, права на остваривање пензија и запошљавања. Није изграђен координисан механизам који би ријешио проблем одрживог повратка и локалне интеграције.¹⁵³

Међународна заједница је преко Високог представника у БиХ ставила ван снаге законе усвојене у периоду рата, којима су одузети станови избјеглим носиоцима станарског права и прогласила ништавним све акте којима је носиоцу станарског права престало станарско право. Заједничким напорима међународне заједнице и локалних власти створени су повољни услови за повратак избјеглица и за обнову уништене имовине. Међутим, механизам за накнаду штете за уништену имовину, у смислу одредаба Анекса 7. Дејтонског мировног споразума, још увек није успостављен.¹⁵⁴

Директна дискриминација на националној основи се јасно види на примјеру повратника, који живе у оним подручјима у којима су након рата или повратка мањина. Поред проблема дискриминације приликом запошљавања и образовања, још увијек је изражен проблем личне и друштвене несигурности и изолованости. Зато и не чуди појава да се имовина одмах након уласка у посјед продаје и да се повратници одлучују да живе у дијелу земље гдје су, као етничка група или народ, у већини.

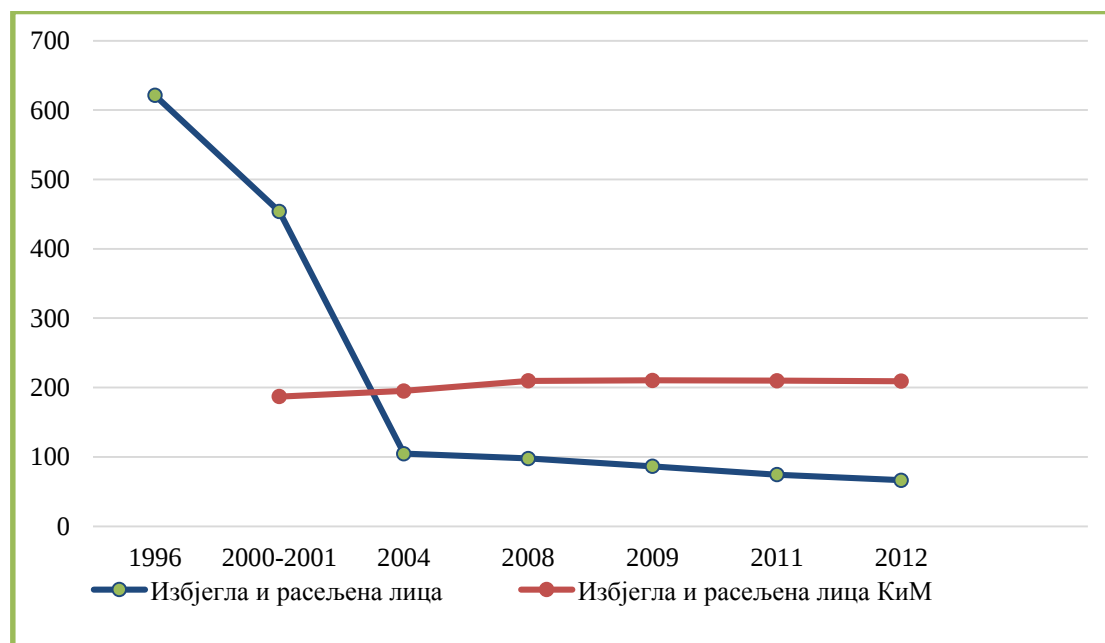
У овој анализи *Србија* се налази у другачијем положају од БиХ и Хрватске, јер су се стотине хиљада људи, углавном српске националности, услед рата иселиле из БиХ и Хрватске у Србију. Такође, у Србији постоји велики број интерно расељених лица са територије АП Косова и Метохије (КиМ).

¹⁵³ European Commission (20126) стр. 20.

¹⁵⁴ Влада Републике Србије (2011а) стр. 12.

Рјешавање питања избјеглих и расељених лица Србија је препознала као национални проблем још 2002. године усвајањем *Националне стратегије за решавање питања избеглих и интерно расељених лица*.¹⁵⁵ Десет година од усвајања овог документа питање избјеглих и расељених лица није ријешено, већ се у међувремену и усложнило. Србију је Високи комесаријат за избјеглице UNHCR-а 2008. године сврстао међу пет земаља у свијету са најтежом избјегличком ситуацијом, коју је немогуће ријешити без сарадње земаља у региону.¹⁵⁶

Документ *Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2011. до 2014. године* разликује двије циљне групе међу лицима која су напустила своје домове услед ратних дешавања на простору бивше СФРЈ. Прва група су избјеглице територија бивших република СФРЈ, а друга су избјегла и интерно расељена лица са територије КиМ, која бораве у Србији изван територије КиМ.¹⁵⁷ Наредни Графикон 6. даје приказ броја избјеглица и избјеглих и расељених лица са територије КиМ у Србији за период од завршетка ратних сукоба до 2013. године:

Графикон 6. Број избјеглих и расељених лица у Србији, 1996-2013. (у 000)
Извор: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије (2014) стр. 1.

¹⁵⁵ Влада Републике Србије (2002) стр. 12.

¹⁵⁶ Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије (2010) стр. 1.

¹⁵⁷ Влада Републике Србије (2011а) стр. 2.

Број избјеглица са простора Хрватске и БиХ је смањен са 621.000, колико је било 1996. године на око 57.000 избјеглих лица у 2013. години. До овог смањења је дошло првенствено пријемом у држављанство Србије више од 250.000 људи, што се сматра највећим процесом интеграције избјеглица у савременој Европи. Међутим, и даље је потребно обезбиједити подршку у процесу интеграције за преосталих 57.000 лица која имају статус избјеглица и подржати процес повратка у пријератна мјеста становања у БиХ и у Хрватску.¹⁵⁸

Према подацима Комесаријата за избеглице и миграције Србије, 31% избјеглих лица се вратило у БиХ, а 18% у Хрватску. Најважније питање у вези са повратком у Хрватску је питање имовине. Одузета имовинска права утичу и на социјално-економски положај и негативно утичу на одрживи повратак. Повратак избјеглих лица из Србије у БиХ се одвија са знатно мање препрека, него повратак у Хрватску.¹⁵⁹

У току сукоба 1999. године и нарочито током мартовског погрома 2003. године, више од 230.000 грађана Србије напустило је своја пребивалишта у КиМ. На територији КиМ је расељено више од 20.000 лица, а на другим подручјима Републике Србије борави више од 200.000 интерно расељених лица. Иако се одређен број интерно расељених лица са КиМ вратио у своје домове, десетине хиљада расељених лица су у дуготрајном расељеништву и постоји реална потреба да се побољшају њихови животни услови, до евентуалног повратка у мјеста из којих су избјегли са КиМ.¹⁶⁰

Избјегла и расељена лица у Србији нису суочена са свим проблемима који прате повратнике у БиХ, Хрватској и на КиМ, као нпр. са дискриминацијом на националној основи, проблемом безбиједности или друштвене несигурности, али питање запошљавања је горуће питање и за избјегла и расељена лица на територији Србије. Иако је један од циљева, из бројних стратегија које је усвојила Влада

¹⁵⁸ Влада Републике Србије (2009) стр. 26.

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ Исто. стр. 28.

Србије, запошљавање избјеглих и расељених лица, опште сиромаштво и мањак радних мјеста доводи до велике конкуренције за слободна радна места између избјеглица и локалног угроженог становништва, што доводи до обарања вриједности надница и погоршања услова рада. Стога су у теже запошљива лица у Србији, која морају имати приоритет у укључивању у мјере политика запошљавања, убројана и избјегла и расељена лица.

Србија је признала дипломе избјеглицама које су дошле у Србију и дала им једнака права на основно, средње и високо образовање, као и држављанима Србије. И у области здравствене заштите законом је осигурана здравствена заштита избјеглих и расељених лица.

Нарочито је тежак положај становника колективних центара. Почетком 2002. године у Србији је било 388 колективних центара. Постепеним затварањем ових центара, у марту 2013. године, на територији Србије преостало је 29 колективних центара, од чега 11 на територији КиМ. Укупан број лица која бораве у колективним центрима је у мају 2013. године износио 2.438.¹⁶¹

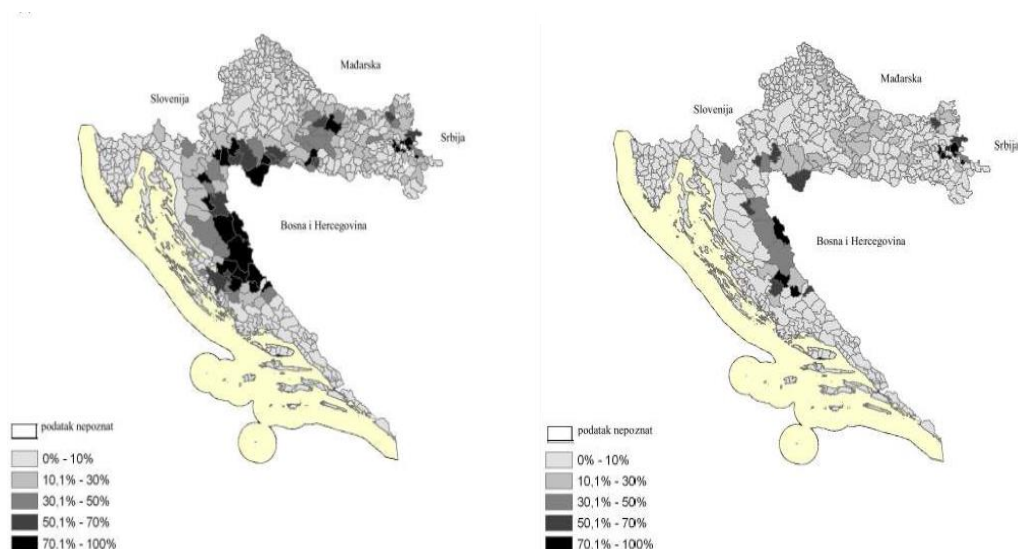
Егзактних података о избјеглим и расељеним лицима из *Хрватске* нема. Према подацима Агенције УН за избјеглице (UN Refugee Agency - UNHCR) у периоду 1991-1992. година, 550.000 лица је расељено унутар Хрватске, а још 250.000 Срба је напустило Хрватску након 1995. године. Такође је око 400.000 избјеглица из БиХ, у периоду 1991-1992. година, потражило уточиште у Хрватској, због чега се сва избјегла лица у Хрватској могу подијелити у двије групе:

- избјегла лица из Хрватске у Србију, Црну Гору и БиХ и
- лица која су из Србије, Црне Горе и БиХ избјегла у Хрватску.¹⁶²

¹⁶¹ Подаци доступни на интернет страници Комесаријата за избеглице и миграције:
<http://www.kirs.gov.rs/articles/centri.php?lang=SER>

¹⁶² UNHCR Хрватска (2011) стр. 28.

У 2006. години у сусједним државама је регистровано око 85.000 лица избјеглих из Хрватске, а у Хрватској 2.681 лице избјегло из БиХ и Србије и Црне Горе. У Хрватској је дошло до значајне промена етничког састава становништва, која се првенствено огледа кроз промену броја и територијалног размјештаја становника српске националне припадности у укупном становништву градова и општина у Хрватској. (Слика 13.)

Слика 14. Срби у Хрватској, подаци из пописа 1991. и 2001. године
Извор: Бербер, М., Грбић, Б. & Павков, С. (2008) стр. 31-32

Иако је Резолуцијом број 1120 Савјета безбједности УН из 1997. године потврђено право свих избјеглица да се врате у домове у којима су живили прије ратних сукоба и иако се, у складу са Сарајевском декларацијом, Хрватска обавезала да ће избјеглим лицима, која желе да се врате у Хрватску, осигурати испуњење свих права, то још увијек није остварено.¹⁶³ До 2013. године многа лица избјегла из Хрватске су и даље ускраћена за своја станарска права, није им омогућен повратак у пријератне домове, коришћење или откуп под повољним условима као осталим хрватским грађанима. Процјењује се да је у Хрватској одузето више од 30.000 станарских права избјеглим лицима.¹⁶⁴

¹⁶³ Микић, Љ. (2006) стр. 11.

¹⁶⁴ UNHCR Хрватска (2011) стр. 21.

Питање одузетих станарских права је било „питање свих питања“ до априла 2013. године, када је Хрватска донијела Одлуку о стамбеном збрињавању повратника, избеглица, прогнаника, расељених особа - бивших носилаца станарског права у становима у друштвеном власништву, а који желе да се врате и трајно да живе у Хрватској.¹⁶⁵

Посебне препреке са којима се суочавају избјеглице из Хрватске приликом повратка су компликоване процедуре за остваривање права на признавање радног стажа лицима која су била запослена на подручјима која нису била под контролом хрватске владе у периоду од августа 1991. године до августа 1995. године. Сљедећи проблем су неисплаћене пензије од стране пензионог фонда Хрватске, за период 1991-1998. године, за око 40.000 корисника, који су или избјегли или остали да живе на територији под управом УН.

Обнова имовине уништене у рату није завршена. Чак и у подручјима гдје су обновљени индивидуални објекти становања није изграђена инфраструктура нити се улаже у развој подручја повратка, што онемогућава опстанак повратника. Избјеглице из Хрватске, за разлику од осталих хрватских грађана, у потпуности су искључене из учешћа у приватизацији друштвених, државних и јавних предузећа, у чијем су развоју једнако учествовали.

Међу српском повратничком мањином искљученост из процеса запошљавања је нарочито изражена. Иако је национална стопа незапослености била око 18%, у жупанијама које имају велики број повратника иста је у 2011. години досезала и до 31%. Срби повратници имају неке могућности за запослење малтене само у приватном сектору. У јединицама локалне управе тек понеки запослени је припадник повратничке популације. нпр. у општини Двор, гдје Срби чине 60% становништва, само је 7 од 300 Срба запослено.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Последњи рок за подношење захтева за стамбено збрињавање повратника - бивших носилаца станарског права станова у Хрватској је био 31. август 2013. године.

¹⁶⁶ UNHCR Хрватска (2011) стр. 57.

Особе са инвалидитетом

Неки облик социјалне изолације лица са инвалидитетом се готово подразумејева. Према подацима Свјетске здравствене организације (СЗО), 10 одсто свјетске популације или око 650 милиона људи живи са неким обликом инвалидитета.¹⁶⁷ Многе особе са инвалидитетом живе у екстремном сиромаштву, без могућности образовања или запослења, суочавају се са дискриминацијом, сегрегацијом и кршењем њихових основних права.

Положај особа са инвалидитетом у посматраним земљама није довољно истражен. Са потписивањем међународних докумената о људским правима, те услед усаглашавања законодавства са законима ЕУ, земље су се обавезале да ће приступ образовним програмима особама са инвалидитетом подићи на највиши ниво.¹⁶⁸

БиХ је 2010. године потписала Конвенцију о правима особа са инвалидитетом и од тада су сва права ове скупине становника уврштена у законске документе у оба ентитета. Али, у БиХ не постоје јединствене статистике о броју особа са инвалидитетом. Пропис којим би се на једном мјесту и на јединствен начин регулисала основна права лица са инвалидитетом не постоји ни на нивоу државе ни на нивоу ентитета. Чак не постоји ни јединствена дефиниција особа с инвалидитетом, већ се користе различити појмови у различитим областима.

Инвалидним лицима се сматрају особе које имају различита функционална тј. тјелесна ограничења, особе с хроничним болестима, особе са оштећењима слуха, вида, са менталном ретардацијом, особе с аутизмом итд. Све чешће се користи појам особа с посебним потребама, што је последица све присутније инклузије која подразумејева равноправно учешће у друштвеном животу, односно једнаке шансе за све.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Податак преузет са интернет странице UN Enable <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18>

¹⁶⁸ Закључци Регионалне конференције о укључивању особа са инвалидитетом у главне токове развоја у Југоисточној Европи „Партнерством покрета особа са инвалидитетом и државе до пуног учешћа у друштву“, доступно на: http://ic-lotos.org.ba/ba/prava-osoba-sa-invaliditetom/cat_view/35-prava-osoba-sa-invaliditetom?start=20

¹⁶⁹ Институција омбудсмана за људска права БиХ (2010) стр. 5.

Број лица са инвалидитетом у БиХ није егзактно утврђен. Према неким процјенама више од 273.000 грађана БиХ свих узраста има статус инвалидне особе. У оба ентитета има 83.282 лица са статусом Ратног војног инвалида (РВИ), а Цивилних жртава рата око 5.500 лица.¹⁷⁰ Нису све особе са инвалидитетом регистроване код надлежних центара за социјални рад, јер се у 2010. години на евиденцијама водило само 60.950 лица са инвалидитетом, равноправно заступљених према полу: 52% мушкараца и 48% жена.

Недостатак статистичких и других података о размјерама, природи и карактеристикама инвалидитета у БиХ представља препреку за унапређење положаја особа са инвалидитетом. Постоје веома негативне процјене да је у БиХ, због скорих ратних дешавања, чак свако треће лице директно или индиректно погођено инвалидитетом.¹⁷¹

Политике у области заштите лица са инвалидитетом спроводи више надлежних органа, што доводи до неуједначених права тих лица с обзиром на мјесто боравка. Поједине категорије остварују права предвиђена законом за лица са инвалидитетом већ са 20%, друга са 30%, трећа са 60%, а одређене категорије тек са 90% инвалидитета. Оваква законска рјешења су чист примјер дискриминације лица са инвалидитетом, јер се и новчане накнаде по основу инвалидности за исти степен и врсту инвалидности крећу у распону од 41 КМ до 1.800 КМ. Значајна је разлика и у положају категорије ратних војних инвалида и лица са инвалидитетом који није посљедица учествовања у ратним сукобима. РВИ имају право на инвалидине које су чак шест и бише пута веће од оних које добијају особе са инвалидитетом по другом основу.

Брига о лицу са инвалидитетом је на самој породици, без значајне подршке у области здравства, социјалне заштите и образовања. Све то значајно утиче на социјално искључивање не само лица са инвалидитетом, већ и цијелих породица.¹⁷²

¹⁷⁰ Министарство за људска права и избјеглице БиХ (2012) стр. 7.

¹⁷¹ My right (2012) стр. 5.

¹⁷² European Commission (2012a) стр. 19.

Према извјештајима Институције омбудсмена БиХ за људска права особе са инвалидитетом су најрањивија категорија у држави. Не само да не уживају људска права на равноправној основи са другим људима, него су дискриминисани и у уживању социјалних, економских и цивилних права по основу категорије инвалидитета.¹⁷³

Србија је статус особа са инвалидитетом регулисала бројним националним законским актима, као и ратификацијом више међународних конвенција. Такође, још 2007. године усвојена је *Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом*, што представља битан корак ка уређењу области заштите особа са инвалидитетом у Србији.

Према подацима добијеним из пописа становништва 2011. године¹⁷⁴ у Србији има око 8% особа са инвалидитетом или 571.780 људи.¹⁷⁵ Просјечна старост особа са инвалидитетом је 67 година, а посматрано по полу учешће жена је натполовично тј. 58,2%. Жене са инвалидитетом су двоструко дискриминисане, и као жене и као особе са инвалидитетом.¹⁷⁶

У Србији постоји паралелни систем образовања дјеце у школама, са образовањем дјеце са сметњама у развоју у оквиру тзв. „специјалних школа.“ Поред тога што се на овај начин развијају предрасуде према могућностима лица са инвалидитетом, према њиховим потребама и правима, раздвојени образовно-васпитни систем и институционално ускраћивање права на образовање, довело је до веома неповољне образовне структуре особа са инвалидитетом у Србији.¹⁷⁷

Највећи број особа са инвалидитетом нема окончано ни основно образовање, чак 32,8%. Основну школу је окончало 20,5% особа са инвалидитетом у Србији, 27,2%

¹⁷³ Институција омбудсмена за људска права БиХ (2010) стр. 32.

¹⁷⁴ Попис 2011. године није спроведен на територији АП Косово и Метохија, а у општинама на југу Србије попис није обухватио пописне јединице због бојкота од стране албанске националне мањине.

¹⁷⁵ Особама са инвалидитетом у Србији се сматрају лица која су се у попису изјаснила да имају много тешкоћа или су потпуно онемогућена да обављају свакодневне активности.

¹⁷⁶ Републички завод за статистику Републике Србије (2012) стр. 24.

¹⁷⁷ Исто, стр. 47.

средњу школу, док 6,4% особа са инвалидитетом у Србији има више или високо образовање. Забрињавајући је податак о више од једне десетине особа са инвалидитетом без школске спреме.¹⁷⁸

У наредној табели су подаци о категоријама незапослених особа са инвалидитетом у Србији, према евиденцији код Националне службе за запошљавање:

Табела 11. Незапослене особе са инвалидитетом у 2012. год.

Категорија	Укупно	Жене
Ратни војни инвалиди	3.875	69
Мирнодопски војни инвалиди	221	1
Цивилни инвалиди рата	56	26
Инвалиди рада II категорије	527	297
Инвалиди рада III категорије	5.350	1.996
Омладина	4.788	2.120
Остала инвалидна лица	497	208
Лица са процијењеном радном способношћу	3.428	1.484
УКУПНО	19.142	6.208

Извор: Лончар, Г. et al (2012) стр. 96.

Незапослених инвалидних лица у 2012. години је укупно било 19.142. Од тога 14.605 активно траже посао, а међу њима је 4.712 жена и 9.893 мушкарца.¹⁷⁹ Међутим, процјене су да је мали број особа са инвалидитетом пријављен код Националне службе за запошљавање, што се објашњава чињеницом да је већина обесхрабрена у тражењу посла, па га и не тражи. Изузетно висока стопа неактивности је основни показатељ рањивости ових особа.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Исто, стр. 68.

¹⁷⁹ Лончар, Г. et al (2012) стр. 101.

¹⁸⁰ Крстић, Г. et al (2010) стр. 88.

Само један процентни поен запослених особа са инвалидитетом је запослен у привреди и јавном сектору, а сви остали су запослени у невладином сектору и то најчешће у удружењима особа са инвалидитетом. Из наведеног јасно произилази да запослена инвалидна лица у Србији нису укључена у друштвене процесе као остали грађани, већ да се и ова лица искључују и у контакту су првенствено са лицима која такође припадају скупуни особа са инвалидитетом.¹⁸¹

Хрватска

И у области социјалног укључивања особа са инвалидитетом Хрватска је значајно одмакла у односу на БиХ. *Конвенцију о правима особа са инвалидитетом* потписала је и ратификовала још 2007. године. Конвенција је по правној снази изнад националног законодавства, а испод Устава Хрватске.¹⁸²

Према подацима Хрватског завода за јавно здравство у Хрватској живи 520.437 особа с инвалидитетом, што чини око 12% укупног становништва Хрватске. Међу особама са инвалидитетом 60% су мушкарци и 40% су жене. Ако се посматра старосна структура, 53,6% особа је у радној доби старости од 19-64 године, 38,9% особа је старијих од 65 година, а 7,5% особа су дјеца до 19 година.¹⁸³

Према подацима Хрватског завода за запошљавање у 2012. години је било 5.914 незапослених особа с инвалидитетом, што представља 2% укупног броја незапослених. У току 2011. године запослено је 1.465 особа с инвалидитетом, што је резултат владиних мјера за подстицање запошљавања особа с инвалидитетом, као и резултат политике активног запошљавања.¹⁸⁴

Образовна структура особа са инвалидитетом у Хрватској је неповољна: чак 66% има највише завршену основну школу, око 26% има средњу стручну спрему, а само је 3% особа с високом или вишом стручном спремом. Само 16.184 лица са инвалидитетом су запослена, од чега су 65% мушкарци, а 35% жене.¹⁸⁵

¹⁸¹ Повјереник за заштиту равноправности (2013) стр. 31.

¹⁸² Правобранитељ за особе са инвалидитетом (2012) стр. 8.

¹⁸³ Хрватски завод за јавно здравство (2013) стр. 5.

¹⁸⁴ Правобранитељ за особе са инвалидитетом (2012) стр. 281.

¹⁸⁵ Хрватски завод за јавно здравство (2013) стр. 7.

Питање социјалне искључености особа са инвалидитетом је уско везано за образовање тј. за приступ образовним установама. Многа дјеца с инвалидитетом не похађају основну школу у близини мјеста становања, јер школски објекти нису опремљени у складу са њиховим потребама, а ни наставнички кадар није обучен за рад са дјецом са инвалидитетом.

1.2. Регионалне сличности и разлике са аспекта социјалне искључености

Све посматране земље су опредељењем за придруживање ЕУ, тј. потписивањем *Споразума о стабилизацији и придруживању ЕУ* потврдиле индиректно и своју намјеру да се ухвате озбиљно у коштац са сиромаштвом и социјалном искљученошћу. Иако су у наслеђе све бивше југословенске републике добиле добро развијен систем социјалне заштите, ратни конфликт, нестабилност и транзиција су узроковали бројне проблеме у институционалној организацији, те постизању државне ефективности и владавини права.

Хрватска је сигурно најдаље одмакла на овом пољу. Током процеса придруживања ЕУ, у своје законодавство је у потпуности пренијела *acquis communautaire*, тј. правну тековину ЕУ. До уласка у чланство Хрватска је била дужна оспособити се и за успјешну примјену законодавства ЕУ. Наиме, Хрватска је још 14. маја 2001. године у Бриселу потписала *Споразуму о стабилизацији и придруживању ЕУ*. Захтјев за чланство у ЕУ поднијела је 21. фебруара 2003. године, а преговори Хрватске са ЕУ су формално почели 2005. године. Хрватска је 01.07.2013. године постала двадесет осма пуноправна чланица ЕУ.

Србија је *Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ* потписала 29. априла 2008. године у Луксембургу, у децембру 2009. године је поднијела молбу за пријем у чланство, а статус кандидата је стекла одлуком Европског савјета, 1. марта 2012. године. Још нису започели преговори Србије са ЕУ, нити је усклађено законодавство Србије са правном тековином ЕУ. У извјештају ЕК о напретку Србије у постизању неопходног степена усклађености са критеријумима за чланство из априла 2013. године, наведено је да је Србија, у фебруару 2013. године,

усвојила *Национални програм за усвајање правних тековина ЕУ* за период 2013-2016. године. Овај документ садржи све законе које Србија треба да донесе како би испунила обавезе предвиђене Споразумом о стабилизацији и придруживању.

БиХ је такође 2008. године у Луксембургу потписала *Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ*, али још увијек није поднијела захтјев за чланство у ЕУ, првенствено збор спорих реформи на чије спровођење се обавезала. Са потписивањем споразума држава је прешла из фазе добровољне у фазу обавезне хармонизације законодавства.

Бројне студије о социјалној искључености у посматраним земаља потврдиле су исте или сличне узроке социјалне искључености. У БиХ, Србији и Хрватској, сиромаштво, социјална искљученост и вишеструка депривација су у узрочнопосљедиочној вези са бројним потенцијалним узроцима искључености као нпр. незапосленост, инвалидност, етничка припадност, пол, статус избјеглог или расељеног лица, просторна искљученост, низак образовни ниво, рад у неформалној економији итд. Истраживање је потврдило да су посебно угрожене групе у све три посматране земље Роми, избјегла и расељена лица, особе са инвалидитетом, стари и дјеца у вишечланим породицама, незапослени, те особе са ниским нивом образовања. Нарочито је тежак положај повратничке популације у Хрватској, БиХ и на КиМ.

Многи нематеријални индикатори показују значајне разлике између руралних и урбаних средина, чак су те разлике веће него разлике између сиромашних и оних који то нису. Студије које су користиле сличне линије сиромаштва, за одрасла лица у вредности од 2,15 и 4,30 долара дневно, показала су да у региону постоји умерен ниво економске рањивости за чије ублажавање је потребан значајан економски раст.¹⁸⁶

У Босни и Херцеговини је дошло до смањења стопа сиромаштва, али је сиромаштво стално присутно, као и висок ниво искључености и дискриминације,

¹⁸⁶ European Commission (2009) стр. 54.

нарочито у руралним подручјима. И у Србији је сиромаштво концентрисано у руралним областима, посебно на југу и истоку земље и посебно међу старим лицима. Стопе ризика од сиромаштва значајно су веће за велика домаћинства са шест или више чланова. Изузетно тешка ситуација је на КиМ, гдје има и екстремног сиромаштва.¹⁸⁷

У извјештају о постигнутом нивоу развоја UNDP-а за 2012. годину, од 187 ранжираних земаља, БиХ је заузела 81 мјесто, Србија 64, а Хрватска заузима 47 позицију.¹⁸⁸ У наредној Табели 12. су приказани HDI индекси за све три земље за период 2000-2012. године:

Табела 12. Индекс хуманог развоја 2000-2012.

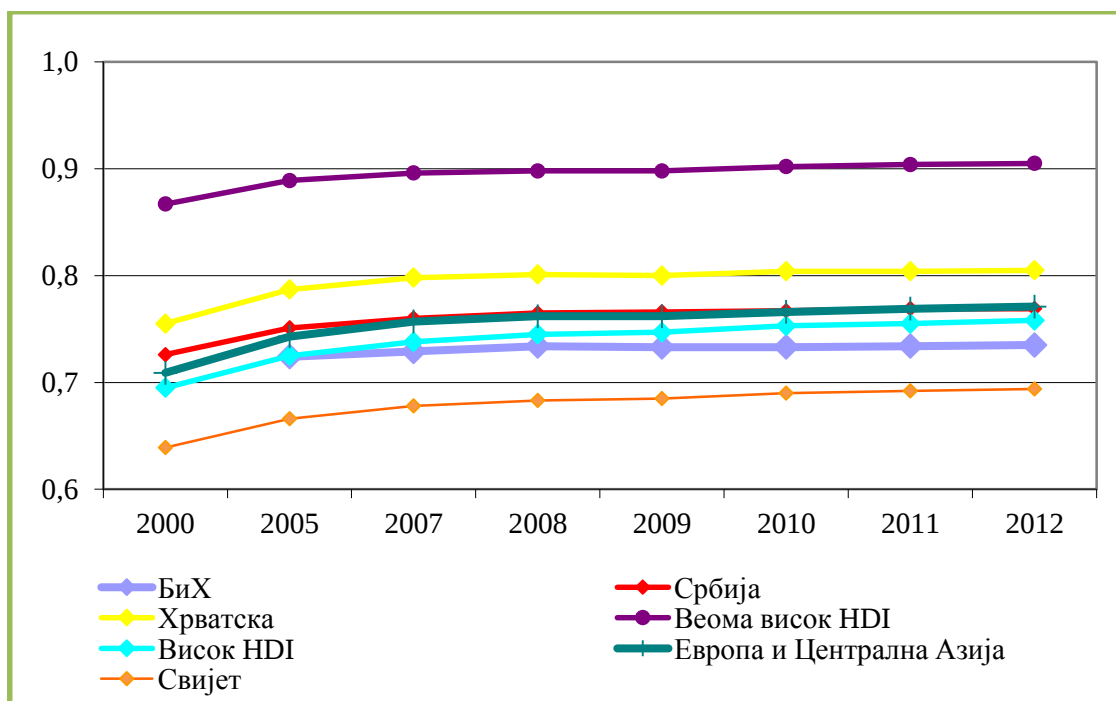
	БиХ	Србија	Хрватска
2000.	..	0,713	0,748
2005.	0,716	0,732	0,781
2008.	0,727	0,743	0,801
2010.	0,726	0,743	0,806
2011.	0,729	0,744	0,812
2012.	0,729	0,743	0,812

Извор: UNDP (2012) стр. 148-149.

На Графикону 7. приказан је раст вриједност HDI индекса за сваку земљу, у односу на просјек за Европу и Централну Азију, просјек земаља са највишим HDI, високим HDI, те за свијет у цјелини:

¹⁸⁷ Исто, стр. 51-61.

¹⁸⁸ UNDP (2013) стр. 143.

Графикон 7. HDI, 2000-2012.

Извор: UNDP (2012), приказ креиран према подацима на стр. 148-151.

Вриједност индекса за 2012. годину од 0,735 за БиХ говори да је БиХ испод просјека земаља Европе и Централне Азије од 0,771, али и испод просјека земаља са високим HDI, од 0,758. Такође, у анализираној групи са Србијом и Хрватском, БиХ је најлошије рангирана током цјелокупног периода 2000-2012.

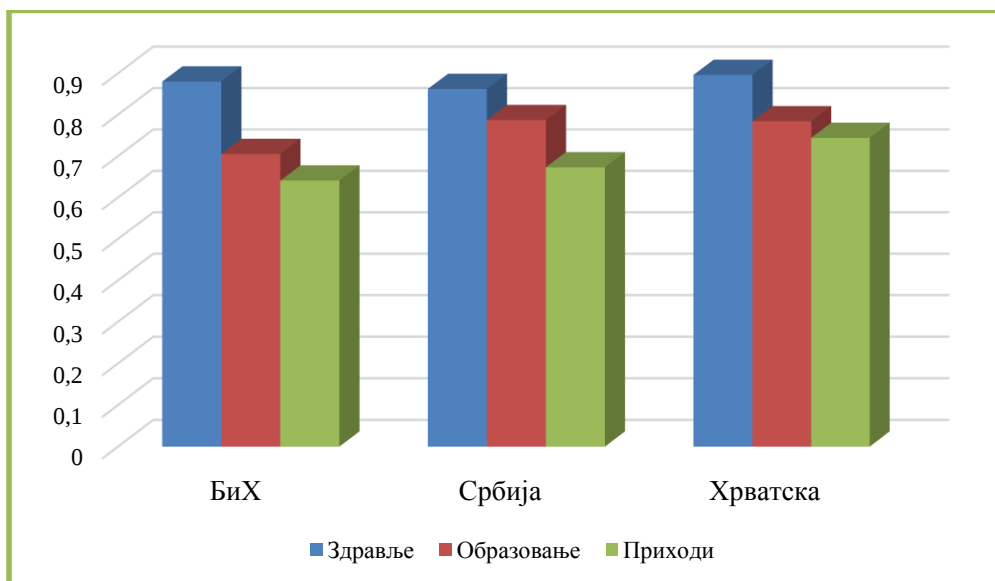
HDI за Србију износи 0,769, што је изнад просјека земаља са високим HDI, али испод просјека земаља Европе и Централне Азије. Од 2000. године индекс је порастао са 0,726 на 0,769, што даје раст од око 6% или 0,5% просјечно годишње. Раст се дугује промјенама у појединим индикаторима који улазе у обрачун HDI. Тако је нпр. очекивани животни вијек продужен за више од 2 године, просјечна дужина школовања одраслих је повећана са 9,2 у 2000. години на 10,2 године у 2012. години.¹⁸⁹

Индекс за Хрватску је током посматраног периода знатно виши и у односу на БиХ и Србију, али и у односу на просјек Европе и Централне Азије и просјек земаља са високим HDI. У 2012. години индекс је био 0,805, јер је очекивани животни вијек у

¹⁸⁹ Исто, стр. 148-151.

2012. години 76,8 година, просјечна дужина школовања за одрасле 9,8 година а само је 0,1% становника живило са мање од 1,25 \$ на дан.¹⁹⁰

Могућност визуелног компарирања вриједности индекса за сваку од димензија: здравље, образовање и животни стандард за анализиране земље даје наредни Графикон 8:

Графикон 8. Три димензије HDI, 2012. год.

Извор: : UNDP (2012), приказ креиран према подацима на стр. 148-151.

Индикатори за димензију здравље имају највећу вриједност за Хрватску, а најнижу за Србију. Индикатор за димензију животни стандард је највиши у Хрватској, а најнижи у БиХ. Само је димензија образовања боље оцијењена за Србију за 0,3% него за Хрватску. БиХ има најнижи индекс за димензију образовање 0,705.

За Хрватску је доступан и податак о индексу родне неравноправности од 0,179. Хрватска је по овом показатељу заузела 33. мјесто у *Извјештају о постигнутом нивоу развоја UNDP-а за 2013. годину*.¹⁹¹ Расположиве вриједности MPI за БиХ, Србију и Хрватску дате су у наредној табели:

¹⁹⁰ Исто.

¹⁹¹ UNDP (2013) стр. 156.

Табела 13. Мултидимензиони индекс сиромаштва, компоненте индекса

		<i>БиХ</i>		<i>Србија</i>		<i>Хрватска</i>
Година истраживања		2006	2011/2012 ^a	2005/2006	2010 ^a	2003
MPI вриједност		0,003	0,006	0,003	0,001	0,016
Индекс мултидимензионог сиромаштва (%)		0,8	1,7	0,8	0,3	4,4
Интезитет мултидимензионог сиромаштва (%)		37,2	37,3	40	39,9	36,3
Становништво (%)	Рањиви	7,0	3,2	3,6	3,1	0,1
	У тешком сиромаштву	0,1	0,0	0,1	0,0	0,3
	Испод линије сиромаштва	0,0	0,04	0,1	0,21	0,3
Допринос димензије сиромаштву и депривацији	Здравље	51,8	79,5	40,1	48,6	46,7
	Образовање	29,2	7,8	30,5	24,7	45,0
	Животни услови	19,0	12,7	29,4	26,7	8,3

Извор: UNDP (2013) стр.160-161. ^a) UNDP (2014) стр. 180-181.

Подаци из Табеле 13. потврђују да у посматраним земљама јако мали проценат становника пати од дубоке, вишедимензионалне депривације. Податке за Хрватску није могуће поредити са подацима за БиХ и Србију, јер су добијени раније примјеном другачије методологије (студија из 2003. године), а у извјештајима UNDP-а за 2013. и 2014. годину за Хрватску податак о вриједности MPI није расположив.¹⁹²

Дакле, може се закључити да је у цјелокупном региону последњих година дошло до смањења сиромаштва и побољшања, исказано у наведеним показатељима

¹⁹² Због примјене различите методологије ни подаци за исту земљу тј. за БиХ или за Србију, добијени из наведених студија, нису упоредиви.

људског развоја. Хрватска је забиљежила значајан напредак у односу на БиХ и Србију. Усвојене документе, попут стратегија за смањење сиромаштва, замјењују сложеније стратегије које се боре против социјалне искључености. Само спровођење стратегија у све три посматране земље је донекле проблематично, циљеви су чак и прешироко постављени, а постоје и значајни недостаци у области праћења и евалуације предузетих мјера.

2. ТРЖИШТЕ РАДА КАО КЉУЧНИ ИЗВОР СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ

2.1. Карактеристике, стање и кретања на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске

За привреду сваке земље је од суштинског значаја тржиште рада које добро функционише. Међународне стратегије као нпр. *Лисабонска агенда ЕУ* или МРЦ УН дају највиши приоритет задацима на тржишту рада који се не односе само на развој понуде и тражње радне снаге, већ и на зараде, слободно вријеме, здравље и безбједност на раду. Као и на другим тржиштима, услови на тржишту рада првенствено зависе од тражње за радом у односу на расположиву понуду, тј. колико људи пословни субјекти траже да запосле и колико је људи на располагању за рад. Послодавци ће моћи да запосле више радника, када су плате ниже, а више појединаца ће тражити посао када су плате веће. Међутим, успостављање равнотеже на тржишту рада је под утицајем и многих других фактора, који истовремено утичу и на тражњу и на понуду рада. Ови фактори се односе на демографску структуру становништа, технолошки прогрес, социјалне партнере, владу, карактеристике неког националног тржишта итд.

2.1.1. Узроци незапослености

Структурна неравнотежа на тржишту рада је карактеристична за готово све економије у транзицији. Понуда и тражња за радном снагом су неусклађене у погледу занимања, образовања, квалификација или регионалног распореда.

Неподударност се јавља онда када тражња за једном врстом рада расте, док тражња за другом врстом рада опада, понуда рада се не прилагођава довољно брзо, па се нова радна мјеста разликују од укинутих у погледу квалификација, стручности, знања, локације итд.

У зависности од ефикасности тржишта рада, неусклађеност на тржишту рада може бити краткорочна или дугорочна. На флексибилним тржиштима рада отварање нових радних мјеста иде паралелно са затварањем постојећих, па нова предузећа апсорбују радну снагу отпуштену из предузећа која смањују пословну активност или се затварају. Дакле, добро развијено тржиште рада брже и ефикасније ће ријешити проблем образовне, квалификационе или локацијске неусклађености понуде и тражње, па ће и неусклађеност бити краткорочна.

У бившим југословенским републикама се као *микроекономски узроци незапослености* могу навести затвореност друштвених предузећа, неадекватна реакција друштвених предузећа на тржишне стимулансе, искључивање конкуренције незапослених и запослених лица итд. У односу на предтранзицијски период битно су промијењени постулати друштвено-економског система. У социјализму су државна предузећа запошљавала раднике и кад нису имала довољно посла за све запослене. Просјечна запосленост по предузећу износила је око 200 људи у односу на 80 радника у развијеним земљама. Разлике у надницама и приходима нису биле велике, а социјални трансфери незапосленима и социјално угроженима су били значајни.¹⁹³

Са промјенама у друштвено-економском систему појавио се вишак радника не само у административним службама или нпр. службама набавке, већ и у самом производном процесу. Из овога су произашли основни проблеми у вези са транзицијом, који су посебно заоштрени ратом у којему се распала СФРЈ.

Процес приватизације и трансформација власништва из друштвеног у приватно су донијели многе промјене како у економској, тако и у политичкој, социјалној, и

¹⁹³ Шкаре, М. (2001) стр. 20.

другим сферама друштвеног живота. Са приватизацијом је у неким предузећима дошло до потпуне промјене дјелатности и отпуштања радника. У другим предузећима се ушло у процес реструктурирања, задржан је одређен број радника, али је увођење напредних технолошких рјешења значило и потребу за квалификованом радном снагом и новим вјештинама.

Са друге стране, процес приватизације доводи до номиновања власника, а тиме и до преузимања формално-правне одговорности и ризика пословања, до формирања тржишног система пословања и нормативног усклађивања с европским стандардима. Од приватизације се очекују и позитивни ефекти у смислу примјене напредних технолошких рјешења, преноса знања и развоја нових вјештина: комуникацијских, менаџерских, маркетиншких и др.

Са реформама у БиХ се каснило у односу на остале транзиционе економије. БиХ се после рата суочила, поред обнове и изградње инфраструктуре, и са изградњом потпуно нових државних и ентитетских институција, међусобног повјерења, демилитаризацијом, декриминализацијом итд. Потребе привреде више нису велике, јер је ратни период уништио више од пола предратног производног капацитета.

Иако је процес приватизације започео још 1990. године,¹⁹⁴ тек је 1998. године настављен са усвајањем Закона о приватизацији. Процјењује се да се 60% малих предузећа и 30% великих сада налази у приватном власништву или су у поступку продаје. Процес приватизације државних предузећа је у завршној фази.¹⁹⁵

Ни у Србији процес приватизације још увијек није довршен, што значи да се у будућности могу очекивати нови потреси на тржишту рада. Тек 1997. године у

¹⁹⁴ Поступак приватизације на територији данашње БиХ започет је још 1990. год. када је СФРЈ донијела Закон о друштвеном капиталу. Приватизација у тадашњим друштвеним предузећима, позната као “Марковићева приватизација”, се базирала на принципу радничког дионичарства, тј. да радници који су радили у тадашњим друштвеним предузећима откупе дионице тог предузећа и постану његови акционари.

¹⁹⁵ Подаци доступни на интернет страници Агенције за приватизацију у ФБиХ:
<http://www.apf.com.ba/model-privatizacije/Default.aspx>

Србији је усвојен Закон о својинској трансформацији,¹⁹⁶ али због бројних недостатака овог закона, 2001. године је усвојен Закон о приватизацији,¹⁹⁷ који је и сада на снази. Завршена је најтежа фаза транзиције, али економски заостатак из претходне деценије још није превазиђен. Привредни опоравак је заустављен рецесионом кризом, као и коначна реструктуриација привредног система.¹⁹⁸

Досадашњи резултати приватизације у Србији су оцијењени као катастрофални, упркос томе што је инкасирано 2,6 милијарди евра. Приватизовано је више од три хиљаде јавних предузећа. Чак 65% предузећа престало је да ради или је пред гашењем, а тиме су нестале и десетине хиљада радних места.¹⁹⁹

Током 1991. године у Хрватској су друштвена предузећа национализована, а потом је преко Хрватског фонда за приватизацију (Фонд) организована продаја. Званично је 1999. године распуштен Фонд, а Министарство gospodarства је задужено за приватизацију преосталих државних предузећа. Као и у Србији и БиХ, и у Хрватској су често предузећа куповали људи без намјере да наставе производни процес.²⁰⁰

Према неким процјенама, отпуштено је око 700 хиљада радника. Приватни сектор је апсорбовао свега шестину радника који су изгубили посао. Самозапошљавање је у Хрватској подбацило због високе цијене капитала и пореских оптерећења.²⁰¹ Међутим, посматрано након више од једне деценије може се рећи да је Хрватска у односу на БиХ и Србију значајно одмакла у спровођењу структурних реформи, тако да су негативни ефекти приватизације у великој мјери превазиђени.

Оно што је карактеристично за све три земље је значајан прилив *страних директних инвестиција (СДИ)* у послератном периоду. Стране директне инвестиције представљају значајан фактор новог запошљавања и транзиционе

¹⁹⁶ „Сл. Гласник Р. Србије“, бр. 32/97 и 10/01.

¹⁹⁷ „Сл. Гласник Р. Србије“, бр. 38/01, 18/03, 45/05, 123/07, 30/10.

¹⁹⁸ Влада Републике Србије (2011) стр. 11.

¹⁹⁹ Социјално-економски савет Републике Србије (2011) стр. 6.

²⁰⁰ Грегурек, М. (2001) стр. 162.

²⁰¹ Радман, К. (2002) рад доступан на интернет адреси: <http://mjesec.ffzg.hr/nezaposlenost/2.3.html> (приступљено 16.09.2011. год.)

земље са већим учешћем СДИ су забиљежиле бржи економски раст и развој у транзицији, као нпр. Румунија и Бугарска.

Ни БиХ ни Србија нису довољно искористиле потенцијал који им је био на располагању у виду привлачења СДИ. Разлози су бројни: административне баријере, сложене процедуре, сложени политички односи, лош пословни имиџ итд. И Хрватска је морала урадити много на пољу либерализације и промоције како би привукла СДИ.

Више аутора је истакло недовољност прилива страних инвестиција у цјелокупном региону у периоду транзиције у односу на остале европске транзиционе земље. Конфликти, нестабилност и одложена транзиција су значајно редуковали СДИ у региону. Од 2000. године почиње пораст СДИ захваљујући првенствено проактивним политикама привлачења СДИ, а у Србији и Хрватској и демократским промјенама. До 2008. године се убрзавају реформски процеси, побољшава се пословно окружење, приватизована су многа предузећа што се одражава и на прилив СДИ.²⁰²

У поређењу са 2000. годином у 2010. години СДИ су у БиХ увећане шестоструко, у Хрватској скоро 13 пута, а у Србији са Црном Гором, чак 24 пута. Ефекти економске кризе на прилив страних директних инвестиција били су видљиви и током 2010. године. Утицају кризе на смањење прилива СДИ придружили су се и други фактори, попут исцрпљених могућности приватизације и структурних слабости привреде, нарочито у БиХ.²⁰³

Више од 60% СДИ у БиХ и око 75% СДИ у Хрватској и Србији су инвестиције у сектору услуга. Банкарство, телекомуникације, некретнине и трговина су области у којима је остварено највише инвестиција. Недовољно инвестиција у производном сектору значи и недовољно нових радних мјеста.²⁰⁴ Може се закључити да СДИ

²⁰² Estrin, S. & Uvalic M. (2013) стр. 11-16.

²⁰³ UNCTAD (2010) стр. 175.

²⁰⁴ Estrin, S. & Uvalic M. (2013) стр. 13.

нису довољно учествовале у креирању нове запослености, јер традиционални радно интензивни сектори нису преферирани од стране инвеститора.

У наредној табели је приказан прилив СДИ у БиХ, Србији и Хрватску у периоду 2007-2012. године:

Табела 14. СДИ у БиХ, Србији и Хрватској, 2007-2012. (мил. долара)

Година	БиХ	Србија	Хрватска
2007.	1818	3439	5041
2008.	1025	2955	6220
2009.	149	1959	3339
2010.	324	1329	432
2011.	380	2709	1502
2012.	633	352	1251

Извор: UNCTAD (2013) стр. 216.

Презентовани подаци говоре не само о неуспијеху три економије у погледу привлачења страних инвеститора, већ и о кретањима на међународном тржишту капитала, јер је посматране године до 2010. године карактерисао велики пад укупних међународних токова капитала.

Недовољан степен развоја сектора *малих и средњих предузећа* се такође може сматрати узроком незапослености у посматраним земљама. Сектор малих и средњих предузећа није био карактеристика бившег социјалистичког система и предтранзиционог периода, а управо мала и средња предузећа представљају генератор запошљавања и стварања радних мјеста у транзиционим привредама.

Према оцјени Свјетске банке, у свеобухватној студији о покретању посла из 2013. године, управо у сфери малих и средњих предузећа, БиХ се према индексу једноставности у покретању посла, налази на 126 позицији од 185 анализираних

земаља. Хрватска је позиционирана на 84 мјесто, а Србија на 86 мјесто.²⁰⁵ У земаљама ЕУ преко 99% од 23 милиона предузећа су предузећа из сектора малих и средњих предузећа. Ова предузећа се сматрају окосницом сваке тржишне економије, креирају запосленост и најфлексибилнија су и у погледу времена и у погледу обима производње. Број малих и средњих предузећа на 1.000 становника у БиХ је 15-20, у Србији 10, а у Хрватској 15.²⁰⁶

Сада је ситуација у региону у погледу развијености сектора малих и средњих предузећа значајно побољшана, али још увијек заостаје за чланицама ЕУ, тј. постоји простор за напредовање малих и средњих предузећа. Тако у БиХ чак 75,7% од свих предузећа чине микро предузећа до 9 запослених, мала предузећа са 10 – 49 запослених 18,1%, средња предузећа са 50 – 249 запослених 5,3%, док је удио великих предузећа са више од 250 запослених само 0,9%. Највећи број средњих и малих предузећа су у сектору трговине, прерађивачке индустрије и услуга.²⁰⁷

И у Хрватској привредни раст и радна мјеста осигуравају мала и средња предузећа. Девет од десет предузећа у Хрватској спада у мала и средња, тј. 90% од укупног броја предузећа припада овој категорији, а на велика предузећа са више од 250 запослених отпада само 0,4% од укупног броја предузећа. Највећи дио малих и средњих предузећа у Хрватској (39%), бави се услужним дјелатностима, 32% је активно у трговини, а само 16% се бави неком производном дјелатношћу.²⁰⁸

У Србији сектор малих и средњих предузећа чини 99,8% свих предузећа, тј. 318.540 друштава су из ове категорије, а само 540 предузећа има више од 250 запослених, односно сврставају се у велика предузећа. Сектор микро, малих и средњих предузећа генерише 66,4% запослених и 55,9% Бруто додатне вриједности (БДВ). У структури сектора посматрано по величини, најбројнија су микро привредна друштва (чак 306.669), док мала и средња привредна друштва (11.871) у 2013.

²⁰⁵ World Bank (2013) стр. 3.

²⁰⁶ Western Balkans (2004) стр. 13.

²⁰⁷ Агенција за статистику БиХ (2011) стр. 2.

²⁰⁸ Државни завод за статистику Хрватске (2013б) стр. 4.

години доминирају по свим посматраним индикаторима (52,7% запослености, 59,9% промета, 60,6% БДВ, 73,7% извоза, 74,9% увоза МСПП сектора).²⁰⁹

Мала и средња предузећа су према „квалитету запослења“ боље оцијењена од великих предузећа, јер је задовољство послом веће у мањим предузећима а и контакт са запосленим је ближи. Иако су сва предузећа била погођена економском кризом у 2008. години, велика предузећа су осјетила већи пад прихода, а мала већи пад продуктивности. Објашњење се налази у чињеници да су велика предузећа извозно оријентисана, те да су због глобалног карактера кризе била суочена са великим смањењем тражње.²¹⁰

Већ више пута истицана *неусклађеност образовног система са тржиштем рада* сматра се битним узроком незапослености у БиХ, Србији и Хрватској. Не постоји ефикасна комуникација ни адекватни механизми који би прослијеђивали информације са тржишта рада о понуди и тражњи радне снаге креаторима политике образовања. Образовни системи из године у годину производе кадрове за којима не постоји потреба на тржишту рада, већ се просљеђују на заводе за запошљавање.

ЕУ је одговор на питање усаглашавања тржишта рада и образовних процеса нашла у имплементацији и промоцији стручног образовања и обуци како би се обезбиједиле вјештине, знања и конкурентност неопходне на данашњем тржишту рада. Ове активности су неодвојиви дио програма ЕУ *Образовање и тренинг 2020*.²¹¹ Европска стратегија запошљавања се базира на континуираном праћењу тржишта радне снаге, преко извјештаја о запослености у Европи. Европска служба за запошљавање осигурава информације и за раднике и за послодавце, како би се осигурала потребна мобилност радне снаге. Она такође пружа податке о вишковима радне снаге и дефициту у различитим секторима с циљем унапређења рада изван граница, и развоја заједничког европског тржишта радне снаге.

²⁰⁹ Привредна комора Републике Србије (2013) стр. 3-6.

²¹⁰ De Kok, J. et al (2011) стр. 16.

²¹¹ European Commission (2012в) стр. 1.

Дакле, може се рећи да је сада главни узрок незапослености у БиХ, Србији и Хрватској посрнула привреда. Дуготрајне посљедице дужничке кризе, распад земље или нпр. економске санкције су значајно допринијели да се формира висок степен незапослености у посматраним земљама. Поред тога, неспровођење неопходних реформи, проблем неусаглашене понуде и тражње радне снаге, образовни систем који није повезан са тржиштем рада и велика незапосленост у неформалном сектору су, свакако, битни узроци стања у којем се налази тржиште рада наведених земаља. Тржиште рада институционално није било спремно за промјене у самој економској структури изазване преласком на тржишну економију, приватизацијом и појавом малих и средњих предузећа.

2.1.2. Динамика тржишта рада у БиХ, Србији и Хрватској

Босна и Херцеговина

Иако је одмах након рата дошло до снажног економског раста, захваљујући значајном приливу новца по основу међународних донација, овај темпо раста се није наставио и након 2000. године. У 2006. години остварен је реални раст БДП од 6,9%, а у 2007. години од 6,0%.²¹² Уствари, може се рећи да је цјелокупан период од 2000. до 2008. године у БиХ обиљежио економски раст и макроекономска стабилност.

Као што се може видјети из наредне Табеле 15. економска криза је утицала и на привреду БиХ, тако да је у 2009. и 2010. години успорена економска активност. Благи опоравак економије БиХ се види у 2011. години. БиХ је забиљежила раст физичког обима индустријске производње од 5,6% у 2011. години односу на претходну годину. Раст у 2011. години је остварен кроз повећање првенствено домаће тражње, али уз раст спољнотрговинског дефицита. Међутим, поновни пад БДП у 2012. години указује на то да се БиХ привреда опште није „извукла“ из кризе.

²¹² Преузето са сајта Базе података економских индикатора Републике Српске:
<http://www.irbrs.net/Statistika/Default.aspx?lang=cir>

Табела 15. Привредни раст БиХ, 2006-2012.

Индикатор	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Номинални БДП, у милионима КМ	19.500	21.911	24.898	24.202	24.773	25.680	25.654
БДП, номинална стопа раста у %	14,2	12,7	13,5	-2,8	2,4	3,7	-0,1
БДП, реална стопа раста у %	5,5	6,0	5,6	-2,8	0,7	1,0	-1,1
БДП per capita, у КМ	5.015	5.668	6.443	6.246	6.397	6.688	6.688
Стопа раста инд. производње у %,	n/a	n/a	n/a	-3,3	1,6	5,6	-5,2
Приходи, % БДП	43,9	44,9	43,8	42,7	43,8	44,2	44,7
Расходи, % БДП	38,7	40,2	42,4	44,0	43,8	42,5	43,5
Извоз роба, у милионима КМ	5.164	5.937	6.712	5.530	7.095	8.222	7.858
Извоз роба, стопа раста у %	36,5	15,0	13,1	-17,6	28,3	15,9	-4,4
Увоз роба, у милионима КМ	11.389	13.899	16.286	12.349	13.616	15.525	15.253
Увоз роба, стопа раста у %	1,9	22,0	17,2	-24,2	10,3	14,0	-1,8
Покривеност увоза извозом, у %	45,3	42,7	41,2	44,8	52,1	53,0	51,5
Учешће извоза у БДП-у, %	26,5	27,1	27,0	22,9	28,6	32,0	30,6
Извоз per capita, у КМ	1.344	1.545	1.747	1.439	1.846	2.141	2.049
Прилив СДИ, у милионима КМ	1.103	3.024	578	473	278	535	992,7
СДИ per capita, у КМ	287	787	150	123	72	139	-
Учешће СДИ у БДП у %	5,8	11,9	5,4	1,5	1,4	2,1	3,8

Извор: Агенција за статистику БиХ, Централна банка БиХ (2012)

Процес приватизације није довео до реструктурирања предузећа и до покретања производње. Као ни у претходне три године ни у 2011. години, малтене, није настављен процес приватизације предузећа. Основни разлог томе је првенствено у

неприватизованим предузећима, тј. на понуди су остала она предузећа за која нема заинтересованих купаца и која су више пута безуспјешно нуђена на продају.

Кретања БДП у периоду 2008-2012. година у ентитетима и БД БиХ су уједначена, како је и приказано у наредној табели:

Табела 16. БДП, 2008-2012.

БДП (у милионима КМ)	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Федерација БиХ	15.688	15.278	15.712	16.402	16.554
Република Српска	8.489	8.223	8.308	8.669	8.585
БД БиХ	581	550	564	596	595

Извор: Заводи за статистику BiH, FBiH, RS

Значајнији пад БДП у 2012. години је забиљежила РС, док је у ФБиХ забиљежен благи пораст а у БД БиХ, БДП је у посматраној години био приближно на истом нивоу. Посљедице недавне рецесије још увијек су врло присутне. Домаћа економија је била под ударима нових нестабилности, првенствено нестабилности у еврозони, и то је онемогућило интензивнији раст.

Показатељи активности становништва у БиХ

Кретања на тржишту рада су уско повезана са економским растом и кретањем привреде у цјелини. Економска криза из 2008. године убрзо је прерасла у кризу запошљавања. Поред тога, друштвено-политичко уређење БиХ је узрок бројних проблема на тржишту рада. Може се рећи да су три основна изазова за тржиште рада са којима се суочава БиХ:

- високе зараде у поређењу са продуктивношћу у формалној економији,
- велико и растуће учешће радника у неформалној економији, који нису покривени социјалним осигурањем и
- перманентна незапосленост.

Постоје два извора података о тржишту рада у БиХ. Први извор чине статистичке евиденције и евиденције релевантних установа на тржишту рада тј. административни подаци, а други извор је Анкета о радној снази (АРС) која се регуларно спроводи од 2006. године. АРС се спроводи у складу с методолошким правилима МОР и Еуростата. Тако је стопа незапослености према АРС за 2012. годину 28,0%,²¹³ а према званичној статистици рада стопа незапослености износи 45,9%.²¹⁴

Број незапослених добијен кроз АРС се не може поредити са бројем незапослених пријављених код надлежних установа. Разлог лежи у различитој дефиницији незапослености, јер званичне евиденције садрже и значајан број лица која су заиста без посла, али истовремено нису дио тржишта рада.

Домаћице, лица са различитим степенима болести или инвалидности, лица која се брину о другим члановима породице, студенти, они који су запослени у неформаној економији регистровани су као незапослени, али ни не траже посао. Региструју се ради остваривања права која по закону припадају незапосленима кроз пасивне мјере, али првенствено због бесплатног здравственог осигурања.²¹⁵

У последњих шест година у БиХ постоји тренд смањивања укупног броја становника. Од 2006. године се смањивао и број радно способних, да би се од 2009. године полако почео повећавати. Радна снага показује осцилације из године у годину. Учешће радне снаге у радно способној популацији у 2012. години је само 44%, што указује да је више од 50% радно способног становништва БиХ, старијег од 15 година, неактивно. Незапослених у радној снази је чак 316 хиљада, што значи да једна трећина активних становника БиХ није у могућности да нађе запослење. У Табели 17. су представљени подаци, добијени из АРС, о активности становништва у БиХ:

²¹³ Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 25.

²¹⁴ Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012а) стр. 3.

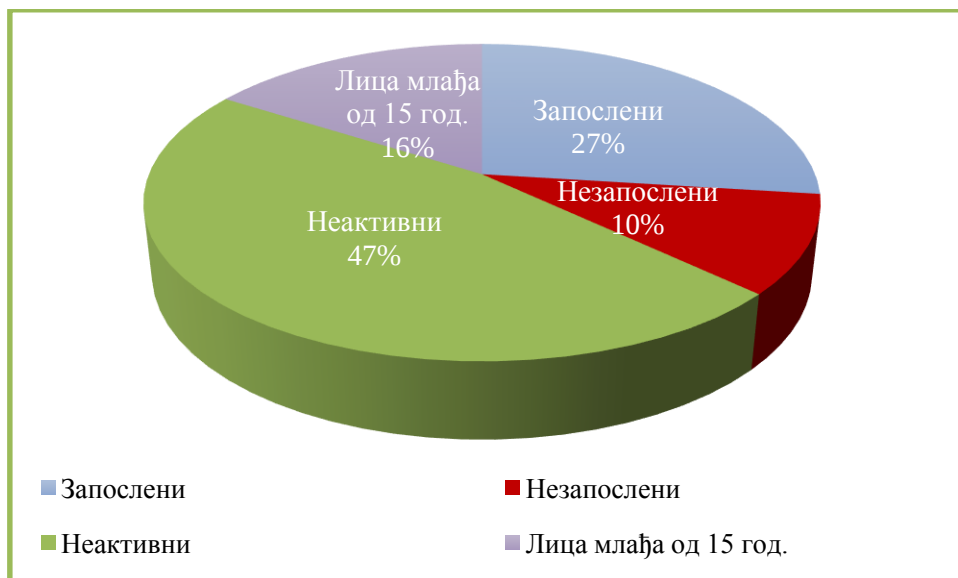
²¹⁵ Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2010а) стр. 15.

Табела 17. Показатељи активност становништва БиХ, 2006.-2012.

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
у 000							
Укупно становништво	3.372	3.315	3.211	3.129	3.130	3.057	3.038
Радно способно становниш. 15+	2.733	2.725	2.649	2.594	2.597	2.561	2.566
Радна снага	1.177	1.196	1.162	1.132	1.158	1.127	1.130
Запослени	811	850	890	859	843	816	814
Незапослени	366	347	272	272	315	311	316
Дугорочно незапослени	315	300	235	227	259	251	259
Неактивни	1.556	1.529	1.486	1.463	1.439	1.439	1.436
Становништво 15-64 година	2.242	2.235	2.120	2.088	2.101	2.062	2.049
%							
Стопа активности	43,1	43,9	43,9	43,6	44,6	44,0	44,0
Стопа запослености	29,7	31,2	33,6	33,1	32,5	31,9	31,7
Стопа незапослености	31,1	29,0	23,4	24,1	27,2	27,6	28,0
Учешће дугор. нез. у укупној	86,1	86,5	86,4	83,5	82,2	80,7	82,0
Стопа дугорочне незапослености	26,8	25,1	20,2	20,1	22,4	22,3	22,9
Становништво 15-64 година	66,5	67,4	66,0	66,7	67,1	67,5	67,4

Извор: Агенција за статистику БиХ, АРС 2008, 2010. и 2012.

Нарочито је забрињавајући податак о броју неактивних лица у БиХ, јер су се у њихово образовање улагала средства, која су, уколико остану неактивна, узалуд уложена. Додатно, та лица представљају терет за издржавање и активним лицима и држави. Наредни графикон показује однос између појединих категорија становника у погледу активности у 2012. години:

Графикон 9. Становништво БиХ, према активности, 2012. год.
Извор: Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 25.

Стопа активности од 44% у 2012. години је забрињавајуће ниска, јер говори да је мање од половине радно способног становништва БиХ укључено у токове на тржишту рада. У посматраном периоду се ова стопа није значајно мијењала. *Стопа запослености* се смањује са уласком привреде у кризу, тако да у 2012. години износи 31,7% (41,5% за мушкарце и 22,6% за жене). Стопе активности и запослености су биле значајно више за мушкарце него за жене, а највише за старосну групу од 25 до 49 година, 71,6% и 52,2% респективно.

Стопа незапослености потврђује да је привреда у БиХ до рецесије биљежила позитивне помаке, јер је ова стопа у 2006. години била 31,1%, а у 2008. години 23,4%. Са економском кризом долази до поновног раста стопе незапослености, тако да је овај показатељ у 2012. години износио 28% (26,4% за мушкарце и 30,7% за жене). Стопа незапослености била је највиша међу младим особама старости до 24 године, чак 47,5% (44,8% за мушкарце и 52,3% за жене).

Када се анализирају нарочито рањиве и угрожене категорије становништва, незаобилазна група су дугорочно незапослени, тј. лица која су незапослена најмање 12 мјесеци. Дужа незапосленост доводи до губљења вјештина и мотивације, па се зато сматра најважнијим аспектом незапослености. Дугорочно незапослени,

поготово више од 24 мјесеца, тј. веома дугорочно незапослени, теже налазе и задржавају посао.

Како показују подаци из Табеле 17. *учешће дугорочне незапослености* у укупној незапослености у БиХ је у 2012. години веће од 80%, што значи да осам од десет незапослених траже посао годину дана или дуже. Овај показатељ је подједнако негативан и за жене и за мушкарце у БиХ. *Стопа дугорочне незапослености*, изражена као процентуално учешће незапослених који су незапослени дуже од 12 мјесеци у укупно активном становништву, је изузетно неповољна за БиХ и у 2012. години износи чак 22,92%. Дакле, скоро четвртина незапослених лица је незапослена дуже од годину дана. *Стопа веома дугорочне незапослености* у 2012. години, тј. учешће незапослених који су незапослени најмање 24 мјесеци у укупно активном становништву, је изузетно неповољна 19,73%. Али ако се зна да је чак 27%, тј. више од једне петине свих незапослених, незапослено дуже од десет година, онда се може закључити да су незапослени у БиХ суочени са, могло би се рећи, безизлазном ситуацијом. Како показују подаци из наредне табеле, постоје значајне разлике у мјерама активности становништва за ентитете ФБиХ и РС и БД БиХ, у посматраном периоду.

Мање од половине радно способног становништва у РС, ФБиХ и у БД БиХ је активно. Међутим, ова стопа се у посматраном периоду у ФБиХ и БД БиХ смањила, а у ентитету РС се повећала са 43,3% у 2006. години на 47,4% у 2012. години. И стопа запослености биљежи позитиван тренд у посматраном периоду. Према овој стопи запосленост се до 2008. године повећала у свим сегментима БиХ, а нарочито у РС, чак 7%.

Са економском кризом се смањује запосленост, али у 2012. години је још увијек изнад нивоа на којем је била у 2006. години. И погоршање стопе незапослености је наступило након 2008. године, тако да су стопе незапослености за све сегменте БиХ изузетно високе, с тим што је најнижа стопа незапослености у РС, а највиша у БД БиХ (Табела 18.).

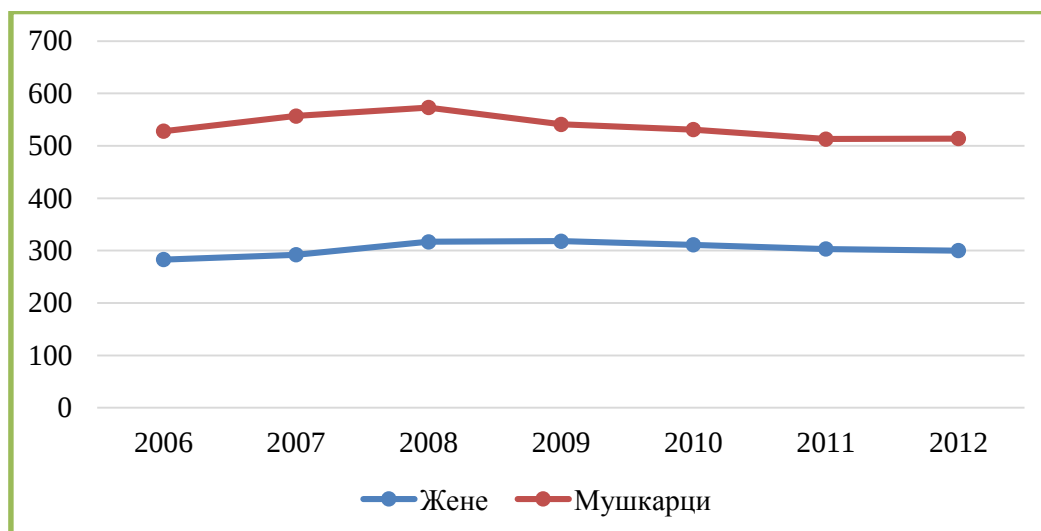
Табела 18. Показатељи активности становништва, по ентитетима и за БД БиХ

Индикатор (%)	Година	Федерација БиХ	Република Српска	БД БиХ
Стопа активности	2006.	43,1	43,3	37,6
	2007.	42,3	47,0	39,0
	2008.	42,4	47,0	36,8
	2009.	41,6	47,4	38,1
	2010.	42,9	47,9	40,6
	2011.	42,1	47,8	37,4
	2012.	42,4	47,4	36,7
Стопа запослености	2006.	29,1	30,9	23,7
	2007.	29,2	35,1	23,4
	2008.	31,8	37,3	25,1
	2009.	30,9	37,2	27,0
	2010.	30,4	36,6	25,8
	2011.	29,8	36,1	22,9
	2012.	30,0	35,3	24,8
Стопа незапослености	2006.	32,4	28,5	37,1
	2007.	31,1	25,2	40,0
	2008.	25,0	20,5	31,9
	2009.	25,7	21,4	29,2
	2010.	29,1	23,6	36,4
	2011.	29,2	24,5	39,0
	2012.	29,4	25,6	32,5

Извор: Агенција за статистику БиХ, АРС 2006-2012.

Родна димензија је јако изражена на тржишту рада у БиХ. Стопа активности жена је нарочито ниска, што се донекле може повезати са ниским степеном образовања и културолошким или економским статусом који жене имају у оквиру домаћинства. Стопа активности жена у 2012. години различита је међу ентитетима и виша је у РС (37,9%) него у ФБиХ (29,9%). То нам говори да је у ФБиХ тек једна трећина свих

радноспособних жена активна на тржишту рада. На Графикону 10. је јасно представљена разлика у запослености мушкараца и жена у БиХ:

Графикон 10. Број запослених у БиХ према полу (у 000)

Извор: Агенција за статистику БиХ, АРС 2006-2012.

Најнижа стопа активности жена је у БД БиХ и износи тек 25,8%. Стопе запослености су ниске међу женама у сва три сегмента БиХ, а тиме су и стопе незапослености више за жене. Стопа запослености је изузетно ниска у БД БиХ 16,4%. Разлика међу половима је мање наглашена у РС, иако жене у РС имају знатно веће стопе учешћа у радној снази.²¹⁶

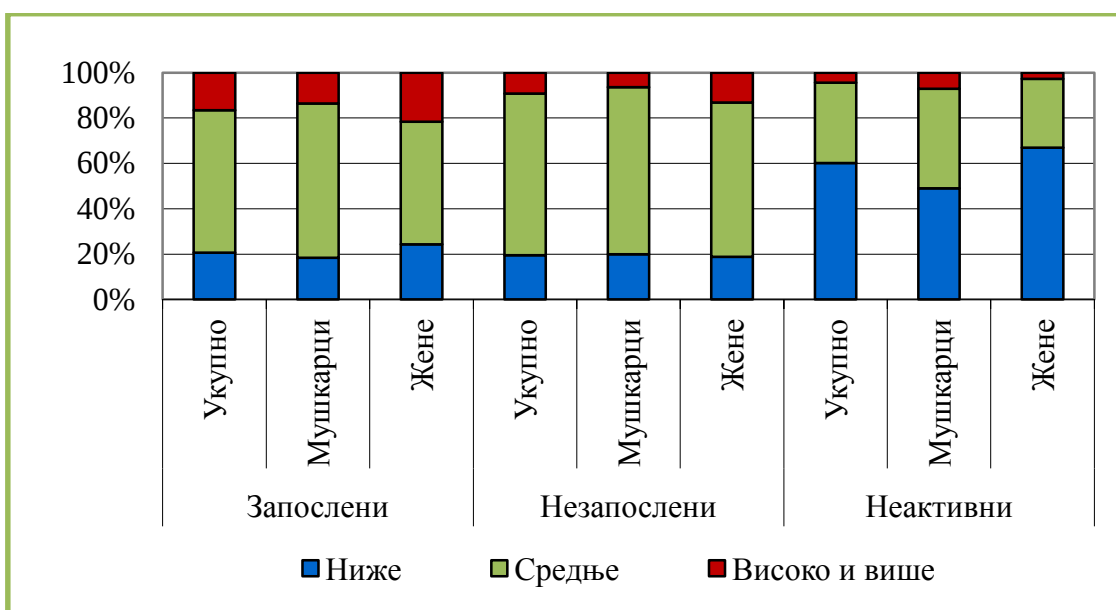
Образовна структура

Понуда радне снаге у БиХ представља посебан проблем тржишта рада, јер образовна структура радно способног становништва у БиХ не одговара захтјевима савремене привреде, у којој знање и вјештине представљају битнији фактор у односу на традиционалне ресурсе. Према прогнозама, образовање ће постати један од најзначајнијих сектора у глобалној економији током 21. вијека.

²¹⁶ Агенција за статистику БиХ, АРС 2012.

Ако укупну незапосленост у БиХ подијелимо на фрикциону, структурну и цикличну незапосленост, онда се може очекивати да у дугом року највећи проблем тржишта рада буде управо структурна незапосленост настала као посљедица неодговарајућих вјештина и знања незапослених у односу на захтјеве послодаваца.

На Графикону 11. у наставку је представљена структура запослених, незапослених и неактивних БиХ у 2012. години, према достигнутом нивоу образовања и полу. У 2012. години чак 42,6% има завршену највише основну школу, 48,6% средњу, а само 8,8% има завршену вишу школу, факултет, академију, магистерију или докторат. А према подацима из АРС, 71,3% незапосленог становништва има највише завршену средњу школу, од чега око 20% има завршену само основну школу или мање.

Графикон 11. Образовна структура становништва БиХ, према активности и полу
Извор: Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 45-57.

Из Графикана 11. је видљива веза између образовног постигнућа и статуса на тржишту рада. Међу неактивним становништвом, највећи удио чине они са најнижим образовањем, а највише високо образованих је међу запосленима. Имајући у виду чињеницу да се повећава учешће послова са високим образовањем у новим радним мјестима у односу на послове са нижим квалификацијама, може се закључити да тржиште рада у БиХ нема адекватно рјешавања овог проблема.

Недостатак везе између образовног система и тржишта рада додатно продубљује неусклађеност понуде и потражње на тржишту рада. У БиХ не постоји повратна информација са тржишта рада о кадровима који су дефицитарни, што за последицу има производњу кадрова не за тржиште рада, већ за бирое за запошљавање.

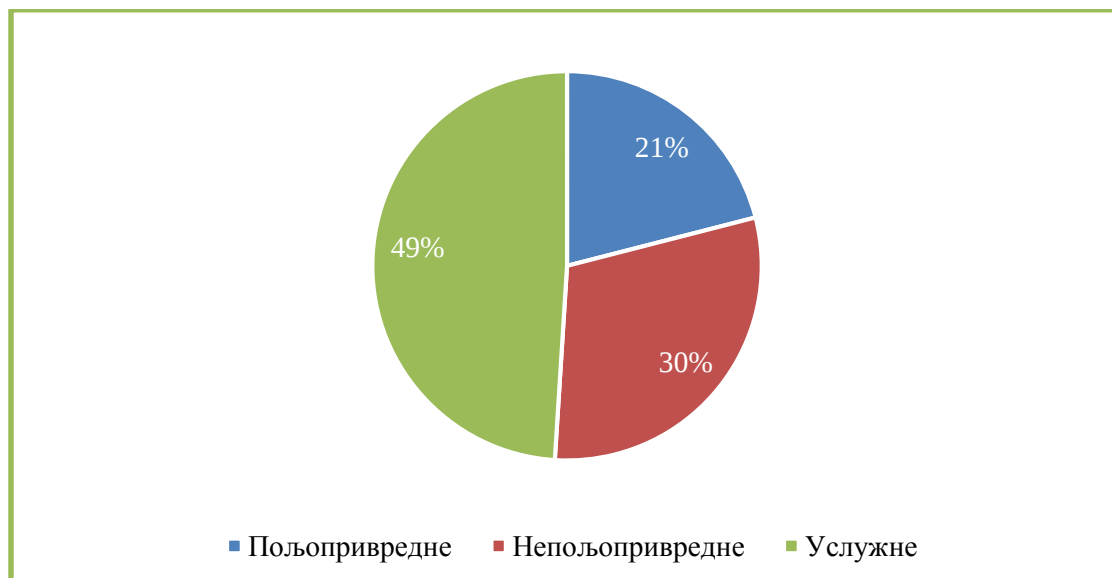
Запосленост по секторима

Процес транзиције доноси значајне промјене у структури запослености по дјелатностима и гранама, а у индустрији су се догодили највећи губици у запослености у свим транзицијским привредама. И у БиХ, највеће смањење запослености је забиљежио управо овај сектор. Један од кључних индикатора тржишта рада МОР је запосленост по секторима. Одржив и динамичан развој је стратешки развојни циљ БиХ. У складу са тако постављеним приоритетом, посебно је важно пратити прилив запослених у секторима који су носиоци развоја у привредама у транзицији.

У 2012. години половина од укупног броја формално запослених у БиХ је запослење остварила у сектору услужних дјелатности, који обухватају трговину на велико и мало, поправак моторних возила и мотоцикала, те предмета за личну употребу и домаћинство; хотелијерство и угоститељство; превоз, складиштење и комуникације; финансијско посредовање; пословање некретнинама, изнајмљивање и пословне услуге; јавна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање; образовање; здравствена заштита и социјална заштита, те остале друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности.²¹⁷

Само 20% становника је запослено у пољопривредним дјелатностима, пољопривреди, лову, шумарству и риболову. Како је приказано на Графикону 12. трећина запослених у БиХ је запослена у непољопривредним секторима: вађење руда и камена, прерађивачка индустрија, производња и снабдијевање електричном енергијом, гасом, паром, климатизација, снабдијевање водом, уклањање отпадних вода, газдовање отпадом, те дјелатности санације околине и грађевинарство.

²¹⁷ Статистички подаци о индустријској производњи се исказују према Класификацији дјелатности КД БиХ 2010, која садржајно и структурно у потпуности одговара ЕУ класификацији NACE Rev. 2.

Графикон 12. Запослени према групама дјелатности у 2012. год.

Извор: База података економских индикатора Републике Српске:

<http://www.irbrs.net/Statistika/Default.aspx?lang=cir>

Према подацима Агенције за статистику 57,1% укупног броја запослених у БиХ је запослено у четири сљедеће дјелатности:

(Д) - Прерађивачка индустрија;

(Г) - Трговина на велико и мало; поправак моторних возила и мотоцикала, те предмета за личну употребу и домаћинство;

(Л) - Јавна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање и

(М) – Образовање.²¹⁸

У прерађивачкој индустрији БиХ је запослено 19,2%, у дјелатности трговине на велико и мало 18,3%, у јавној управи 10,6% а у образовању 8,9% свих запослених у БиХ. Области које су имале највећи раст запослених лица у 2012. години у односу на 2011. годину су пословање некретнинама, изнајмљивање и пословне услуге 8,1%, затим финансијско посредовање 6,1%, сектор образовања 3,1% и остале друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности 3,0%.²¹⁹

У табели у наставку је приказана секторска структура запослених БиХ у периоду 2008 -2012. године:

²¹⁸ Централна банка БиХ (2012) стр. 21-23.

²¹⁹ Агенција за статистику БиХ, АРС 2006.-2012.

Табела 19. Секторска структура запослених БиХ (%)

Сектор	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Пољопривреда	20,5	21,2	19,7	19,6	20,6
Индустрија	32,5	31,5	31,0	28,9	30,4
Услуге	47,0	47,3	49,3	51,5	49,0

Извор: Централна банка БиХ (2012) стр. 23.

Према подручјима дјелатности, у 2012. години у односу на 2011. годину повећан је удио запослених у пољопривреди за 1 процентни поен, а у непољопривредним дјелатностима, индустрији и грађевинарству, за 1,5 процентних поена, док се у услужним дјелатностима биљежи смањење броја запослених за 2,5 процентних поена. Смањење запослених у услужним дјелатностима, уз повећање запослености у пољопривреди, могао би бити показатељ преорјентације запослених у настојању да осигурају доходак кроз коришћење природних ресурса.

Србија

У извјештајима више међународних организација наводи се да је у последњих десетак година у Србији постигнут одређен реформски напредак. Међутим, спровођење привредних реформи у односу на просјек земаља Југоисточне Европе, које нису чланице ЕУ, је знатно спорије, а просечна оцјена прогреса је већа само од вриједности за БиХ и Црну Гору. Спора приватизација великих привредних система, успорен технолошки развој и застарјела инфраструктура су додатно отежавали стање у реалном сектору.²²⁰

У периоду од 2001. до 2009. године, тј. до економске и финансијске кризе, Србија је остваривала просјечан привредни раст од 4% годишње.²²¹ Ефекти кризе нису битније утицали на раст у 2008. години, мада је реалан раст БДП успорен. Најважнији покретачи раста у том периоду су сектор грађевинарства и услуга, а у оквиру сегмента услуга, највећу експанзију су остварили сектор информисања и

²²⁰ EBRD (2013) стр. 12.

²²¹ Влада Републике Србије (2010) стр. 24.

комуникација, сектор трговине и финансијских дјелатности. Пољопривреда и индустрија биљеже спорији просечан раст, чак и пад у односу на остале секторе.²²² У 2009. години већина сектора привреде биљежи значајан пад активности, затим се у наредне двије године постиже лагани опоравак, да би у 2012. години поново дошло до смањења економске активности, као што је и приказано у Табели 20.:

Табела 20. Привредни раст Србије, 2000-2012.

Привредни раст	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
БДП, реални раст (%)	3,8	-3,5	1,0	1,6	-1,7
БДП по становнику (млрд. долара)	6.493	5.507	5.073	6.027	5.338
БДП номинални (у мил. долара)	47.726	40.313	36.992	43.751	38.428

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије, табела [Бруто домаћи производ \(БДП\) Републике Србије 1997–2012.](#) (приступљено 26.01.2014. год.)

Иако је у посматраном периоду забиљежен раст БДП (осим у 2009. и 2012. години), запосленост није пратила тренд раста БДП. Кумулативни пад БДП за вријеме кризе од 4,7% је утицао на пад запослености од 12,5%, што даје еластичитет запослености од чак 2,6.²²³ Приватни сектор није могао да апсорбује радну снагу отпуштану из друштвених и државних предузећа, нити да креира довољно послова на тржишту рада за остале незапослене. Корист од економског раста се у 2010. и 2011. години на становништво није преносила кроз пораст запослености, већ кроз раст зарада.

Поред ових разлога може се рећи да су и негативан природни прираштај и старење становништва Србије допринијели погоршању основних индикатора тржишта рада. У Табели 21. је приказана структура становништва Србије старијег од 15 година, према статусу на тржишту рада:

²²² Влада Републике Србије (2010) стр. 39.

²²³ USAID (2012) стр. 12.

Табела 21. Становништво Србије према активности, 2006-2012. (у 000)

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Укупно становништво					7.291		7.398
Радно способно становништво	6.512	6.356	6.350	6.350	6.318	6.297	6.278
Радна снага	3.324	3.241	3.267	3.119	2.965	2.924	2.929
Запослени	2.631	2.656	2.822	2.616	2.396	2.253	2.228
Незапослени	693	585	445	503	568	671	701
Неактивни	3.188	3.115	3.083	3.230	3.353	3.373	3.348

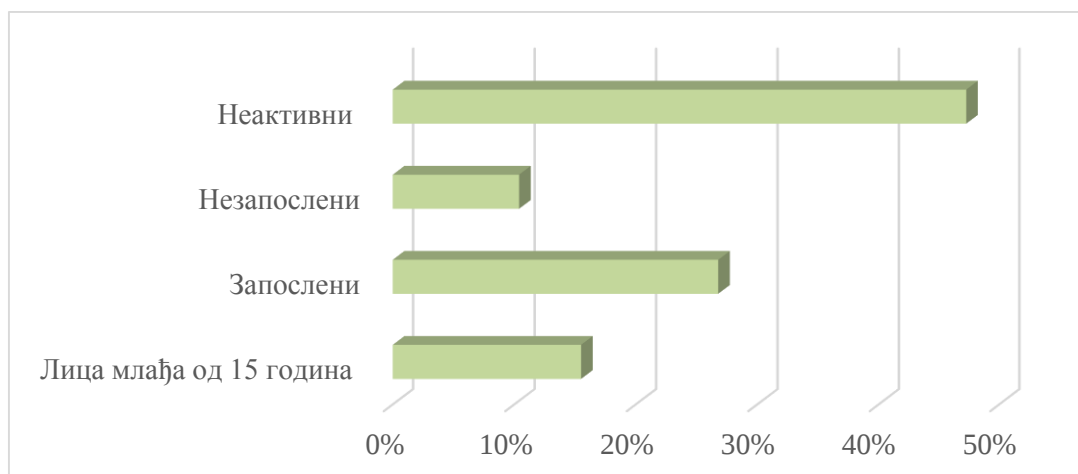
Извор: Републички завод за статистику, АРС 2012.

Према подацима Националне службе за запошљавање у Србији је у 2012. години било запослено 2.228.343 лица, што је за око 2% мање него у претходној години. И у 2011. години је такође било запослено 2% мање становника него 2010. године. Али, ако посматрамо цјелокупан период, број запослених у 2012. години је мањи у односу на 2006. годину за чак 15% или 402.348 лица. Број незапослених се у истом периоду повећао за 8.114 лица, што потврђује да је велики број запослених, који су остали без посла, прешао у неактивне.

Укупан број активних је смањен за 394.235 лица у 2012. години, у односу на 2006. годину, односно са 3.323.716 лица у 2006. години на 2.929.481 лице у 2012. години. Такође се може уочити да се број незапослених смањивао од 2006. године до 2009. године, што је дјелимично посљедица новог запошљавања, дјелимично резултат бољег обухвата категорија рањиве запослености и дјелимично пораста броја неактивних, тј. многи обесхрабрани у тражењу посла прешли су у неактивност.²²⁴

На наредном графикону је представљено учешће категорија становништва према активности у укупном становништву Србије у 2012. години:

²²⁴ Влада Републике Србије (2011) стр. 32.

Графикон 13. Становништво Србије према активности, 2012. год.
Извор: Републички завод за статистику, АРС 2012.

Након 2009. године укупна административно регистрована незапосленост има растући тренд. Растућа незапосленост се може протумачити као неизбежна последица реструктурирања, али праћена падом запослености и стагнацијом на прилично ниском нивоу је знак неспособности српске привреде да економски раст преведе у раст запослености. У наредној табели су стопе активности, запослености и незапослености, за мушкарце и жене старије од 15 година, за период 2006-2012. године:

Табела 22. Показатељи активности становништа за период 2006-2012.

Година	Индикатор (%)								
	Стопа активности			Стопа запослености			Стопа незапослености		
	Ук.	М	Ж	Ук.	М	Ж	Ук.	М	Ж
2006.	51,0	60,1	42,5	40,4	49,3	32,0	20,9	17,9	24,7
2007.	51,0	59,7	42,8	41,8	50,3	33,8	18,1	15,8	21,0
2008.	51,5	60,4	43,3	44,4	53,2	36,5	13,6	11,9	15,8
2009.	49,1	57,7	41,4	41,2	49,1	34,0	16,1	14,8	17,8
2010.	46,9	55,5	39,0	37,9	45,3	31,1	19,2	18,4	20,2
2011.	46,4	55,6	38,0	35,8	43,1	29,0	23,0	22,4	22,4
2012.	46,7	55,7	38,3	35,5	42,8	28,7	23,9	23,2	24,9

Извор: Републички завод за статистику Србије, АРС 2010. и 2012.

Основна промјена у активности становништва Србије у посматраном периоду, тј. смањење активног и повећање неактивног, је искључива последица смањења броја запослених и њиховог преласка у неактивно становништво. У 2012. години у односу на 2006. годину *стопа активности становништва* је смањена за 4,3 процентна поена. Овај показатељ је значајно неповољнији за жене него за мушкарце.

Стопа запослености показује позитиван тренд у периоду 2006-2008. године, да би се од 2009. до 2012. године константно снижавала. Стопа запослености од 35,5% је веома ниска и говори нам да је тек сваки трећи становник старији од 15 година био запослен. Овакав пад запослености се могао очекивати с обзиром на свјетску економску кризу из 2009. године, која се негативно одразила и у наредним годинама. Сходно томе, стопа запослености се од 2006. до 2012. године снизила за чак 9 процентних поена. Стопа запослености за жене је знатно нижа од стопе запослености за мушкарце.

Стопа незапослености је забиљежила позитиван тренд у кретању да би под утицајем свјетске економске кризе поново почела да расте. Стопа регистроване незапослености у 2012. години износи 23,9%, што је 3 процентна поена више у односу на 2006. годину, али скоро 10 процентних поена у односу на 2008. годину. Истраживање незапослености у Србији је потврдило да стопа незапослености значајно опада са годинама старости, стопа незапослености је највећа код најмлађе старосне групе од 15 до 64 године старости. Последњих година се погоршао положај младих на тржишту рада, јер се повећао јаз између стопе незапослености младих и стопе незапослености укупног становништва.

Кретање стопа активности, запослености и незапослености и за становништво радног узраста од 15 до 64 године старости је било под дејством истих фактора, као и показатељи за укупно становништво из претходне табеле. Наредни табеларни преглед даје податке о становништву радног узраста, као и стопе активности, запослености, незапослености и дугорочне незапослености.

Табела 23. Стопе активности радно способног становништва Србије

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
у 000							
Укупно	5.048	4.908	4.961	4.905	4.819	4.776	4.731
Активни	3.209	3.110	3.103	2.968	2.836	2.837	2.841
Неактивни	1.840	1.798	1.857	1.938	1.983	1.939	1.890
Запослени	2.517	2.526	2.646	2.451	2.270	2.167	2.143
Незапослени	692	584	457	517	566	669,9	698
Дугорочно незапослени	559	473	324	339	406	493	489
%							
Стопа активности	63,6	63,4	62,6	60,5	58,8	59,4	60,1
Стопа запослености	49,9	51,5	53,4	50,0	47,1	45,4	45,3
Стопа незапослености	21,6	18,8	14,7	17,4	20,0	23,6	24,6
Учешће дугорочне незап. у укупној*	80,8	81,0	70,9	65,6	71,7	73,6	78,1
Стопа дугорочне незапослености*	17,4	15,2	10,4	11,4	14,3	17,4	17,2

Извор: Републички завод за статистику (2009) стр. 10. (2010) стр. 37. (2011) стр. 35 (2012) стр. 35.

*Израчунато на основу података

Када се прате показатељи активности на тржишту рада за становништво радног узраста нарочито су погодни показатељи дугорочне незапослености. Укупан број дугорочно незапослених се смањивао до 2008. године, када је било око 324.000 дугорочно незапослених лица, да би се у 2012. години овај број попео на 488.917 лица.

Тежина овог показатеља је у томе што сугерише да су токови на тржишту рада Србије јако успорени, тако да је највећи број особа које су на почетку кризе изгубиле посао и даље незапослен. Учешће оних који траже посао дуже од 12 мјесеци у укупном броју незапослених у 2012. години је чак 78%. Посебно забрињава чињеница да у 2012. години скоро половина незапослених, 44,1%, посао

тражи дуже од четири године, а више од четвртине незапослених (27,2%) дуже од седам година.²²⁵

Два су разлога за високу стопу формалне незапослености у Србији:

- постоји значајан број неформално запослених или самозапослених особа, које се не виде у званичној статистици и
- постоји значајан број становника у радном добу који не учествује у радној снази, а код службе за запошљавање су регистровани као незапослени, јер статус незапосленог обезбјеђује неке социјалне повластице и здравствено осигурање.

Стопа дугорочне незапослености има тенденцију раста у посматраном периоду. Према подацима из претходне табеле, ова стопа је изразито висока у 2012. години и износи 17,2 одсто. Пад стопе незапослености и дугорочне незапослености у 2008. години дјелимично се приписује и измјени методологије која је примјењивана приликом спровођења Анкете о радној снази Србије, како би се усагласила са међународном методологијом.

Међутим, *стопа веома дугорочне незапослености*, тј. процентуално учешће незапослених који чекају 24 и више месеци на запослење у укупно активном становништву, је још неповољнија и износи 14,82 одсто. У Србији за послом дуже од 24 мјесеца у 2012. години трага чак 421.167 лица. Са социјалног и психолошког аспекта стопе дугорочне и веома дугорочне незапослености су важније од стопе укупне незапослености, јер говоре о проценту лица која су изложена опасности од западања у стање безизлазности и социјалне искључености.²²⁶

Запослени по секторима

Када се посматра учешће запослених по секторима у Србији могу се уочити кретања карактеристична за земље чија привреда пролази кроз период транзиције, као што је нпр. пораст броја запослених у секторима услужних делатности. Такође се на основу овог показатеља може оцијенити степен развијености земље. У

²²⁵ Републички завод за статистику (2012) стр. 83.

²²⁶ Исто.

развијеним земљама доминира запосленост у услужном сектору, запосленост у индустрији је скромна, а запосленост у пољопривреди, по правилу, маргинална. У средње развијеним земљама, учешће запослених у појединим секторима је више уравнотежено.

У 2012. години, према подацима из АРС, највећи број запослених по групама дјелатности биљеже пољопривредне дјелатности, 21 одсто, у непољопривредним дјелатностима прерађивачка индустрија, 17,0% и трговина на велико и мало 13,6% свих запослених лица. У Табели 24. су приказани подаци о броју запослених према групама дјелатности:

Табела 24. Секторска структура запослених, у %.

Групе дјелатности	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Пољопривредне дјелатности	25,2	25,5	24,1	24,0	21,9	21,2	21,0
Непољопривредне дјелатности	27,5	27,6	27,3	25,1	26,2	26,9	26,5
Услужне дјелатности	47,2	46,7	48,5	50,8	51,7	51,9	52,5

Извор: Републички завод за статистику (2006) стр. 44. (2007) стр. 44. (2008) стр. 26. (2009) стр. 26. (2010) стр.24 . (2011) стр. (2012) стр. 76.

Током претходне деценије смањен је апсолутни број запослених у пољопривреди и индустрији, али је учешће запослености у пољопривреди у укупној запослености Србије и даље изузетно велико. Формална запосленост у производњи је практично преполовљена. Запослени из пољопривреде, индустрије, рударства и грађевинарства који су остали без запослења су посао тражили у сектору услуга. Такође је значајно порастао број запослених у државној управи и образовању у последњој деценији, што је утицало на пораст запослености у сектору услуга.

Подаци показују да 36 процената запослених у Србији у 2012. години ради у сектору гдје је држава послодавац. То значи да ако саберемо запослене у јавном сектору, 27%, и запослене у јавним предузећима, око 9%, добићемо скоро двије

петине укупне формалне запослености у Србији. У приватном сектору је такође дошло до пада запослености у трговини, угоститељству, саобраћају, финансијском посредовању итд. Пораст запослености биљеже послови са некретнинама, изнајмљивање и остале комуналне, друштвене и личне услуге.²²⁷

Образовна структура радне снаге

Једна од основних препрека одрживом социјално-економском развоју је, свакако, незапосленост. Систем образовања не може да реши питање незапослености у потпуности, али мора да буде повезан са политиком запошљавања у Србији, јер образовни програми који не испуњавају захтеве тржишта рада за специфичним знањима и вештинама, уз недостатак каријерног саветовања и вођења, доприносе свеукупној неповољној привредној ситуацији Србије. Посебан изазов у овој области представља проблем напуштања образовних процеса свих нивоа и повећање броја високообразованог становништва.

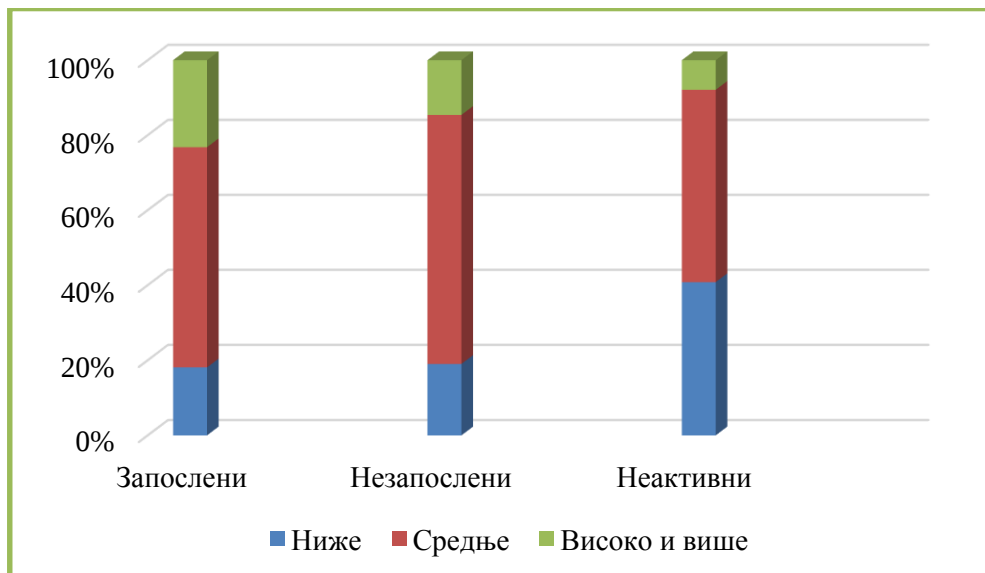
Иако структура радне снаге Србије према постигнутом нивоу образовања делује прилично стабилно у посматраном периоду, подаци из АРС за 2012. годину указују на извјесна померања у образовној структури запослених, незапослених и неактивних лица.²²⁸ Међу запосленима у Србији је присутан тренд сталног пораста учешћа лица са вишим и високим образовањем, стагнације удјела лица са средњим стручним и општим образовањем, као и тренд опадања учешћа лица са основном школом и без школе.

У односу на претходну годину, у структури незапослених повећава се удио лица без образовања и са нижим образовањем, као и удио лица са средњом школом, а удио лица са високим образовањем се смањује. Са једне стране овакви токови сугеришу да се на тржишту рада у већој мери ангажују радници вишег нивоа образовања од којих се очекује већа продуктивност, а са друге да се искључују радници са нижим нивоом образовања или продуктивности, што за њих може значити потпуно искључивање са тржишта рада.

²²⁷ Исто, стр. 76.

²²⁸ USAID (2012) стр. 13.

На графикону који слиједи је приказана образовна структура становништва Србије, старијег од 15 година у 2012. години:

Графикон 14. Образовна структура радне снаге Србије у 2012. год.

Извор: Републички завод за статистику (2012) стр. 49.

Међу активним лицима највеће учешће имају лица са средњим образовањем, а међу неактивним лица са највише завршеним основним образовањем, тј. без школе, са непотпуном и са завршеном основном школом. Образовна структура неактивних лица је много лошија, него образовна структура укупне популације. Посебно је неповољна образовна структура међу неактивним женама, јер више од половине неактивних жена има завршену највише основну школу, 41% средњу школу, а са вишим и високим образовањем је мање од 10%.²²⁹

Иако је удио лица са нижим образовањем међу незапосленима у Србији висок, незапосленост је највише распрострањена међу лицима са средњим нивоом образовања. Тако је образовна структура незапосленог становништва у 2012. години: 19,1 одсто са највише основним образовањем, 66,2 одсто лица са средњим образовањем и 14,64 одсто лица са вишим и високим образовањем. И међу запосленим лицима највише је оних са средњим образовањем, док је учешће ниско образованих и високо образованих лица приближно исто.

²²⁹ USAID (2012) стр. 14.

Према резултатима истраживања послодавци су минимално укључени у процес креирања система образовања, јер најчешће немају никакав однос са образовним институцијама, осим обезбјеђивања услова за стручну праксу.²³⁰ Да би се пребродило јаз између понуде образованог система Србије и тражње на тржишту рада, потребно је постојећу понуду прилагодити захтјевима тржишта рада кроз разне модалитете оспособљавања за рад, али и реформисати систем образовања, како будући кадрови не би такође завршили на евиденцијама незапослених.

Хрватска

Хрватска је од 1. јула 2013. године постала 28 пуноправна чланица ЕУ. Може се закључити да су неорходни реформски процеси у Хрватској у доброј мјери окончани. Међутим, пред Хрватском стоји низ изазова који су једним дијелом посљедица свих дешавања на подручју бивше СФРЈ, а другим дијелом посљедица глобалне економске кризе.

У периоду до 2008. године оствариван је значајан раст БДП, да би у четворогодишњем периоду кризе било изгубљено 11% реалног БДП. У 2012. години је остварен номинални БДП и БДП *per capita* на предкризном нивоу. Нижи је него 2011. године за 2%, због другог таласа кризе у 2012. години у привреди ЕУ, од које зависи и хрватска економија. Хрватски БДП је на нивоу 61% просјека БДП ЕУ, те је према овом показатељу сврстана на мјесто треће најмање развијене земље чланице, иза Бугарске и Румуније.²³¹ Смањење БДП је резултат смањења и домаће и спољње тражње, што је изазвало смањивање укупне производње роба и услуга. Обим индустријске производње је смањен за 5,5% у 2012. години. Пад домаће тражње, је био резултат и смањивања укупних расположивих средстава због пада нето зарада, али и због раста цијена појединих роба и услуга, који је довео до реалног пада потрошње.²³² Из података који су приказани у наредној Табели 25. може се закључити да хрватска економија пролази кроз привредну кризу, са којом је ушла у чланство ЕУ.

²³⁰ Бабић, В. & Савковић, М. (2011) стр. 18.

²³¹ Извор: Хрватска господарска комора (2012) стр. 10.

²³² Првенствено се мисли на раст цијена енергије и превоза, чији се удио у потрошњи повећава а смањују се средства за куповину осталих добара и услуга.

Табела 25. Економски индикатори за Хрватску, 2006-2012.

Индикатор	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Номинални БДП (у милионима евра)	39.745	43.390	47.543	44.781	44.441	44.412	43.929
БДП, номинална стопа раста у %,	9,1	9,4	8,4	-2,8	-0,2	2,0	0,0
БДП, реална стопа раста у %	4,9	5,1	2,1	-6,9	-1,4	0,2	-2,6
БДП per capita (евра)	8951	9.781	10.722	10.111	10.158	10.480	-
Стопа раста инд. производње у %,	4,1	4,9	1,2	-9,2	-1,4	-1,2	-5,5
Просјечне плате (у кунама)	1.224,2	1.308,4	1.383,7	1.423,9	1.417,2	1.431,8	1.418,9
Просјечна год. стопа инфлације	3,2	2,9	6,1	2,4	1,1	2,3	3,4
Приходи (% БДП)	34,4	35,6	34,8	34,0	33,1	32,4	34,2
Расходи (% БДП)	33,8	34,3	34,4	36,0	36,6	35,9	36,6
Нето позајмљивање(+) /задуживање(-) (%БДП)	1,5	-1,1	-0,8	-3,0	-4,3	-4,5	-3,4
Извоз (у милионима евра)	8.251,6	9.004,1	9.585,1	7.529,4	8.905,2	9.582,2	8.886
Увоз (у милионима евра)	17.104,7	18.833,0	20.817,1	15.220,1	15.137,0	16.281,1	15.044
Покривеност увоза извозом	48,24	47,81	46,04	49,47	58,83	58,85	59,1
Учешће извоза у БДП, %	20,7	21,0	20,3	16,4	19,6	19,2	22,0
Прилив СДИ (у милионима евра)	2.764,8	3.651,3	4.218,6	2.415,0	297,5	1.075,3	-
Учешће СДИ у БДП, %	6,9	8,4	8,9	4,1	0,6	2,3	2,4

Извор: Хрватска господарска комора (2012) стр. 10.

Укупна домаћа потрошња и инвестиције су смањени за око 15%. Извоз услуга је позитиван показатељ привредних кретања у 2012. години, захваљујући добрим резултатима у туризму и осталим пословним услугама. Робни извоз се у односу на претходну годину реално смањио, што потврђује неповољна кретања привредне активности главних спољнотрговинских партнера. У 2012. години је остварен први суфицит платног биланса од 1994. године.

Иако је то несумњиво значајан податак, суфицит није праћен квалитативним, структурним напретком у реалном сектору, те је неопходно спровести структурне реформе како би се подигла конкурентност домаће привреде. Прилив СДИ је у 2012. години износио тек 0,4 милијарде евра, тј. четвртину остварења из претходне године. Нето спољни дуг се смањio за 0,8 милијарди евра и на крају 2012. године је износио 27,5 милијарди евра, односно 62,7% БДП.²³³

Мјере активности становништва у Хрватској

Старосна, полна и образовна структура становништва су без сумње важне карактеристике једног од најзначајнијих фактора за постизање одрживог економског развоја и међународне конкурентности привреде. За анализу конкурентности тржишта је неопходно пратити кретање незапослености, јер пораст конкурентности неке привреде води смањењу броја незапослених особа, а са друге стране незапослени су потенцијал за остваривање пораста конкурентности. Као и у осталим транзицијским земљама и у Хрватској постоје два извора података о незапослености:

- Анкета о радној снази, коју регуларно спроводи завод за статистику и
- подаци о регистрованој незапослености завода за запошљавање.

Оба извора имају своје предности и недостатке. Административни подаци о незапосленима дају дугогодишње податке о демографским обиљежјима, разлоге незапослености, дужину трајања незапослености и сл. Као и у БиХ и Србији, и у Хрватској се међу регистрованим незапосленим лицима крију и она која у ствари нису у потрази за запослењем, већ се пријављују само ради остваривања одређених права за вријеме незапослености. То значи да број регистрованих незапослених зависи од накнада и права за вријеме незапослености, а пошто се накнаде и права мијењају, подаци нису у потпуности упоредиви током времена. Овај проблем се превазилази коришћењем података из АРС, јер се анкета спроводи по стандардима МОР, тј. осигурава информације о радној снази које не зависе од законске регулативе, па су и подаци о незапослености међународно упоредиви. Тако је у

²³³ Хрватска народна банка (2012) стр. 33-35.

2012. години стопа незапослености према подацима административних евиденција 18,9%, а стопе анкетне незапослености 15,8%, број незапослених према анкети је мањи за 52 хиљаде од података националног завода за запошљавање.²³⁴ У Табели 26. је дата структура радно способног становништва (старијег од 15 година) Хрватске добијена путем АРС у периоду од 2008. до 2012. године:

Табела 26. Радно способно становништво Хрватске 2006-2012. (у 000)

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Укупно становништво	4.440	4.436	4.434	4.429	4.418	4.285	4.285
Радно способно становништво 15+	3.639	3.657	3.680	3.708	3.752	3.777	3.794
Радна снага	1.785	1.785	1.785	1.765	1.747	1.724	1.718
Запослени	1.586	1.615	1.636	1.605	1.541	1.492	1.446
Незапослени	199	171	149	160	206	232	272
Неактивни	1.854	1.872	1.895	1.943	2.005	2.053	2.077

Извор: Државни завод за статистику Републике Хрватске (2009б) стр. 1. (2013б) стр. 3.

Стање на тржишту рада Хрватске одсликава стање цјелокупне националне привреде, јер је глобална криза негативно утицала и на приказане карактеристике и показатеље тржишта рада. До 2009. године број запослених је биљежио раст, а укупан број незапослених се смањивао и у просјеку у 2008. години је износио мање од 150 хиљада. У другој половини 2009. године је прекинут дугорочни раст и запосленост је значајно смањена, да би у 2012. години број укупно запослених у просјеку износио 1.466.000 лица, тј. 190 хиљада особа мање него у 2008. години. Број запослених током 2009. године се смањио за 4%, односно свако двадесет и пето радно мјесто је нестало. Иако је током 2012. године просјечан број запослених особа порастао у чак једанаест дјелатности, укупан број запослених ипак је мањи у односу на 2011. годину, јер је отпуштено више особа него што је отворено нових радних мјеста.²³⁵

²³⁴ Хрватски завод за запошљавање (2012) стр. 7.

²³⁵ Хрватски завод за запошљавање (2012) стр. 8-10.

У наредној табели су приказане стопе активности, запослености и незапослености, за жене и мушкарце, за период 2006-2012. године:

Табела 27. Мјере активности радно способног становништа Хрватске, 2006-2012.

Година	Стопа активности			Стопа запослености			Стопа незапос.		
	Ук.	М	Ж	Ук.	М	Ж	Ук.	М	Ж
2006.	49,8	56,1	42,8	43,6	50,6	37,4	11,2	9,9	12,8
2007.	48,8	57,1	41,5	44,2	52,3	36,9	9,6	8,4	11,2
2008.	48,5	56,3	41,7	44,5	52,3	37,5	8,4	7,0	10,1
2009.	47,6	54,3	41,7	43,3	50,0	37,4	9,1	8,0	10,3
2010.	46,6	53,3	40,6	41,1	47,3	35,6	11,8	11,4	12,2
2011.	45,7	53,0	39,1	39,5	45,8	34,0	13,5	13,7	13,2
2012.	45,3	52,2	39,1	38,1	43,8	33,0	15,8	16,1	15,5

Извор: Државни завод за статистику Републике Хрватске (2009б) стр. 2. (2013б) стр. 3.

Стопа активности за становништво старије од 15 година се током цијелог посматраног периода смањивала да би у 2012. години била изразито ниска, 45,3%, што је најнижа стопа активности у поређењу са осталим земљама ЕУ. Стопе активности и запослености су значајно ниже за жене, што указује на изражен родни аспект на тржишту рада Хрватске. Међу дуготрајно незапосленим доминирају старија лица, за која је вјероватно да се никада више неће запослити, те се тако повећава и ниво и стопа неактивности. Стога је стопа неактивности, увећана за удио дуготрајно незапослених у истој популацији, већа за још 3 процентна поена, што је још један показатељ тежине дуготрајне незапослености у Хрватској.

Стопа запослености је биљежила мали раст од око 1 процентни поен до 2009. године, али је у 2009. години изостао очекивани сезонски раст стопе у другом и трећем кварталу, тако да је стопа запослености смањена у односу на 2008. годину за 1,2 процентна поена. Негативан тренд смањивања стопе запослености је настављен до 2012. године, те је у 2012. години учешће запослених у радно способном становништву свега 38,1%, за мушкарце 43,8% и за жене 33%.

Истовремено се дешава повећање учешћа незапосленог становништва у радно способном, тј. раст *стопе незапослености*, са 8,4% у 2008. години на 15,8% у 2012. години. Генерално гледајући, у раздобљу од 2008. до 2012. стопа незапослености је повећана је за 7,4 процентних поена, а изгубљено је готово 190.000 радних мјеста. Овај неповољан тренд кретања посматраних стопа је настављен и у 2013. години. Хрватска је са четвртом највишом стопом незапослености иза Грчке, Португала и Шпаније у ЕУ, те најнижом стопом запослености и активности.²³⁶

У Хрватској су и запосленост и незапосленост цикличког карактера и мијењају се током године. Запосленост расте од фебруара до јула, а затим се смањује од августа до јануара. Описани допринос сезонског запошљавања укупном запошљавању у 2012. години је изостао. Због неусклађене динамике отварања и затварања радних мјеста у 2012. години су на једну новозапослену особу 2,5 особе отпуштене.²³⁷ Број незапослених је у 2012. години достигао чак 272 хиљаде. Многи незапослени су прешли у неактивна лица, тако да се укупан број неактивних попео на више од 2 милиона особа у 2012. години. Однос неактивног и активног становништва у последњој посматраној години износи 1,2 што значи да на сваку активну особу статистички долази 1,2 радно неактивних особа.

Показатељи активности на тржишту рада за становништво у доби од 15 до 64 године су нарочито важни за анализу, јер је радни контингент становништва носилац развоја и ови показатељи прецизније показују стање и кретања у привреди сваке земље. Укупан број становника овог узраста је имао исти тренд као и укупан број неактивних, тј. смањивао се до 2008. године а потом је почео да се повећава, да би у 2012. години износио исто као и у 2006. години, 2,75 милиона људи. Број запослених се повећавао, а незапослених смањивао, до почетка економске кризе, што потврђују и приказане стопе у Табели 28. Број оних који траже запослење дуже од 12 мјесеци је у 2012. години достигао 178 хиљада. Број дугорочно незапослених особа је за 70 хиљада већи него број дугорочно незапослених 2006. године.

²³⁶ Државни завод за статистику Републике Хрватске (2012) стр. 16.

²³⁷ Матковић Т. (2010) стр. 4.

Подаци о карактеристикама и мјере активности становништва радног узраста, од 15 до 64 године старости, дати су у наредној Табели 28.:

Табела 28. Становништво старости од 15 до 64 године Хрватске, 2006-2012.

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
у 000							
Укупно	2.754	2.749	2.742	2.736	2.758	2.746	2.754
Активни	1.725	1.738	1.733	1.708	1.695	1.669	1.667
Неактивни	1.029	1.011	1.009	1.028	1.063	1.077	1.087
Запослени	1.526	1.568	1.584	1.548	1.489	1.438	1.393
Незапослени	199	170	149	160	206	232	272
Дугорочно незапослени	107	100	92	92	119	150	178
%							
Стопа активности	62,6	63,2	63,2	62,4	61,5	60,8	60,5
Стопа запослености	55,4	57,0	57,8	56,6	54,0	52,4	50,7
Стопа незапослености	11,5	9,8	8,6	9,3	12,1	13,9	16,3
Учешће дугорочне незап. у укупној*	53,8	58,8	61,7	57,5	57,8	64,6	65,4
Стопа дугорочне* незапослености	6,2	5,8	5,3	5,4	7,0	8,9	10,7

Извор: Државни завод за статистику Републике Хрватске (2009б) стр. 4. (2013б) стр. 4.

*Израчунато на основу података

У 2012. години *стопа активности* је износила 60,5%, што у односу на 2011. годину представља пад за 0,3 процентна поена. Садашња стопа активности становништва радног узраста је на нивоу из 1998. године, а у односу на просјек ЕУ, Хрватска се налази на самом дну. *Стопа незапослености* се, у односу на период прије глобалне економске кризе 2009. године, удвостручила, те се са 8,6% 2008. године повећала на 16,3% у 2012. години. Кретање *стопа запослености* потврђује чињеницу да између пада БДП и запослености постоји временски помак, тј. у периоду кризе стопа запослености се смањивала 2 процентна поена годишње. Стопа незапослености за радно способно становништво је имала 0,3 процентна поена

мањи пад за посматрани период у односу на исту стопу за становништво 15-64. Стопа запослености се за 0,7 процентних поена више смањила за ову старосну групу, него за укупно радно способно становништво.

Учешће дугорочно незапослених радног узраста у укупној незапослености је високо и током цијелог периода је веће од 50%. То значи да међу незапосленим више од половине незапослених нема посао дуже од 12 мјесеци, а у 2012. години чак 43,8% или 119 хиљада незапослених, на посао чека дуже од 24 мјесеца. *Стопа дугорочне незапослености*, тј. учешће дугорочно незапослених у активном становништву посматране старосне групе, је чак удвостручена у односу на 2008. годину и у 2012. години износи 10,7%.

Од демографских особина запослених, које се могу посматрати као показатељи конкурентности, најзначајније је анализирати старосну, полну и квалификациону структуру нације (или неког предузећа).²³⁸ Старосна структура запослених у Хрватској је према евиденцијама, неповољнија од старосне структуре незапослених, с обзиром да је у укупном броју запослених у 2012. години учешће младих до 25 година старости 4,4%, а незапослених 21,7%, док је учешће запослених са преко 55 година старости 11,1% а незапослених 4,5%.²³⁹

Демографска структура Хрватске условљава све мање контингенте младих, што смањује и понуду рада, нарочито у неким, мање популарним занимањима. Радници који одлазе у пензију су бројнији од оних које улазе у радну снагу, па постоји могућност да неће бити замјене постојеће радне снаге. Просјечна старост радне снаге директно утиче и на њену флексибилност, покретљивост, склоност учењу и продуктивност.

Запослени по секторима

Структура запослености по секторима се није значајно промијенила у 2012. години у односу на 2006. годину, али се промијенила у односу на период прије

²³⁸ Родна и образовна структура радне снаге је анализирана у каснијим дијеловима рада.

²³⁹ Државни завод за статистику Републике Хрватске (2012) стр. 41.

транзиционих процеса у Хрватској. Дошло је до значајног смањења учешћа запослених у индустрији, при чему су најтеже погођена подручја металургије, израде машина и алата и текстилна индустрија. Учешће запослених у свим услужним дјелатностима расте, а у пољопривреди долази до смањења броја запослених. Оваква кретања у структури запослености по дјелатностима су у складу са хипотезом о кључној улози, у постизању стабилног екоеномског раста, оних дјелатности у којима је висок удио знања и информација. У наредној табели је дата структура запослених по секторима у периоду 2006-2012. година:

Табела 29. Запосленост по секторима Хрватске, 2006-2012.

Групе дјелатности	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Пољопривредне	11,4	10,9	11,3	11,6	12,9	15,4	13,7
Непољопривредне	30,4	31,4	30,8	29,0	27,2	27,5	27,4
Услужне	58,2	57,7	57,9	59,4	59,9	57,1	58,9

Извор: Gotovac, V (2011) стр. 24.; Државни завод за статистику (2012) стр. 42.

У периоду кризе изгубљено је више од 94.000 радних мјеста. Привредне гране у којима је овај губитак био највећи су грађевинарство, прерађивачка индустрија и неке услужне дјелатности, док је у дјелатностима здравства, социјалних услуга, пољопривреде и рударства дошло до повећања радне снаге.

У 2012. години је забиљежен пад броја запослених у пољопривреди, уз истовремено благо повећање броја запослених у сектору услуга. У Хрватској највећи број запослених биљеже прерађивачка индустрија, 17,4%, и трговина на мало и велико, 13,5%. Структура запослених према дјелатностима донекле је приближена оној која је карактеристика информационог друштва и друштва услуга.

Образовање

Упоредо са промјенама у дјелатностима у којима се очекује највећи број запослених, мијењају се и захтјеви у погледу потребних кадрова. Највећи пораст тражње је за стручњацима, техничарима и менаџерима, док се значајно смањује

удио пољопривредних радника и једноставних занимања. Али, до овог помака у Хрватској долази и због отпуштања мање квалификованих и ниже позиционираних радника, а не запошљавања стручног кадра.

Између осталог, незапосленост се јавља и због неусаглашености између захтјева послодаваца и карактеристика понуде радне снаге. Најважнији фактор који одређује дужину трајања незапослености и могућност налажења запослења су образовна и квалификациона структура незапослених. У Хрватској, међу незапосленима доминирају особе са средњим стручним образовањем, али ипак највеће тешкоће при запошљавању имају особе нижег нивоа образовања. Већина незапослених има или незавршену или завршену само основну школу, или располажу врло уским стеченим знањима и струковним образовањем.

У табели у наставку је приказана структура незапослених према постигнутом нивоу образовања, према подацима Хрватског завода за запошљавање:

Табела 30. Незапослене особе у Хрватској према нивоу образовања, 2008-2012.

Степен стручне спреме	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Без школе и незавршена основна школа	17.011	17.477	18.068	17.443	18.136
Основна школа	59.909	64.246	70.852	68.575	68.829
Средња трогодишња школа	81.471	90.421	104.103	104.924	110.986
Средња четворогодишња школа	61.357	70.330	82.772	84.394	90.646
Виша школа	7.568	9.259	11.593	12.664	15.271
Факултет, магистериј, докторат	9.425	11.441	15.037	17.333	20.456

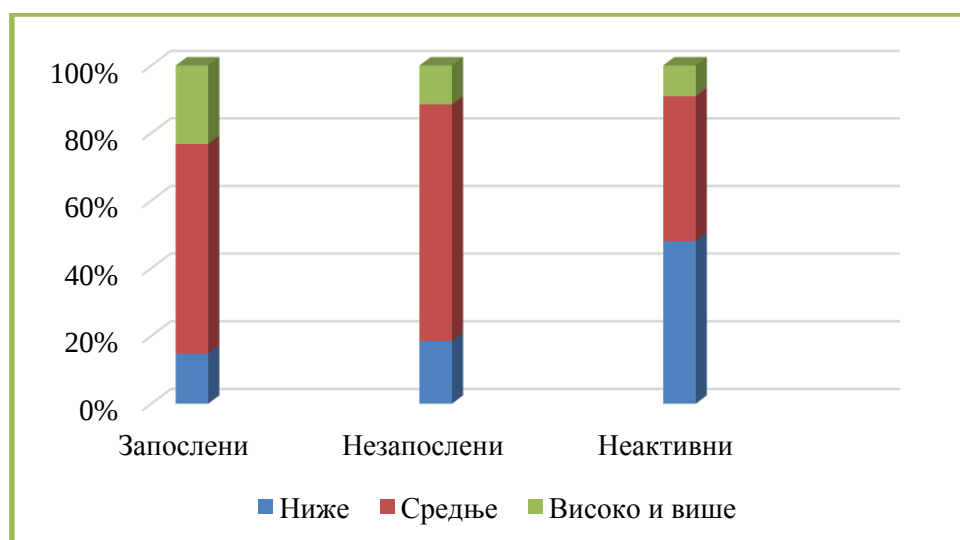
Извор: Хрватски завод за запошљавање, статистика *on-line*, (пиступљено 14.05.2013. год.)

Као што се може видјети из Табеле 30. незапосленост је у 2012. години порасла у свим образовним групама, али је највећи релативни пораст евидентиран међу високо образованим особама. Број незапослених особама са вишом или високом школом се у 2012. години у односу на 2011. годину повећао за 2.607 лица, тј. за

20,6%. Међу особама са завршеним факултетом, академијом, магистеријем или докторатом незапосленост је повећана за 8% или 3.123 особе. Изражени раст незапослености међу најшколованијим појединцима упозорава на већ алармантно стање, и најбоље указује на структурне проблеме неусклађености образовног система и стварних потреба тржишта у Хрватској. Проблем је и у образовној политици вођеној деценијама уназад, која је резултирала тренутном ситуацијом у којој млади школовани стручњаци нису у могућности пласирати се на тржиште рада након школовања.

Најмањи пораст незапослености забиљежен је међу особама са завршеном основном школом 0,4%. И у Хрватској међу незапосленим лицима је највише оних са завршеним трогодишњим или четворогодишњим средњим образовањем, чак 70%. Највећи број неактивних лица има најниже образовање, 48%, а међу запосленим становницима је доминантно учешће оних са средњом школом, чак 62%. Нарочито забрињава удио неактивних са вишим и високим образовањем од 9,1%.

На Графикону 15. је приказана структура радно способног становништва Хрватске у 2012. години, на основу података из АРС за 2012. годину:

Графикон 15. Ниво образовања активних и неактивних лица у 2012. год.
Извор: Државни завод за статистику (2012) стр. 42.

Хрватска се укључила у све процесе развоја образовања и оспособљавања, што је потврђено и бројним усвојеним документима који за циљ имају осавремењивање образовног система, како би и Хрватска допринијела развоју ЕУ као најконкурентније и најдинамичније економије утемељене на знању. Међу првим документима је усвојена *Стратегија развоја сустава струковног образовања у Републици Хрватској 2008–2013.*, која се ослања на начела и циљеве Лисабонске декларације, која, између осталог, позива земље чланице на осавремењавање образовних система, како би ЕУ постала најконкурентнија и најдинамичнија економија базирана на знању.²⁴⁰ Хрватска је за образовање и обуке у 2012. години издвојила 5% БДП, што је близу просјека Уније од 5,3% БДП за 2012. годину. Планирано смањења ових средстава за око 2%, у наредном периоду, сигурно ће утицати на даљи наставак школовања матураната, али и на процесе оспособљавања за тржиште рада.²⁴¹

2.1.3. Компаративни преглед основних карактеристика радне снаге у БиХ, Србији и Хрватској

Дуалност података о радној снази је заједничка за све три посматране земље. Карактеристике лица која су обухваћена provedеним анкетама националних завода за статистику и карактеристике лица која се пријављују у евиденције код националних служби за запошљавање се разликују због примјене различитих методологија, што резултира двоструко већом административном од анкетне стопе незапослености.²⁴²

²⁴⁰ Влада Републике Хрватске (2008) стр. 10.

²⁴¹ European Commission (2013) стр. 14.

²⁴² Неке земље, попут Италије и Велике Британије, користе првенствено податке добијене анкетама о радној снази. Са друге стране, Луксембург и Швајцарска користе само административне податке из националних евиденција, док Аустрија, Белгија, Ирска, Данска, Финска, Грчка, Холандија, Немачка, Шпанија итд. користе истовремено оба извора и поред тога још неке додатне изворе података. Поред тога, неке од евиденција званичне статистике нису у потпуности усаглашене са одређеним међународним стандардима и индикаторима. Последњих година се све теже утврђује граница између активног и неактивног становништва, јер поједине категорије становништва често улазе и излазе из контингента радне снаге.

БиХ има најниже стопе запослености и активности и највишу стопу незапослености у посматраној скупини. Међутим и показатељи за Србију и Хрватску су доста неповољни када се посматрају у односу на показатеље за ЕУ. У Табели 31. су приказани основни индикатори активности становништва старости од 15 до 64 године, за све три земље и за ЕУ27 и ЕУ28:

Табела 31. Мјере активности становништва радног узраста, 2012. год.

	Стопа активности	Стопа запослености	Стопа незапослености	Стопа дугорочне незапослености
БиХ	44,0	33,7	28,0	22,9
Србија	60,1	45,3	24,6	19,2
Хрватска	60,5	50,7	16,3	10,7
ЕУ28	71,7	64,1	10,6	4,7
ЕУ27	71,8	64,2	10,6	4,6

Извор: European Commission (2013a) стр. 132.

БиХ има најнижу стопу активности од 44% у 2012. години у поређењу са посматраним земљама из окружења и ЕУ. У 27 и 28 земаља ЕУ просечна стопа активности у 2012. години је била 71,8%, односно 71,7%, респективно. У поређењу са просјеком ЕУ Хрватска стопа активности заостаје више од 10 процентних поена. Србија има скоро исту стопу активности као Хрватска, 60,1%. Ниске стопе активности и партиципације представљају озбиљну препреку економском расту за све три посматране земље. Пад активности и пораст незапослености се очекивао због процеса приватизације и реструктурирања државних предузећа, као и реформе система социјалне заштите. Иако је овај пад требало да буде краткорочан, ни једна посматрана земља га, због економске кризе, још увијек није превазишла.

Један од циљева из Стратегије ЕУ 2020. је достизање стопе запослености од 75%. Хрватска има најнижу стопу запослености старосне доби од 15 до 64 године, у ЕУ у 2012. години. Циљна стопа запослености Хрватске из економског програма за

2013. годину је 59% у 2020. години.²⁴³ Узимајући у обзир прошле и очекиване демографске токове, економски развој и резултате на тржишту рада, овај циљ није довољно амбициозан, те се стога у извјештајима ЕУ за Хрватску наводи да је потенцијал тржишта рада Хрватске баш недовољно искоришћен. Стопа запослености у БиХ је изузетно ниска, а и за Србију овај показатељ заостаје у 2012. години за просјеком ЕУ за чак 20%.

Стопа незапослености од 10,6% говори да је око 23 милиона активних становника у ЕУ незапослено. У поређењу са европском просјечном стопом незапослености од 10%, Србија, као земља кандидат за чланство, има далеко неповољнију стопу незапослености од 24,6%. БиХ има највишу стопу незапослености од чак 28%. Хрватска је 2009. године имала исту стопу незапослености колико је била и просјечна стопа ЕУ 2009. године 9%. Усљед економске кризе, овај показатељ се значајно погоршао и у 2012. години хрватско становништво радног узраста је карактерисала стопа од чак 16,3%. Више стопе незапослености у ЕУ имају само Грчка и Шпанија, 24,5% односно 25,2%. Међу државама чланицама, најниже стопе незапослености забележене су у Аустрији 4,4% и Луксембургу 5,2%.²⁴⁴

Стопа дугорочне незапослености је врло неповољна у све три посматране земље у поређењу са чланицама ЕУ, гдје су те стопе, иако је криза негативно дјеловала на запосленост, ипак много ниже. У 28 земаља ЕУ просјечна стопа дугорочне незапослености је 4,7%. БиХ има чак пет пута већу стопу дугорочне незапослености. За Србију овај показатељ је такође изузетно неповољан 19,2%, а Хрватска има стопу дугорочне незапослености, нижу само од Грчке и Шпаније у ЕУ.

Слична су кретања и када се посматра стопа дугорочне незапослености мушкараца и жена. Србија има високо *учешће дугорочне незапослености* у укупној незапослености од 78,1% а БиХ duplo веће у поређењу са ЕУ. У 28 земаља ЕУ просечно учешће дугорочне незапослености у укупној је у 2012. години било

²⁴³ Влада Републике Хрватске (2013) стр. 59.

²⁴⁴ Државни завод за статистику Републике Хрватске (2012) стр. 16.

44,3%. За Хрватску је овај показатељ такође значајно изнад просјека ЕУ28 и износи 65,4%.

Губитак људског капитала је опасност која пријети свакој од посматраних земаља. Дугорочно искључене особе су у ризику од преласка у трајну неактивност и стање незапошљивости, јер са протеком времена и дужим трајањем незапослености долази до губитка знања и вјештина неопходних за учешће на тржишту рада. Нарочито су угрожени старији радници, старости од 55 до 64 године, нижег нивоа образовања, који живе у мање развијеним деловима земље, а који у процесу реструктурирања предузећа нису успјели задржати запослење. И БиХ и Србија имају знатно вишу стопу веома дугорочне незапослености од просјека ЕУ27 земаља 1,8%. Стопа дугорочне незапослености жена је висока и износи 10,4%, ЕУ27 је 3,7%, и изнад је нивоа свих посматраних земаља

Заједничка карактеристика за све три посматране земље је да су жене, млади и старији радници недовољно присутни на тржишту рада. Жене се суочавају са бројним тешкоћама при уласку на тржиште рада, нарочито због недовољно развијеног социјалног система старања о дјечи до њиховог поласка у школу. У 2012. години стопа запослености за жене је била у БиХ 22,6%, у Србији 28,7% а у Хрватској 33%. Ако се посматра иста стопа за мушкарце од 41,5%, 42,8% и 43,8% респективно, може се закључити да је родни јаз највиши у БиХ. Хрватска је по овом показатељу на нивоу ЕУ, јер је разлика стопа запослености мушкараца и жена у 2012. години износила око 10%.²⁴⁵

Иако је младих све мање у укупној популацији, они се у све три посматране привреде суочавају са тешкоћама при преласку из процеса образовања на тржиште рада. Према подацима МОР из 2012. године, стопа незапослености младих износила је 40,7 % и већа је него 2008. године када је износила 35,1%.²⁴⁶

Анализа незапослености са аспекта нивоа образовања је показала да све три земље имају исту ситуацију у погледу незапослености међу особама са средњим

²⁴⁵ Државни завод за статистику Републике Хрватске (2013б) стр. 3.

²⁴⁶ Gligorov, V. & Vidovic, H. (2013) стр. 6.

образовањем. У Хрватској је проценат незапослених са завршеним трогодишњим или четворогодишњим средњим образовањем чак 70%, у Србији 66,3% а у БиХ 71,3%. Овај показатељ јасно указује на неопходност преквалификације, доквалификације, обуке или неког другог вида усавршавања ових лица, јер високи проценти говоре да за ову понуду нема тражње на тржишту рада. За ЕУ 27 просјечно учешће незапослених са средњом школом у укупној незапослености је значајно ниже.

Просјечна стопа незапослености лица са основним образовањем у ЕУ 27 је 15,6% а просјечна стопа незапослености лица са високим образовањем је 5,6%.²⁴⁷ Хрватска има испод просечну стопу незапослености са основном образовањем 12,8%, а БиХ и Србија значајно вишу у односу на дати просјек: 19,5% односно 19,1%. Иако је већи степен образовања директно повезан са статусом на тржишту рада, чак 14,6% незапослених у Србији има више или високо образовање, 9,2 одсто незапослених у БиХ и 8,8% у Хрватској. Слична су кретања и када се посматра стопа незапослености, према степену образовања мушкараца и жена. Нарочито забрињава удио неактивних са вишим и високим образовањем у све три посматране земље.

2.1.4. Неформално тржиште рада

За неформалну економију не постоји службена дефиниција али се у научној литератури каже да је то паралелан систем привређивања који функционише изван законом регулисаног и организованог тржишта рада. Овако дефинисан облик зарађивања се још назива и сива економија, паралелна економија, скривена економија, неформални рад и запосленост, економија „у сјенци“ и скривена привреда. За неформалну економију се каже да не разликује сиромашне од богатих, јер се јавља у свим сегментима друштва.²⁴⁸

²⁴⁷ Eurostat http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgaed&lang=en

²⁴⁸ Рубић, Т. (2013.) стр. 69.

Иако се каже да је неформална економија нелегално заобилажење плаћања пореза овај феномен има својеврстан „друштвени“ легитимитет, јер представља начин на који појединци долазе до неопходних средстава за живот, а које им држава није у стању омогућити. Неформална економија укључује и недеklarисану економију.

Недекларисана економија обухвата активности које су легалне, али се из неких разлога крију од административних и пореских органа, ради избјегавања плаћања доприноса за социјално, здравствено осигурање или да би се избјегла регулатива радних односа. Неформална економија, попут рада у домаћинству, припремања храна, чишћења и сл. је легална и друштвенкорисна активност, али није нигдје пријављена, јер робе и услуге из ове активности не излазе на тржиште.²⁴⁹

Неформална економија има посљедице по државни буџет због неуплаћивања пореза, што утиче на квалитет јавних услуга, пораст пореза у формалној економији и успоравању привредног раста. Због тога што у неформалној економији раде они који могу да се запосле у формалном сектору, многе државе толеришу неформалну економију. Често се криминалне радње везују за пословање у сивој економији, првенствено у вези нелегалног увоза и извоза робе што представља други аспект посматрања неформалних активности.

Иако се неформална економија у мањој или већој мјери разликује од државе до државе, за БиХ, Србију и Хрватску се може рећи да се неформална економија јавља у истим и то скоро свим областима економске активности: нелегалан увоз и извоз, пријављивање ниже вриједности увезене робе, задржавање готовог новца изван токова платног промета, шверц разних врста робе; избјегавање плаћања пореза, нерегистровано обављање занатских, грађевинских, трговинских, угоститељских услуга, непријављивање прихода од пољопривредних домаћинстава, бесправна градња итд.

²⁴⁹ Пантић, В. Владушић, Љ. (2008) стр. 8.

Деведесетих година прошлог вијека је дошло до праве експлозије незапослености у све три посматране земље. Усљед ратних дешавања, разарања радних мјеста и престанка инвестиционих активности, незапосленост и даље расте, што је један од главних узрока развоју неформалне економије. Као други разлози за развој неформалног тржишта рада, наводе се ниска примања и пад животног стандарда, неефикасност правног система, слаба пореска контрола, тежак приступ тржиштима рада, споро креирање послова у формалној економији и недостатак вјештина које се траже на тржишту рада.²⁵⁰

Неформалну економију је тешко измјерити. У анализираним привредама се може наћи тек неколико студија о непријављеном раду, али се и резултати ових студија разликују због различитих примијењених метода истраживања. Према једном истраживању сиве економије у бившим републикама СФРЈ, величина сиве економије, исказана као % БДП, се у све три земље у периоду 1999-2003. година кретала од 35% до 39%.²⁵¹

Међутим, у каснијем периоду се овај показатељ за БиХ процјењује на 30%-50% БДП. Разлика између регистроване незапослености код Завода за запошљавање у БиХ и стопе незапослености до које се долази кроз АРС од 21% у 2012. години, свједочи о постојању непријављеног рада великих размјера. Постоје подаци да чак 34% запослених лица не плаћа своје доприносе за обавезно пензијско и здравствено осигурање.²⁵²

Посматрано према секторима у привреди, пољопривреда крије највећи неформални рад у БиХ. Око 55% неформално запослених ради у пољопривреди. Грађевинарство обезбјеђује нерегуларан неформалан рад за 12% свих неформално запослених мушкараца. И у сектору услуга постоји значајан број неформално запослених. Оно што карактерише неформални рад у сектору услуга је висока склоност за прелазак

²⁵⁰ Исто, стр. 10.

²⁵¹ Јовић, М. et al (2003) стр. 10.

²⁵² Schneider, F. et al (2007) стр. 20.

у формалну сферу рада. Насупрот сектору услуга, неформално запослени пољопривредници имају мале изгледе за прелазак у формалну сферу рада.²⁵³

Поред тога што запослење у тзв. сивој економији не обезбјеђује социјалну сигурност нити стабилност запослења, овај рад карактеришу и лошији услови за рад и мање зараде него у формалној сфери рада. Кроз неформално запослење нарочито угрожене категорије незапослених, млади и жене обезбјеђују бијег из сиромаштва и социјалну заштиту на краatak рок.²⁵⁴

У 2011. години је у Хрватској процијењена неформална економија на 30,4% БДП. Добра страна овога је да се континуирано смањује од 1999. године када је износила 33,8% БДП. Неформална економија је одлика и других чланица ЕУ. Међутим, борба за формализовање овог рада је боље организована, нарочито у развијеним земљама ЕУ. У осам развијених земаља Европе постоји организовано тијело за борбу против непријављеног рада. У осталим земљама ову надлежност има или инспекторат за рад или нека друга административна служба. У посматраним земљама са простора бивше СФРЈ то још увијек није случај, већ се надлежност за непријављени рад дијели између различитих министарстава, служби, инспектората итд. У истој години је сива економија исказана као % БДП била најнижа у Аустрији 9,5% БДП, а највиша у Бугарској 32,7% БДП.²⁵⁵

Међутим, у литератури се може наћи становиште да високо развијене земље не теже да искоријене у потпуности сиву економију, јер су порески губици незнатни у односу на користи које држава остварује због постојања сиве економије, попут: пораста животног стандарда радног становништва, преливања прихода од сиве економије у званичне токове и на тај начин подизање БДП и сл.²⁵⁶

У Хрватској се сива економија крије углавном у сектору производње хране, тј. пољопривреди, везаној трговини, сектору услуга али нарочито у области туризма.

²⁵³ International labour organisation, (2011) стр. 3.

²⁵⁴ Krstic G., & Sanfey, P. (2006) стр. 6.

²⁵⁵ Eurofound (2011) стр. 7.

²⁵⁶ Вујовић, М. et al (2013) стр. 14.

Као и у другим земљама, Хрватска је нагласак стављала на репресивне мјере при сузбијању непријављеног рада.

Друштвено–економски контекст у Србији такође погодује развоју сиве економије, о чему говори и податак о неформалној економији од 31,4% БДП, у последњих десет година у просјеку. Колико је важно смањити сиву економију говори процјена да би ефекат тог смањења допринио у средњем року порасту БДП до 1,1% а у дугом року и до 2%.²⁵⁷

Превентивне, подстицајне мјере којима би се формализовали токови неформалног рада су пут којим би требало тражити излаз из ове ситуације. Сива економија ће, по свему судећи, и у будућности представљати веома важан и велики дио укупне економије и у БиХ, и у Србији па и у Хрватској, јер до њеног превођења у формалне токове долази тек са порастом инвестирања, запошљавања у формалном сектору и са општим привредним растом.

2.2. Запосленост и незапосленост социјално угрожених и искључених

2.2.1. Посебно рањиве групе на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске

Према дефиницији МОР, рањива запосленост је концепт који обухвата samozапослене, власнике радњи, пољопривреднике и помажуће чланове домаћинства, тј. све запослене осим запослених за плату, који раде на несигурним, слабо плаћеним пословима, у неформалном сектору, под лошим радним условима, најчешће без плаћеног здравственог, пензионог и социјалног осигурања.²⁵⁸ У посебно рањиве групе на тржишту рада се свакако могу убројати Роми, особе са инвалидитетом, избјеглице, расељена лица и повратничка популација. Може се рећи да су угрожене групе на тржишту рада оне групе становништва радног узраста чији су кључни индикатори положаја на тржишту рада као нпр. стопа запослености,

²⁵⁷ Крстић et al (2013) стр. 53.

²⁵⁸ Крстић et al (2010) стр. 3.

стопа незапослености, стопа активности итд, неповољнији од одговарајућег индикатора за укупно становништво радног узраста.

Роми на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске

У претходном дијелу рада су, као нарочито угрожене социјалне групе на простору БиХ, Србије и Хрватске, којима сиромаштво или социјална искљученост представљају свакодневну пријетњу, идентификовани Роми, особе са инвалидитетом, млади, повратници у пријератна мјеста становања, избјеглице и расељена лица, стари, дјеца, жене итд. Поред проблема у остваривању права на образовање, здравствену заштиту или учествовање у неким друштвеним или политичким процесима, посебан проблем за ове категорије становника представља висока незапосленост. Незапосленост је уједно и узрок и посљедица социјалне искључености. Званичне евиденције запослених и незапослених лица не прате одвојено статус Рома, а сами Роми се ријетко пријављују у службама за запошљавање.

Тако, код Завода за запошљавање РС у 2012. години је било 289 особа које су се изјасниле као Роми, 189 мушкараца и 100 жена. На евиденцији Завода за запошљавање ФБиХ у 2013. години се налазило 2.597 особа које су се изјасниле као Роми, 1.416 мушкараца и 1.181 жена.²⁵⁹ Крајем 2011. године код Хрватског завода за запошљавања је било пријављено око 4.500 Рома, тј. око 1,5% незапослених у Хрватској. Подаци Националне службе запошљавања Србије за 2012. годину говоре о 20.452 незапослена Рома, 10.971 мушкарац и 9.481 Ромкиња.²⁶⁰

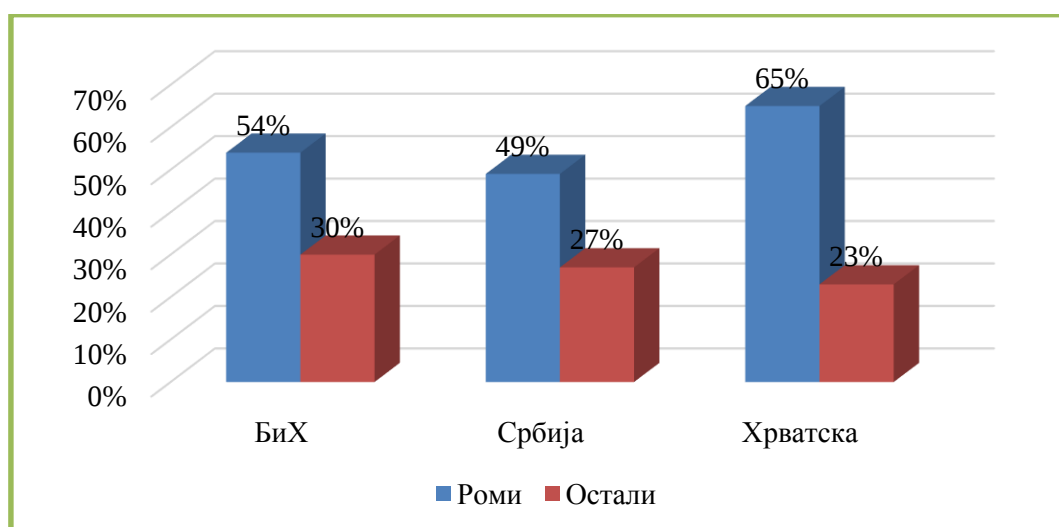
Расположиви подаци потврђују да Роми у БиХ пате од дугорочне незапослености, а запослени најчешће обављају повремене и нископлаћене послове. Ромкиње су у много тежој позицији у односу на Роме мушкарце. Стопа незапослености Рома у БиХ је 54%, мушкараца 44% а Ромкиња чак 79%. Подаци добијени самопроцјеном су поражавајући, јер се чак 92% БиХ Рома сматра незапосленим.

²⁵⁹ Институција Омбудсмана за људска права БиХ (2013) стр. 33.

²⁶⁰ OSCE (2013) стр. 15.

Слична ситуација је и код Рома у Србији, стопа незапослености Рома мушкараца у Србији је 39%, а жена 67%. Незапосленост Рома је нарочито изражена у сегрегираним срединама. У Хрватској су Роми у најтежем положају у односу на остало становништво из свог окружења. Удио незапослених Рома унутар радно способне популације је износио 65,09%, а за остало становништво 22,87%, тј. у Хрватској је стопа незапослености Рома готово три пута виша него стопа незапослености не-Рома у истој средини. Овај показатељ за мушкарце је 59%, а за жене 76%.²⁶¹ Истраживања су показала да је само 18,21% Рома у Хрватској радно активно, у односу на 58,41% радно активног осталог становништва.²⁶²

Старост као фактор запошљивости Рома нема велики утицај, али пол значајно одређује запошљивост припадника ромске популације. Стопе запослености Ромкиња у посматраним земљама су испод 20%. Стопа запослености Рома у БиХ је 32%, а Ромкиња само 5%, док су стопе запослености Рома мушкараца у Србији 40%, а жена 13%.²⁶³ У Хрватској је у 2011. години удио запослених Рома унутар радно способног становништва износио 34,91%, у односу на 77,13% осталог становништва. На наредном Графикону 16. је представљен однос стопа незапослености Рома и не-Рома, у 2011. години, за све три земље:

Графикон 16. Стопе незапослености Рома и не-Рома, старости 15-55. 2011. год.
Извор: OSCE (2013) стр. 12.

²⁶¹ UNDP (2013a) стр. 15-16.

²⁶² Уред за људска права и права националних мањина (2012) стр. 8.

²⁶³ UNDP (2013a), стр. 22-23.

Сигурно да низак ниво образовања доприноси незапослености Рома. Међутим, боље образовање има много већи утицај код запошљавања припадника већинског становништва, него код Рома. Са друге стране, низак ниво образовања сам по себи не може да објасни разлике у могућности запошљавања између Рома и незапослених радника из редова већинских заједница. Остали фактори, као што су дискриминација и/или концентрација Рома у депривираним подручјима имају значајнију улогу у неповољној ситуацији Рома на тржишту рада.

Разлике у стопама незапослености Рома и осталог већинског становништва су много ниже у руралним областима него у градовима. Ромима нису доступни послови у канцеларијама или у јавном сектору. Најчешћа се запошљавају у трговини, пољопривреди, грађевинарству и комуналним службама, тј. нискоквалификовани послови са ниским примања, ниског квалитета и слабе социјалне заштите.

Самозапошљавање није развијено међу Ромима, а битно ограничење у покретању сопственог бизниса представља немогућност приступа банкарским изворима, јер Роми најчешће немају кредитну историју или неопходно обезбјеђење кредита. У ствари, Роми најчешће немају ни обавезне личне документе, а ријетке су ромске породице чији су сви одрасли чланови писмени. Зато је главни извор прихода ове националне мањине, углавном, прикупљање секундарних сировина и рециклажа отпада.

Особе са инвалидитетом

Иако се за све три посматране земље може изнијети оцјена да су у погледу законодавства и институција, који у фокусу имају особе са инвалидитетом, достигла стандарде развијенијих земаља, пракса умногоме заостаје за овим законодавно-институционалним напретком. То се нарочито односи на укљученост особа с инвалидитетом у свијет рада.

Запошљавање је основни механизам за постизање друштвене укључености ове маргинализоване групе. Особе са инвалидитетом су често подцијењене као активни

учесници у друштвеним токовима. Док је за особе без инвалидитета вјероватноћа проналаска или покретања посла 66%, за особе с лакшим инвалидитетом 47%, а за особе с тежим инвалидитетом тек 25%.²⁶⁴

Поред инвалидитета, неповољном положају ове групе на тржишту рада све три посматране земље највише доприноси диспаритет образовања особа са инвалидитетом и стварних потреба тржишта рада, јер особе са инвалидитетом још увек стичу квалификације за занимања за којима је у пракси одавно престала потреба, као нпр. телефониста, физиотерапеут или дактилограф и сл.

С обзиром на чињеницу да рад пружа осјећај личне, породичне и друштвене корисности и укључености, процес оспособљавања за рад, као и запошљавање особа с инвалидитетом представља најбољи облик њихове заштите. Кроз рад особе с инвалидитетом постижу статус активног члана друштва који самостално остварује своју егзистенцију и одговарајући друштвено економски положај.

У БиХ не постоје адекватне статистичке евиденције о радном статусу особа са инвалидитетом. Недостатак јединствене базе података додатно отежава сагледавање проблема са којима се суочава овако бројна скупина, изразито рањивих лица, нарочито у погледу остваривања радног статуса.

У извјештају међународне организације за унапређење положаја особа са инвалидитетом „My right“ из 2012. године за БиХ је наведено да, имајући у виду политичку структуру у БиХ, те дистрибуцију одговорности између државе и ентитета, а у ФБиХ између ентитета и кантона, веома ће бити тешко, чак и немогуће, обезбиједити особама са инвалидитетом једнаке могућности у приступу образовним програмима и програмима оспособљавања и запошљавања.²⁶⁵

Политике у области заштите и обезбјеђења права особа са инвалидитетом у БиХ спроводи више надлежних органа кроз појединачне политике у области

²⁶⁴ Леутар, З. & Буљевац, М. (2012) стр. 80.

²⁶⁵ My right (2012) стр. 13.

здравствене заштите, рада, запошљавања, борачко-инвалидске заштите, заштите цивилних жртава рата, и социјалне заштите, што резултира неједнаким правима лица са инвалидитетом.

Према подацима добијеним пописом 2011. године у *Србији* живи око 570.000 особа са инвалидитетом, од чега 38,5% старости од 15 до 64 године²⁶⁶ Код Националне службе за запошљавање број регистрованих особа са инвалидитетом у 2012. години је само 19.142, од чега 12.934 мушкарца и 6.208 жена. Међутим, од укупног броја незапослених особа само 15.010 лица у 2012. години је активно тражило посао, 4.998 жена и 10.012 мушкараца.

У Табели 32. су дати подаци о броју инвалидних лица пријављених код Националне службе за запошљавање:

Табела 32. Незапослене особе са инвалидитетом у периоду 2009-2012.

Година	Укупно	Мушкарци	Жене
2009.	16.316	11.173	5.143
2010.	13.809	9.612	4.197
2011.	14.135	9.608	4.527
2012.	15.010	10.012	4.998

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије (2012б)

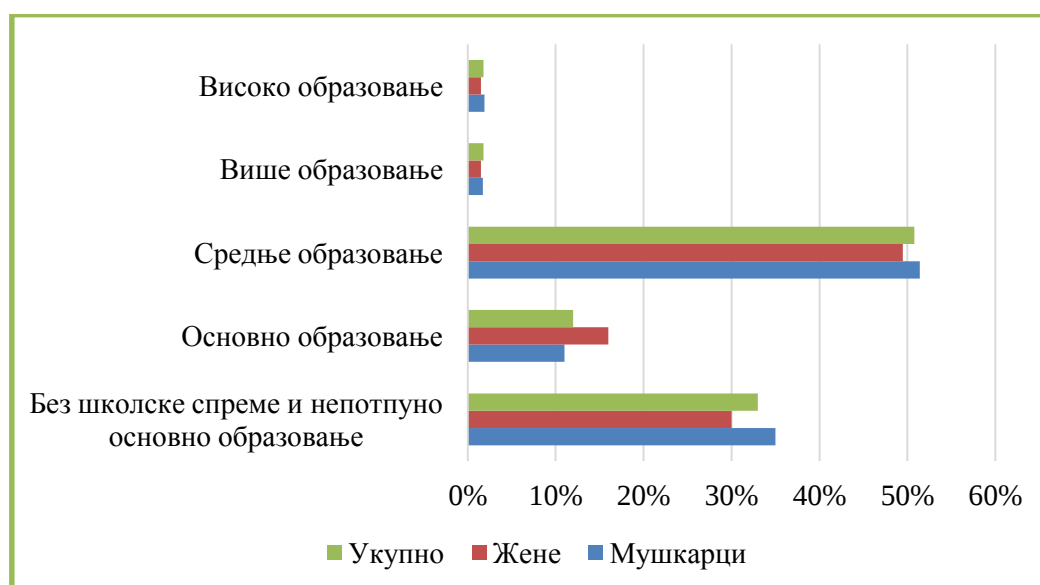
Стопа незапослености ове категорије становника није висока управо због високе стопе неактивности, тако да је стопа активности за особе са инвалидитетом два пута нижа од стопе активности остале популације. Разлог за то лежи у чињеници да је већина особа са инвалидитетом обесхрабрена у потрази за послом, па га и не тражи. Са друге стране у Србији су присутне и предрасуде послодаваца код запошљавања ових особа, али и недостатак воље да се радно окружење прилагоди особама са инвалидитетом. Иако Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом забрањује непримање у радни однос особе са инвалидитетом и лица које живи у

²⁶⁶ Републички завод за статистику Републике Србије (2014) стр. 21.

домаћинству са том особом, добро постављена законска рјешења се мало примењују у пракси. Жене, необразовани и старије особе инвалидна лица, су у још тежем положају, што потврђују и њихове ниже стопе запослености у односу на просјек ове групе.²⁶⁷

Особе са инвалидитетом запослење најчешће проналазе у сектору услуга и пољопривреди, на обављању сезонских, повремених послова. У неформалној економији заступљеност особа са инвалидитеом је 47,3% и већа је у односу на укупно становништво (34,9%). Од свих рањивих категорија становника према истраживању изразито дубоку рањивост, поред Рома и младих, трпе управо особе са инвалидитетом.

Иако образовна структура особа са инвалидитетом говори да особе са инвалидитетом трпе искљученост и из образовних процеса, она не одступа у значајној мјери од квалификационе и образовне структуре незапослених на евиденцији националног завода за запошљавање. Према подацима Анкете о животном стандарду из 2007. године, не постоји значајна разлика у образовном постигнућу особа са инвалидитетом, како је то приказано на Графикону 17:

Графикон 17. Образовна структура особа са инвалидитетом у Србији
Извор: Крстић et al (2010) стр. 89.

²⁶⁷ Крстић et al (2010) стр. 89.

Око 30% особа са инвалидитетом су неквалификовани радници, док је највеће учешће оних који су завршили трогодишње и четворогодишњу средњу школу, око 50%. Међутим, број високо образованих особа са инвалидитетом је поражавајући. Само 2% има високу стручну спрему.²⁶⁸

И Србија у Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом предвиђа обавезу сваког послодавца који има више од 20 запослених да у радном односу има и одређени број особа са инвалидитетом. Тако послодавац који има од 20 до 49 запослених мора у радном односу имати и једну особу са инвалидитетом, те на сваких наредних започетих 50 запослених мора запослити и једну особу са инвалидитетом.²⁶⁹ У наредној табели су приказани подаци о укупном броју незапослених и запослених инвалидних лица пријављених код завода за запошљавање *Хрватске* у периоду од 2008–2012. године:

Табела 33. Незапослена и запослена лица са инвалидитетом, 2008-2012.

Година	Запослени	Незапослени	Индекс кретања запослености	Индекс кретања незапослености
2008.	1.267	5.519	-	-
2009.	1.028	5.839	81,14	105,80
2010.	1.080	6.261	105,06	107,23
2011.	1.530	5.995	141,67	95,75
2012.	1.481	6.212	96,80	103,62

Извор: Државни завод за запошљавање Републике Хрватске, база података statistika-online

На основу презентованих података из Табеле 33. може се закључити да је 2009. године дошло до пада запошљавања особа са инвалидитетом, са евиденције националног завода за запошљавање, у односу на 2008. годину, што упућује на

²⁶⁸ Исто.

²⁶⁹ "Службени гласник РС", бр. 36/2009 од 15.5.2009. године.

закључак да је економска криза негативно утицала и на запошљавање ове категорије становника Хрватске. У 2011. години је забиљежен значајан пораст броја запослених у односу на 2010. годину за чак 41% чему кореспондира и податак о броју незапослених лица са инвалидитетом који је мањи за 266 лица у односу на 2010. годину. Међутим, укупан број незапослених лица са инвалидитетом поново расте у 2012. години, што говори у прилог тези да усвојене законодавне и институционалне мјере нису у потпуности примијењене у пракси.

Анализа укупног броја незапослених и запослених лица са инвалидитетом у посматраном периоду према постигнутом нивоу образовања је представљена у наредној табели:

Табела 34. Особе са инвалидитетом према нивоу образовања, 2008-2012.

Год.	Статус	Без завршене основне школе	Завршена основна школа	Средња школа	Виша школа	Факултет, академија магистериј докторат	Укупно
2008.	незапослени	224	951	4236	50	59	5519
	запослени	15	121	1101	17	13	1267
2009.	незапослени	212	934	4572	59	62	5839
	запослени	15	109	867	20	17	1028
2010.	незапослени	215	919	4965	76	86	6261
	запослени	16	90	933	19	22	1080
2011.	незапослени	150	776	4888	81	100	5995
	запослени	16	117	1328	33	36	1530
2012.	незапослени	148	768	5092	90	115	6212
	запослени	14	114	1265	44	44	1481

Извор: Државни завод за запошљавање Републике Хрватске, база података statistika-online

Структура незапослених особа с инвалидитетом с обзиром на врсту оштећења показује да је у Хрватској највише особа с интелектуалним сметњама 31%, слиједе особе с тјелесним инвалидитетом 23%, особе с комбинованим сметњама 22%, а остало су особе оштећеног слуха и говорне комуникације, особе оштећеног вида те остале категорије.

На наредном графичком приказу представљено је процентуално учешће сваког нивоа образовања у укупном броју незапослених у 2012. години. Из овог приказа је видљиво да највећи број незапослених особа с инвалидитетом, чак 82%, има завршену средњу школу, што је у складу са прије наведеним да се особе с инвалидитетом најчешће школују за помоћна занимања. Значајан је број незапослених са завршеном највише основном школом 15%, али је проценат оних са завршеној вишом и високом школом 3,3% поражавајући. Са друге стране, међу запосленим особама са инвалидитетом доминирају особе са вишим образовним постигнућима, што потврђује важност образовања за запошљавање и ове рањиве групе становника Хрватске:

Графикон 18. Образовна структура незапослених особа са инвалидитетом
Извор: Државни завод за запошљавање Републике Хрватске, база података statistika-online

Иако је третман особа са инвалидитетом институционално подигла на висок ниво, Хрватска се налази међу земљама ЕУ с најнижим стопама запослених особа с

инвалидитетом, испод 10%.²⁷⁰ Стопе запослености особа са инвалидитетом ниже од Хрватске имају само Словачка, Бугарска и Румунија, док стопу запослености преко 50% биљеже Шведска, Данска, Аустрија и Уједињено Краљевство.²⁷¹

Са усвајањем новог Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом у децембру 2013. године Хрватска је увела обавезу квотног запошљавања особа са инвалидитетом. Послодавци који запошљавају најмање 20 радника су дужни на одговарајућем радном мјесту запослити одређени број особа с инвалидитетом, у зависности од укупног броја запослених радника и дјелатности којом се бави. Квота не може бити мања од 2% нити већа од 6% од укупног броја запослених радника. Послодавци који не испуњавају ову обавезу запошљавања особа с инвалидитетом, мораће плаћати новчану накнаду, а послодавци који запосле више особа са инвалидитетом од прописане квоте оствариће новчану награду.²⁷²

Може се закључити да су основни фактори који негативно утичу на запошљавање особа с инвалидитетом у све три посматране земље сљедећи:

- а) звања за којима на тржишту рада постоји или мала или никаква потражња;
- б) нижи формални ниво образовања у односу на остало становништво;
- ц) недостатак радног искуства и
- д) дуготрајна незапосленост.

Млади

Иако незапосленост погађа све сегменте популације у БиХ, Србији и Хрватској, млади старости између 15 и 24 године, су више и диспропорционалније погођени незапосленошћу. У ствари, у свим земљама југоисточне Европе незапосленост младих увелико прелази 30%, док је проценат незапослених узраста од 15 до 24 године старости у ЕУ око 16%. Незапосленост за младе представља важан фактор

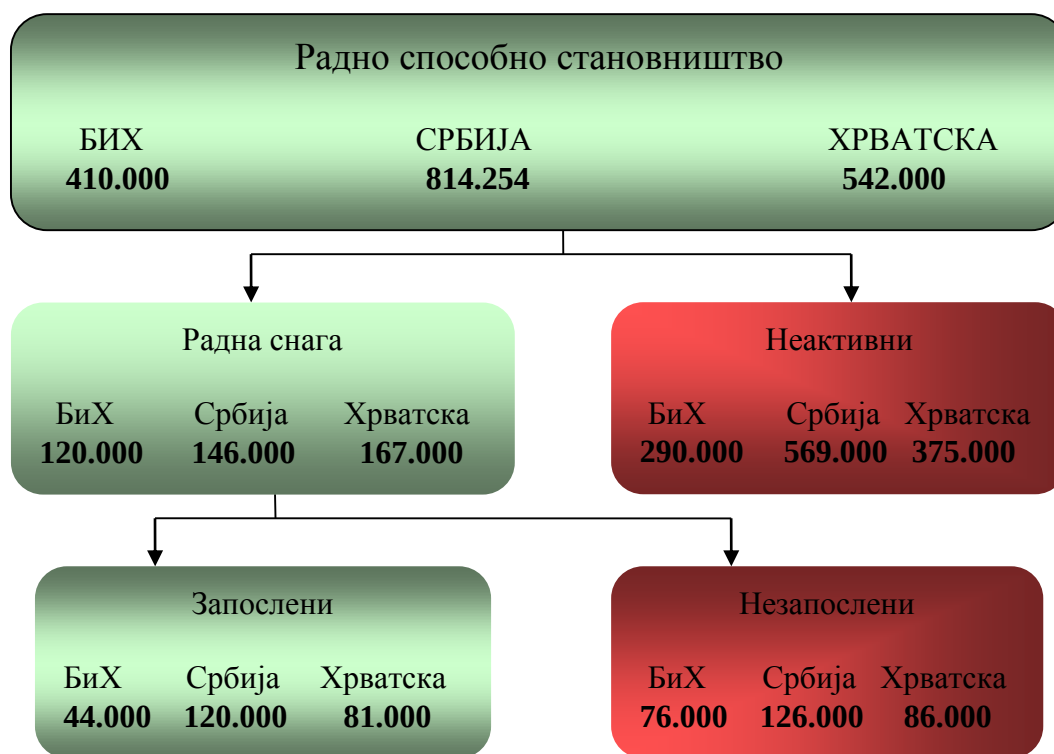
²⁷⁰ Стопа се добија као удио запослених особа с инвалидитетом у укупном броју особа са инвалидитетом.

²⁷¹ Леутар, З. & Буљевац, М. (2012) стр. 81.

²⁷² „Народне новине“ РХ бр. 152/2013.

њихове укупне интеграције и осамостаљивања, односно релевантан ризичан фактор, прије свега економске искључености.

Наредни приказ садржи податке о укупном броју младих (15-24 године) као и структури радно способног становништва у БиХ, Србији и Хрватској у 2012. години. Приказана структура указује на изражену неактивност младих људи у све три земље, јер је учешће неактивних у укупном броју младих око 70% у сва три случаја. Неактивност је углавном посљедица укључености младих у процесе образовања, тј. школовања али и смањених прилика за запошљавање, као и традиције гдје је уобичајено да родитељи издржавају дјецу све док студирају.

Слика 15. Структура радно способног становништва у БиХ, Србији и Хрватској у 2012. години

Анализе су показале да се популациона група младих (од 15 до 24 године) сусреће са бројним економским, институционалним и социјалним изазовима. Млади проналазе своје послове у неформалном сектору или имају слабо плаћене

послове који не обезбјеђују приход довољан за покривање основних потреба. Послодавци младим људима пружају слабо плаћене послове лошег квалитета, без званичног пријављивања тј. млади су у неравноправном положају у односу на послодавце, који су спремни да искористе недостатак бриге од стране институција за младе људе. Показатељи активности младих су од велике важности за креаторе одговарајућих политика, јер се ради о популацији животне доби када су способности и мотивација за рад најбољи. У Табели 35. су представљени индикатори активности младих у периоду 2008-2012.

Табела 35. Мјере активности младих према полу, 2008-2012.

Индикатор (%)	Година	БиХ	Србија	Хрватска
Стопа активности	2008.	33.2	32,5	34,8
	2009.	32.6	28,9	34,1
	2010.	33.0	28,2	34,2
	2011.	31,4	28,8	31,4
	2012.	29,4	30,2	29,5
Стопа запослености	2008.	17.4	21,1	27,1
	2009.	16.7	16,9	25,6
	2010.	14.0	15,2	23,0
	2011.	13,2	13,9	20,1
	2012.	10,8	14,7	16,9
Стопа незапослености	2008.	47.5	35,2	21,9
	2009.	48.7	41,6	25,1
	2010.	57.5	46,1	32,6
	2011.	57,9	51,9	36,1
	2012.	63,1	51,2	43,0

Извор: Државни заводи за статистику БиХ, Србије и Хрватске

Млади чине 20% од укупног становништва БиХ и око 22% укупне радно способне популације, што је значајно изнад европског просјека. На тржиште рада улазе око двадесете године старости. Значај квалификација је видљив већ при изналажењу

првог посла, јер младима који напусте образовање треба много више времена да се integriшу на тржиште рада, него њиховим колегама са стеченим квалификацијама.

Постоји јасна и директна веза нивоа образовања и искључености или укључености на тржишту рада. Незапосленост, сиромаштво и социјална искљученост највише погађају особе са нижим степеном образовања. Једна од највећих препрека за запошљавање младих јесте недостатак радног искуства. У БиХ 82,7% незапослених младих уопште нема радно искуство али званична стопа незапослености за 2012. годину је својеврстан европски рекорд од чак 63,1%!²⁷³

Положај младих у Србији се погоршао услед кризе више него положај осталих рањивих група на тржишту рада. У прилог овој чињеници говоре и подаци из претходне табеле. Стопа незапослености младих се смањила са 51,9% у 2011. години на 51,2%, али је и даље значајно изнад просјечне стопе незапослености за популацију старости 15-64 године за 2012. годину. Смањење стопе незапослености младих је праћено повећањем неформалне запослености међу младима. Према недавним истраживањима, особа која посао нађе у неформалном сектору тешко се враћа у токове регуларне формалне запослености.²⁷⁴

Стопа активности се, као и стопа запослености, погоршала у односу на 2008. годину. Тако, према званичним подацима националне службе за статистику, само 14% младих људи ради. Са једне стране разлог овако негативне слике лежи у слабој економији земље, а са друге стране око 70% младих су неактивни због образовних процеса у које су укључени и који нису усклађени са потребама тржишта рада у Србији, рад младих у неформалној економији и тежња младих да се врате у образовне процесе или да напусте земљу због лошег положаја на тржишту рада.²⁷⁵

У Извјештају о глобалној конкурентности 2012-2013. Србија је међу пет најлошије

²⁷³ Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 31.

²⁷⁴ International labour organisation (2010) стр. 8.

²⁷⁵ Крстић et al (2010) стр. 36.

ранжираних земаља у свијету по „одливу мозгова“. Хрватска је ранжирана на 126, Босна и Херцеговина на 140 позицију, а Србија на 141 од 144 позиције.²⁷⁶

Према подацима Еуростата за 2012. годину млади чине 6,1% укупног становништва Хрватске. Од укупног броја привремено запослених радника чак 35,4% су привремено запослени млади, старости од 15-24 године. Као чланица ЕУ са највећом стопом незапослености младих Хрватска има право на финансијску подршку за спровођење мјера намијењених младим, нарочито незапосленим без радног искуства и са нижим нивоом образовања.²⁷⁷

Стопа активности младих од око 30% за БиХ, Србију и Хрватску сугерише да је већина радно способних младих људи економски неактивна, првенствено јер су још увијек у процесу школовања и образовања. Стопа запослености младих је за БиХ у 2012. години изузетно ниска, тек 10,8%.²⁷⁸ Разлог овако ниске званичне стопе запослености лежи у чињеници да значајан број запослених младих ради у неформалном сектору. Они нису пензионо нити здравствено осигурани, нити уживају неки други облик заштите који је доступан радницима на формалном тржишту рада.

Млади најчешће послове налазе у пољопривреди, грађевини, трговини и туризму. Међутим и ти послови су често привременог карактера, сезонски, нискоквалитетни послови. Дакле, главни узрок високе стопе незапослености младих је у слабој БиХ економији и малом броју креираних послова. Стопа запослености младих Хрватске је такође ниска, али је нешто бољи положај младих у Хрватској.

За младе је карактеристична и запосленост у неформалној сфери рада.²⁷⁹ У 2012. години 26,3% укупне запослености младих у Србији је радило у неформалној економији (на супрот показатељу од 17,5% колико је удио неформалне у општој запослености). И у БиХ је неформална запосленост младих висока. Око три

²⁷⁶ World Economic Forum (2012) стр. 474.

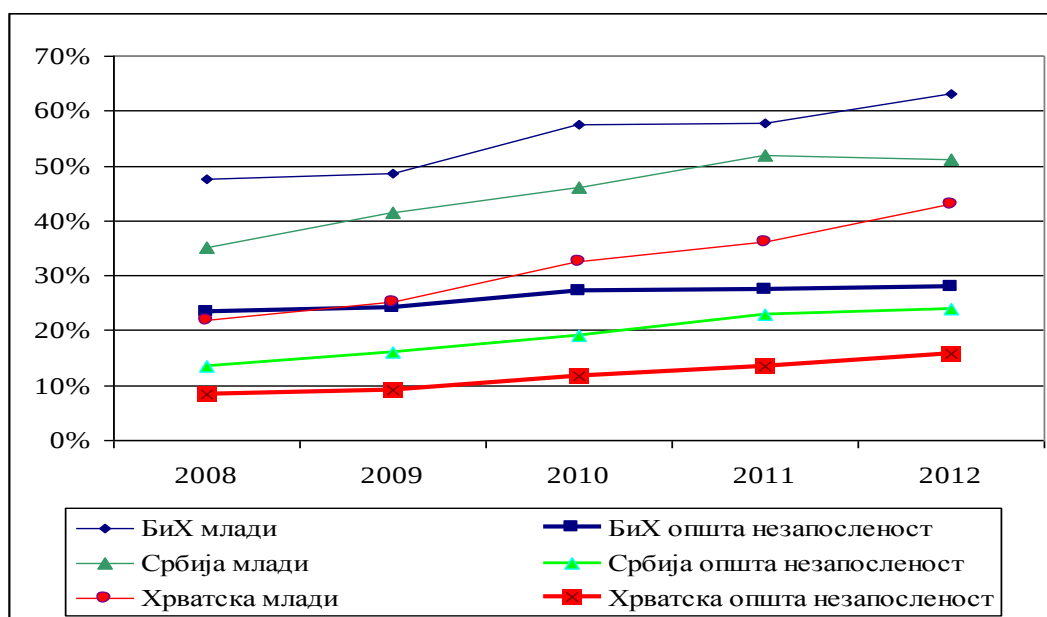
²⁷⁷ <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=383&langId=en>

²⁷⁸ Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 31.

²⁷⁹ Арандаренко, М. (2010) стр. 7.

четвртине запослених тинејџера (старости од 15 до 19 годин) и скоро једна половина младих (старости од 20 до 24 године) запослење имају у неформалном сектору. У посматраним земљама неформална запосленост младих је углавном у пољопривреди.²⁸⁰

Показатељи незапослености младих су више него забрињавајући, јер друштво које искључи из сфере рада више од половине популације у напону снаге ради против свог општег интереса. Јаз између стопе незапослености младих и стопе опште незапослености се константно повећавао тако да је на крају 2012. стопа незапослености младих била више од два пута изнад опште стопе незапослености, у све три посматране земље. За Хрватску је овај однос најнеповољнији чак 2,7. На наредном графикону су приказане наведене стопе незапослености младих и опште стопа незапослености за све три земље, у посматраном периоду.

Графикон 19. Стопе незапослености и стопе незапослености за младе
Извор: Gligorov, V. & Vidovic, H. (2013) стр. 16.

БиХ, као што је већ напоменуто, има изразито високу стопу незапослености младих, чак 63,1%, у 2012. години нешто нижа стопа је за Србију, а Хрватска је према овом показатељу у самом врху ЕУ. Стопа незапослености младих је само у

²⁸⁰ O'Higgins, N. (2009) стр. 10.

Шпанију (53,2 %), и Грчку (55,4 %), била виша него у Хрватској за 2012. годину. Од свих земаља чланица ЕУ једино Њемачка (8,1 %), Аустрија (8,7 %) и Холандија (9,5 %) имају стопу незапослености младих испод 10%.²⁸¹

Према процјенама *Eurofounda* незапосленост и неактивности младих старости од 15 до 25 година, који нису ни у процесу рада, ни у процесу учења или обуке (*Not in employment, education or training – NEET*) је у 2011. години коштала 153 милиона евра или 1,21% БДП ЕУ. Такође се процјељује да реинтеграција само 10% ове старосне скупине у запосленост кошта додатних 15 милиона евра.²⁸² У Србији број младих који спадају у NEET категорију износи скоро 200.000 тј. око 25% од укупног броја младих старости од 15-24 године не раде, не школују се и додатно се не усавршавају.²⁸³ У Хрватској у NEET категорију спада 16,7% младих, што је изнад податка од 12,9% NEET младих ЕУ27 у 2012. години.²⁸⁴

2.2.2. Дужина чекања на запослење социјално искључених особа

Према националним извјештајима, у све три посматране земље постоје олакшице и подстицаји послодавцима при запошљавању посебно угрожених категорија становништва на тржишту рада. Запошљавање је препознато као основни механизам за постизање веће укључености нарочито рањивих у друштвене токове, јер рад пружа осјећај личне, породичне и друштвене корисности. Стога се нарочито мора пратити дугорочна незапосленост социјално искључених, јер незапосленост и у БиХ и у Србији, па и Хрватској има дугорочни карактер тј. незапослена лица остају у том статусу дуже вријеме.

Међународно искуство говори да се вероватноћа проналажења запослења смањује пропорционално дужини трајања незапослености, што може довести до трајног искључивања са тржишта рада и тиме повећања ризика од сиромаштва. Са

²⁸¹ European Commission (2012г) стр. 2.

²⁸² Исто, стр. 3.

²⁸³ European Training Foundation (2013) стр. 3.

²⁸⁴ Gligorov, V. & Vidovic, H. (2013) стр. 20.

економском кризом се погоршао и показатељ дугорочне незапослености и у развијеним земљама.²⁸⁵

Дугорочна незапосленост има не само тренутне последице по појединца, већ и дугорочне ефекте на каснији живот, нарочито младих људи који нису нити у процесу образовања, нити имају радног искуства. Ове последице се свакако огледају у потенцијалним будућим приходима, губљењу вјештина, смањеном радном сатисфакцијом, али и у општем благостању и здрављу сваког појединца. Према неким истраживањима, рађеним за развијене земље, шестомјесечна незапосленост у доби од двадесет двије године резултира у 8% нижој заради у двадесет трећој години и са још 2-3% нижом зарадом у тридесетој, него што би била зарада да није постојала незапосленост. Дакле период незапослености оставља негативан утицај на будућа примања, тзв. „ожиљак на зарадама”.²⁸⁶

За Роме је дугорочна незапосленост доминантна карактеристика положаја на тржишту рада у све три посматране земље. Тако је учешће дугорочно незапослених Рома у укупној незапослености ове етничке групе у Србији 62,2%, а учешће веома дугорочно незапослених 57,9%. Иако ове стопе нису значајно веће од укупних стопа дугорочне незапослености, дугорочна незапосленост Рома има много тежи карактер. Бројне студије су показале да се дужина чекања на посао значајно смањује са порастом нивоа образовања, а Роми се тешко поново укључују у формално тржиште рада управо због веома ниских образовних постигнућа, па лако прелазе у неактивно становништво.²⁸⁷

Учешће дугорочно незапослених особа са инвалидитеом у укупној незапослености особа са инвалидитетом у Хрватској је високо у цјелокупном посматраном периоду, али се постепено смањује. Подаци о трајању незапослености особа са инвалидитетом у Хрватској су дати у Табели 36.:

²⁸⁵ Mroz, T. & Savage, T. (2006) стр. 273.

²⁸⁶ Dean, A. (2013) стр. 11.

²⁸⁷ Крстић et al (2010) стр. 77-79.

Табела 36. Особе са инвалидитетом, дужина чекања на посао 2008-2012.

Трајање незапослености	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
До 1 године	22,75	30,03	32,52	31,95	36,39
Дуже од 1 године	77,24	69,97	67,47	68,04	63,62
Дуже од 2 године	65,44	58,43	51,69	49,88	47,03

Извор: Хрватски завод за запошљавање, статистика *online*, (преузето 24.07.2014. год.)

Процентуално учешће особа са инвалидитетом које на запослење чекају дуже од 2 године показује значајан позитиван курс, јер је учешће дугорочно незапослених у укупној незапослености особа са инвалидитетом у 2012. години мање за чак 18 процентних поена у односу на 2008. годину.

Стопа дугорочне незапослености младих се није нагло повећала (као ни општа стопа дугорочне незапослености) са уласком посматраних привреда у кризу и са затварањем бројних радних мјеста, баш због прилива новонезапослених у популацију незапослених. Међутим, што је криза постајала дубља и дугорочна незапосленост младих је почела да расте. У 2012. години 55,5% младих старости од 15 до 24 године у Хрватској су дугорочно незапослени.²⁸⁸

Стопе дугорочне незапослености младих старости од 15 до 24 године према подацима Еуростата за Хрватску²⁸⁹ и према подацима националне статистичке службе Србије су представљене у наредној табели:

Табела 37. Стопе дугорочне незапослености младих, 2008-2012. (%)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Србија	-	-	24,8	29,6	31,8
Хрватска	10,5	11,0	16,0	19,9	23,2

Извор: Републички завод за статистику Србије, база података (преузето 24.07.2014. год.); Еуростат

²⁸⁸ Gligorov, V. & Vidovic, H. (2013) стр. 20.

²⁸⁹ Приступљено 24.07.2014. год.

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ythempl_120&lang=en

Представљена стопа дугорочне незапослености младих у 2012. години за Хрватску је нижа од стопе за Србију, као и од стопе за ЕУ у 2012. години. Стопа дугорочне незапослености младих у ЕУ27 у 2012. години је износила 32,4 % и у односу на 2008. годину повећала се за 3,8%. Ови показатељи за БиХ нису расположиви.

У табели 38. су дати подаци о незапосленим (млади старости од 19 до 24 године) према трајању незапослености у Србији и Хрватској у периоду 2008-2012. година:

Табела 38. Трајање незапослености младих у Србији и Хрватској, 2008-2012.

Трајање незапослености		2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Србија	До 1 године	22,75	30,03	32,52	31,95	36,39
	Дуже од 1 године	77,24	69,97	67,47	68,04	63,62
Хрватска	До 1 године	61,99	69,59	69,95	67,87	70,17
	Дуже од 1 године	25,52	20,76	22,15	23,61	21,83

Извор: Хрватски завод за запошљавање, статистика *online*; Републички завод за статистику Србије, база података, (преузето 24.07.2014. год.)

У Хрватској 21,83% незапослених младих људи у 2012. години посао тражи дуже од 12 месеци, а у Србији, чак 60%. Подаци показују да се удио незапослених, који на посао чекају дуже од годину дана, смањио у односу на 2008. годину у обје земље. Ово се дугује порасту стопа запослености младих, након првих година кризе.

Може се закључити да је незапосленост и Рома, особа са инвалидитетом и младих дугорочног карактера и са кризом се продубљавала. Дугорочна незапосленост посматраних рањивих група је у директној вези са нивоом образовања и постигнутим радним вјештинама. Иако су запослени свих нивоа образовања били погођени ефектима кризе, посматране групе нижег степена школовања и обучености су биле више изложене ризику незапослености.²⁹⁰

²⁹⁰ European Commission (2012г) стр. 12.

2.2.3. Социјалне и психолошке последице незапослености

Незапосленост има вишеструке озбиљне последице не само по незапосленог појединца, већ и по породицу незапосленог и ширу друштвену заједницу. Ове последице се могу посматрати као личне и друштвене, психолошке и социјалне. Међу личним последицама незапослености најзначајније су недостатак новца, лошије здравље и стагнација знања и вјештина.

Недостатак новца значајно одређује животне одлуке сваког човјека, нарочито младих људи. Услед недостатка новца млади људи нису у могућности да себи обезбиједе стамбени простор, па су приморани да живе са родитељима. Касније и ређе ступају у брак, а због недостатка новца често се одлучују да имају само једно или ниједно дете. Може се рећи да се квалитет живота смањује због беспарице.

Лошије ментално и физичко здравље је чест пратилац незапослености. Депресија, безвољности и психички проблем неријетко погађају незапослене особе. Губитак посла многи доживљавају као лични пораз, јер немогућност проналажења посла ствара осећај одсуства контроле над властитим животом.

Незапосленост доводи и до губитка радних вештина. Незапослени имају мање друштвених контаката, што води и смањењу друштвених веза, али и заостајању за новим технологијама. Недостатак средстава онемогућава појединце да унапређују своје знање, похађају неки курс или да стекну неке друге вјештине. Тако се запада у зачарани круг из кога је тешко изаћи. Додатни терет за дугорочно незапослене је и смањење шанси за проналазак посла. После одређеног времена потпуно се смањују понуде за посао.

Последице које трпи цело друштво због високе незапослености се могу сагледати првенствено кроз смањење економске активности и пораст сиромаштва, али и кроз ширење јаза између богатих и сиромашних и пораст корупције и криминала. Доказано је да у земљама са високом незапосленošћу расте број сиромашних, као и да се повећава стопа неједнакости између прихода појединаца, богатији постају све богатији, а сиромашни све сиромашнији.

Према различитим теоријама веза између незапослености и криминалног понашања није једносмјерна. Напротив, овај однос је двосмјеран: незапосленост води криминалном понашању, али и криминално понашање смањује запошљивост. Због тежње да се остваре као запослени чланови неке заједнице, појединци који не успијевају да нађу добро плаћен посао усвајају деликвентно понашање као средство за остварење својих аспирација. Са друге стране, послодавци нису склони склапању уговора о раду са појединцима са криминалним досијеом. Тако у условима незапослености многи зарађују новац бавећи се криминалом, сивом економијом, или било којом другом нелегалном активношћу.

Ако знамо да запосленост прате позитивне појаве као што су зараде, социјална интеракција и активност, самопотврђивање кроз рад, онда није тешко закључити да одсуство наведених појава због губитка или немогућност проналажења посла може бити значајан извор стреса, који за собом повлачи и промјене у понашању појединца. Ове промјене се могу посматрати као психолошке посљедице незапослености.

Бројне студије су потврдиле везу између посљедица тј. промјена у понашању и доживљавању појединца тј. психолошког здравља појединца и узрока тј. статуса незапослености. За психолошко здравље се каже да се протеже од ниског или нарушеног до високог или доброг, те да представља низ афективних, когнитивних и бихејвиоралних процеса. Такође се могу наћи студије које повезују стрес узрокован незапосленошћу са физичким здрављем, па чак и подаци о већем броју суицида и покушаја суицида међу незапосленима.²⁹¹

Психолошке посљедице ће бити интезивније ако се ради о незапосленом о којем финансијски зависе и други чланови породице. Према неким истраживањима губитак посла родитеља може оставити значајне посљедице на дјецу, кроз смањење прихода али и повећање стреса у породици. Чак се наводи да су емотивне посљедице код мајки и депресивни симптоми код адолесцената много теже

²⁹¹ Blakely, T. Collings, S. C. D. & Atkinson, J. (2003) стр. 597.

посљедице него материјалне посљедице незапослености . На овај начин се утврђује утицај незапослености или губитка посла родитеља на стабилност породице, образовна постигнућа дјеце, па чак и на репродуктивно здравље. Са друге стране, потврђен је позитиван утицај различитих програма за помоћ незапосленима на краatak рок као и подршке породице и околине.²⁹²

2.3. Институције на националним тржиштима рада

Утицај институција на коначне исходе на тржишту рада се остварује кроз обезбјеђење ефективног преговарања и повећање нивоа информисаности, комуникација и повјерења. Налази неких студија показују да институције на тржишту рада смањују дисперзију зарада и неједнакост прихода, али и да имају двосмислен утицај на остале агрегатне резултате тржишта рада, као што су незапосленост и запосленост.²⁹³

2.3.1. Заводи и националне службе за запошљавање

Националне службе запошљавања су организоване у складу са законима који су прилагођени захтјевима тржишне економије.²⁹⁴ Упркос томе домаћа тржишта рада карактерише слаба мобилност радне снаге и далеко је од савршено конкурентног, које подразумева информисаност радника о промјенама на тржишту рада, покретљивост радне снаге, вјешту и продуктивну радну снагу и велики број радника и слободних радних мјеста.

Службу за запошљавање *БиХ* чине четири институције, једна на државном нивоу Државна агенција за запошљавање БиХ, Агенција за рад и запошљавање ФБиХ (ФЗЗЗ), Завод за запошљавање РС (ЗЗЗРС) и Завод за запошљавање БД БиХ (ЗЗБД).

²⁹² Nichols, et al (2013) стр. 11.

²⁹³ Freeman, R. (2007) стр. 19-22.

²⁹⁴ Прве агенције за посредовање у запошљавању су се појавиле крајем деветнаестог вијека у европским државама које су ратификовале Конвенцију Међународне организације рада број 2. обавезавши се на успостављање и одржавање оваквих система.

Уставом БиХ дефинисана је ентитетска надлежности у сектору рада и запошљавања из чега су проистекли ентитески закони о раду, па на нивоу БиХ нема закона о запошљавању, нити јединствене политике запошљавања.

Основна надлежности Државне агенције за запошљавање БиХ, која је са радом почела тек 2003. године је међународно представљање, потписивање међународних споразума и праћење спровођења међународних радних стандарда у области рада и запошљавања, те координација активности с ентитетским властима и институцијама за запошљавање у вези програма који покривају цијелу државу. Међутим, државна агенција нема надлежност за организацију и координацију рада служби запошљавање ентитета и БД БиХ. Ова надлежност није додијељена ни једној институцији. У наредној Табели 39. је дат приказ расподјеле основних функција служби за запошљавање у БиХ:

Табела 39. Расподјела основних функција јавних служби за запошљавање БиХ

Функције	Агенција за запошљавање БиХ	ФЗЗ	ЗЗЗРС	ЗЗБД	Кантоналне службе за запошљавање
Посредовање у запошљавању	Не	Не	Да	Да	Да
Активни програми на тржишту рада	Не	Не	Да	Да	Да
Информирање на тржишту рада	Не	Да	Да	Да	Да
Накнада за незапосленост	Не	Не	Да	Да	Да

Извор: Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012) стр. 26.

У ентитету Федерација БиХ Федерални завод за запошљавање има надлежности које, између осталог, укључују праћење и предлагање мјера за унапређење запошљавања и социјалне сигурности незапослених особа, осигурање спровођења политике и мјера из области рада и запошљавања, управљање средствима за

обезбјеђње материјалне сигурности за вријеме незапослености, те праћење и координирање рада служби на провођењу утврђених мјера, пружање помоћи у спровођењу програма професионалне оријентације, обука и преквалификација за незапослене особе итд.

Са друге стране кантоналне службе за запошљавање су овлаштене за: посредовање и информисање о запошљавању, прикупљање и достављање података о незапосленим особама, сарадњу са образовним установама ради усклађивања образовних програма, утврђивање права особама за случај незапослености итд. Свака служба покрива биро за запошљавање по општинама, тако да постоји укупно 10 кантоналних служби са различитом организацијом и 79 општинских бироа за запошљавање.

Ентитет Република Српска је у складу са законом формирала Завод за запошљавање РС у чијем саставу је шест филијала и 58 бироа за запошљавање. Надлежности ЗЗЗРС су посредовање у запошљавању, јавно обавјештавање о могућностима и условима запошљавања, савјетовање о избору занимања, стручно оспособљавање и припрема за запошљавање, спровођење програма и мјера активне политике запошљавања и обављање организационих, стручних, административних и других послова у вези са остваривањем права незапослених лица на новчане накнаде, стручно оспособљавање, здравствену заштиту и друга права.

БД БиХ као посебна административна цјелина у БиХ има своју службу која обавља функцију завода за запошљавање. У надлежности Завода за запошљавање БД БиХ спадају посредовање у запошљавању, обавјештавање о могућностима и условима за запошљавање, професионалну оријентацију и савјетовање о избору занимања, организовање стручног оспособљавања, обуке и припреме за запошљавање, спровођење програма и мјера активне политике запошљавања, издавање радних дозвола за запошљавање странаца, обављање организационих, стручних, административних и других послова у вези са остваривањем права незапослених лица итд.

Све службе запошљавања у БиХ су основане у складу са одговарајућим законима о раду и посредовању у запошљавању који тек треба да се прилагоде стандардима ЕУ и тек предстоји усаглашавање са европском правном тековином *acquis communautaire* како је и наведено у *Извјештају Европске комисије о напретку Босне и Херцеговине у 2012. години*.²⁹⁵ Функционисање тржишта рада на цјеловитом простору и уједначавање законске регулативе у БиХ један је од предуслова уравнотежења понуде и потражње БиХ радне снаге.

Прикупљање података о тржишту рада БиХ је у многоструке отежани управо због овакве организационе структуре институција за рад и запошљавање. Без адекватних података о тржишту рада нема ни правилно осмишљених и утврђених политика и програма запошљавања на тржишту рада. Својеврстан парадокс је у чињеници да већину својих средстава службе за запошљавање у БиХ троше на регистровање незапослених, а подаци који се објављују нису упоредиве и поуздане статистичке информације о незапосленима у БиХ.²⁹⁶

Националну службу за запошљавање *Србије (НСЗ)* у организационом смислу чине Дирекција са сједиштем у Крагујевцу и Београду, двије Покрајинске службе, 34 филијале, 21 служба и 120 испостава у окрузима у Републици Србији.²⁹⁷ Ова служба обавља послове запошљавања, осигурања за случај незапослености, остваривање права из осигурања за случај незапослености и других права у складу са законом, односно послове вођења евиденција у области запошљавања, као и стручно-организационе, управне, економско-финансијске и друге опште послове у области запошљавања и осигурања за случај незапослености, како је прописано одредбом члана 9. Статута Националне службе за запошљавање.

Хрватски завод за запошљавање (ХЗЗ) између осталог прати, анализира и истражује привредна, социјална и друга кретања, запосленост, и незапосленост, предлаже мјере за унапређење запошљавања, води евиденције о незапосленим особама и другим особама које користе услуге Завода, посредује при запошљавању

²⁹⁵ European Commission (2012a) стр. 40.

²⁹⁶ Rosas, G. et al (2009) стр. 43.

²⁹⁷ Службени гласник РС 2/10. Статут Националне службе за запошљавање.

између послодаваца и особа које траже запослење, прати потребе за радницима, њихово запошљавање, организује и спроводи припрему за запошљавање, издаје стручно-информативне публикације, како је то прописано одредбом члана 13. Статута. ХЗЗ у свом саставу има средишњи уред и 22 подручна уреда у 20 жупанија, који у свом саставу имају 99 испостава.²⁹⁸

Националне службе запошљавања су основане првенствено ради информисања незапослених о потенцијалном запослењу, као и ради пружања информација послодаваца о расположивим радницима. На овај начин се уз мале трошкове прикупљања, на једноставан начин долази до статистичког извора података о укупном броју незапослених лица у земљи.

Већина развијених земаља данас, поред јавних служби, дозвољава постојање и приватних агенција за запошљавање. Увођење приватних агенција није умањило значај и улогу националних служби за запошљавање, јер се њиховим дјеловањем не дерогира рад националних служби, а остварују се бољи резултати у посредовању између потенцијалних радника и послодаваца.

2.3.2. Ресорна министарства

Минималне надлежности *БиХ* у сектору рада одвијају се у оквиру Министарства за цивилне послове БиХ, јер на нивоу државе не постоји или постоји врло мала надлежност око питања која произилазе из сектора рада и запошљавања. Сектор рада и социјалне заштите је у потпуности у надлежности ентитетских министарста.

Министарство рада и борачко-инвалидске заштите у саставу Владе РС обавља послове који се односе на заштиту бораца, војних инвалида, чланова породица умрлих и погинулих бораца и умрлих војних инвалида, заштите цивилних жртава рата, радних односа радника и њихових права из рада (у свим облицима изузев у државним органима), запошљавање, заштиту на раду и међудржавне конвенције.

²⁹⁸ Хрватски завод за запошљавање (2013) стр. 2.

Федерално министарство рада и социјалне политике обавља послове који се односе на надлежности ФБиХ у области социјалне политике, рада, пензионог и инвалидског осигурања, тј. политику рада и запошљавања, радне односе и права из радног односа, заштиту на раду, пензијско-инвалидско осигурања, социјалну сигурност и солидарност, заштиту цивилних жртава рата, заштиту лица са инвалидитетом итд. Такође, у сваком од 10 кантона ФБиХ постоје министарства из области рада и социјалне заштите, чије су надлежности дефинисане одговарајућим законима о организацији и дјелокругу рада органа управе кантона.

Министарство рада, запошљавања и социјалне политике *Србије* обавља све послове државне управе у области радних односа и права из рада изузев у државним органима и послова које обавља министарство надлежно за послове финансија те послове из система социјалне заштите. Надлежности овог министарства су велике и односе се и на избјегличку популацију, интерно расељена лица и повратнике, на запошљавање незапослених грађана у иностранству, запошљавање особа са инвалидитетом и других теже запошљивих лица, остваривање права по основу осигурања за случај незапослености и вишка запослених, сарадњу с међународним, иностраним и домаћим органима у области рада и запошљавања итд.

У *Хрватској* се питања рада и запошљавања регулишу у дјелокругу рада Министарства рада и мировинског сустава. Ово министарство кроз своје дјеловање уређује радне односе, обавља послове који се односе на тржиште рада и активну политику запошљавања и систем пензијског осигурања. Министарство је надлежно и за евиденцију незапослености, помоћ при запошљавању, систем заштите на раду, међународну сарадњу на подручју рада и запошљавања. Министарство учествује у спровођењу пројеката из програма ЕУ, те обавља послове који се односе на учествовање Републике Хрватске у раду тијела ЕУ у подручјима из његове надлежности. Министарства у све три посматране земље раде на успостављању и одржавању социјалног дијалога с представницима синдиката и удружења послодаваца.

2.3.3. Синдикалне организације

Путем синдиката власници радне снаге нуде своју робу, тј. радну снагу на тржишту под заједнички утврђеним условима. Са друге стране стоје послодавци власници капитала који се, такође, организују у своја удружења, најчешће на гранском нивоу. У овом процесу преговарања држава учествује у колективном преговарању, представља својеврсно регулаторно тијело, јер тржиште рада не може бити у потпуности препуштено тржишним механизмима регулације. За обезбјеђење стабилног раста запошљивости тржиште рада мора бити уређено кроз социјални дијалог свих учесника на тржити рада.

Синдикат је су удружења радника која са послодавцима преговарају о зарадама, условима рада и другим бенефицијама.²⁹⁹ Према дефиницији која се може наћи на интернет страницама синдикалних организација синдикат је *„самостална, демократска и независна организација запослених у коју се они добровољно удружују ради заступања, представљања, унапређења и заштите својих професионалних, радних, економских социјалних, културних и других појединачних и колективних интереса“*.³⁰⁰

У БиХ су и синдикалне организације основане у складу са подјелом државе на ентитете и БД БиХ. У ФБиХ је организован Савез самосталних синдиката БиХ као невладина, нестраначка, самостална, мултиетничка и мултинационална организација у коју се ради, заштите и унапређивања заједничких економских, правних и социјалних интереса добровољно удружују самостални синдикати грана и дјелатности са подручја БиХ. У саставу Савеза су 24 гранска синдиката са око 230.000 чланова, 8 кантоналних канцеларија, Форум жена и Секција младих.

Синдикалне организације у РС су основане у складу са радно-правним законима и дјелују у склопу Савеза синдиката Републике Српске. Савез синдиката Републике Српске је независна организација која се бори за унапређење права и интереса свог чланства, гарантована законима из области рада и Међународним конвенцијама о

²⁹⁹ Mankiw, N. G. (2007) стр. 629.

³⁰⁰ УГС Независност (2006) стр. 5.

раду. У организационом смислу Савез чини 16 гранских синдиката у које су организовани радници предузећа и других пословних облика привређивања, истих или сродних дјелатности.³⁰¹

Савези самосталних синдиката БиХ, РС и БД БиХ су 2005. године, основали Конфедерацију синдиката БиХ, која је пуноправна чланица Међународне конфедерације синдиката и има статус посматрача у Европској конфедерацији синдиката. Чланице савеза синдиката БиХ, РС И БД су пуноправни чланови свјетских и европских конфедерација и федерација гранских синдиката.

У *Србији* на синдикалној сцени постоји изузетно велики број институција које дјелују на свим нивоима. Поред Савеза самосталних синдиката Србије, као најмасовније синдикалне организације, дјелују уједињени грански синдикати "Независност", Асоцијација слободних и независних синдиката, двије струковне организације: Унија просветних радника Србије и Синдикат лекара и фармацеута, те локалне синдикалне организације: Унија Шумадија, Узајамност и Синдикат образовања Чачак. Према неким процјенама сваки трећи радник у Србији је члан неке синдикалне организације, а Савеза самосталних синдиката Србије 500.000 радника.³⁰² У састав Социјално-економског савета Србије су укључени представници двије синдикалне организације Савеза самосталних синдиката Србије и Уједињених гранских синдиката "Независност".

Процјењује се да је у синдикалне организације на подручју *Хрватске* укључено 35% радника Хрватске, што је значајна бројност и на европском нивоу.³⁰³ Најбројније синдикалне организације су Савез самосталних синдиката Хрватске, Независни хрватски синдикати, Матица хрватских синдиката, Хрватска удруга синдиката, Удруга радничких синдиката Хрватске и Синдикат новинара Хрватске. Право на чланство у Господарско-социјалном вијећу утврђено је за пет синдикалних удружења и то: Савез самосталних синдиката Хрватске, Независни

³⁰¹ Податак преузет са интернет странице организације (приступљено 25.12.2013. год): <http://www.savezsindikatars.org>

³⁰² Податак преузет са интернет странице организације (приступљено 25.12.2013. год): http://www.sindikat.rs/licna_karta.html

³⁰³ Криштоф, М. (2009) стр. 3.

хрватски синдикати, Матица хрватских синдиката, Хрватска удруга синдиката и Удруга радничких синдиката Хрватске.

2.3.4. Остале институције из области тржишта рада

Удружења послодаваца

У БиХ постоји неколико удружења послодаваца, која за циљ имају заступање интереса својих чланова у односима са Владом и синдикатима. Зато се као најзначајнија активност и за послодавце и за раднике у БиХ наводи потписивање општих колективних уговора представника владе, послодаваца и синдиката. Удружења послодаваца из оба ентитета и БДА су 2004. године основали Асоцијацију послодаваца БиХ која окупља удружења послодаваца са територије цијеле БиХ.

У ФБиХ је најмодернија асоцијација послодаваца Унија послодаваца ФБиХ, основана 2002. године. Формирано је 5 групација послодаваца према дјелатности и 2 групације према територијалном принципу. Поред бројних активности на успостављању органа и организовању рада самог удружења најзначајније активности Уније су везане за потписивање споразума и програма са Владом ФБиХ и Савезом самосталних синдиката БиХ.

У РС је 2004. године основана Унија удружења послодаваца Републике Српске у коју је ушло 13 гранских удружења послодаваца, која за циљ има заступање интереса послодаваца у трипартитном дијалогу између Владе РС, послодаваца и синдиката.

Удружење послодаваца БД БиХ је основано 2006. године као независна, невладина и непрофитна организација која дјелује на цијелом простору БиХ, а која за циљ има побољшање положаја чланова удружења у преговарачким активностима са Владом БД БиХ, Вијећем министара БиХ и синдикалним организацијама. Ово удружење активно учествује у креирању законске регулативе ради стварања услова за побољшање и развој пословног окружења у БД БиХ.

Србију карактерише развијена активност удруживања послодаваца ради остваривања бољег положаја у односима са органима државне управе и локалне самоуправе, синдикатима и другим невладиним организацијама. Највећа удружења послодаваца Србије су Унија послодаваца и Српска асоцијација малих и средњих предузећа.

Унија послодаваца Србије је настала након 2006. године, као наследишник удружења послодаваца које је постојало у држави СР Југославији и Србији и Црној Гори. Ова самостална, нестраначка организација броји преко 140.000 чланова, малих и средњих предузећа и удружења основаних по територијалном принципу или према струковном обиљежју.³⁰⁴ Унија је активан учесник приликом доношења нових и измјене постојећих закона и подзаконских аката од значаја за пословање привредних субјеката у Србији. Активности Уније су и социјални дијалог и колективно преговарање, те закључивање колективних уговора на одговарајућем нивоу као и учешће у рјешавању колективних радних спорова и у раду бипартитних, трипартитних и мултипартитних тијела.

Српска асоцијација малих и средњих предузећа је удружење послодаваца чије чланство броји 35 удружења која окупљају преко 186.000 послодаваца који имају више од 872.000 запослених радника. Основано је 2008. године са циљем да своје чланове представља приликом колективног преговарања и закључивања колективних уговора на одговарајућем нивоу. Активности Асоцијације су и учешће у рјешавању колективних радних спорова, учешће у раду трипартитних и мултипартитних тела на одговарајућем нивоу итд.³⁰⁵

У *Хрватској* дјелује више удружења послодаваца која су основана према гранској припадности. Хрватска удруга послодаваца постоји од 1993. године као непрофитна и независна организација послодаваца, која за циљ свог дјеловања

³⁰⁴ Подаци преузети са интернет странице организације (приступљено 22.01.2014. год.) <http://www.poslodavci.rs/o-uniji/istorija>

³⁰⁵ Подаци преузети са интернет странице организације (приступљено 22.01.2014. год.) <http://srb-smeasoc.org/o-nama/>

наводи заштиту и промовисање економских и социјалних права послодаваца и радника, подстицање, склапања и примјену колективних уговора, те њихово усклађивање са мјерама економске, социјалне и развојне политике. Ово удружење послодаваца је једини репрезентативни представник послодаваца у Хрватској који учествује у раду Економско-социјалног вијећа на националном нивоу, као највишег облика трипартитног социјалног дијалога у Хрватској. Хрватска удруга послодаваца окупља велики број чланова кроз 29 гранских удружења послодаваца.³⁰⁶

Економско социјални савјети

Најпоузданији механизам за постизање договора о питањима од круцијалне важности за раднике, послодавце и извршну власт у развијеним земљама је трипартитни дијалог. Због остваривања циљева из области рада и социјалног положаја радника и послодаваца, те рјешавања радних конфликта и спорова основани су економско-социјални савјети. Дакле, економско-социјални савјет представља мост и метод договора између актера на економској и политичкој сцени демократских друштава.

На нивоу државе БиХ не постоји трипартитно тијело које би вршило улогу коју имају економско социјални савјети у РС и ФБиХ. Питања, која за сада нису нашла одговоре, су начин предлагања и избора чланова савјета, те број представника из ентитета и БД БиХ.

Чланове *Економско-социјалног савјета РС* чине по три представника Владе РС, већинског репрезентативног синдиката, тј. Савеза синдиката РС и већинског репрезентативног удружења послодаваца на нивоу РС, Уније удружења послодаваца Републике Српске. Ово трипартитно тијело је основано ради развоја колективног преговарања и остваривања интереса радника, послодаваца и извршне власти још 1997. године. У оквиру Савјета дјелују и два стална радна тијела: Одбор

³⁰⁶ Подаци преузети са интернет странице организације (приступљено 22.01.2014. год.): <http://www.hup.hr/o-nama.aspx>

за заштиту и здравље на раду РС и Одбор за борбу против непријављеног рада у грађевинском сектору РС. Савјет разматра питања колективног преговарања, политике запошљавања, политике зарада и цијена, приватизације итд. Такође, Савјет утврђује листу посредника и тијела за посредовање за мирно рјешавање радних спорова. *Економско-социјални савјет БД БиХ*, постоји од 2011. године, по угледу на већ основане ентитетске савјете.

Социјално-економски савет Србије је основан 2005. године ради успостављања и развоја социјалног дијалога у области материјалног, социјалног и економског положаја запослених и послодаваца и услова њиховог живота и рада. У организационом погледу Савјет чини 18 чланова, по шест представника Владе, представника репрезентативних синдиката и представника репрезентативних удружења послодаваца, чији је мандат четири године. Од оснивања до краја 2012. године ово трипартитно тијело је одржало 57 сједница на којима су разматрани нацрти закона и приједлози прописа којима се регулише економски и социјални положај запослених и послодаваца, те о томе достављано мишљење надлежном министарству које је припремило нацрт закона или неког другог акта. Савет доноси одлуку о износу минималне зараде у држави након спровођења трипартитних преговори.³⁰⁷

За обезбјеђење трипартитног социјалног дијалога у Хрватској је задужено *Господарско-социјално вијеће Хрватске*. Година оснивања првог вијећа је 1994., али тек након 2000. године Вијеће континуирано обавља функцију трипартитног тијела. У организационом смислу, осим на националном нивоу, основана су жупанијска вијећа, те неколико вијећа на нивоу града. У састав Вијећа су ушли представници пет синдикалних организација и једног удружења послодаваца, за које је утврђено да испуњавају прописане услове за учествовање у трипартитним тијелима на националном нивоу, те Владе Хрватске. Заштита и унапређење радних и социјалних права радника и послодаваца, закључивање и примјена колективних уговора те вођење економске, социјалне и развојне политике су неке од области

³⁰⁷ Социјално-економски савет Србије (2013) стр. 7.

дјеловања вијећа. Вијеће броји укупно 14 чланова, по четири представника послодаваца и синдикалних организација и шест представника Владе Хрватске.³⁰⁸

Агенције за посредовање на тржишту рада

Национална законодавства су питања правног статуса и надлежности приватних агенција посредника при запошљавању уредила у складу са Конвенцијом МОР о приватним агенцијама за запошљавање. У питању су физичка или правна лица која пружају услуге на тржишту рада и чија се овлашћења односе на посредовање у запошљавању, информисање послодаваца и незапослених особа о могућностима запошљавања, обуку незапослених, професионално савјетовање итд.

БиХ је ратификовала Конвенцију МОР о приватним агенцијама за запошљавање 2010. године, али се још није промијенио законски оквир који би у потпуности био усклађен са Конвенцијом МОР. Приватни посредници у пословима запошљавања су и даље у неповољнијем положају у односу на јавне заводе за запошљавање у БиХ. Донешене су уредбе које регулишу права и обавезе правних или физичких лица посредника у запошљавању у оба ентитета. Према неким процјенама у БиХ постоје двадесетак регистрованих приватних агенција за посредовање при запошљавању, али тек неколико успјешно обавља функцију посредника.

Код Министарства рада и социјалне заштите РС су евидентиране 64 агенције којима је издата дозвола за рад, тј. које обављају послове посредовања у запошљавању.³⁰⁹ Предност ових агенција је у томе што преко њих посао могу тражити и добити и ученици, пензионери и особе које поред званичног посла траже додатни посао.

Законски оквир којим је регулисана област посредовања при запошљавању Хрватске допушта обављање послова посредовања при запошљавању у земљи, правним и физичким лицима која испуњавају услове утврђене посебним прописом. Приватни пружаоци услуга посредовања при запошљавању, уз дјелатности

³⁰⁸ Подаци преузети са интернет странице организације (приступљено 21.01.2014. год.) <http://socijalno-partnerstvo.hr/gsv/nacionalni-gsv/>

³⁰⁹ Преузето са: <http://www.minrzs.gov.rs/sektor-za-zaposljavanje-agencije.php>

посредовања, могу обављати и дјелатности истраживања тржишта и испитивања јавног мишљења.

Национални заводи за запошљавање имају монополски положај, који је видљив и у ексклузивном праву на спровођење мјера на тржишту рада којима се подиже запошљивост појединих категорија незапослених. Ради потпуног спровођења ратификоване конвенције МОР потребно је изградити јавно-приватно партнерство у области посредовања на тржишту рада. Према искуству развијених земаља тако би се добило флексибилније тржиште рада, нови облици запошљавања као нпр, привремено запослење намијењено неким категоријама становника (као што су студенти), а подстакла би се и сарадња институција на тржишту рада у интересу и послодаваца и незапослених.³¹⁰

2.4. Административни трошкови и пасивне мјере на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске

За спровођење политика на тржишту рада БиХ надлежно је више институција, као што је у претходним дијеловима рада и истакнуто. Агенција за рад и запошљавање БиХ има првенствено координирајућу функцију и функцију представљања на међународном нивоу, док су надлежности у области спровођења политика запошљавања у надлежности ентитетских завода за запошљавање и завода за запошљавање БД БиХ. У ФБиХ је ова надлежност даље дистрибуирана на ниво кантона.

Приходи завода за запошљавање се значајно разликују између ентитета. Иако у оба ентитета основу прихода чине доприноси из плата запослених особа, стопе доприноса се разликују, као и структура расхода завода за запошљавање. Један мањи дио прихода потиче од камата на депозите, донација и других прихода остварених од покретне и непокретне имовине завода. Уколико се овакав начин

³¹⁰ СИЕТТ (2012) стр. 9-17.

прикупљања прихода за потребе завода за запошљавање настави, систем неће бити одржив.

Пасивне мјере на тржишту рада БиХ су ограничене на пружање социјалне и материјалне помоћи одређеном броју лица која су незапослена, тј. која кроз рад нису у могућности да обезбиједe средства за живот. Са друге стране, за АПТР у БиХ се може рећи да су углавном усмјерене на одржавање постојећег нивоа запослености и повећање степена запошљивости појединаца из одређене групе на тржишту рада, који имају проблем са уласком у свијет рада, те да су првенствено усмјерене на особе које су регистроване као незапослени, без обзира на њихов стварни статус.

Статус незапослене особе у БиХ носи низ бенефиција, бесплатно здравствено осигурање, новчану накнаду за незапосленост, новчану накнаду за незапослене ветеране итд.³¹¹ Као што је и приказано у наредној табели, највеће учешће у расходима ентитетских завода за запошљавање у 2012. години представљају управо издвајања за пасивне мјере, тј. накнаду за незапосленост.

Табела 40. Структура расхода завода за запошљавање у 2012. год.

	ФБиХ	РС	БД БиХ*
Административни трошкови	19%	31%	18%
Пасивне мјере	60%	48%	45%
Активне политике запошљавања	17%	20%	36%
Капитална улагања	4%	1%	1%
Укупно	100%	100%	100%

*Подаци за БД БиХ се односе на 2011. годину

Извор: Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012б), Центар цивилних иницијатива (2013) стр. 26-28.

³¹¹ Почетком 2013. године у ФБиХ је било око 386.091 незапослених, од чега је чак 245.601 особа остваривало право на здравствену заштиту, а 66.586 демобилисаних војних обвезника су у складу са одредбама Закона о правима демобилисаних бораца и чланова њихових породица (Сл. новине ФБиХ 61/06; 27/08; 32/08) остваривали право на новчану накнаду, здравствену заштиту и сл. за вријеме незапослености.

Због наведеног, број лица, која стварно нису незапослена, а регистрована су као незапослене особе код ентитетских завода за запошљавање је велики. У питању су особе запослене у неформалном економском сектору, или особе које су добровољно незапослене тј. нису активни тражиоци посла. Регистравање ових особа као незапослених онемогућава стварну анализу структуре и трендова незапослености, а тиме и спровођење адекватних политика запошљавања.

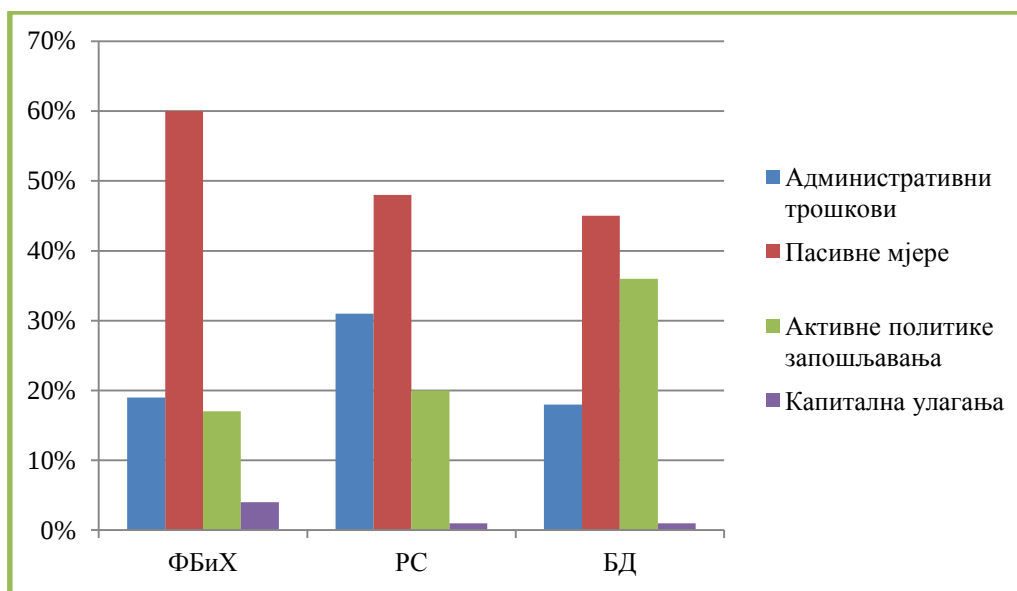
Административни трошкови су високи у оба ентитета, а односе се углавном на плате запослених у заводима и материјалне трошкове. Општи утисак је да учинак ових служби није пропорционалан учешћу у укупним расходима. Поређења ради, издвајања за ову намјену у ЕУ су се кретала од 1% свих издвајања у Мађарској, до 23% колико је за ову намјену издвојено у Малти. Већина земаља ЕУ је за услуге издвајала до 10% свих средстава намијењених интервенцијама на тржишту рада у 2011. години. Издвајање за административне трошкове у РС од 31% свих издвајања је највише у БиХ и више него и у једној земљи ЕУ.

У структури свих расхода доминирају издвајања за пасивне мјере. Пасивне мјере се заснивају на пружању социјалне и материјалне помоћи незапосленима и њима се на различите начине покушава смањити понуда радне снаге. Пошто су ове мјере краткорочне, а и зато што захтијевају финансијску подршку од стране државе, не представљају трајно рјешење и мање су прихватљиве.

У ФБиХ у оквиру пасивних мјера највише учествује накнада за незапосленост, која у укупним расходима завода за 2012. годину чини 39%. Право на новчану накнаду имају лица која су остала без посла, а дужина примања новчане накнаде зависи од временаведеног на раду. Максимална дужина примања накнаде је 24 мјесеца, а висина новчане накнаде за случај незапослености је иста за сва лица и у 2012. години је износила 313 КМ.

У РС је чак половина расхода службе за запошљавање намијењена пасивним мјерама тј. накнади за незапосленост. Дужина трајања права на накнаду зависи од дужине стажа осигурања незапосленог лица и може износити непрекидно највише

12 мјесеци. Поред новчане накнаде, лице има право на здравствено, пензијско и инвалидско осигурање за исти период. Издвајања за пасивне мјере су највећа и у БД БиХ. На наредном Графикону 20. је приказана структура расхода завода у 2012. години:

Графикон 20. Расходи БиХ завода за запошљавање у 2012. год.

Извор: Заводи за запошљавање РС, ФБиХ, БД

Иако је број регистрованих незапослених лица у ФБиХ два пута већи од броја незапослених у РС, укупна издвајања у ФБиХ за средства завода за запошљавање су чак четири пута већа него у РС. У 2012. години је укупан приход завода ФБиХ износио 169.000.000 КМ а у РС 39.060 КМ, док је однос броја регистрованих незапослених био 377.000 у ФБиХ и 153.000 у РС просјечно у 2012. години. Овај однос је чак ишао и до седам пута већи укупни расходи завода у ФБиХ него у РС.³¹² Административни трошкови које изискује постојање завода за запошљавање у БиХ су непропорционално високи у односу на број корисника новчане накнаде за незапосленост.

У наредној табели је приказан број корисника накнаде за незапосленост у оба ентитета и БД БиХ:

³¹² O'Higgins, N. (2009) стр. 40.

Табела 41. Корисници накнаде за незапосленост, 2008-2012. (децембар)

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
РС	3.164	4.323	2.499	2.313	1.743
ФБиХ	5.488	9.517	7.837	8.093	9.819
БД БиХ	-	500	896	808	917

Извор: Федерални завод за запошљавање, Завод за запошљавање РС, Завод за запошљавање БД БиХ

Из презентованих података се може закључити да у ентитетима тренд кретања броја корисника накнаде за незапосленост има супротан смјер, у РС се број смањује, а у ФБиХ се повећава. Ово је последица првенствено различитих прописа којима се регулишу права у случају добијања отказа, тј. права на накнаду за незапосленост, али и пораста броја незапослених који имају право на ову накнаду, тј. повећаног отпуштања радника због рецесије у којој је привреда БиХ.

ФБиХ је 2010. године укинула закон о правима демобилисаних бораца и чланова њихових породица, али су се обавезе према онима који су добили права на накнаде до тада измиривале све до 2012. године. Пошто је било и кашњења у исплатама накнада, у појединим кантонима се измиривање дуговања пренијело и у наредне године. Пораст издвајања за пасивне мјере и повећање броја прималаца накнаде значе истовремено и смањење средстава за активне мјере.

И у структури расхода Националне службе запошљавања *Србије* доминирају трошкови за пасивне мјере политике тржишта рада, чак 64% укупних расхода. Поред ове накнаде 8% укупних трошкова је посебна новчана накнада запосленима којима недостаје до 5 година до испуњавања првог услова за остваривање права на пензију. На наредном Графикону 21. приказана је структура расхода НСЗ у 2012. години:

Графикон 21. Структура остварених расхода НСЗ Србије у 2012. год.
Извор: Национална служба за запошљавање Републике Србије (2012а) стр. 13.

Приказана структура расхода НСЗ представља проблем, али и изазов. Трансформација пасивних мјера у АПТР представља могућност продуктивног активирања значајних финансијских средстава намењених накнадама и отпремнинама. Иако издвајања за накнаде за незапосленост чине више од 60% свих расхода НСЗ, њом је обухваћено мање од 10% свих незапослених у 2012. години. Пасивне мјере на тржишту рада Србије треба прије свега да обезбиједе финансијску подршку за лица која нису запослена, те је основна пасивна мјера у 2012. години била накнада за случај незапослености.

Износ накнаде за случај незапослености је 50% просјечне зараде незапосленог у последњих шест мјесеци. Такође је одређен и максималан износ накнаде (160% званичне минималне зараде) и минималан износ накнаде у висини 80% званичне минималне зараде. Дужина трајања права на накнаду у Србији је виша него у БиХ и Хрватској, али у поређењу са развијеним земљама ова накнада није толико издашна.³¹³

У наредној табели су подаци о броју корисника накнаде за случај незапослености у периоду од 2008-2012. године:

³¹³ Kuddo, A. (2012) стр. 80.

Табела 42. Корисници накнаде за незапосленост у Србији, 2008-2012.

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Незапослена лица	755.935	746.605	744.222	752.838	761.834
Корисници новчане накнаде	72.719	85.695	81.896	64.766	61.633
Незапослени који примају накнаду (%)	9,62	11,48	11,00	8,60	8,09

Извор: Национална служба за запошљавање Републике Србије (2013) стр. 10

Из наведених података (Табела 42.) се може закључити да је, у годинама одмах након избијања економске кризе у свијету, тј. у 2009. и 2010. години, број корисника накнада порастао и у апсолутном броју и у процентуалном учешћу у евидентираном броју незапослених. До 2012. године се број корисника накнаде смањује и у односу на 2008. годину мањи је за 11.086 лица.

Према подацима из АРС из 2012. године нису сви корисници накнада заиста незапослени. Имајући у виду дефиницију незапосленог лица према МОР, онда је тек половина заиста незапослених уживалаца накнаде у Србији у 2012. години, а велики проценат корисника су неактивна лица. До овако велике разлике у подацима долази због евидентирања активног становништва (попут запослених у неформалном сектору) као незапосленог код НСЗ.³¹⁴

Према подацима из Еуростата *Хрватска* је у 2012. години на све пасивне мјере тржишта рада издвојила 189.012 милиона евра, а за рад ХЗЗ још 24.774 милиона евра.³¹⁵ У укупним расходима ХЗЗ у 2012. години, издвајања за накнаду за незапосленост су највећа, чак 71,06%. Издвајања за АПТР су знатно мања, па је у 2012. години у ову сврху утрошено 17,57% свих средстава ХЗЗ. На администарцију тј. запослене у ХЗЗ утрошено је 6,66%. Структура расхода ХЗЗ у 2012. години је дата у наредном приказу:

³¹⁴ Вукмировић, Д. & Smith Govoni, R. (2008) стр. 129.

³¹⁵ Еуростат, online data code: lmp_expsumm

Графикон 22. Структура остварених расхода ХЗЗ у 2012. год.
Извор: Хрватски завод за запошљавање (2013) стр. 57.

Поред права на накнаду за незапосленост, незапослена лица у *Хрватској* имају и право на пензијско осигурање, накнаду трошкова током образовања и новчану помоћ за вријеме стручног оспособљавања за рад, те једнократну новчану помоћ и накнаду путних и трошкова пресељења.³¹⁶

Дужина трајања права на накнаду за незапосленост зависи од година радног стажа незапосленог лица. Максималну дужину трајања права на накнаду за незапосленост у *Хрватској* од 450 дана могу остварити лица са одређеним бројем година радног стажа (више од 25 година радног стажа). Лице ово право може да користи све до поновног запослења или стицања права на пензију. У прва три мјесеца износ накнаде је 70%, а за преостало вријеме 35% основице за утврђивање накнаде. Висина накнаде је одређена према просјечној исплаћеној заради у *Хрватској*, тако да највиша накнада не може, за првих 90 дана, бити виши од 70%, а за преостало вријеме коришћења виши од 35% износа просјечне исплаћене зараде у *Хрватској*. Највиши исплаћени износ накнаде у 2012. године је 3.809 куна (око 500 евра), а просјечна исплаћена накнада је износила 1.617 куна. Минимална накнада је

³¹⁶ Хрватски завод за запошљавање (2013) стр. 40.

одређена у износу од 1.125 куна (око 150 евра), тј. 50% минималне зараде, умањене за обавезне доприносе.³¹⁷

Када се упореде издвајања за административне трошкове националних служби за запошљавање посматраних земаља може се закључити да Хрватска и Србија издвајају приближно исти проценат свих средстава (око 6%), док су издвајања за рад три службе за запошљавање у БиХ далеко већа (18% у БД, 19% у ФБиХ и 31% у РС). У све три земље у структури расхода служби за запошљавање доминирају издвајања за накнаде за незапосленост.

У развијеним земљама издвајања за ову намјену су знатно већа, те се у литератури може наћи анализа утицаја накнада на запошљавање незапослених, у смислу смањења напора незапослених да нађу ново запослење. Накнаде треба да помогну незапосленим лицима до повратка на тржиште рада. Имајући у виду износе накнада у посматраним земљама, као и максималан период у којем незапослени има право на накнаду, може се закључити да у БиХ, Србији и Хрватској нема такве опасности. Смањивање накнада не би значајно утицало на мотивисаност радника да убрзано траже запослење, али би утицало на даље погоршање њиховог положаја, нарочито нискоквалификованих и неквалификованих радника.³¹⁸

³¹⁷ Исто.

³¹⁸ Обадић, А. (2003) стр. 534.

III МЈЕРЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ СИТУАЦИЈЕ НА ТРЖИШТУ РАДА И ЗА СУЗБИЈАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ У БИХ, СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ

1. МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИСКУСТАВА РАЗВИЈЕНИХ ЗЕМАЉА У СУЗБИЈАЊУ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ

1.1. Социјална искљученост у контексту ЕУ

У контексту ЕУ социјална искљученост се првенствено дефинише као искљученост са тржишта рада или акутно сиромаштво и материјална депривација, те у мањој мјери немогућност остваривања основних социјалних права.³¹⁹ Борба против социјалне искључености је у врху агенде политика земаља чланица ЕУ, а због чињенице да је око 84 милиона људи у ЕУ у 2010. години, тј. 17% свих грађана ЕУ, било под ризиком од пада у сиромаштво и социјалну искљученост, борба против социјалне искључености је постављена у сами центар стратегије „Европа 2020”.³²⁰ Жене су чиниле више од 50% од укупног броја социјално искључених, а 20 милиона су дјеца. Заједнички циљ ове стратегије је да у наредној декади најмање 20 милиона изађе из сиромаштва и социјалне искључености. Имајући у виду економску кризу која је почела 2008. године, може се рећи да је слика постала много озбиљнија.

За младе, мигранте и раднике са ниским нивоом вјештина, који раде најниже плаћене повремене послове, забиљежен је највећи пораст незапослености. Сваки пети млади човјек је незапослен, за мигранте који нису грађани ЕУ, стопа незапослености је чак 11 процентних поена виша од стопе незапослености за грађане ЕУ, док је пораст незапослености међу ниско квалификованим радницима два пута већи него за висококвалификоване раднике.³²¹

Анализе концепта социјалне искључености у земљама ЕУ су показале да је у питању релативан концепт; људи су искључени из неких сегмената друштва у одређено вријеме и у одређеном простору; да су људи искључени или се

³¹⁹ Papadopoulos, F. Tasakloglou, P. (2005) стр. 5.

³²⁰ European Commission (2010б) стр. 9.

³²¹ Исто.

самоискључују и да је то динамичан концепт, који се не односи само на тренутну искљученост већ и на будућа очекивања и надања.

1.1.1. Становништво под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености

У извјештају о сиромаштву и социјалној искључености у ЕУ након усвајања Лаекен индикатора, из 2003. године стоји да је 15% грађана ЕУ у 1999. години било под ризиком од пада у сиромаштво. Према овоме 15% популације ЕУ15 је живило у домаћинствима са доходком који је испод 60% медијалног прихода земље у којој живи. Међутим, овај проценат, израчунат као пондерисани просјек националних резултата, маскира значајне разлике између држава чланица са удјелом популације у ризику од сиромаштва у распону од 9% у Шведској до 21% у Грчкој и Португалу, јер свака земља добија тежину која одговара њеној укупној популацији.³²²

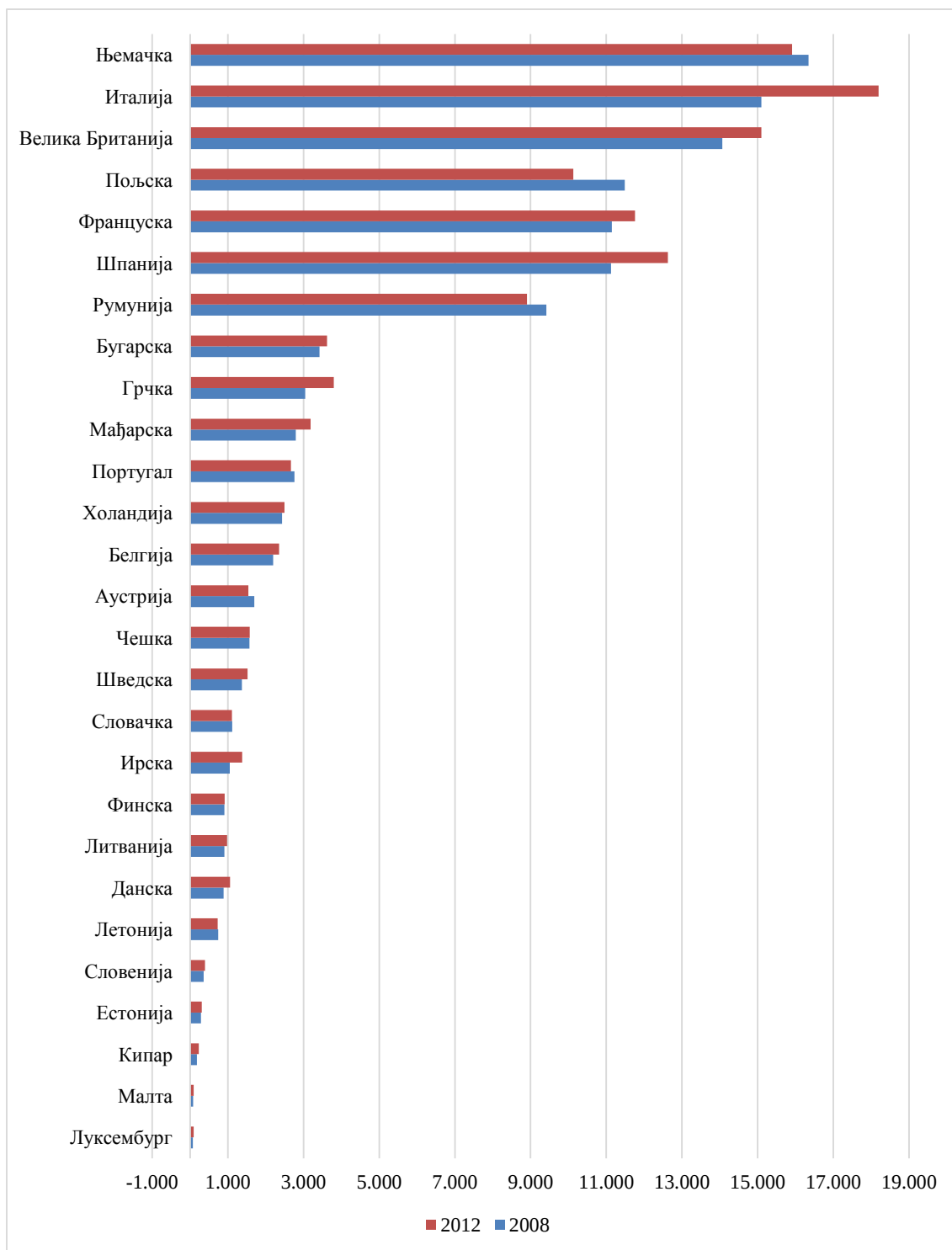
Приказ није дао увид у дубину сиромаштва особа са приходом испод прага сиромаштва. Тако нпр. у Финској и Луксембургу чак 45% оних који су у ризику од сиромаштва су имали приходе око 50% прага, а у случају Шпаније или Грчке велика већина оних који су били у ризику од сиромаштва имали су приходе испод 40% прага сиромаштва.³²³

У току прве деценије новог стољећа стање се донекле промијенило. Према налазима који су наведени у Извјештају о сиромаштву и социјалној искључености *Special Eurobarometer 355* из 2010 године, око 84 милиона људи или 17% укупне популације ЕУ је испод линије сиромаштва.³²⁴ У 2012. години ЕУ броји 27 чланица, па се и укупан број, а и број становника под ризиком од сиромаштва увећао. У ризику од сиромаштва и социјалне искључености је 24,7% становништва ЕУ. На наредном графикону је приказан број становника земаља ЕУ27 под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености, за године 2008. и 2012.:

³²² Eurostat News Release (2003)

³²³ Dennis, I. Guio, A-C. (2003) стр. 2.

³²⁴ European Commission (2010б) стр. 9.

Графикон 23. AROPE показатељ за 2008. и 2012. год.

Извор: Еуростат, online data code: t2020_50

У Табели 43. су презентовани подаци о становништву које је под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености (AROPE) у 2008. и 2012. години, као и промјена овог показатеља за сваку земљу:

Табела 43. Под ризиком од спада у сиромаштво ЕУ (AROPE, %), 2008-2012

Земља	2008	2012	2008-2012
ЕУ27	23,7	24,7	1,00
Белгија	20,8	21,6	0,80
Бугарска	44,8	49,3	4,50
Чешка	15,3	15,4	0,10
Данска	16,3	19,0	2,70
Њемачка	20,1	19,6	-0,50
Естонија	21,8	23,4	1,60
Ирска	23,7	:	:
Грчка	28,1	34,6	6,50
Шпанија	24,5	28,2	3,70
Француска	18,5	19,1	0,60
Италија	25,3	29,9	4,60
Кипар	23,3	27,1	3,80
Летонија	34,2	36,2	2,00
Литванија	27,6	32,5	4,90
Луксембург	15,5	18,4	2,90
Мађарска	28,2	32,4	4,20
Малта	20,1	23,1	3,00
Холандија	14,9	15,0	0,10
Аустрија	18,6	18,5	-0,10
Пољска	30,5	26,7	-3,80
Португал	26,0	25,3	-0,70
Румунија	44,2	41,7	-2,50
Словенија	18,5	19,6	1,10
Словачка	20,6	20,5	-0,10
Финска	17,4	17,2	-0,20
Шведска	14,9	15,6	0,70
Велика Британија	23,2	24,1	0,90

Извор: Еуростат, online data code: t2020_50

Дакле, на нивоу ЕУ27 није дошло до смањења броја становника под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености, већ је дошло до повећања овог показатеља за један процентни поен са 23,7% у 2008. години на 24,7% у 2012. години. У 2012. години највиши AROPE су имале Бугарска (49,3 %), Румунија (41,7%), Летонија (36,6%), Грчка (34,6%), Литванија (32,5 %) и Мађарска (32,0 %). Други екстрем представља AROPE за Холандију (15,0 %), Чешку (15,4%) и Финску (17,2 %), тако да овај показатељ, израчунат као просјек на нивоу ЕУ, маскира екстремне вриједности за поједине земље чланице. Земље са највишим показатељем AROPE

за 2012. годину су земље за које се овај показатељ највише и погоршао у периоду 2008.-2012. година. Највећи пораст AROPE од 6,50% је забиљежен за Грчку, док се ситуација највише поправила у Пољској у посматраном периоду (за 3,80%).

1.1.2. Европска платформа за борбу против сиромаштва и социјалне искључености

У оквиру Европске платформе за борбу против сиромаштва и социјалне искључености идентификовано је седам области за које су дефинисани појединачни циљеви који се морају остварити до 2020. године. Циљ који се односи на запосленост, постављен у Платформи за борбу против сиромаштва и социјалне искључености, је да најмање 75% жена и мушкараца, старости од 20 до 64 године, буде запослено до 2020. године. Образовни циљ је дефинисан као смањење оних који напуштају образовање у нижим нивоима школовања са 15% на 10%.³²⁵

Категорије становника које су нарочито погођене социјалном искљученошћу су дјеца, млади, незапослени радног узраста и стари. Значајне су и разлике и између појединих старосних група. Платформа је препознала и специфичне категорије становника које су под нарочитим ризиком од пада у сиромаштво и социјалну искљученост: особе са инвалидитетом, Роме, мигранте, бескућнике.

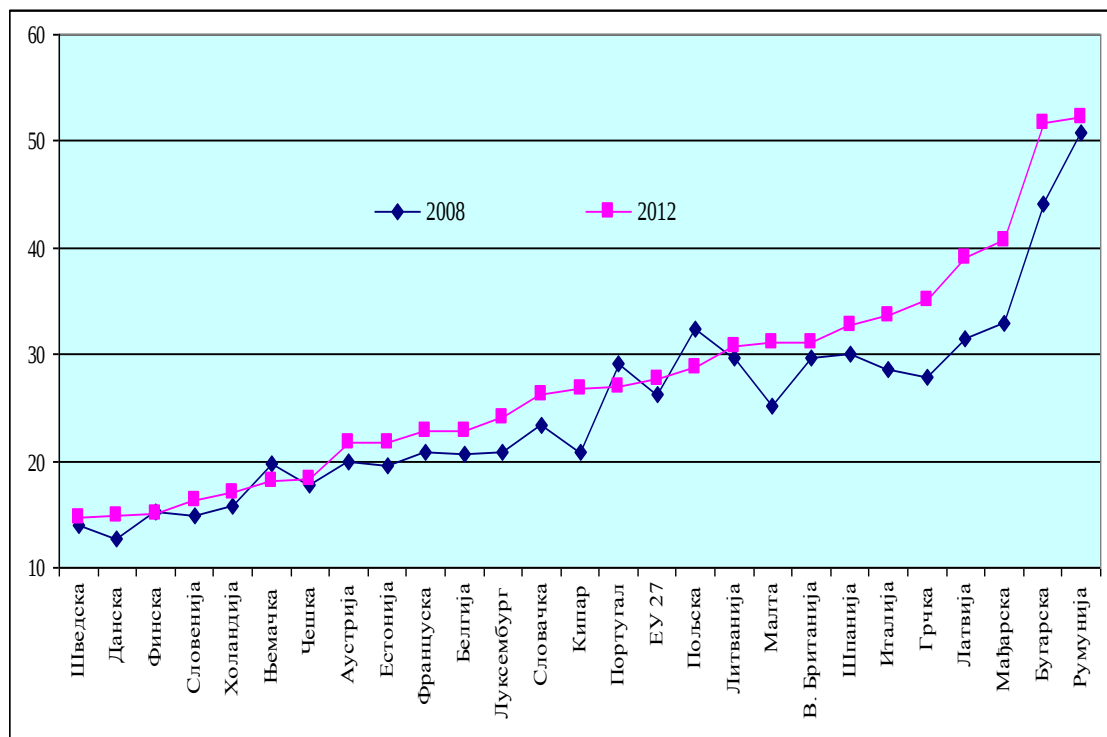
Преко 20 милиона *дјеце* у ЕУ су под ризиком од сиромаштва и искључености. Чак 27,6% дјеце до 16 година старости су у 2012. години била угрожена. Овај показатељ је још тежи ако се посматрају дјеца која живе у вишечланим породицама и дјеца која живе са једним родитељом. Нажалост, наведени податак се није поправљао у претходном периоду упркос великој политичкој освешћености у погледу проблема сиромаштва и искључености дјеце.³²⁶

Из прегледа популације испод 16 година под ризиком од социјалне искључености у земљама ЕУ видљиво је да се показатељи за поједине чланице значајно разликују

³²⁵ European Commission (2010в) стр. 8-9.

³²⁶ Еуростат, online data code ilc_peps01.

од просјечног показатеља за ЕУ27. Највиши показатељ дјечије угрожености у обје посматране године имају Румунија (50,8%, 52,2%) и Бугарска (44,2%, 51,7%), а најниже Шведска (14%, 14,7%), Данска (12,7%, 14,8%) и Финска (15,2%, 15,1%).³²⁷ На наредном графикону је приказан показатељ ризика од социјалне искључености за дјецу старости до 16 година у 2008. и 2012. години:

Графикон 24. Ризик од социјалне искључености у ЕУ за млађе од 16. година.
Извор: Еуростат, online data code ilc_peps01

Може се рећи да се након 2008. године ризик од сиромаштва или социјалне искључености дјеце повећавао паралелно са погоршањем ситуације радно способних родитеља у државама чланицама највише погођеним економском кризом. Ризик од сиромаштва и социјалне искључености у ЕУ27 је већи за дјецу која живе само са једним родитељом, чак 47,8 % у 2012. години, у односу на 24,4% колико је ризик за дјецу која живе у породици са двије одрасле особе.

³²⁷ Показатељ за Ирску у Еуростату није расположив.

Показатељ за самохране родитеље се креће од 35% за Словенију, Финску и Данску до 78% за Бугарску. Фактор ризика од сиромаштва и социјалне искључености се повећава са бројем дјеце у породици. Сиромаштво значи и смањене могућности и пропуштене шансе. Дјеца која расту у сиромаштву или социјалној искључености су под много већим ризиком да пате од маргинализације и када одрасту.

Сваки пети *млади* становник ЕУ је под ризиком од сиромаштва и искључености. Сваки пети *млади* становник ЕУ до 25 година старости је незапослен, а свака десета запослена млада особа живи у сиромаштву, што указује и на квалитет радних мјеста који су на располагању младима.³²⁸

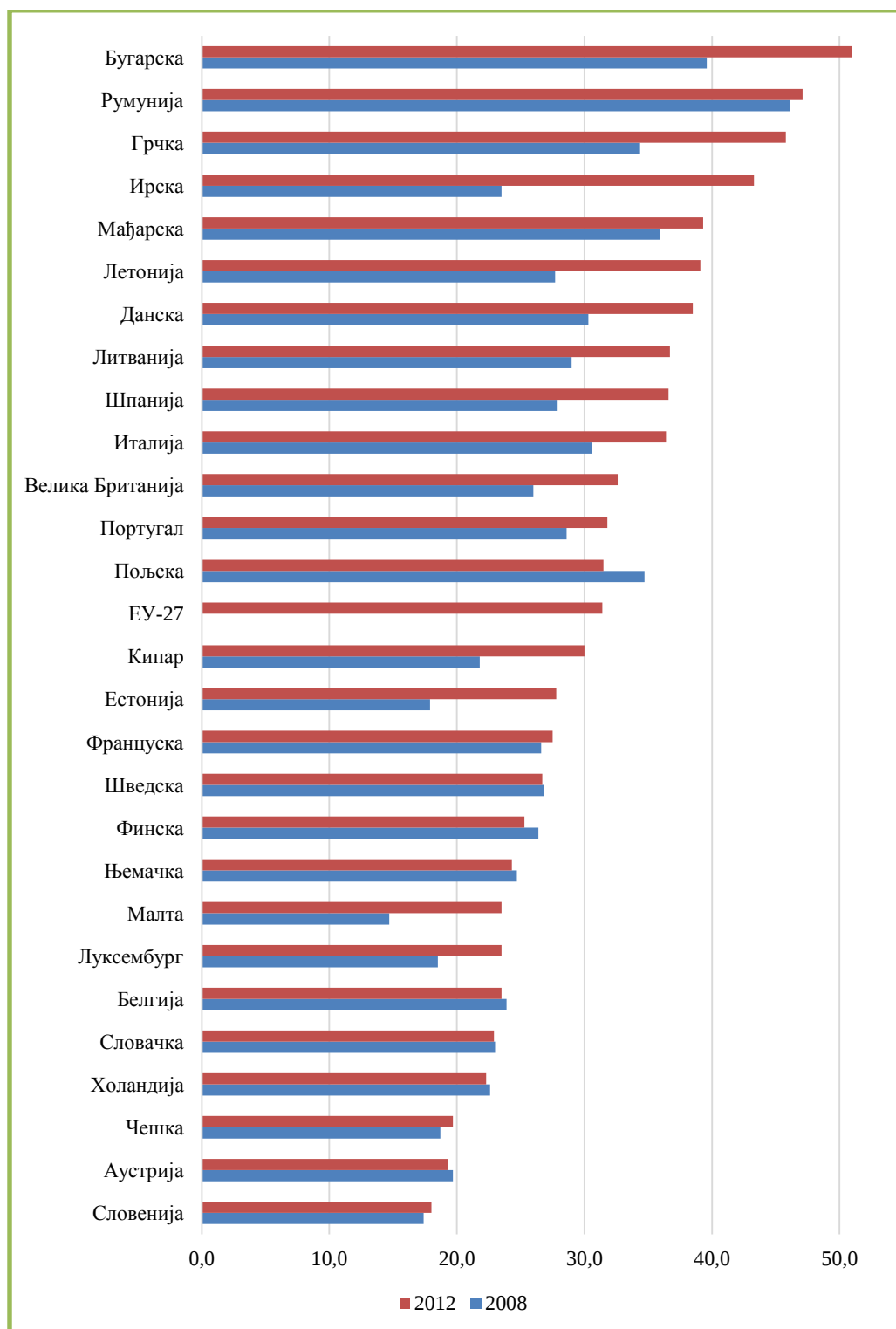
Млади у Бугарској, Румунији и Грчкој су највише угрожени. Као што се може видјети из наредног приказа 12 земаља чланица ЕУ има стопу угрожености младих већу од просјечне за ЕУ27, тј. преко 28,5%. Платформа је идентификовала посебну угроженост младих и намјеру ЕУ да побољша положај популације која је покретачки мотор развоја.

Стога је и у годишњем извјештају из 2012. године посебан акценат стављен на младе, који су у групи која је највише погођена кризом. Међу препорукама Европске комисије је и потреба за модернизацијом процеса образовања и усавршавања, како би млади били опремљени потребним вјештинама и знањима за тржиште рада. Тиме би се, не само подстакло запошљавање младих, већ би се генерисао економски раст и унаприједила конкурентност цијеле ЕУ.³²⁹ Графикон 25. показује младе, старости од 15 до 24 године, под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености у 2008. и 2012. години, исказане као % укупне популације, за земље чланице ЕУ и просјечан показатељ за ЕУ:

³²⁸ Подаци из базе Еуростата, расположиви на:

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

³²⁹ European Commission (2012e) стр. 11.

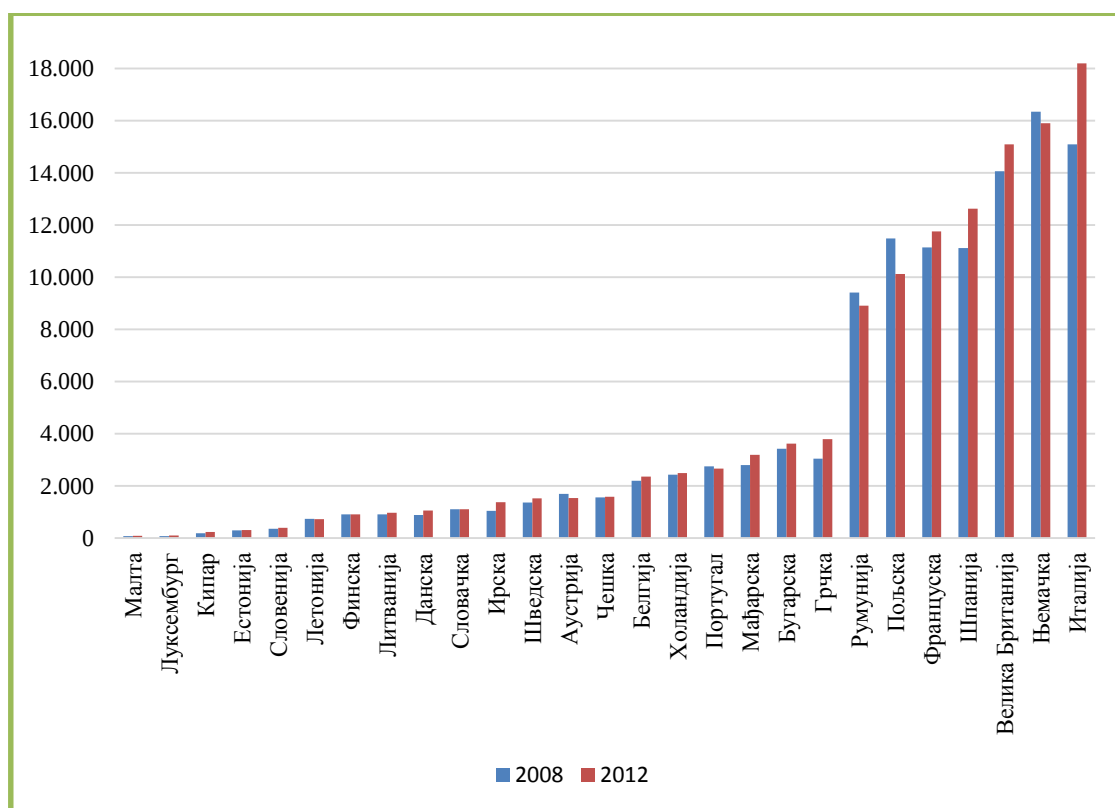

Графикон 25. AROPE за младе у ЕУ, 2008 и 2012. год.

Извор: Еуростат, online data code ilc_peps01

Незапосленост је главни фактор ризика за *становништво радног узраста*. Ризик од пада у искљученост и сиромаштво је пет пута већи за становнике ЕУ који су незапослени (44%), него за запослене Европљане (8%)! У ствари, сиромаштво и

искљученост са тржишта рада иду руку под руку, што је нарочито видљиво код жена и младих. Највише је погођено радно способно становништво, јер се сиромаштво и социјална искљученост међу особама старости 18–64 задњих година знатно повећала у двије трећине држава чланица, углавном због повећања броја домаћинстава без запослених или сиромаштва запослених. У 2012. години приближно 50 милиона радно способних становника је живјело са дохотком мањим од 60% средњег националног дохотка ЕУ27, 33,1 милион је погођен тешком материјалном депривацијом, а 30,4 милиона је живјело у домаћинству без запослених.³³⁰ На Графикону 26. је представљен број становника ЕУ27 (у 000), радног узраста, под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености:

Графикон 26. AROPE за популацију 16-65 година у ЕУ (у 000)

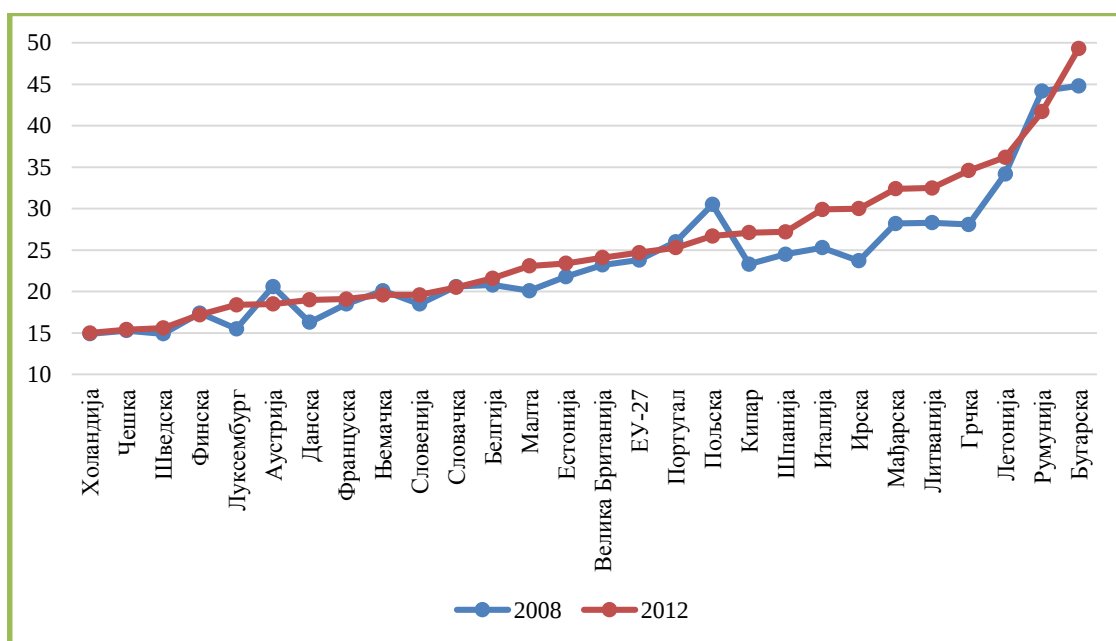
Извор: Еуростат, online data code ilc_peps01

У 2008. години у ЕУ27 је било око 116.566 хиљада угрожених становника радног узраста, а у 2012. години овај број се попео на 122.676 хиљада, што се дугује једним

³³⁰ Dennis, I. Guio, A-C. (2003) стр. 2

дијелом проширењу ЕУ, а другим дијелом погоршању материјалног положаја становника у већини посматраних земаља.

Из наредног графичког приказа је јасно видљиво колико је економска криза утицала на погоршање показатеља за становништво радног узраста под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености. Тако је пораст AROPE показатеља од 2008. до 2012. године забиљежила Грчка (9,6%), Литванија (7,9%) и Шпанија (7,6%).

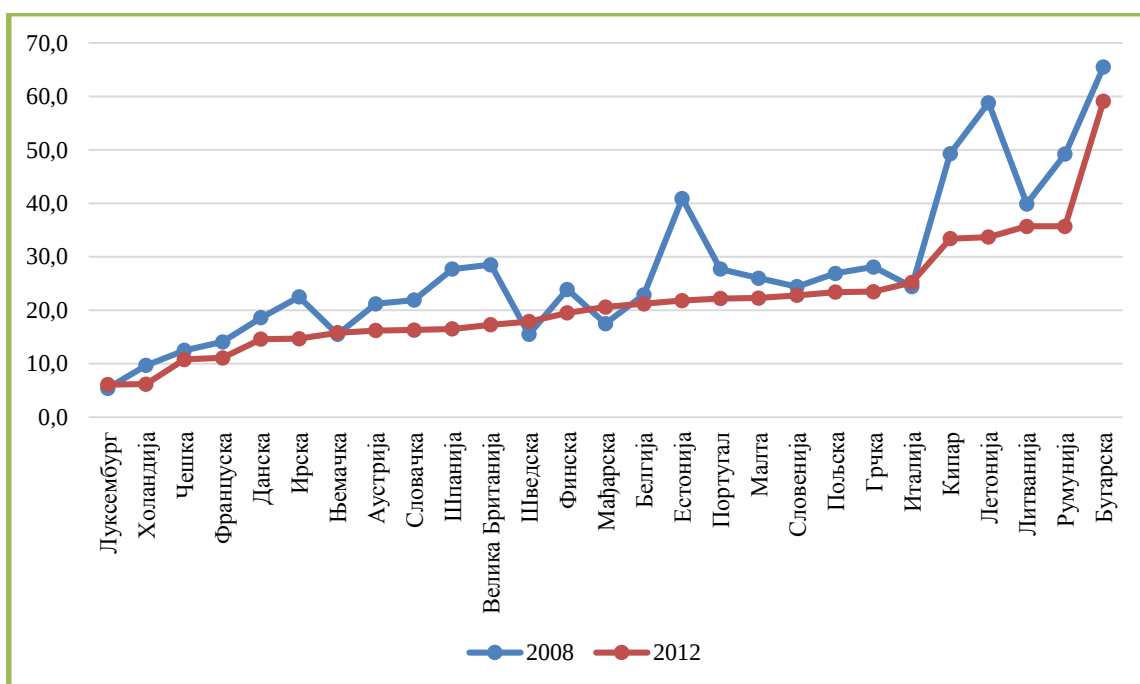
Графикон 27. AROPE за популацију 16-65 година у ЕУ (%).

Извор: Еуростат, online data code ilc_peps01

Економска криза није негативно утицала на показатељ за све земље. Тако је Пољска поправила AROPE за становништво радног узраста за 3,9%, Аустрија 0,3% и Њемачка 0,4%. Као и претходни налази, показатељи за незапослену популацију радног узраста су најнеповољнији за Бугарску и Румунију. Просјечан показатељ у 2012. години за ЕУ је 25,5%, а за Бугарску 46%, што је скоро дупло више незапослених људи радног узраста под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености. Интересантно је да, иако висок, показатељ за Румунију се није погоршао у претходном периоду, него је забиљежено смањење од 0,8%. Показатељи за Шведску и Чешку, од око 15%, су најповољнији и знатно испод просјека за ЕУ27.

Са друге стране у ЕУ постоји и радно сиромаштво које карактерише запослене са ниским зарадама, ниским квалификацијама, али и запослене са непуним радним временом и на позицијама које су испод њихових образовног и квалификационог нивоа. Од 2000. године број оваквих радника се увећао неколико пута, што је нарочито увећало ризик од сиромаштва за породице са само једним запосленим и самохране родитеље.

Показатељ ризика од пада у сиромаштво и социјалну искљученост AROPE за *старије становнике* (старости преко 65 година) ЕУ за 2012. годину је 19,2%, и значајно је нижи од истог показатеља за 2008. годину (23,4%). Графикон 28. показује кретање показатеља ризика за старе за сваку земљу чланицу ЕУ:

Графикон 28. AROPE за старије становнике ЕУ (%)

Извор: Еуростат, online data code ilc_peps01

Иако се показатељ ризика за старе смањио скоро за сваку земљу након пет година и даље је високо процентуално учешће старијих Бугара (59,1%), Румуна и Литванаца (35,7%), који су под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености. Старије жене су изложеније ризику од сиромаштва од мушкараца. Релативно побољшање овог показатеља за старије особе се дугује непромијењеном нивоу

пензија у посматраном периоду, док су примања запослених стагнирала или се смањила. Старије становништво је нарочито изложено материјалној депривацији, а према демографским прогнозама за ЕУ, 2030. године становници старији од 65 година ће чинити између 20% и 25% становништва ЕУ што ће произвести огроман притисак на националне пензионе системе и здравствени систем.³³¹

Економска криза је додатно нагласила високу изложеност социјалној изолацији и сиромаштву *миграната* који често први остају без посла у условима кризе. Стопа незапослености миграната, тј. стопа незапослености људи који нису грађани ни једне од земаља чланица ЕУ је 21%. Оно што је додатни терет незапослености ове категорије становника је чињеница да они немају приступ систему социјалне сигурности. Према неким процјенама у ЕУ живи више од 30 милиона миграната. Мигранти су препознати као важан потенцијални дио тржишта рада ЕУ.³³²

Интеграција миграната у ново друштво је веома комплексан процес, који укључује интеграцију не само на тржиште рада, већ и у друге сегменте друштва (здравство, образовање, културу итд). Стога је ова популација нарочито изложена ризику од бројних облика социјалне искључености. Чак постоје докази да и друга и трећа генерација миграната такође пате од дискриминације приликом приступа тржишту рада.

Европска комисија је 2011. године представила Агенду за интеграцију народа из трећих земаља. У питању је својеврсна промоција културне, језичке, религијске и етничке различитости, како би активније партиципирали у европском друштву. У овом документу је наведено да је стопа запослености народа из трећих земаља, старости од 20 до 64 године, за 10% нижа него стопа за исту старосну групу остале популације ЕУ. Надаље, уочено је да је стопа запослености жена миграната значајно нижа и од просјечне стопе за жене у ЕУ и од стопе запослености за мигранте мушког пола. Интеграцијом на тржиште рада би се умањила ова

³³¹ Mamolo, M. & Scherbov, S. (2009) стр. 14.

³³² European Commission (2010) стр. 5.

дисторзија, али би се посредно омогућила мигрантима и интеграција у све остале сфере друштва.³³³

Тачан број *Рома* у ЕУ није познат, али се процјењује да овој етничкој групи припада између 10 и 12 милиона људи. Према истраживању спроведеном међу Ромима у седам земаља чланица ЕУ више од 50% Рома је било дискриминисано у претходних 12 мјесеци, а у просјеку је сваки дискриминисани Ром чак једанаест пута доживио неки облик дискриминације. током претходних 12 мјесеци. Многи Роми живе у лошим стамбеним условима, дјеца су занемарена и рано излазе из образовног процеса. Земље чланице ће донијети посебне стратегије за социјалну укљученост Рома.³³⁴

За *особе са инвалидитетом* се каже да су стално изложене бројним економским и социјалним факторима социјалне искључености. Оно што је додатни фактор искључености особа са инвалидитетом је чињеница да су и породице у којима живе под ризиком. Чак 6,5 милиона особа у ЕУ под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености су се декларисали као особе са неким видом инвалидности. Према последњим истраживањима, индикатори сиромаштва не могу правилно одсликати потребна средства за потребе ове скупине становника. Средства која би била довољна за особе које нису инвалидна лица апсолутно нису довољна за обезбјеђење укључености у друштво за 80 милиона Европљана са инвалидитетом.³³⁵

Уз све наведене показатеље потребно је истаћи и родну равноправност која представља значајан аспект политике равноправности ЕУ и Европске платформе за борбу против сиромаштва и социјалне искључености. Наиме, неједнакост прихода је видљива за све старосне групе што резултира и већом стопом сиромаштва за женску популацију (за запослене и за незапослене жене). Овај показатељ се додатно повећава када посматрамо самохране мајке и старије жене.

³³³ Исто.

³³⁴ Liegeois, JP. (2012) стр. 192.

³³⁵ European Commission (2010б) стр 11.

1.2. Основни узроци и размјере незапослености у развијеним европским земљама

1.2.1. Узроци незапослености у европским земљама

Истраживања изузетно сложеног феномена незапослености у Европи су нагласила мултидимензионалност незапослености и међузависност различитих фактора (економских, социјалних, демографских итд.), који утичу и на појаву и на пораст незапослености. Незапосленост није била проблем у Европи током шесте деценије прошлог вијека. Чак се каже да је била на историјски ниском нивоу шездесетих година XX вијека. Деценију касније, незапосленост је рапидно расла, а као неколико најважнијих узрока, у литератури се помињу први нафтни шок (1973–1974. године), други нафтни шок (1979–1980. године) и монетарна политика током осамдесетих. Иако су наведени разлози изазивали краткорочне флукуације, европско тржиште рада се није вратило на ниво незапослености из шездесетих.³³⁶

Постојале су значајне разлике међу појединим земљама у погледу стопа незапослености. Незапосленост је, за поједине земље старог континента, била вишедеценијска карактеристика тржишта рада (попут Италије, Француске и Шпаније), а за неке друге незапосленост није представљала проблем (Шведска, Норвешка, Велика Британија)³³⁷ У развијеним европским земљама за незапосленост се не може рећи да је последица поремећаја циклских кретања привреде, што потврђује и релативно стабилна инфлација у вријеме разбуктавања незапослености.³³⁸

Ако се незапосленост јавља када је понуда радне снаге већа од потражње за радном снагом, поставља се питање појаве мањка радних мјеста, да ли су у питању високи трошкови рада или макроекономска и фискална политика државе? Зашто је незапосленост расла више и зашто се задржала на вишим нивоима у Европи него у другим развијеним земљама свијета? Да ли се то дугује негативним ефектима спољних фактора или неадекватним и спорим реакцијама европских институција

³³⁶ Saint-Paul, Gilles (2004) стр. 51.

³³⁷ Исто, стр. 50.

³³⁸ Шкаре, М. (2001) стр. 20.

на промијењене привредне услове?³³⁹ Одговоре на ова питања, али и узроке пораста незапослености у европским земљама треба тражити у двије сљедеће групе фактора:

1. негативни макроекономски шокови:

- погоршање услова трговине, поскупљење нафте,
- рестриктивне макроекономске политике ради смањења инфлације,
- технологија и
- међународна конкурентност, те

2. дјеловање институција на тржишту рада:

- колективно преговарање,
- заштита запослености,
- препреке мобилности радне снаге и
- опорезивање запослености.

Међутим, нити један фактор, сам по себи, не може самостално објаснити разлоге високе стопе незапослености у европским земљама, дијелом и због изражене међузависности европских привреда. Привредни раст једне државе је позитивно утицао на привредна кретања и осталих држава, али исто тако су се и негативни трендови једне привреде одражавали на раст осталих привреда. Поједини аутори наводе висину надница као један од узрока незапослености, јер послодавци креирају радна мјеста и запошљавају раднике све док приход од рада радника превазилази трошкове рада, тј. наднице.

Улога синдиката се много промијенила од појаве ових покрета радника до данас. Као основне предности синдикалног преговарања се наводе унапређење услова рада, постизање виших зарада, тзв. синдикалне премије, смањење неједнакости у зарадама, осигурање радника итд. Са друге стране, синдикати активно преговарају о висини минималних зарада, што може довести до ситуације у којој послодавци одустају од даљег запошљавања. Уравнотежавањем зарада утиче се на

³³⁹ Blanchard, O. (2005.) стр. 10.

флексибилност запошљавања и на природну понуду на тржишту рада.³⁴⁰ У наредној табели су представљени показатељи синдикалног и колективног преговарања за поједине земље ЕУ, Јапан и Сједињене Америчке Државе:

Табела 44. Синдикално чланство у развијеним земљама, 2006. год.

Земља	% радника у синдикалним организацијама	% радника чије наднице су предмет преговарања	Ниво централизације преговарања ³⁴¹
ЕУ	43,1	82,3	1,9
Француска	9,1	95,0	2,0
Њемачка	29,0	92,0	2,0
Шпанија	21,1	78,0	2,0
Италија	23,7	82,0	2,0
Јапан	24,0	21,0	1,0
Америка	14,3	18,0	1,0

Извор: Blanchard, O. (2006) стр. 9.

Из података представљених у Табели 44. је очита разлика између земаља ЕУ и Америке према бројности чланства у синдикалним организација. Колико су радничке наднице биле предметом преговарања још јасније указује на фактор надница као узрок незапослености у ЕУ у односу на Јапан и Америку. Док се у Француској у процесу преговарања утврђивала надница за чак 95% радника у Америци је то случај за тек 18% радника. У Јапану и Америци се преговарање врши на нивоу предузећа, а у ЕУ је преговарање помјерено према националном нивоу.

Више истраживача је идентификовало колективно преговарање као фактор креирања незапослености. Колективно преговарање се обично одвија између запослених радника тј. синдиката и послодавца, те у том процесу незапослени нису заступљени за преговарачким столом. Синдикати се боре само за зараде запослених радника, а резултати преговора индиректно утичу и на смањење или на повећање запослености. Оваквим одређивањем запослености изостаје повратак економије на

³⁴⁰ Ebbinghaus, B. (2002) стр. 4.

³⁴¹ Ниво централизације преговарања је исказан од 1 - на нивоу предузећа до 3 - на националном нивоу.

природну стопу незапослености, већ се незапосленост поставља у једну нову позицију.³⁴²

Међутим, овим теоријама су супростављена мишљења која указују да нису узете у обзир промјене у самој радној снази, попут демографских кретања, које такође утичу на кретање запослености, па и на незапосленост. Чак и ако незапослена лица не учествују у преговорима, незапосленост утиче на исход преговарања, јер што је незапосленост већа, запослени радници опрезније износе захтјеве у погледу висина зарада, а послодавци су у јачој преговарачкој позицији. Дакле, може се рећи да колективно преговарање у одређеном степену и у неком временском периоду утиче на кретање незапослености, али да ефекат незапослености на одређивање висине надница води економију поново у смјеру обезбјеђивања природне стопе незапослености.

Висок животни стандард европских земаља, као и тежња за одржањем таквог животног стандарда се такође сматрају узроком незапослености у европским земљама. Да би се обезбиједио овакав стандард, државе примјењују високе пореске стопе, одржавају велику јавну потрошњу, високе трошкове рада, издашне социјалне програме тј. тржиште рада чине нефлексибилним.³⁴³

Према једном истраживању везе између институција тржишта рада и демографских карактеристика незапослених из 2002. године на незапосленост мушкараца средње радне доби највише утиче висина накнаде за незапосленост. Поред накнада за незапосленост, на запошљавање ове радне категорије негативно утиче и покривеност колективним уговорима, стопе пореза на рад и заштита од отказа. На овај начин, инструментима социјалне политике држава индиректно утиче на тржиште рада.³⁴⁴ У табели 45. је представљено опорезивање рада у појединим земљама ЕУ, Јапану и Америци:

³⁴² Blanchard, O. & Wolfers J. (1999) стр. 17-18.

³⁴³ Шкаре, М. (2001) стр. 24.

³⁴⁴ Bertola, F. & Blau, D. & Kahn, L. (2002) стр. 26-28.

Табела 45. Опорезивање рада у развијеним земљама, 2006. год.

Земља	Доприноси за пензионо, социјално и осигурање за случај незапослености (%)	Порезни клин: Доприноси за социјално осигурање, порез на доходак и опорезивање потрошње (%)
ЕУ (просјек за земље из табеле)	34,0	58,0
Француска	39,0	63,8
Њемачка	23,0	53,0
Шпанија	33,0	54,2
Италија	40,2	62,9
Јапан	16,5	36,3
Америка	20,9	43,8

Извор: Blanchard, 2006. стр. 9.

Дакле, у земљама које су обезбјеђивале издашне бенефиције за незапосленост незапослени радници нису активно ни тражили посао током периода у којем им је било одређено право на примање социјалне накнаде за незапосленост. Рад се много више опорезивао у Европи него у Америци и Јапану. Просјек доприноса за пензионо, социјално и осигурање за случај незапослености, који су се примјењивали у посматране четири земље Европе је више него дупло већи од истог коефицијента за Јапан и 1,5 пута већи од коефицијента за Америку у 1999. години. Такође, порези у Европи су много већи него у Јапану и Америци.

Пословни услови које креира држава својим фискалним и микроекономским политикама значајно утичу на креирање нових радних мјеста. Привредни раст је и узрок и посљедица већег обима производње роба и услуга. Пораст производње, уопштено говорећи, води порасту запослености. Уколико су прописи којима

држава одређује висину пореза охрабрујући за пословање предузећа, предузећа ће отворити нова радна мјеста.³⁴⁵

Поред наведеног, потребно је истаћи и утицај развоја информатичких и комуникационих технологија, изражену аутоматизацију производних дјелатности, те измјештање производње транснационалних компанија у земље с јефтинијом радном снагом. Савремене технологије штеде рад, подижу производни ниво, скраћују вријеме производње, те омогућавају брза прилагођавања производног процеса, што доводи до истискања рада из производње. Укинута су бројна радна мјеста нискоквалификованих радника. Чак се у неким изворима наводи да основни узрок незапослености лежи у неспособности прилагођавања и радника и предузећа на брзе технолошке промјене.³⁴⁶

Посебан фактор који је утицао на кретање укупне незапослености у ЕУ је и проширење Европске уније. Број становника се са 312 милиона у ЕУ16 2000. године, повећао на 499 милиона у ЕУ27, 2012. године.³⁴⁷ Запосленост у новим чланицама је на нижим нивоима него у ЕУ16. Разлике су и у годишњим стопама раста БДП, у нивоима зарада, нарочито између урбаних и руралних средина са доминантним учешћем запослености у пољопривреди. Са прикључивањем ЕУ долазило је до масовних миграција нарочито у пограничним подручјима и у традиционално радне секторе, индустрију и пољопривреду. Међутим, према налазима неких студија овог утицаја, миграције нису могле изазвати значајније промјене у условима трговања, кретања капитала и нивоима зарада и условима рада на нивоу ЕУ. Са друге стране, незапосленост миграната је под утицајем и карактеристика земље одредишта и карактеристика земље поријекла мигранта.³⁴⁸

³⁴⁵ Doménech, R. & García, J. R, (2007) стр. 3.

³⁴⁶ Mabry, R. H. & Sharplin A. D. (1986) стр. 6-8.

³⁴⁷ Еуростат, (online data code: demo_gind).

³⁴⁸ Fleischmann, F. Dronkers, J. (2010) стр 349-351.

1.2.2. Размјере незапослености у развијеним европским земљама

За финансијску кризу из 2008. године се каже да је почела у хипотекарним банкама Америке у љето 2007. године. Након банкрота великих свјетских инвестиционих банака, криза се пренијела и на европски континент. Од земаља чланица ЕУ криза је највише погодила Португал, Ирску, Италију, Грчку и Шпанију, те у мањем обиму Велику Британију и Белгију.

У мају 2010. године Грчкој, која је била пред банкротом, еврозона и Међународни монетарни фонд (ММФ) обезбјеђују пакет спасавања вредан 158 милијарди долара (110 милијарди евра, на основу девизног курса у то вријеме), под условом да уведе оштре мјере штедње. Грчки дуг је почетком 2010. године био 127% БДП, тј. 287 милијарди долара. Годину дана након иницијалног спасавања, дуг је достигао 483 милијарди долара (340 милијарди евра), јер је Грчка економија тонула и даље у рецесију. Дакле, у позадини грчког банкрота је била презадуженост, јер је грчка влада због ниских камата на државне обвезнице, девалвацију грчке драхме финансирала константним задуживањем. Мјере штедње, које је увео грчки парламент су подразумијевале смањење плата државних службеника, повећање пореза на додану вриједност (ПДВ) и смањење пензија.³⁴⁹

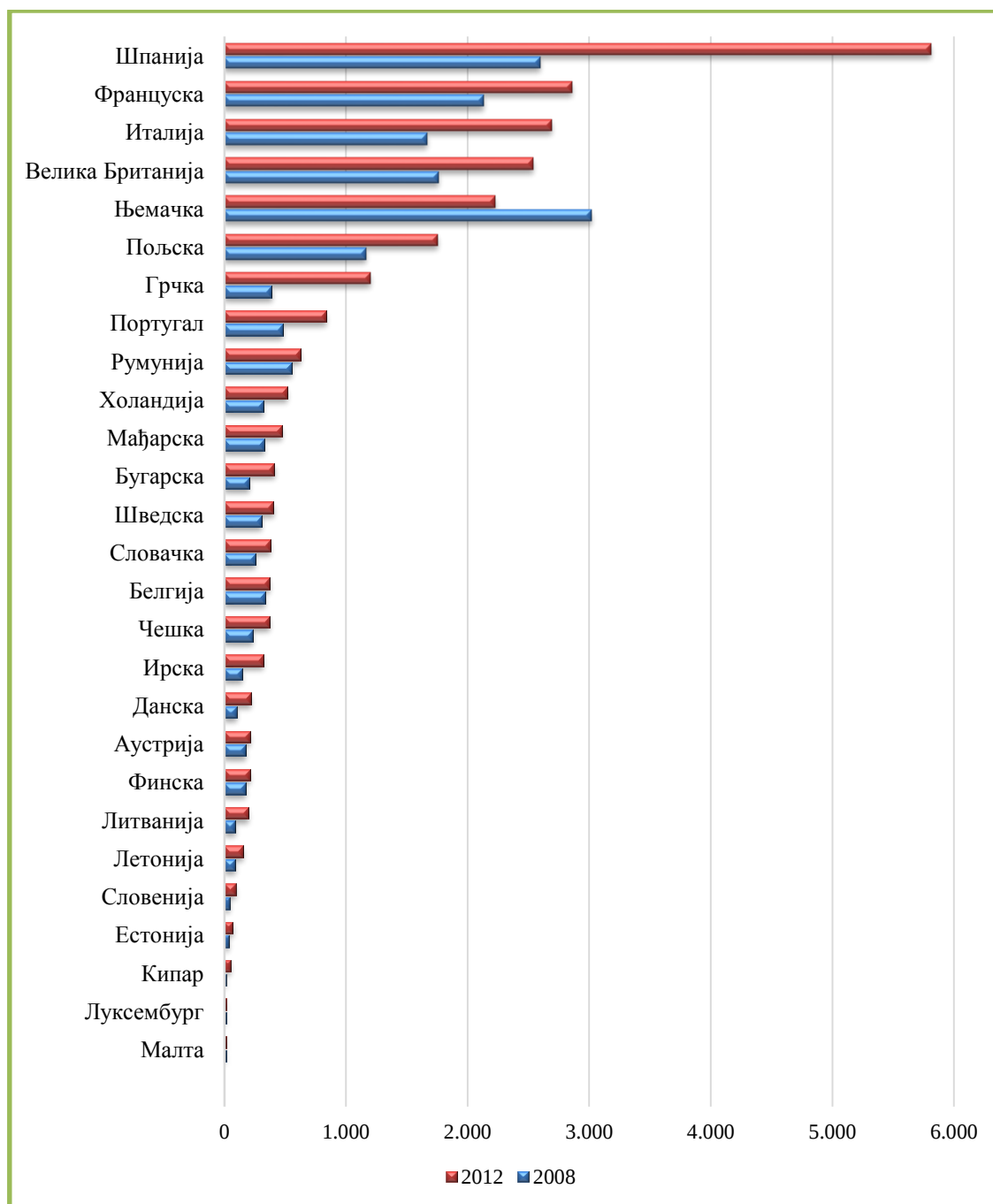
Након Грчке, ЕУ и ММФ су позајмили Ирској 85 милијарди евра, тј. откупили су и ирски дуг. Предуслов за добијање помоћи је било усвајање плана штедње који је подразумијевао отпуштање хиљада државних службеника, повећање ПДВ и смањење социјалних давања. И Шпанија, Италија и Португал су увели мјере штедње које су подразумијевале смањења јавне потрошње, првенствено плата државних службеника, и повећање пореза.³⁵⁰

Од почетка 2011. године Велика Британија је укинула око 300.000 радних мјеста државних службеника у наредном четворогодишњем периоду. Циљ овакве мјере је уштеда 130 милијарди долара до 2015. године, како би се британски дефицит свео

³⁴⁹ Lin, C. et al (2013) стр. 6-8.

³⁵⁰ Исто.

на 2% БДП.³⁵¹ Криза се преносила и у друге земље чланице ЕУ, тако да су милиони људи остали без посла. Незапосленост у ЕУ је у претходним годинама достигла рекордне износе. Просјечан годишњи број незапослених лица у земљама ЕУ у 2008. и 2012. години, дат је на Графикону 29.:

Графикон 29. Незапослена лица у земљама ЕУ27 (у 000)

Извор: Еуростат, online data code: une_nb_a

³⁵¹ Cribb J. et al (2013) стр. 6.

Укупан број незапослених лица у ЕУ27 2008. године је био 16,6 милиона лица, а у 2012. години чак 25 милиона лица.³⁵² Ико се земље ЕУ не могу поредити по укупном броју регистрованих незапослених лица, због разнолике демографске структуре, ипак је могуће на основу претходног графикана закључити да је и 2008. и 2012. године највише незапослених било у Шпанији: 2,6 милиона и 5,8 милиона, респективно. Њемачка је 2008. године била друга по броју незапослених лица (3 милиона лица), али је ова земља остварила значајан напредак у смањивању незапослености, за преко 700.000 лица у 2012. години. И у 2008. и у 2012. години најмање регистрованих незапослених становника имала је Малта: 10.000 и 11.000 лица, респективно.

Регистровање незапослених лица је дио система социјалне заштите сваке земље. Особе, које се региструју као незапослене, примају неку врсту помоћи током периода незапослености. Стога постоји јака веза између система регистровања незапослености и права на примање бенефиција. Према хармонизованој дефиницији МОР, а која је настала на основу анкета о радној снази, особа се сматра незапосленом и ако ради само један сат седмично. Зарада из оваквог рада, наравно није довољна за живот, тако да системи социјалне заштите узимају ову чињеницу у обзир и сматрају незапосленим лице које ради мали број сати и остварује малу зараду. Међутим, неке земље су у својим националним прописима усвојиле стриктну дефиницију запослености и незапослености МОР, а то утиче на исказивање броја незапослених лица.

У периоду од 2008. до 2012. године дошло је до значајних промјена основних показатеља за тржиште рада земаља чланица ЕУ. Иако се периоду до 2008. стопа незапослености смањила за неколико процентних поена, економска криза је поново узроковала пораст незапослености. Између 2008. године и 2012. године стопа незапослености у државама чланицама ЕУ је порасла са 7,1 % на 10,5%. У наредној Табели 46. су представљени најважнији показатељи незапослености на тржишту рада: стопа незапослености, стопа дугорочне незапослености и учешће дугорочне

³⁵² Еуростат, online data code: une_nb_a

незапослености у укупној незапослености у 2008. години и у 2012. години, за земље ЕУ27:

Табела 46. Показатељи незапослености у ЕУ27, 2008. и 2012.

Земља	Стопа незапослености (%)		Стопа дугорочне незапослености (%)		Учешће дугорочне незапослености у укупној (%)	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012
ЕУ 27	7,0	10,4	2,6	4,6	36,9	44,4
Белгија	7,0	7,6	3,3	3,4	47,6	44,7
Бугарска	5,6	12,3	2,9	6,8	51,7	55,2
Чешка	4,4	7,0	2,2	3,0	49,2	43,4
Данска	3,4	7,5	0,5	2,1	13,5	28,0
Њемачка	7,4	5,4	3,9	2,4	52,5	45,5
Естонија	5,5	10,0	1,7	5,5	30,9	54,1
Ирска	6,4	14,7	1,7	9,1	27,1	61,7
Грчка	7,8	24,5	3,7	14,5	47,5	59,3
Шпанија	11,3	24,8	2,0	11,1	17,9	44,5
Француска	7,4	9,8	2,8	4,0	37,5	40,3
Италија	6,7	10,7	3,1	5,7	45,7	53,0
Кипар	3,7	11,9	0,5	3,6	13,6	30,1
Летонија	7,7	15,0	1,9	7,8	25,7	52,1
Литванија	5,8	13,4	1,3	6,6	21,0	49,2
Луксембург	4,9	5,1	1,6	1,6	32,4	30,3
Мађарска	7,8	11,0	3,6	5,0	46,5	45,0
Малта	6,0	6,3	2,5	3,1	42,3	47,4
Холандија	3,7	5,8	1,1	2,0	34,8	34,0
Аустрија	4,1	4,9	1,0	1,2	24,3	24,8
Пољска	7,1	10,1	2,4	4,1	33,5	40,3
Португал	8,8	15,8	4,1	7,7	47,4	48,7
Румунија	5,8	6,8	2,3	3,0	41,3	45,3
Словенија	4,4	8,9	1,9	4,3	42,2	47,9
Словачка	9,6	14,0	6,7	9,4	69,6	67,3
Финска	6,4	7,7	1,2	1,6	18,4	21,4
Шведска	6,2	8,0	0,8	1,5	12,6	18,9
В. Британија	5,6	7,9	1,4	2,7	24,1	34,8

Извор: Еуростат, online data code: une_rt_a; une_ltu_a

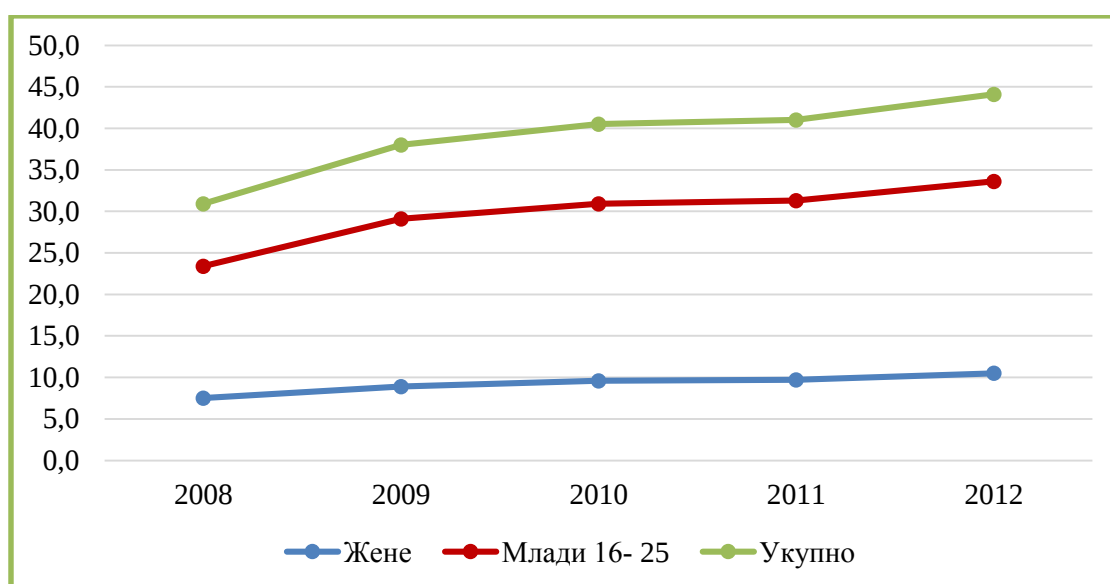
Из података из претходне табеле се може закључити да се просјечна стопа незапослености у посматраном петогодишњем периоду повећала у више земаља. Просјечна стопа незапослености за Грчку и Кипар се увећала чак 3,2 пута у 2012. години у односу на 2008. годину. За Шпанију, Литванију, Летонију, Бугарску, Данску, Ирску и Словенију стопа незапослености се удвостручила у наведеном периоду. Када се посматра висина стопе незапослености, Шпанија и Грчка су апсолутни рекордери са 25% и 24,3%, респективно.

Стопа дугорочне незапослености 2008. године је била најнижа Данској, Кипру, Аустрији и Шведској испод 1%, а највиша у Словачкој 6,7%. На новоу ЕУ, исте године, ова стопа је била 2,6%, а у 2012. години 4,6%. Њемачка је једина земља која је у посматраном периоду смањила стопу дугорочне незапослености и то са 4% у 2008. години на 2,5% на у 2012. години. Са друге стране, за Грчку и Шпанију се показатељ незапослености дуже од 12 мјесеци значајно погоршао, за 10 процентних поена. И овај показатељ потврђује колико је економска криза негативно утицала на дужину чекања на запослење у земљама највише погођеним порастом незапослености. Луксембург биљежи стабилност ове стопе у посматраном периоду на нивоу од 1,6%, а најнижу вриједност Аустрија, само 1,1%.

Учешће дугорочне незапослености у укупној незапослености у ЕУ27 се повећало са 36,9% на 44,4%. Овај показатељ открива колики постотак укупне незапослености на посао чека дуже од 12 мјесеци. Учешће дугорочне незапослености у укупној је највише за Словачку, чак 69,6% у 2008. и 67,3% у 2012. години, што указује на карактер незапослености која преовлађује међу незапосленим Словацима. Показатељ се значајно повећао за Ирску, Шпанију, Летонију и Литванију, преко 25%. Њемачка је и овај показатељ поравнала за 7%, а побољшање учешћа биљеже и Чешка и Белгија за 5,8% и 2,9%, респективно. Најниже учешће дугорочне незапослености у укупној има Шведска, 18%.

Спроведене анкете о радној снази су показале да постоји разлика у висини ове стопе између жена и мушкараца, нарочито у Грчкој, Италији и Шпанији. На нивоу ЕУ као цјелине, у укупној популацији мушкарци и жене су прилично равномерно

заступљени: 51% становништва су мушког, а 48,5% женског пола. Међутим, постоје значајне разлике у појединим земљама. У Шпанији приближно 60% незапослених су жене, а у Ирској, Аустрији и Шведској мушкарци доминирају међу незапосленим особама, са 57,9%, 57,5% и 56,5% респективно. Највећа разлика према полу међу незапосленим је у Великој Британији, гдје је чак 74,1% незапослених мушког, а само 25,9% женског пола.³⁵³ Кретања стопе незапослености ЕУ 27 за поједине категорије становника су приказана на наредном графикону:

Графикон 30. Стопе незапослености за поједине категорије становника 2008-2012.
Извор: Еуростат, online data code: une_rt_a

Чини се да је пораст стопа незапослености био сличан за посматране старосне групе на тржишту рада. Међутим, стопа незапослености младих се у периоду од 2008. до 2012. године повећала за 6,7%, насупрот 2,1% повећању стопе незапослености старијих радника, што указује на већу зависност младих од општих економских и привредних кретања. Из поређења пораста стопе незапослености за жене са порастом укупне стопе незапослености, може се закључити да је незапосленост расла брже међу мушкарцима него међу женама, јер су кризом највише били

³⁵³ Подаци преузети са: Еуростат, online data code: une_rt_a.

погођени сектори у којима превладава мушка радна снага. Радници са ниским квалификацијама су осјетили највише повећање стопе незапослености, 6,8%.³⁵⁴

1.3. Сузбијање незапослености: могуће друштвене-економске мјере

1.3.1. Активне и пасивне мјере на тржишту рада

Политике тржишта рада (ПТР) су, у складу са њиховом дефиницијом, усмјерене на незапослене али и друге особе које имају нарочите тешкоће за улазак или повратак на тржиште рада. Шведска, Норвешка, Данска, Немачка, Холандија и Белгија су означене као земље зачетнице у спровођењу ПТР још шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека.³⁵⁵ Све интервенције на тржишту рада, према методологији коју користи Еуростат, се могу разврстати у три сљедеће групе:

- *Услуге*, означавају интервенције на тржишту рада које помажу учесницима у потрази за послом, али које најчешће не мијењају радни статус учесника. У ову категорију интервенција се убрајају и све функције јавних служби за запошљавање које се не односе директно на незапослене, као нпр. услуге за послодавце, административна функција и сл.
- *Активне мјере или политике тржишта рада (АПТР)*, представљају интервенције на тржишту рада које доводе до промјене статуса учесника, а не укључују директу потрагу за послом. Постоје неке интервенције које не доводе до промјене статуса судионика на тржишту рада, али се сматрају мјерама, јер циљ примјене тих мјера није директно повезан са тражењем посла. Такође, у ову категорију интервенција се убрајају и подизање практичних квалификација радника, те подстицаји за запошљавање и самозапошљавање.

³⁵⁴ Eurostat (2012) стр. 101-103.

³⁵⁵ Активне политике тржишта рада (*Active Labour Market Policies – ALMP*) се помињу још почетком XX вијека, али су у већем обиму примјењене као програм јавних радова у САД и у Немачкој, између два свјетска рата.

Мјере су првенствено усмјерене на раднике који спадају у једну од три групе: незапослени, запослени под ризиком од губитка посла и неактивни. Такође, неке мјере су намијењене одређеним категоријама становника, за које владе у одређеном моменту идентификују потребу за интервенисањем, као што су нпр. млади.

АПТР су средство за формирање понуде радне снаге када постоје структурне промене на страни тражње за радном снагом. Најчешће су краткорочног и привременог карактера, а једним дијелом су усмјерене и на подршку пословима који у регуларном дјеловању тржишта рада не би били креирани. Ове мјере креирају запосленост кроз отварање нових радних мјеста, али и индиректно кроз подизање нивоа запошљивости нарочито тешко запошљивих категорија становника. Основна подјела АПТР, која се може наћи и у бази Еуростата је на пет сљедећих главних врста, а свака садржи и одређен број подврста:

- обука,
- подстицаји запошљавању,
- директно креирање радних мјеста,
- подршка запошљавању и рехабилитација и
- подстицање самозапошљавања.

➤ *Пасивне мјере или подршка*, означавају интервенције које подразумевају финансијску помоћ, пружену директно или индиректно радницима, чији је неповољан статус изазван околностима на тржишту рада. Ова група интервенција не подразумева партиципацију нити у једном програму, већ просто новчану подршку особама које су остале без посла и активно траже посао, али и особама које желе и могу отићи у пријевремену пензију.³⁵⁶

Пошто АПТР саме по себи нису довољне да се постигне равнотежа на тржишту рада, АПТР морају бити праћене одговарајућим економским политикама, које привлаче инвестиције и стварају понуду радних мјеста. Ако изостане подршка макроекономских политика, не привуку се инвеститори онда ће АПТР само

³⁵⁶ Betcherman, et al (2004) стр. 4.

краткорочно пружити подршку незапосленима. У литератури³⁵⁷ се наводи и детаљнија подјела АПТР у три основне категорије:

- *Мјере јавних и приватних служби за запошљавање*, које обухватају посредовање између радника и посла, савјетовање, организовање сајмова запошљавања и сл. Поред традиционалних, јавних, служби постоје и приватне агенције које се баве посредовањем при проналажењу посла. Традиционалне службе за запошљавање у фокусу имају раднике у неповољном положају и дуготрајно незапослене особа, док су приватне агенције више усредоточене на запослене, квалификоване раднике који желе да промијене посао;
- *Обука за тржиште рада* је мјера која укључује обуке које су финансиране и организоване од стране одговарајућих институција и финансијску подршку за похађање неког програма обуке. Програми могу бити базични, тј. креирани за развој основне спремности за посао, а могу бити и стручни у смислу скупине којој су намијењени и вјештина који се кроз програм стичу. Дугорочно незапослени, радници погођени масовним отказима, млади итд. су често у фокусу оваквих програма. Иако програми обуке доводе до повећања и продуктивности и запошљивости, скупи су и немају корист када су пословне прилике за оспособљене раднике ријетке;
- *Отварање нових радних мјеста* су оне АПТР, које су намијењене за подршку стварању нових радних мјеста или одржавање постојећих, се могу разврстати у три групе мјера:
 - *Субвенције за плате/запошљавање* су типичне краткорочне мјере АПТР дизајниране тако да омогуће незапосленима да стекну радно искуство, те да се спријечи губитак радних вјештина незапослених. У фокусу ових мјера су дуготрајно незапослени, неке посебне категорије радника као нпр. млади или сектори које карактерише висока стопа незапослености итд. Међутим, уз примјену ове мјере иде и потенцијална опасност да послодавци не отпусте већ запослене радника како би запослили незапослене који су дио програма. Такође,

³⁵⁷ Betcherman, et al. (2004) стр. 4-6.

послодавци могу након истека периода субвенције да отпусте запослене раднике.

- *Јавни радови* су, као што и назив мјере каже привремени радно интензивни пројекти производње јавног добра или услуга. Овако креирана краткорочна радна мјеста ублажавају сиромаштво незапослених, али и пружају дугорочно незапосленима контакт са тржиштем рада. Међутим, резултат организовања јавних радова је стварање јавног добара или услуге, тј. физичке или социјалне инфраструктуре, а не отварање нових радних мјест. Према неким истраживања утицај организовања јавних радова на незапосленост на дуги рок није значајан, чак штавише може довести и до смањења запошљивости партиципаната у мјери.

- *Помоћ за самозапошљавање* подразумевају помоћ незапосленима за покретање властитог предузећа тј. стварање радног мјеста укључују пружање како финансијске тако и савјетодавне подршке за покретање пословања, тзв. „инкубатор“ услуге или покривање оперативних трошкова пословања малих предузећа. Помоћ за самозапошљавање се може примјењивати на све незапослене али и на специфичне групе на тржишту рада, као нпр. дугорочно незапослене. Ризик који је повезан са покретањем предузећа чини ове мјере мање популарним од субвенција, а са друге стране овом мјером се развијају предузетничке способности а не радна мјеста.³⁵⁸

Циљеви АПТР

Мјере АПТР имају економске, социјалне и политичке циљеве. Основни економски циљ је повећање запослености, а тиме и прихода. Повећање запослености се постиже јавним радовима, субвенцијама, обукама које посљедишно доводе до повезивања радника и радних мјеста итд. Међутим, ове мјере скоро увијек имају социјалне и политичке циљеве који имају важну улогу приликом избора мјера које ће се примјењивати. Ако су у питању мјере усмјерене на младе или особе са инвалидитетом, влада жели да пошаље поруку да су млади приоритет, те да политика коју заступа развија једнак приступ за све а нарочито да брине о рањивим

³⁵⁸ Исто.

категоријама становништва. У наредној табели је представљена зависност мјера које се предузимају и циљева који се желе постићи тим мјерама:

Табела 47. Мјере АПТР и категорије којима су намијењене

Циљ АПТР	Мјере АПТР	Циљна категорија
Ублажавање цикличних негативних кретања	- јавни радови - субвенције за плате - субвенције за обуку (послодавцима или радницима) - samozapošljavanje	- рањиве категорије радника - кризом погођени сектори или подручја
Смањивање структурних неравнотежа	- мјере завода за запошљавање, савјетовање - помоћ у тражењу посла - обука - субвенције за плате	- одређени региони, занимања или сектори
Унапређивање функционисања тржишта рада	- мјере завода за запошљавање, савјетовање - помоћ у тражењу посла - обука, транзиција од школе до посла, приправнички стаж	- Сви
Јачање продуктивности и вјештина	- обука и преквалификавање - одрађивање приправничког стажа	- Нарочито угрожени радници - Млади
Подршка нарочито угроженим радницима	- мјере завода за запошљавање савјетовање - помоћ у тражењу посла - обука - субвенције за плате	- Нарочито угрожени радници - Радници под ризиком од губитка посла

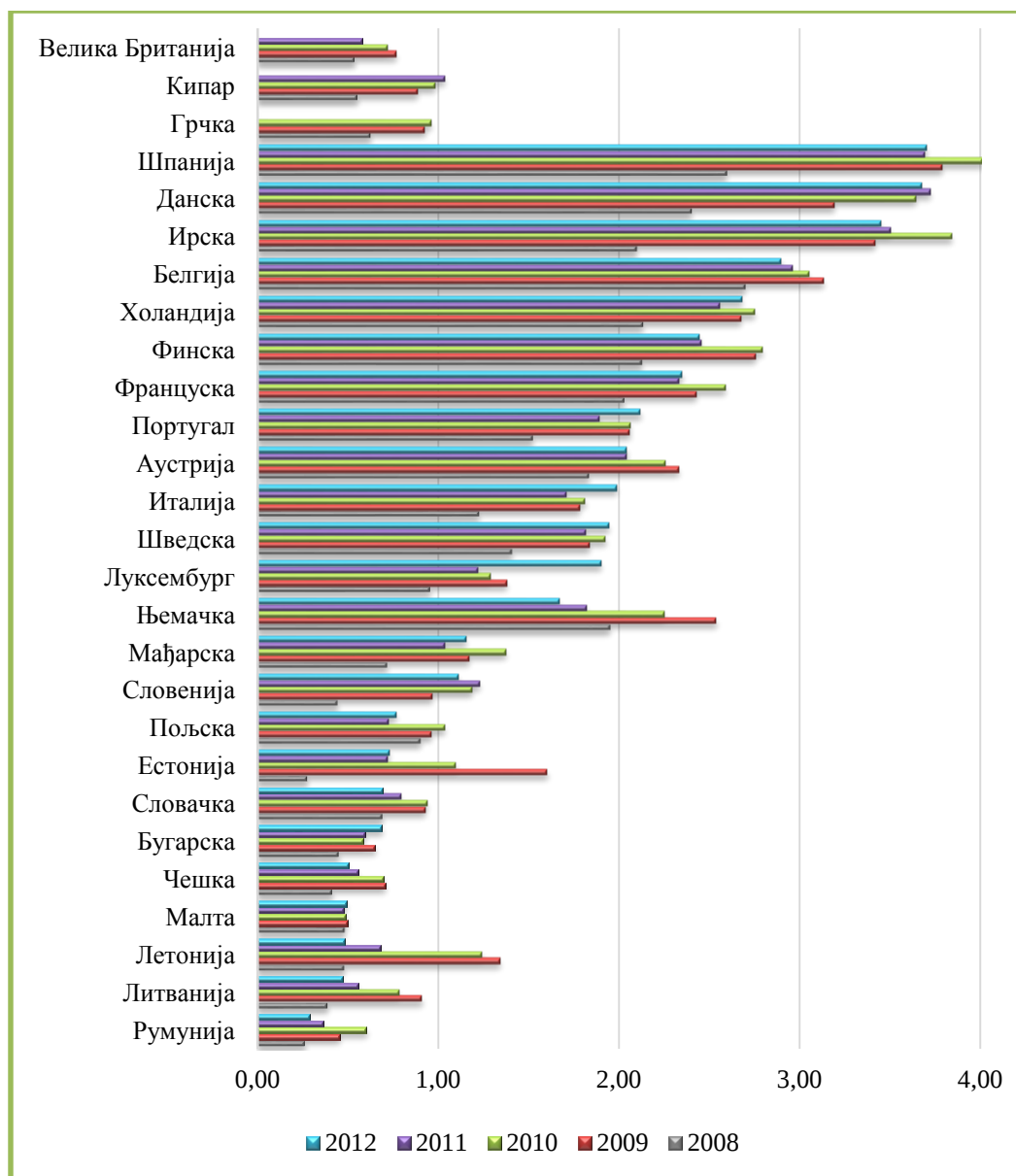
Извор: Betcherman, G. & Olivas, K. & Dar, A. (2004) стр. 8.

1.3.2. Издавања за активне и пасивне мјере у земљама чланицама ЕУ

Укупан износ средстава која се на нивоу ЕУ издавао у периоду од 2008. до 2012. године, за ПТР, није познат.³⁵⁹ Средства за ову намјену се разликују међу земљама чланицама ЕУ, зависе од броја незапослених, демографске ситуације и БДП, и нису показатељ спремности за рјешавање проблема незапослености. Из Графикана 31.

³⁵⁹ Нису доступни подаци о издавањима за три земље: Кипар, Грчку и Велику Британију.

се јасно види да су највећа издвајања за политике тржишта рада, исказана као % БДП, у 2012. години направиле Шпанија, Данска и Белгија, чак 3,7% БДП. У истој години Румунија је издвојила тек 0,3% БДП, а Малта 0,5%. Иако је издвајање Малте ниско, овај % БДП се континуирано издваја током посматраног периода и одговара демографским и осталим карактеристикама земље.

Графикон 31. Издвајања за активне и пасивне мјере (%БДП) 2008-2012.
Извор: Еуростат, online data code: lmp_expsumm

Просјек издвајања за све мјере у ЕУ је био 1,68% БДП, у 2012. години. Њемачка је у 2012. години имала издвајања приближно колики је просјек за ЕУ 1,67%, а чак

дванаест земаља је издвајало више од наведеног просјека за ЕУ. Такође се може закључити да су издвајања за мјере као % БДП била већа у годинама одмах након избијања економске кризе у свијету, 2009. године и 2010. године, 1,73% и 1,74%, респективно, него у 2011. и 2012. години. Износи издвајања у милионима евра у 2012. години за АПТР и пасивне мјере, те за услуге институција на тржишту рада су представљени у наредној табели:

Табела 48. Средства за све мјере тржишта рада ЕУ у 2012. години у мил. евра

Земља	Укупно	Активне мјере	Пасивне мјере	Услуге
Француска	47.765,921	13.077,500	29.540,986	5.147,434
Њемачка	44.528,612	9.415,119	26.002,203	9.111,290
Шпанија	38.084,737	5.650,732	31.565,788	868,216
Италија	31.172,422	5.423,244	25.264,779	484,399
Холандија	16.075,248	3.892,062	10.428,300	1.754,886
Белгија	10.887,745	2.240,584	7.844,454	802,707
Данска	9.015,651	3.577,460	4.171,675	1.266,516
Шведска	7.934,209	4.262,359	2.675,423	996,427
Аустрија	6.272,586	1.754,529	3.959,239	558,817
Ирска	5.651,557	1.262,621	4.161,648	227,289
Финска	4.697,483	1.675,008	2.797,485	224,990
Португал	3.498,478	647,396	2.703,300	147,782
Пољска	2.927,386	1.387,247	1.233,824	306,315
Мађарска	1.116,491	590,839	407,894	117,759
Луксембург	814,832	209,777	345,602	259,454
Чешка	764,602	220,356	366,279	177,967
Словачка	493,663	135,715	310,478	47,470
Словенија	392,832	62,827	296,433	33,572
Румунија	376,438	44,892	215,211	116,335
Бугарска	275,145	78,056	182,746	14,342
Литванија	155,086	57,900	78,141	19,046
Естонија	126,721	31,878	76,516	18,327
Летонија	106,845	40,700	58,466	7,678
Малта	33,886	3,924	22,787	7,176

Извор: Еуростат, online data code: lmp_expsumm

Француска и Њемачка су издвојиле највише средстава за интервенције на тржишту рада у 2012. години у ЕУ, скоро 50% свих издвојених средстава у ЕУ за ове намјене. Најмање средстава у апсолутном износу су издвојиле Малта, Естонија и Летонија, око 0,1% свих издвајања у ЕУ за 2012. годину. Однос између средстава за АПТР и пасивне мјере на тржишту рада у 2012. години није био равномјеран. Шведска и Мађарска су за обуку, подстицаје за запошљавање, интеграцију лица са инвалидитетом и друге АПТР издвајала више него за накнаде за незапосленост и рано пензионисање.³⁶⁰

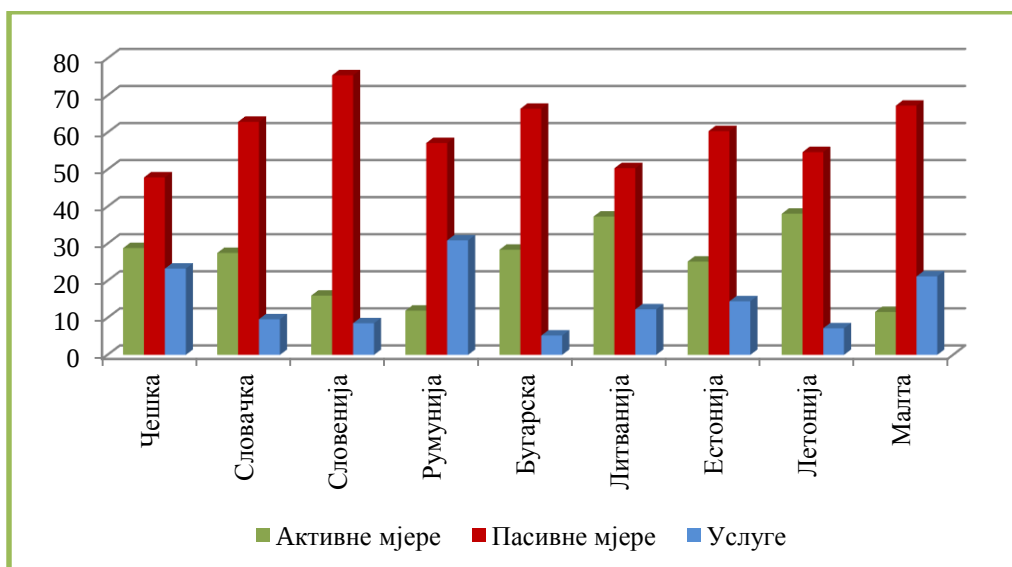
У свим осталим ЕУ земљама издвајања за пасивне мјере су знатно виша него за АПТР. Тако је учешће пасивних мјера у укупним средствима намијењеним мјерама на тржишту рада у Италији и Шпанији и до 83%. Најмање издвајање из укупних средстава за пасивне мјере (34% средстава) је забиљежено у Шведској. Издвајања која покривају услуге тј. рад националних институција за запошљавање, су се кретала од 1% издвајања у Италији, до 32% колико је за ову врсту интервенција издвојено у Луксембургу. Већина земаља је за услуге издвајала до 10% средстава намијењених интервенцијама на тржишту рада у 2012. години.³⁶¹

Издавања за АПТР су се кретала од око 12% свих средстава намијењених интервенцијама на тржишту рада у Румунији до 54% у Шведској и Мађарској, у 2012. години. Шпанија је од укупно 38.084,737 милиона евра на пасивне мјере издвојила чак 31.565,788 милиона евра, што представља и највећи износ средстава утрошених на пасивне мјере ПТР у 2012. години. Од свих земаља Француска је издвојила највише за АПТР и пасивне мјере, укупно 42.618,49 милиона евра, више него Њемачка, која је за ове мјере издвојила 38.305,191 милиона евра.

На Графикону 32. су приказана издвајања за земље чија укупна издвајања за ПТР у 2012. години нису превазилазила 1.000 милиона евра, а на Графикону 33. земље са издвајањима преко 1.000 милиона евра.

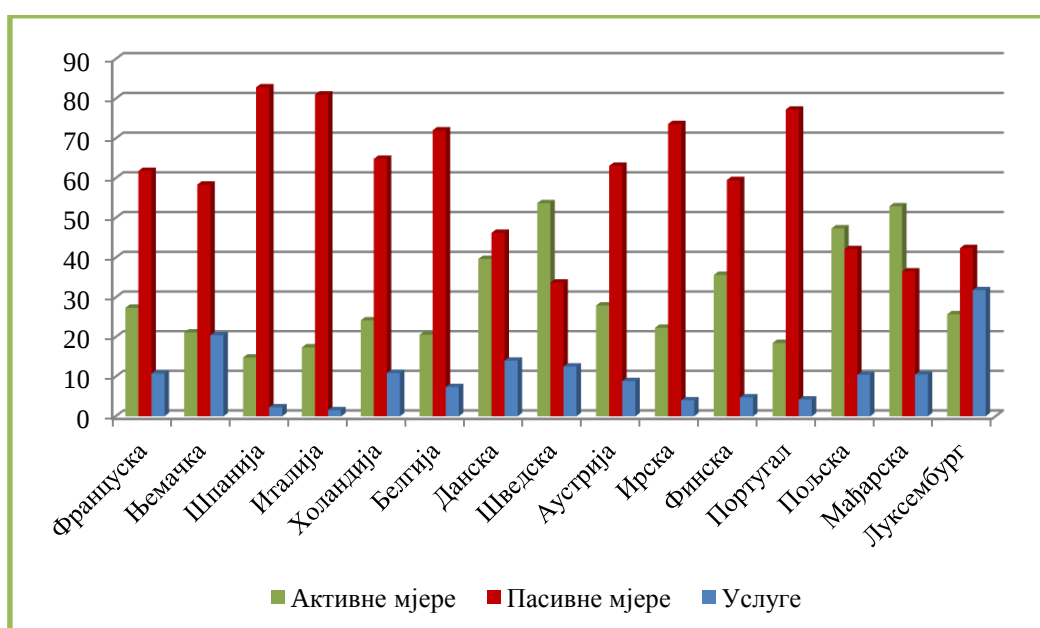
³⁶⁰ Исто.

³⁶¹ Исто.

Графикон 32. Издвајања за ПТР у 2012. год. (%)

Извор: Еуростат, online data code: lmp_expsumm

Графикон 33. Издвајања за ПТР у 2012. год. (%)

Извор: Еуростат, online data code: lmp_expsumm

Учешће појединих програма АПТР у укупним средствима потрошеним за ову намјену, на нивоу ЕУ27³⁶² у 2012. години је било:

- обука: 41,70%;
- подстицаји запошљавању: 23,50%;
- подршка запошљавању и рехабилитација: 18,13%;

³⁶² Подаци не укључују показатеље за Кипар, Грчку и Велику Британију.

- директно креирање радних мјеста: 10,27%;
- подстицање samozapošљавања: 6,39%.³⁶³

Од укупних трошкова за програме АПТР, на први програм обуку, у 2012. години је потрошено око 41,7% средстава. Овај програм је био најзначајнији за чак десет земаља ЕУ: Белгију, Аустрију, Португал, Естонију, Финску, Малту, Њемачку, Ирску, Француску и Летонију у којима је потрошено од 44,3% у Летонији до чак 89,5% у Белгији, од укупних националних средстава потрошених за активне мјере ПТР. Најмање евра за обуку радника утрошиле су Словачка, Пољска, Чешка, Мађарска, Шведска, Бугарска и Луксембург, испод 10% свих средстава за АПТР мјере ПТР. Исказано у милионима евра, највише новца су издвојиле Француска 6.978,330 милиона евра и Њемачка 5.978,905 милиона евра.³⁶⁴

Програм чији је циљ подстицање запошљавања је у осам земаља (Бугарска, Луксембург, Румунија, Шведска, Литванија, Шпанија, Словачка и Италија) у 2012. години препознат као основни и на њега је потрошено од 39,6% средстава у Шпанији до 75,8% у Луксембургу. За исти програм мање од 10% свих средстава за АПТР издвојиле су Њемачка, Белгија, Француска и Аустрија. За подстицање запошљавања је на нивоу ЕУ потрошено око четвртине свих средстава утрошених за АПТР. Исказано у милионима евра, највише новца су издвојиле Италија (2.859,422 милиона евра) и Шведска (2.711,711 милиона евра).³⁶⁵

На мјере подршке запошљавању и рехабилитацији потрошено је око 21% средстава намијењених АПТР у 2012. години. Ова мјера је била популарна у Холандији, која је у ову сврху потрошила чак 69,8% свих средстава АПТР или 2.716,562 милиона евра. Чешка је издвојила 65%, а Пољска 53% свих националних средстава утрошених за АПТР у 2012. години.³⁶⁶

³⁶³ Израчунато на основу података из Еуростат базе података.

³⁶⁴ Исто.

³⁶⁵ Исто.

³⁶⁶ За мјеру подршка запошљавању и рехабилитацији се не може рећи да су је користиле све земље, јер за поједине земље подаци нису расположиви.

На програм директног креирања радних мјеста ЕУ је издвојила 10,6% свих средстава намијењених АПТР. Овај тип мјера је био доминантан начин за смањење незапослености у Мађарској. Тако је Мађарска 77,6% средстава намијењених АПТР утрошила управо на директно креирање радних мјеста. Француска је за ову мјеру утрошила највише новца, 2.716,165 милиона евра, чак 47% свих средстава издвојених у ЕУ за директно креирање радних мјеста у 2012. години.

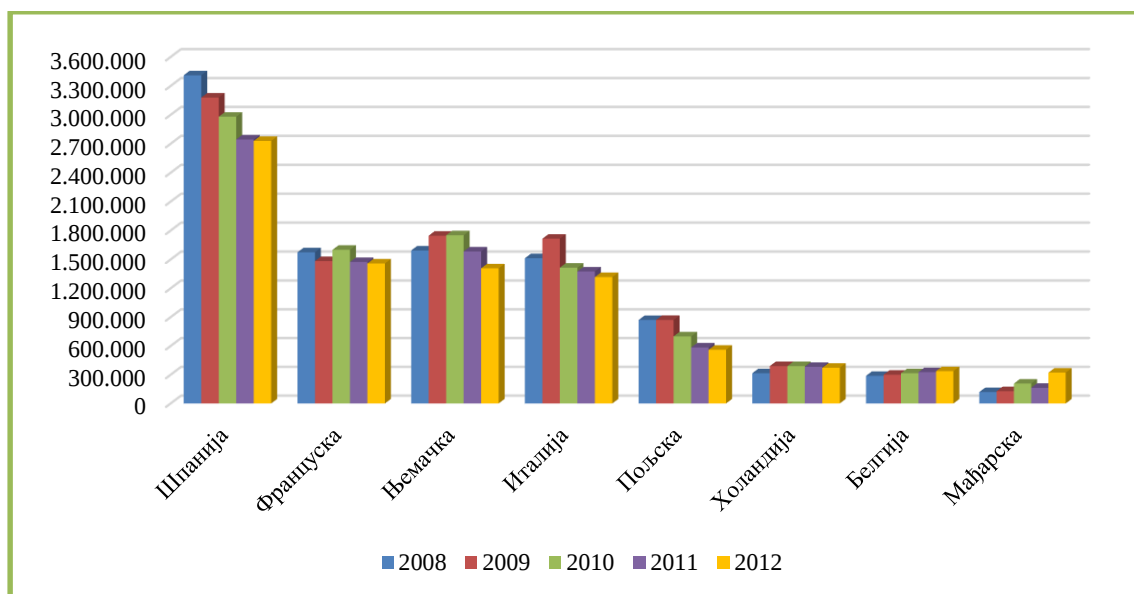
Најмање средстава на нивоу ЕУ земље су издвојиле на мјеру подстицања незапослених и неких других циљних група да започну сопствени посао, тј. самозапошљавање, тек 6,87% средстава за АПТР. Словачка је за самозапошљавање издвојила 25,26%, а Словенија 24,8% средстава намијењених активним политикама на тржишту рада. Њемачка је и за ову мјеру издвојила највише новца, посматрано у апсолутном износу: 1.158,85 милиона евра.

1.3.3. Партиципанти у АПТР и корисници пасивних мјера политика тржишта рада

Број лица која су учествовала у АПТР се значајно разликује међу посматраним земљама ЕУ. Према подацима из Еуростата око 9.772.730 лица из ЕУ је било укључено у неки програм АПТР у 2012. години, од чега су чак 6.913.584 партиципаната из Шпаније, Француске, Италије, Њемачке и Пољске.³⁶⁷ На Графикону 34. је представљен број учесника у АПТР у периоду 2008-2012. године у земљама са највећим бројем партиципаната, тј. са више од 300.000 лица у некој од АПТР у 2012. години. Из графикана је видљиво да се број партиципаната у АПТР у 2012. години у већини земаља смањило у односу на 2008. годину. Највећи број учесника у мјерама је забиљежен управо у земљама са највећим бројем незапослених лица у посматраном периоду, попут Шпаније (2.729.716), Италије (1.317.267) и Мађарске (322.107).³⁶⁸

³⁶⁷ Израчунато на основу података из Еуростат базе података.

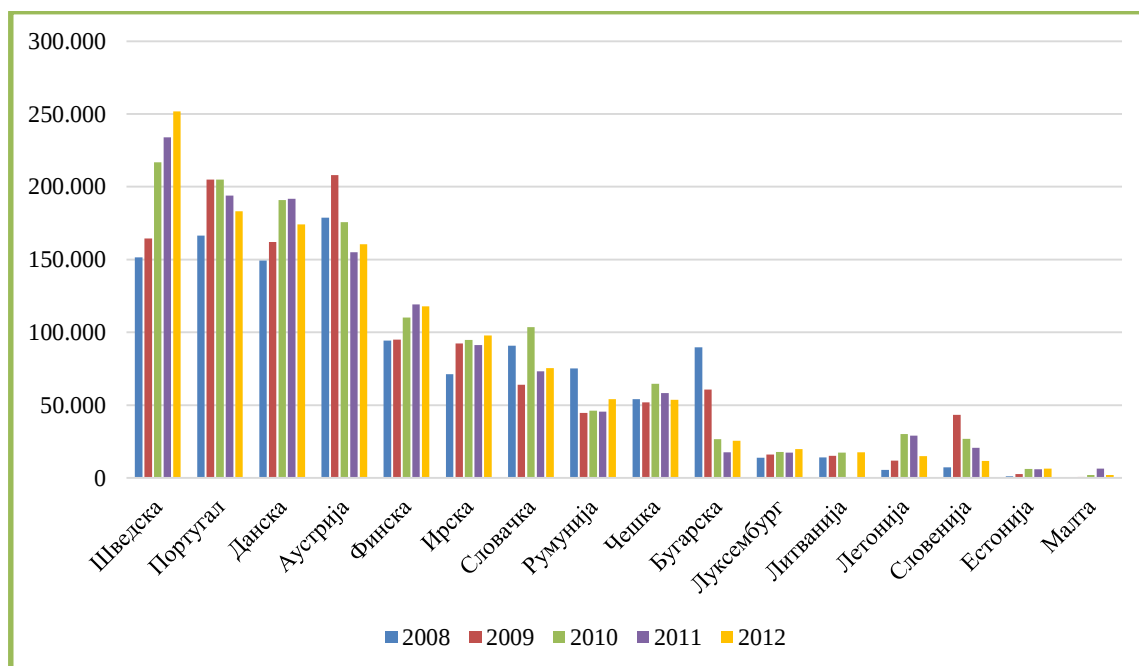
³⁶⁸ Еуростат, online data code: lmp_partsumm

Графикон 34. Партиципанти у АПТР, 2008-2012.

Извор: Еуростат, online data code: lmp_partsumm

На Графикону 35. су приказани подаци за 2012. годину за земље у којима је број партиципаната у АПТР мањи од 300.000:

Графикон 35. Партиципанти у АПТР, 2008-2012.

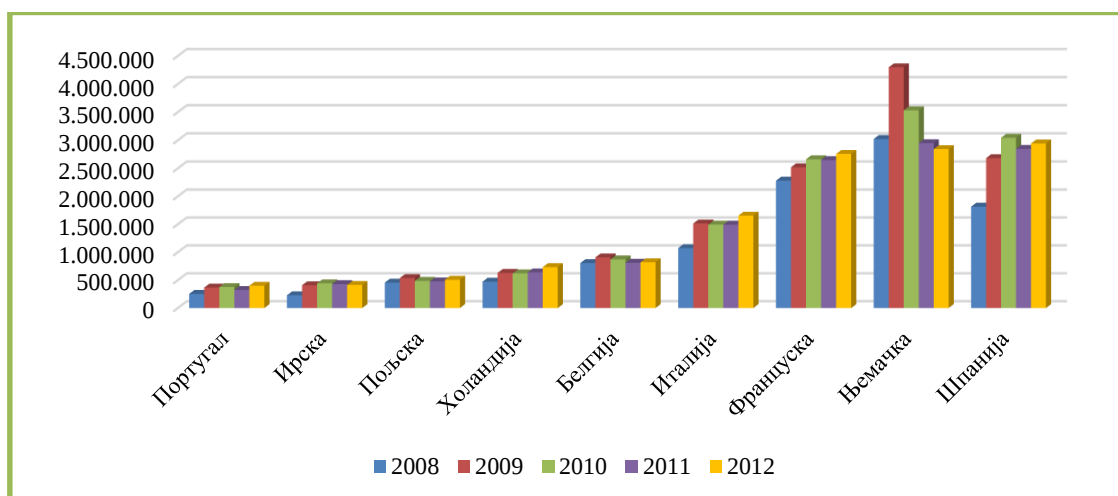
Извор: Еуростат, online data code: lmp_partsumm

Шведска, Ирска и Луксембург су једине земље у којима се број партиципаната у АПТР повећавао током цијелог периода 2008-2012. године. До пораста броја

партиципаната је дошло због раста стопе незапослености (која се у истом периоду удвостручила), па су АПТР требале да доведу до позитивних промјена на тржишту рада. Учешће дугорочно незапослених у АПТР у већини посматраних земаља није високо. Ово је посебно забрињавајуће за неке земље као нпр. Румунију и Бугарску, када се зна да се овим мјерама подиже запошљивост незапослених лица, те да позитивно утичу нарочито на дугорочно незапослене и тешко запошљиве категорије радника.

Иако се у апсолутном износу број партиципаната смањило у посматраном периоду у свим посматраним земљама (осим претходно поменутих Шведске, Ирске и Луксембурга) стопа незапослености, као и стопа дугорочне незапослености су се повећале у истом периоду, што наводи на закључак, уз већ поменути пораст укупног броја незапослених лица, да се број партиципаната није смањивао због рјешавања њиховог статуса на тржишту, већ због смањења издатака за ове мјере и тиме и мањег укључивања незапослених у АПТР са једне стране, и повећања издвајања за пасивне мјере, тј. накнада за незапосленост, са друге стране.

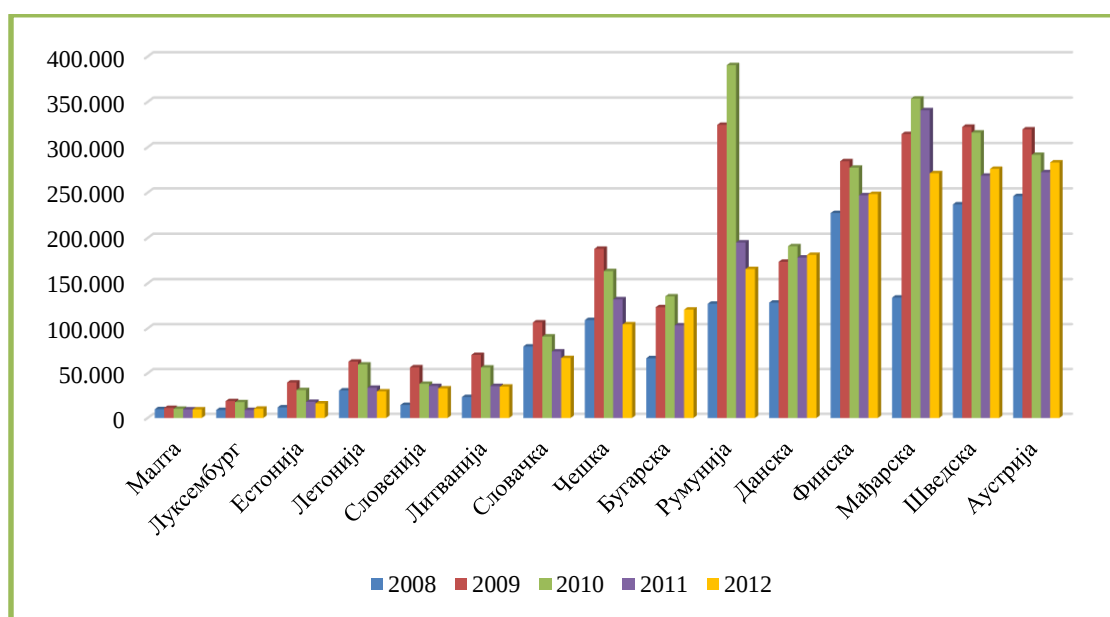
Издавања за пасивне мјере су била доминантна у укупним средствима за ПТР у посматраном периоду у ЕУ. Преглед броја партиципаната у пасивним мјерама у земљама ЕУ, у којима је број корисника у 2012. години превазилазио 300.000, дат је у наредном приказу:

Графикон 36. Број корисника накнада у периоду 2008-2012.

Извор: Еуростат, online data code tps00079

У појединим земљама су издвајања за пасивне мјере чинила чак 80% укупних средстава за мјере ПТР, што не кореспондира броју партиципаната у свим земљама.³⁶⁹ Током цјелокупног периода посматрања, највише уживалаца накнаде за незапосленост међу земљама са више од 300.000 лица корисника накнада (у 2012. години), је било у Шпанији и Њемачкој. Међутим, број лица корисника накнада у 2012. години у Њемачкој је мањи за око 180.000 у односу на 2008. годину, што одговара смањењу стопе незапослености и броја партиципаната у АПТР Њемачке. У истом периоду број корисника пасивних мјера се у Шпанији повећао за око 1.127.000 лица, Француској за 475.000 и Италији за 580.000 лица. Француска је једина земља у којој се број корисника пасивних мјера ПТР повећавао из године у годину, у периоду 2008-2012. година. Преглед броја партиципаната у пасивним мјерама у земљама ЕУ, у којима број корисника у 2012. години није превазилазио 300.000, дат је у наредном приказу:

Графикон 37. Број корисника накнада у периоду 2008-2012.
Извор: Еуростат, online data code tps00079

На основу презентованих података може се закључити да се број корисника накнада за незапосленост повећао у односу на 2008. годину у свим земљама. Међутим, видљиво је смањење броја корисника у односу на 2009. и 2010. годину у

³⁶⁹ За Грчку, Кипар и В. Британију нису расположиви подаци за 2012. годину.

скоро свим посматраним земљама. Када се ови подаци упореде са порастом стопе незапослености и повећањем укупног броја незапослених у свим посматраним земљама осим Њемачке, може се закључити да се број корисника пасивних мјера ПТР смањио не због запошљавања корисника, већ због недостатка средстава за ову намјену.

За разлику од стопе учешћа незапослених у активним мјерама, која осим за неколико земаља није прелазила 30%, стопа учешћа незапослених у пасивним мјерама ПТР је у већини земаља преко 30%.³⁷⁰ Поред тога што накнаде за незапосленост представљају издатке који немају учинке у смислу подизања запошљивости незапослених радника, оне могу бити и дестимуланс поновном укључивању у свијет рада, уколико су довољне да кориснику омогуће нормалан живот. Са друге стране то значи смањење понуде радне снаге и директно се одражава на услове запошљавања већ запослених и незапослених који активно траже посао. Оваква опасност постоји за земље које немају високу стопу незапослености попут Холандије, Шведске, Финске, Данске итд.

Дакле, може се закључити да свака земља питањима дизајнирања ПТР и стратегија за активно укључивање особа искључених с тржишта рада поново у радни свијет, прилази са више аспеката. Поред демографских и економских фактора, сигурно је да нарочито важну улогу приликом одлучивања о средствима за све три групе интервенција играју политички и социјални чиниоци.

1.4. Запошљавањем против социјалне искључености - добри примјери из праксе

У основи политика ЕУ које се баве питањима запошљавања и укључивања социјално искључених у свијет рада је одрживо, квалитетно запошљавање оних који могу радити и подршка за учествовање у друштву, онима који нису способни да раде. Стога је ЕУ основала Европски социјални фонд 2007-2013 (Фонд), чији је основни циљ постизање једнаких могућности за запошљавање свих грађана ЕУ,

³⁷⁰ Еуростат, online data code tps00079.

кроз подстицање предузетништва, пружање помоћи запосленима у потрази за бољим радним мјестима као и незапосленима у стању нарочите социјалне потребе. Са годишњим буџетом од 10 милиона евра, Фонд даје нарочиту подршку за запошљавање како би се постигао циљ ЕУ 2020: обезбјеђење паметног, одрживог и укључивог раста. У годинама након избијања економске и финансијске кризе Фонд је имао посебно важну улогу ублажавања посљедица по запосленост и социјалну укљученост, кроз стотине пројеката који су се односили на различите категорије становника ЕУ.³⁷¹

У пољу запошљавања Рома, имиграната и сличних заједница које су суочене са високим степеном дискриминације, Фонд је бројним пројектима борбе против маргинализације, кроз образовање и обуке, помогао превазилажењу проблема са којима се ове категорије становника суочавају свакодневно. Фонд се активно бори против запошљавања Рома на неформалном тржишту, гдје немају здравствено и социјалног осигурања. Широм Европе Роми који траже запослење учествују у разним курсевима и обукама којима подижу своје шансе за проналазак запослења или за samozapoшљавање.

Један од двадесетак пројеката који су спроведени или се још увијек спроводе диљем ЕУ је пројекат „Квалитет у образовању - корак ка једнакости“. Овај пројекат је у периоду од јануара 2009. године до децембра 2011. године спровела невладина организација *Amare Rromentza* у Румунији. У образовни процес су укључена и задржана ромска дјеца кроз укључивање у обданишта у којима је било преко 800 дјеце и у којима су морала научити и Румунски језик. Посебан програм је развијен за дјецу под ризиком од напуштања образовања. Програм је омогућио обуку за наставнике који говоре оба језика, као и за њихове родитеље. За овај пројекат је издвојено више од 850. 000 евра.³⁷²

Као угрожене категорије становника на тржишту рада већ су идентификоване мањине, старији радници, особе са инвалидитетом или са хроничним болестима,

³⁷¹ European Commission (2007) стр. 6.

³⁷² Подаци преузети са интернет странице European Social Fund: <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp>

бивши затвореници и жене. За помоћ овим групама Фонд је развио посебне пројекте „Укључиви приступ“ који промовишу активно укључивање и праћење до постизања одрживог запослења. Већина од набројаних скупова трпи дискриминацију на тржишту рада приликом тражења запослења, задржавања посла и напредовања на радном мјесту.

У периоду од јануара 2010. године до децембра 2011. године у аустријском граду Линцу, је спроведен пројекат „Цијени различитост, користи различитост“ који је за циљ имао бољу интеграцију у друштво и радну средину за становнике имигранте или оне који су потомци имиграната, нарочито жене и младе. За 18 мјесеци са три партнерска удружења, чланство је нарасло на 55 партнера, а за мигранте, који у овој области чине чак 15% становништва, постигнута је боља укљученост у заједницу.³⁷³

Поновно укључивање на тржиште рада бивших затвореника је додатно отежано због губитка вјештина и ненапредовања у смислу квалификација током служења затворске казне. Пројекат под називом „Квалификованија радна снага - сигурније друштво“ је спровела естонијска организација *Estonian Prison Industries* у периоду од октобра 2009. до септембра 2012. године. Циљ пројекта је био подизање нивоа квалификованости и очување радних навика затвореника док су у затвору, кроз различите обуке за столара, кројача, молера, вариоца итд. Послодавци су добијали субвенције за плате и покривене трошкове превоза између затвора и радног мјеста. Потпуни успјех овог пројекта вриједног 1 милион евра, је 659 запослених бивших затвореника.³⁷⁴

Примјер пројекта намијењен особама са посебним потребама (инвалидитетом) је пројекат „Стоп комуникационим баријерама“ у фокусу којег је била интеграција глувих и наглувих особа на тржиште рада и друштво уопште, кроз неколико врста едукативних активности. Кроз овај пројекат у Чешкој у периоду од фебруара 2010. године до јануара 2012. године 375 полазника је постигло бољу укљученост у

³⁷³ Исто.

³⁷⁴ Исто.

друштво, а бројни су примјери оних који су успјели наћи посао који могу обављати путем рачунара и интернета.³⁷⁵

2. УЛОГА ДРЖАВЕ

2.1. Социјална заштита: од социјалне асистенције до социјалне укључености

Под социјалном заштитом се подразумијева скуп различитих програма чији је циљ ублажавање посљедица одређених друштвених стања корисника социјалне заштите, као што су болест, старост, инвалидитет итд. Корисник социјалне заштите је лице које је од стране надлежне институције препознато као особа у стању социјалне потребе. Корисници се у свим посматраним земљама (БиХ, Србија и Хрватска) и у ЕУ разврставају у малолетна и пунољетна лица, и могу бити уживаоци материјалних давања и корисници услуга система социјалне заштите. Оваква права на социјалну заштиту спадају у ред основних људских права. У ЕУ политика запошљавања и социјална политика су нераскидиво повезане. ЕУ тежи развоју социјалне функције државе и у свим релевантним документима ЕУ наглашава се хуманизација земаља и европског друштва.

Системи социјалне заштите су различито организовани у развијеним земљама Европе. Према неким заједничким карактеристикама национални системи социјалне заштите се могу разврстати у пет група:

- Велика Британија и Ирска системом колективне социјалне сигурности покривају само циљне групе, тј. оне који нису у стању да обезбиједе задовољење својих потреба уобичајеним путевима. Преостали грађани, који нису у стању социјалне потребе, сами покривају економске и социјалне ризике;
- Шведска, Финска и Данска обезбјеђују свим становницима право на осигурање од бројних економских и социјалних ризика углавном кроз пружање социјалних услуга;

³⁷⁵ Исто.

- Њемачка, Француска, Аустрија и Белгија имају обавезне програме социјалног осигурања за све запослене, а програми социјалне помоћи су првенствено усмјерени на поједина занимања;
- Италија, Шпанија, Португалија и Грчка нису развиле класични систем социјалне заштите у смислу обезбеђења социјалног минимума прихода за појединца, већ се подстиче ослонац на породицу као основну јединицу солидарности и
- источноевропске посттранзиционе земље са атавизмима комунистичких модела социјалне заштите, које су развијале системе у различитим правцима под утицајем међународних институција, са обавезном бригом за одређене категорије становника.³⁷⁶

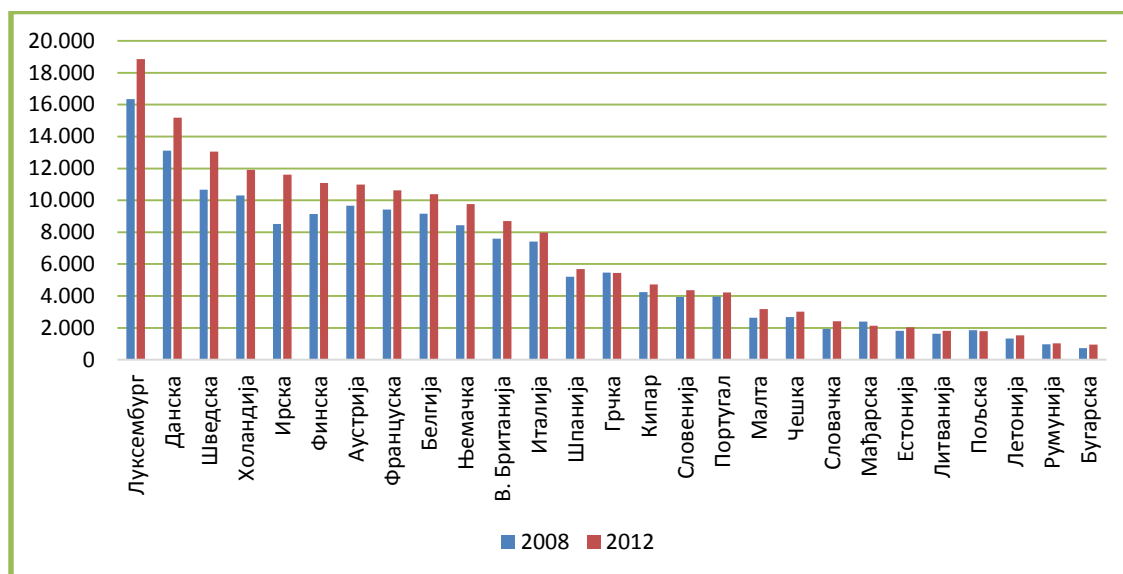
У свим земљама су системи углавном децентрализовани са развијеном мрежом социјалне сигурности и централизацијом управљачких функција. Услуге социјалне заштите, поред организација централне и локалне власти, нуде и различите невладине организације, религијске установе и приватне компаније. У Њемачкој поред обавезног социјалног осигурања постоје и религијске организације које могу бити пружаоци социјалних услуга. У неким земљама, попут Велике Британије, даваоци социјалних услуга могу бити и приватне компаније а у другим, као нпр. Шведској, Норвешкој, Финској, систем социјалне заштите спада у јавне услуге. За скандинавске државе се каже да имају најбољу социјалну функцију на свијету.³⁷⁷

Издавања у земљама ЕУ27 за социјалну заштиту (по кориснику) су значајно одступала од просјека, који је у 2008. години износио 6.720 евра, а у 2012. години 7.604 евра. Тако су у Бугарској корисници примали по 732 евра, а у Луксембургу 16.339 евра у 2008. години. И у 2012. години су издавања за социјалну заштиту била највиша у Луксембургу, али и у Данској, Шведској и Холандији. Земље са неповољнијим показатељима запослености за лица у стању социјалне потребе су издавале много мање средстава од поменутих земаља. На Графикону 38. су

³⁷⁶ Мијатовић, Б. (2005) стр. 3.

³⁷⁷ Лакићевић, М. (2010) стр. 379.

приказана издвајања за социјалне трансфере земаља чланица ЕУ27 у 2012. години исказана по кориснику у еврима:

Графикон 38. Издвајања за социјалну заштиту по кориснику у 2012. год.

Извор: Еуростат, online data code: expenditure, main results (spr_exp_sum)

Док су издвајања у скандинавским земљама, Ирској, Аустрији и Француској, за разне врсте надокнада и социјалну помоћ, веома издашна, у медитеранским земљама су износи за исту сврху много скромнији, али су пензије релативно високе, јер представљају важан сегмент политичких кампања. Исказано као %БДП, Њемачка и Француска су издвојила највише средстава за социјалну заштиту: 34,6%БДП и 34,2%БДП, респективно. Новије чланице ЕУ имају нижа издвајања за социјалну политику и нижи стандард.³⁷⁸

Системи социјалне заштите у БиХ, Србији и Хрватској

Све три посматране земље, БиХ, Србија и Хрватска су ратификовале важне међународне и европске споразуме из области заштите људских права, те учиниле значајне напоре како би ускладили своје законодавство са међународним конвенцијама и споразумима.³⁷⁹ Циљ националних система социјалне заштите је

³⁷⁸ Подаци из Еуростата, online data code tps00098.

³⁷⁹ Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, ревидирана Европска социјална повеља, Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, Повеља о основним правима у ЕУ, Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације и Конвенција о правима детета итд.

да сва лица која су у стању социјалне потребе уживају социјалну заштиту без дискриминације.

Систем социјалне заштите у БиХ је у надлежности ентитета. У ФБиХ, поред закона усвојених на нивоу ентитета ФБиХ и додјеле социјалне помоћи, постоје и кантоналне надлежности за додјељивање неких права, што доводи до различитог третмана исте категорије становника у различитим дијеловима ФБиХ. У РС одређивање права на социјалну помоћ је уређено ентитетским законом, али се финансирање врши из општинских буџета.

Социјални систем у БиХ пати од бројних недостатака. У организационом погледу већином су покривена сва поља у којима је неопходна социјална подршка друштва и државе. Тако су покривена питања бриге о дјечи без родитељског старања, старијим лицима или особама са менталним инвалидитетом. У БиХ постоји укупно 117 центара за социјални рад: 72 у ФБиХ и 45 у РС. У БД БиХ не постоји центар за социјални рад, већ пододсјек у оквиру одсјека за здравство БД БиХ.³⁸⁰

БиХ годишње троши 4% БДП на системе помоћи без доприноса, што представља изузетно висок ниво издвајања у поређењу са осталим земљама Источне Европе.³⁸¹ Међутим, овако висока потрошња не покрива насиромашније категорије становника, јер за мирнодопске категорије становника корисника система социјалне помоћи се издваја 1/3 свих средстава у ФБиХ, и 1/4 у РС.³⁸² Оно што се у већини међународних извјештаја о БиХ наводи је различит третман мирнодопских и ратних категорија инвалидних лица. Борачка категорија инвалида и породице погинулих бораца су у повољнијем положају у односу на остале становнике који се налазе у истој животној ситуацији.

Смисао социјалних трансфера најугроженијим је у обезбјеђивању испуњења минималних животних стандарда, довољно дуго док се можда не промијени животна околност у којој се налазе, што није случај са БиХ. Социјална помоћ коју

³⁸⁰ Агенција за статистику БиХ (2012а) стр. 17.

³⁸¹ Rosas, G., Corbanese, V. & O'Higgins, N. (2009) стр. 59.

³⁸² OSCE (2013а) стр. 18.

примају најугроженије категорије становника не обезбјеђује ни голу егзистенцију а камоли постепено укључивање појединаца у неке друштвене токове. Тако је у РС износ сталне социјалне помоћи за једно лице 41КМ, што је испод прага сиромаштва од 183КМ мјесечно, а у ФБиХ се разликује међу кантонима, али не прелази 20% просјечне плате.³⁸³ Право на овако ниско утврђен износ сталне помоћи је утврђен само оним категоријама које нису у могућности да остваре доходак, као нпр. они који су изгубили радне способности, дјеца до 15 година и старији од 65 година, труднице и сл. Утврђени критеријуми не омогућавају појединим категоријама, као нпр. дугорочно незапосленим лицима да остваре право на сталну помоћ. Према подацима завода за статистику БиХ у 2011. години у БиХ је било укупно 173.791 малољетних корисника социјалне заштите и 482.228 пунољетних корисника, тј. укупно 656.019 особа.³⁸⁴

Србија је усвојила документ „Стратегија развоја социјалне заштите“ у којем су идентификовани приоритети за дјеловање у области социјалне заштите. У Србији постоји добро развијена мрежа центара за социјални рад: 140 центара односно 173 одјељења центара за социјални рад.³⁸⁵ Међутим, због недовољних средстава у буџетима општине и градова услуге у заједници нису развијене у складу са потребама грађана. Систем социјалне заштите почива на пружању услуга и давању материјалне помоћи. Постоји одређен, али недовољан број установа за пружање услуга и смјештај лица ометених у развоју, старих лица и дјеце без родитељског старања.

Проблеми од којих „пати“ систем социјалне заштите у БиХ се могу наћи и у Србији. Социјални трансфери нису довољни да сачувају кориснике од сиромаштва, а тиме и од даље социјалне маргинализације. Основица за утврђивање сталне новчане помоћи је 6.050 динара.³⁸⁶ Поједине категорије становника као нпр. дугорочно незапослени нису корисници сталне помоћи због утврђене радне способности, а спадају у једну од најрањивијих категорија становника. Материјално обезбеђење

³⁸³ OSCE (2013a) стр. 38-39.

³⁸⁴ Агенција за статистику БиХ (2012) стр. 19. и 28.

³⁸⁵ Републички завод за социјалну заштиту (2012) стр. 5.

³⁸⁶ Закон о социјалној заштити, члан 87. (Службени Гласник Р. Србије 24/2011)

породице је кључни програм социјалне помоћи који прима око 50.000 сиромашних породица у Србији. Дјечији додатак прима око 400.000 породица. Укупан број корисника социјалне заштите у Србији у 2012. години је био 631.703 особе, малољетних 239.230 корисника и 392.473 пунољетних корисника.³⁸⁷ Исказано као % БДП Србија је 2010. године потрошила 24,6% БДП на социјалну заштиту.³⁸⁸

Хрватска има развијен систем институција које покривају област социјалне заштите. Извршене су бројне реформе из области социјалне заштите и усвојени су потребни закони и документи који регулишу питања социјалне заштите у Хрватској. Све врсте права и заштите се могу подијелити на новчане трансфере, услуге, институционалне и ванинституционалне облике заштите. Утврђена је минимална загарантована накнада у износу од 800 куна, чија је основна улога да спријечи стање екстремног сиромаштва и социјално искључивање корисника. Ова накнада се увећава уколико је у питању породица или по основу неког додатног права на социјалну заштиту.³⁸⁹

Према подацима Државног завода за статистику, у Хрватској је у 2011. години било 83.376 малољетних и 318.962 пунољетна корисника социјалне заштите, тј укупно 402.338 лица.³⁹⁰ Према подацима Еуростата, Хрватска је 2011. године на социјалну заштиту потрошила 21% БДП, што је сврстава испод просјека земаља ЕУ27 (29% БДП). Иако се може рећи да је накнада у Хрватској недовољна за покривање свих потреба корисника социјалне заштите, на основу података презентованих у наредној табели, закључујемо да је стање у области социјалне заштите у Хрватској боље него у Србији, те много боље него у БиХ. У односу на РС, Србија и Хрватска имају најмање 5 пута већи основни износ сталне накнаде.

У наредној табели је дат упоредни приказ наведених података о корисницима социјалне заштите у БиХ, Србији и Хрватској:

³⁸⁷ Републички завод за социјалну заштиту (2013) стр. 26.

³⁸⁸ Подаци из Еуростата, online data code tps00098.

³⁸⁹ Министарство социјалне политике и младих. Доступно на:

http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/socijalna_skrb/zajamcena_minimalna_naknada

³⁹⁰ Државни завод за статистику (2012а) стр. 1-4.

Табела 49. Корисници социјалне заштите у БиХ, Србији и Хрватској, 2012. год.

Земља	БиХ	Србија	Хрватска
Број становника	4.000.000 ³⁹¹	7.186.862	4.284.889
Корисници социјалне заштите (укупно)	656.019	631.703	402.338
Малољетни корисници социјалне заштите	173.791	239.230	83.376
Пунољетни корисници социјалне заштите	482.228	392.473	318.962
Износ минималне накнаде	41KM (РС)	6.050 Дин	800 Кн ³⁹²

Извор: Заводи за статистику БиХ, Србије и Хрватске, 2011.

Скоро 10% становника Хрватске су корисници неког вида помоћи, 8,8% становника Србије и 17% становника БиХ. Према структури социјалних давања Хрватска је у нешто повољнијој позицији од преостале двије земље. Тако нпр. накнада за незапосленост (након престанка радног односа) у Хрватској може да траје и до 15 мјесеци тј. 450 дана,³⁹³ у Србији максимално 24 мјесеца за раднике са преко 25 година стажа, као и у РС за раднике са више од 30 година стажа.³⁹⁴ У ФБиХ накнада за незапосленост може да се прима максимално 24 мјесеца, али само за особе са више од 35 година стажа.³⁹⁵

Малољетних корисника у Хрватској је 20,7%, док је за Србију тај податак 37,9%, а за БиХ 26%. Малољетни корисници су под ризиком да постану и пунољетни корисници, па је и у том погледу стање у Хрватској повољније него у Србији и БиХ. Минимална накнада није ни у висини прага ризика од сиромаштва једночланих домаћинстава нити једне посматране земље. Тако је у Хрватској и Србији више од два пута нижа од прага сиромаштва, а у БиХ (РС) више од четири пута. Може се закључити да су системи социјалне заштите у све три посматране земље усмјерени

³⁹¹ Процијењени број становника БиХ.

³⁹² Податак за 2013. годину.

³⁹³ Бејаковић, П. (2009) стр. 7.

³⁹⁴ Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености (Сл. Гласник РС“, 36/2009 и 88/2010)

³⁹⁵ Kuddo, A. (2012) стр. 80.

на пружање тренутне помоћи лицима у стању социјалне потребе. Издаци нису довољни за постизање боље укључености у друштвене токове, али постоје значајне разлике. Хрватска је подигла систем социјалне заштите на виши ниво у односу на преостале двије земље. Једним дијелом, реформе које су спроведене и средства из предприступних фондова ЕУ су омогућили увођење неких аспеката европских либералних система социјалне заштите, али и даље се наводи да је сваки пети становник Хрватске под ризиком од сиромаштва.³⁹⁶

2.2. Национални законски оквири и радно-правна регулатива

У све три посматране земље постоји развијен законски оквир и законска регулатива која покрива област рада и радних односа. Све три земље су ратификовале Конвенције МОР УН-а, па у складу са обавезом која из тога произилази посматране земље су морале да ускладе своју законску регулативу са радним стандардима Конвенција.

Радно законодавство БиХ је доношењем Закона о раду 1999./2000. године ушло о фазу реформи и промјена које нису биле само терминолошког карактера због измјена назива институција и законодавца. У питању су и промјене које су дошле као посљедица промјене система и транзиције у коју је БиХ као проивреда ушла.

Сва компликованост БиХ као државе се види и у области прописа који се примјењују на територији БиХ. Ови прописи се односе на:

- прописе на нивоу БиХ,
- прописе који се примјењују у РС,
- прописе који се примјењују у ФБиХ,
- прописе који се примјењују у БД,
- прописе који се примјењују у институцијама БиХ и
- међународне изворе радног права, тј. универзални и регионални међународни прописи.

³⁹⁶ Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2013а) стр. 8.

Као најважнији извори радног права на нивоу БиХ се могу навести сљедећи закони:

- 68 конвенција МОР и велики број међународних уговора,
- Закон о раду у институцијама БиХ („Сл. гласник БиХ“ бр. 26/04, 7/05, 60/10),
- Закон о државној служби у институцијама БиХ („Сл. Гласник БиХ бр. 12/02, 19/02, 08/03, 35/03, 04/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 02/06, 32/07, 43/09, 8/10, 40/12)

Извори радног права у ентитету ФБиХ су:

- Закон о раду („Сл. новине ФБиХ“ бр. 43/99, 32/00 и 29/03),
- Закон о штрајку („Сл. новине ФБиХ“ бр. 14/00),
- Закон о запошљавању странаца („Сл. новине ФБиХ“ бр. 111/12),
- Закон о вијећу запосленика („Сл. новине БиХ“ бр. 39/04),
- Закон о посредовању у запошљавању и социјалној сигурности незапослених особа („Сл. новине ФБиХ“ бр. 41/01, 24/05, 9/08),
- Закон о заштити на раду („Сл. лист СРБиХ“ бр. 22/90 - у процедури је доношење новог закона),
- Закон о државној служби у ФБиХ („Сл. новине ФБиХ“ бр. 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05 и 12/06),
- Закон о здравственом осигурању („Сл. новине ФБиХ“ бр. 30/97 и 32/00),
- Закон о здравственој заштити („Сл. новине ФБиХ“ бр. 29/97),
- Закон о пензијском и инвалидском осигурању („Сл. новине ФБиХ“ бр. 29/98 и 49/00),
- Закон о правима бранилаца и чланова њихових породица („Сл. новине ФБиХ“ бр. 41 /04),
- Општи колективни уговор за териториј ФБиХ („Сл. новине ФБиХ“ бр. 54/05).

Република Српска је област права и обавеза које проистичу из радних односа регулисала сљедећим најважнијим законима:³⁹⁷

- Закон о раду - Пречишћени текст („Сл. гласник РС“ бр. 55/07),
- Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености („Сл. гласник РС“ бр. 30/10),

³⁹⁷ Поред наведених закона у примјени су бројни прописи ФНРЈ, СФРЈ, СР БиХ из области Заштите и здравља на раду који ће се примјењивати до доношења одговарајућих прописа.

- Закон о мирном рјешавању радних спорова („Сл. гласник РС“ бр. 71/09, 100/11),
- Закон о штрајку („Сл.гласник РС“ бр. 111/08),
- Закон о савјетима радника („Сл. гласник РС“ бр. 26/01),
- Закон о евиденцијама у области рада и здравственог осигурања („Сл. гласник РС“ бр. 18/94, 64/06),
- Закон о запошљавању страних држављана и лица без држављанства („Сл. гласник РС“ бр. 24/09, 117/11),
- Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида – Пречишћени текст („Сл. гласник РС“ бр. 54/09)
- Закон о економско социјалном савјету Републике Српске („Сл. гласник РС“ бр. 110/08),
- Закон о пензијском и инвалидском осигурању („Сл.гласник РС“ бр. 106/05, 134/11),
- Закон о заштити на раду („Сл. гласник РС“ бр.01/08, 13/10),
- Општи колективни уговор („Сл. гласник РС“ бр. 40/10).

На територији БД БиХ примјељују се следећи изори радног права:

- Закон о раду („Сл. гласник БД БиХ“ бр. 19/06,19/07,25/08, 20/13),
- Закон о јавним службеницима и намјештеницима БД БиХ („Сл. гласник БД БиХ“ бр. 41/04),
- Закон о запошљавању и правима за вријеме незапослености („Сл. гласник БД БиХ“ бр. 33/04,19/07, 25/08),
- Закон о запошљавању странаца („Сл. гласник БД БиХ“ бр. 15/09, 19/09, 20/10).

Област радног и социјалног права у *Србији* је покривена следећим најважнијим законима:

- Закон о раду („Службени Гласник РС“ бр.24/05 и 61/05),
- Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености („Сл. Гласник РС“ бр. 36/09),
- Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом („Сл. Гласник РС“ бр. 36/09),
- Закон о заштити здравља и безбедности на раду („Сл. Гласник РС“ бр. 101/05),

- Закона о републичкој администрацији („Сл. Гласник РС“ бр. 104/09),
- Закон о локалним самоуправи („Сл. Гласник РС” бр. 129/07),
- Закон о одређивању максималног броја запослених у локалној администрацији, („Сл. Гласник РС“ бр. 104/09),
- Закон о државним службеницима („Сл.гласник РС“ бр. 79/05),
- Закон о изменама и допунама закона о државним службеницима („Сл. Гласник РС“ бр.116/08),
- Закон о социјално економском савету („Сл. Гласник РС“ бр. 125/2004),
- Закон о забрани дискриминације („Сл. Гласник РС” бр. 22/2009),
- Закон о мирном решавању радних спорова („Сл. Гласник РС“ бр. 125/2004),
- Закон о парничном поступку („Сл. Гласник. РС” бр. 125/04) и
- Закон о равноправности полова („Сл. Гласник РС” бр. 104-09).

Поред бројних правилника којима су ближе уређене поједине области, у Србији су потписани и посебни колективни уговори за јавни сектор, у којем се као послодавац јавља држава (здравство, образовање, култура, полиција) али и за најважније привредне гране: металску индустрију, пољопривреду, хемијску и индустрију неметала, грађевинарство итд.

Посебно важан документ из области уређења односа у свијету рада представља споразум о сарадњи „Програм достојанственог рада за Републику Србију 2013-2017. године“, потписан на 102. засиједању МОР, између Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Владе Републике Србије, представника МОР, представника Савеза самосталних синдиката Србије, Уједињених гранских синдиката „Независност” и Уније послодаваца Србије.

Овај споразум је проистекао из првог оваквог програма, који је потписан између два министарства у Влади РС, за период 2008-2011. године. Резултати консултација и трипартитног дијалога обједињени су у нови споразум о постизању достојанственог рада за све у Србији. Три основна дугорочна циља за период 2013-2017. године су дефинисана као:

1. Јачање капацитета државних институција и социјалних партнера ради унапређења функционисања тржишта рада;
2. Повећање могућности за запошљавање и
3. Јачање система социјалне заштите.³⁹⁸

Хрватска је област радног законодавства ускладила са *acquis communautaire* ЕУ, чиме су и испуњене и потврђене обавезе преузимања одредби бројних конвенција у национално право. Бројни су прописи који у Хрватској регулишу област рада. Тако поред основног националног законодавства постоје и прописи који се односе на рад и запошљавање у ЕУ, као нпр. „Слобода кретања радника и сустав социјалне сигурности“, те „Водич за изаслање радника у Еуропској унији“.³⁹⁹

Основни хрватски национални закони из области рада и запошљавања су:

- Закон о раду („Народне новине“ бр. 149/09, 61/11),
- Закон о критеријима за судјеловање у трипартитним тијелима и репрезентативности за колективно преговарање („Народне новине“ бр. 82/12),
- Закон о минималној плаћи („Народне новине“ бр. 67/08),
- Закон о благданима, споменданима и нерадним данима у Републици Хрватској („Народне новине“ бр. 136/02, 112/05, 59/06, 55/08, 74/11, 130/11),
- Закон о заштити на раду („Народне новине“ бр. 59/96, 94/96, 114/03, 100/04, 86/08, 75/09),
- Закон о Државном инспекторату („Народне новине“ бр. 116/08),
- Закон о посредовању при запошљавању и правима за вријеме незапослености („Народне новине“ бр. 69/08, 121/10, 25/121, 18/12, 157/13),
- Закон о потицању запошљавања („Народне новине“ бр. 57/12, 120/12),
- Закон о хрватском квалификацијском оквиру („Народне новине“ бр. 22/13),
- Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом („Народне новине“ бр. 157/13),

³⁹⁸ Влада Републике Србије, Министарство рада, запошљавања, борачких и социјалних питања (2013) стр. 15.

³⁹⁹ Прописи су доступни на интернет страници Министарства рада и мировинског сустава Хрватске.

- Закон о осигурању потраживања радника у случају стечаја послодавца („Народне новине“ бр. 86/08) итд.

Хрватска је по угледу на ЕУ успоставила бројне механизме за развој социјалног дијалога на свим нивоима. Поред Господарско-социјалног вијећа успостављена су и секторска социјална вијећа, шест бипартитетна тијела, ради рјешавање комплексних економских и социјалних питања у оквиру појединих привредних сектора, као и ради свеобухватне примјене стандарда ЕУ у подручју односа социјалних партнера и развоја секторског социјалног дијалога.

2.3. Национална стратегија запошљавања

Као изузетно важан документ којим се дефинишу национални циљеви у области рада и запошљавања јављају се националне стратегије запошљавања. Стратегија ЕУ под називом „Европа 2020” се заснива на:

- а) паметном расту који подразумева економију знања и подршку иновацијама,
- б) одрживом расту, који промовише ефикасније коришћење природних ресурса и енергије и
- в) инклузивном расту који треба да омогући територијалну и социјалну кохезију.

Нова стратегија „Европа 2020” дефинише гдје би ЕУ требала да буде за десет година кроз следеће квантитативне циљеве:

- повећање стопе запослености становништва старог од 20 до 64 године на најмање 75%;
- подизање процента БДП који се издваја за истраживање и развој са 1,9 на 3%;
- смањење емисије угљен-диоксида за 20% у односу на ниво из 1990. године (или чак 30% ако то услови омогуће), повећање удјела обновљиве енергије за 20%, као и за 20% повећање енергетске ефикасности;
- смањење стопе раног напуштања школовања на испод 10% са тренутних 15%, уз истовремено повећање процента становништва са факултетском дипломом са 31% на 40%;

- смањење броја људи који живе испод линије сиромаштва за 25%, што у ствари значи избављење преко 20 милиона људи из сиромаштва.⁴⁰⁰

Ови међусобно повезани циљеви ће се, као и до сада, превести у националне циљеве кроз сет интегрисаних препорука, тј. смјерница. Уместо досадашњих 24, број нових смјерница „Европа 2020” сведен је на 10, што би требало да обезбеди кохерентност у вођењу политике запошљавања и шире економске политике држава чланица.

За БиХ је овај документ, усвојен 2010. године, од нарочитог значаја, јер је настао као заједнички документ за БиХ, а не као ентитетски документ, са дефинисаним приоритетима само за поједине дијелове БиХ. Поред овог документа у ФБиХ је у октобру 2008. године усвојена и „Стратегија запошљавања у ФБиХ, 2009-2013“, те у марту 2011. године „Стратегија запошљавања РС 2011-2015“ у Републици Српској. Стратегије садрже преглед макроекономског оквира БиХ, те стање на тржишту рада државе, односно ентитета.

Главни циљ дефинисан стратегијом запошљавања за БиХ је унапређење продуктивности, повећање квалитета и квантитета радних мјеста уз промоцију социјалне укључености и равноправности полова. Одабрана комбинација политика и програма треба да омогући позитивне промјене и на страни понуде и на страни тражње за радном снагом. Нарочито је истакнута потреба за промоцијом инклузивног и запошљавањем богатог раста, смањење дефицита продуктивног запослења и достојанственог рада, унапређење запошљивости жена и најугроженијих категорија становника, али и за унапређењем дјелотворности и ефикасности политика и институција тржишта рада.

За период 2010-2014. године постављени су следећи општи циљеви:

- Повећање укупне стопе запослености од 2% годишње,
- Повећање стопе запослености жена од 2,5% годишње и

⁴⁰⁰ European Commission (2010в) стр. 5.

- Смањење незапосленост младих на 30% до 2014. године.⁴⁰¹

Поред националних планова који се односе на запошљавање у 2012, 2013, и 2014. години *Србија* је израдила националну стратегију запошљавања за период 2011-2020. године.⁴⁰² Осим анализе стања на тржишту рада Србије и утицаја кризе на основне показатеље тржишта рада, Стратегија садржи и перспективе економског раста и развоја Србије за период 2011-2020. године, те пројекције кретања на тржишту рада 2010-2020. године.

Овај документ је, као основни циљ дефинисао успостављање стабилног, одрживог раста запослености до краја 2020. године, те потпуно усклађивање политика запошљавања и институција тржишта рада са тековинама ЕУ. Ради постизања овог општег циља, наведене су следеће групе циљева, у оквиру којих су разрађени појединачни циљеви:

- Подстицање запошљавања у мање развијеним регионима и развој регионалних и локалних политика запошљавања;
- Унапређење квалитета људског капитала;
- Развој институционалних капацитета и експанзија програма активне политике запошљавања и
- Редуковање дуалности на тржишту рада.⁴⁰³

Стратегијом су, поред циљева, прецизно дефинисани индикатори, почетно стање, очекивани резултати и извори података. Циљеви који се односе на основне индикаторе тржишта рада у 2020. години су:

- Стопа активности становништва старости 15–64: 68,8%;
- Стопа запослености становништва старости 15–64: 61,4%;
- Стопа запослености становништва старости 20–64: 66,3%;
- Стопа незапослености становништва старости 15–64: 10,8%;
- Стопа незапослености становништва старости 20–64: 8,38%.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2010а) стр. 32.

⁴⁰² „Службени гласник Републике Србије”, број 37/11.

⁴⁰³ Влада Републике Србије (2011) стр. 23-31.

⁴⁰⁴ Исто, стр. 45.

У наредној табели су приказани Стратегијом задати индикатори тржишта рада за период 2013-2020. године:

Табела 50. Показатељи тржишта рада становништва радног узраста (15–64)

Година	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Укупно (000)	4.930	4.881	4.828	4.774	4.725	4.680	4.636	4.594
Активни (000)	2.990	3.009	3.030	3.050	3.074	3.100	3.131	3.162
Запослени (000)	2.497	2.539	2.582	2.625	2.670	2.716	2.768	2.819
Незапослени (000)	493	470	448	426	404	387	363	343
Неактивни (000)	1.940	1.872	1.798	1.724	1.651	1.580	1.505	1.432
Стопа партиципације (%)	60,64	61,66	62,76	63,89	65,05	66,23	67,53	68,83
Стопа запослености (%)	50,64	52,02	53,49	54,98	56,50	58,03	59,70	61,36

Извор: Влада Републике Србије (2011) стр. 60.

Ако се упореде циљеви за Србију дефинисани овом Стратегијом и циљеви из стратегије „Европа 2020”, онда је разлика у циљној стопи запослености (за становништво старости 15-64) 12 процентних поена, тј. циљ ЕУ је стопа запослености од 73% а у Србији 61%. Пошто је разлика у стопама запослености у 2010. години била 18 процентних поена, то значи да Србија мора постићи већи пораст запошљавања, како би разлика у 2020. години износила планираних 12 процентних поена.

Хрватска је још 2008. године, у оквиру Претприступне стратегије ЕУ за Хрватску, са Европском комисијом потписала „Заједнички меморандум о приоритетима политике запошљавања Републике Хрватске“. Меморандумом су дефинисани циљеви политике запошљавања, како би се тржиште рада трансформисало и систем запошљавања прилагодио Европској стратегији запошљавања. На основу анализе привредног стања и стања на тржишту рада, овим документом су дефинисани приоритети који су, поред подизања запослености жена, старијих особа и младих, промоције образовања, вјештина, флексибилности радника и послодаваца,

рјешавање проблема дуготрајне незапослености, обухватили и нови циклус активних мјера запошљавања.

За сваки стратешки циљ дефинисана је циљна skupина, рок спровођења, активности, индикатори, носиоци, те износ и извор финансијских средстава потребних за остварење циља. Меморандум је послужио као полазна основа, али и циљ за доношење „Националног плана за потицање запошљавања 2009–2010.“ и „Националног плана за потицање запошљавања 2011-2012.“

3. РАЗВОЈ ЉУДСКИХ РЕСУРСА И ДОЖИВОТНО УЧЕЊЕ

3.1. Систем доживотног учења и развој људског капитала

Са убрзаним научно-технолошким развојем и експанзијом модерних технологија јавља се и потреба за све образованијом и квалификованијом популацијом. Образовање и учење у савременим друштвима су намијењени свима, без обзира на пол, године старости, расну, националну и вјерску припадност. Нарочито се узима у обзир чињеница да постоји тренд старења и смањења радне снаге, па се стога, мора унаприједити квалитет расположивог људског капитала и подићи степен његове искоришћености.

Доживотно учење се дефинише као активност учења током цијелог живота, с циљем унапређивања знања, вјештина и способности, тј. ради стицања нових и обнављања већ стечених знања и вјештина. Остварује се кроз формално, неформално и информално учење и образовање. Термини образовање одраслих, повратно образовање и активно старење кроз континуирано и перманентно образовање, спадају у активности доживотног учења.

Концепт доживотног учења је уско повезан са људским капиталом. Дефиниција људског капитала умногоме зависи од истраживача али се може рећи да је то укупан ниво знања, вјештина и карактеристика личности које се могу опредметити у виду рада и створити неку економску вриједност. Током процеса формалног

образовања или кроз процес рада, као и кроз неформалну обуку, особа усваја и развија вјештине које повећавају њену вриједност на тржишту рада.⁴⁰⁵

Људски капитал је тешко измјерити. Најчешће се исказује посредно, преко БДП, продуктивности, стопе писмености, издвајање за образовање и сличних индикатора везаних за процес образовања. Тако се преко броја висококвалификованих радника, тј. стручњака у некој области може извести закључак да ли земља има развијен људски капитал у тој области или нпр. да ли се спроводе истраживања у датој области.⁴⁰⁶

Неусклађеност понуде и тражње, дефицит компетенција и радних вјештина, карактеристика је радне снаге не само у БиХ, Србији и Хрватској, већ и у многим земаљама чланицама ЕУ. Зато је важност доживотног учења исказана и кроз посебан сет програма ЕУ у области образовања и развоја вјештина. Ови програми омогућава појединцима да, у било којој фази живота, искористе могућности учења широм Европе.

Истраживања везана за људски капитал су показала директну корелацију између наведених процеса стицања знања и вјештина и нивоа економске развијености земље. Такође, истраживања и развијених економија и економија у развоју су показала да постоји директна корелација између нивоа писмености и продуктивности. Земље са већим нивом писмености имају значајно већу продуктивност и већи БДП по глави становника.⁴⁰⁷

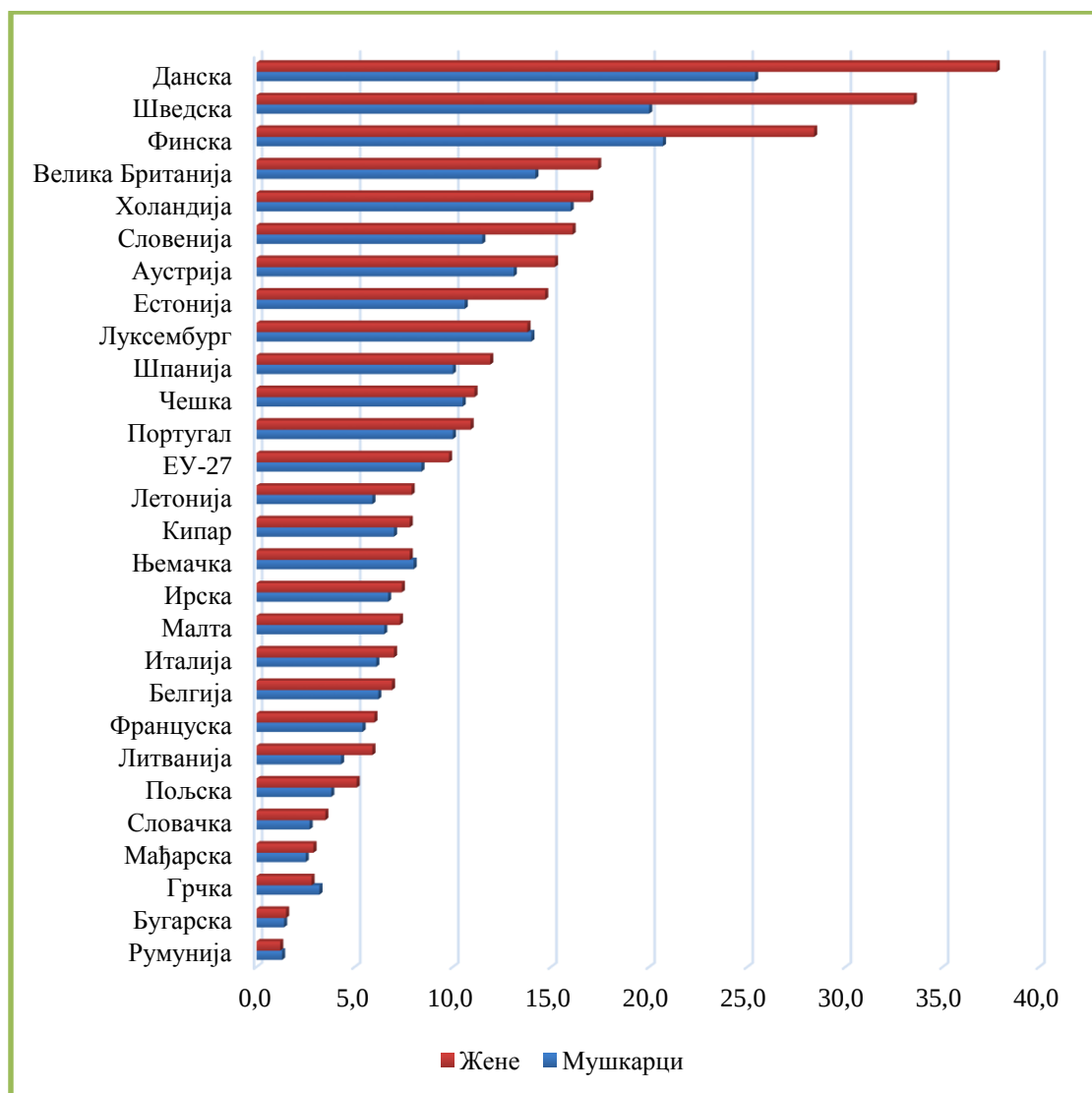
Један од циљева из стратегије „Европа 2020” у области образовања и оспособљавања је најмање 15% одраслих особа у доби од 25 до 64 године укључених у процес доживотног учења. Овај податак у 2012. години је био 9,1% за ЕУ27. Посматрано према полу, показатељ жена укључених у неки облик образовања или оспособљавања је нешто виши (9,8%) него код мушкараца

⁴⁰⁵ Kwon, D. (2009) стр. 3.

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ Coulombe, S. & Tremblay, J-F. (2006) стр. 23-24.

(8,4%).⁴⁰⁸ Међу земљама чланицама постоје велике разлике у погледу показатеља укључености у процесе доживотног учења. Наредни Графикон 39. приказује достигнуте стопе доживотног учења у ЕУ27 за мушкарце и жене старости 25-64, у 2012. години:

Графикон 39. Стопа партиципације у доживотном учењу (%), 2012. год.
Извор: Еуростат, online data code trng_lfse_01

Данска, Шведска и Финска се истичу у доживотном учењу. Иако имају највише стопе укључености у процесе образовања и учења, постоји значајна разлика међу стопама укључености жена и мушкараца. Заједничко за све три земље је да су стопе партиципације у доживотном учењу значајно веће за жене, него за мушкарце.

⁴⁰⁸ Подаци из Еуростата, online data code trng_lfse_01.

Холандија и Велика Британија су такође премашиле циљ дефинисан стратегијом „Европа 2020” од 15% становништва старости 15-64 укљученог у неки вид учења и образовања. Насупрот томе Бугарска, Румунија, Грчка и Мађарска имају стопе доживотног учења, за оба пола, мање од 3%.

Послодавци и уније послодаваца покривају 50% обука и неформалног образовања радника старости 25-64 у ЕУ27, док једну десетину услуга из области неформалног образовања и обука пружају установе формалног образовања, школе и факултети.⁴⁰⁹ Анализа пружаоца неформалног образовања и обуке у ЕУ27, 2011. године,⁴¹⁰ је дата на наредном приказу.

Графикон 40. Пружаоци неформалног образовања и обуке, ЕУ27, 2011. год.
Извор: Еуростат, online data code trng_aes_170

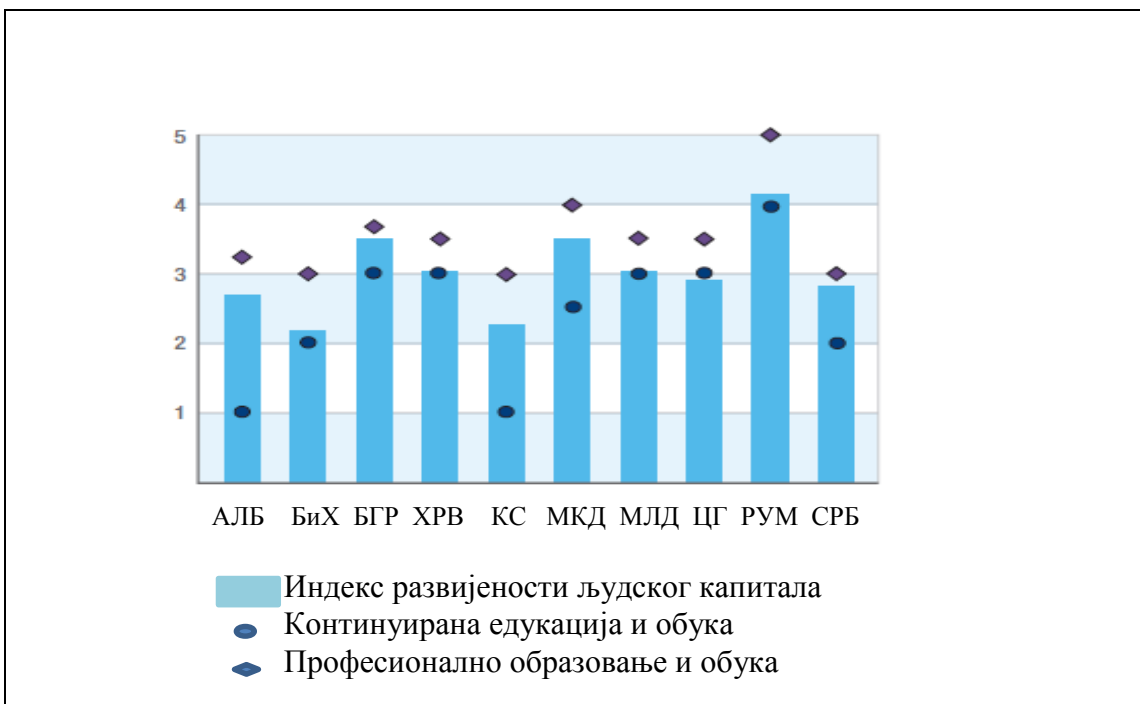
⁴⁰⁹ Еуростат, online data code [trng_aes_170]

⁴¹⁰ За 2012. годину подаци нису доступни.

3.2. Систем доживотног учења и развој људског капитала у БиХ, Србији и Хрватској

Учење током цијелог живота сваког човјека је и природан процес, али и циљ у савременим друштвима заснованим на знању. Учење може бити кључни одговор на изазове који прате економске и социјалне процесе и у БиХ, Србији и Хрватској, јер се знање посматра као инструменат цјелокупног друштвеног развоја, тј. покретач социјалних, економских и технолошких промјена.

У извјештају о индексу институционалних реформи у Југоисточној Европи, који је 2010. године објавио OECD, све три посматране земље имају низак индекс у области развоја људског капитала, а БиХ има најнижи ранг у области развоја људског капитала у региону. Оваква позиција земље је изазвана миграцијама квалификованих радника, ниским квалитетом образовања и институционалном сложености система образовања.

Слика 16. Индекс развијености људског капитала, 2010.
Извор: OECD, 2010. стр. 5.

Извјештај је истакао ургентност развоја вјештина и људског капитала уопште, с обзиром на глобални пораст тражње за вјештинама и спорост процеса развоја

вјештина и образовања одраслих. Такође је наглашена неусаглашеност потреба тржишта рада и захтјева послодаваца, са једне стране, и формалног процеса образовања са друге стране.

За БиХ се са сигурношћу може рећи да је активности на образовању одраслих ставила по страни. Програми обуке за одрасле се свде на обуку која се врши у стручним школама по програмима из формалног образовања и употребом исте методологије као и за редовно школовање ученика. У питању су курсеви или програми стручног усавршавања из области администрације, рада на рачунарима или учење страних језика, менаџмента, здравства и психосоцијалне дјелатности. Висока јавна потрошња у области образовања је праћена slabим резултатима образовног процеса.

Још 2007. године БиХ је усвојила документ под називом „Стратегија развоја стручног образовања и обуке у БиХ за период 2007-2013. године“. Међутим, бројни циљеви дефинисани Стратегијом нису испуњени или су дјелимично испуњени. Још један важан документ, усвојен 2008. године, "Стратешки правци развоја образовања одраслих у БиХ, са планом имплементирања 2008-2015. године" је, између осталог, дефинисао политике цјеложивотног учења. Овај документ, настао након потписивања Декларације о цјеложивотном учењу, за област образовања одраслих је дефинисао сљедеће циљеве:

- за 2008. годину: успоставити регистар постојећих образовних институција/давалаца образовних услуга у подручју образовања и обуке одраслих;
- за период 2009-2010. година: усвојити оквирни закон о образовању одраслих у БиХ, развити стандарде и процедуре за сертификавање институција образовања и обуке одраслих, развити моделе образовања и обуке одраслих и евалуације понуђених програма, усвојити стратегију описмењавања у БиХ.
- дугорочни циљеви (2011-2015): развити квалификацијски оквир за образовање одраслих, успоставити мрежу институција и центара за образовање,

информисање и савјетовање одраслих, смањити неписменост са садашњих 5% на 2%.⁴¹¹

БиХ спада у најсиромашније економије на европском континенту. Занемаривање области развоја људског капитала ће учинити да БиХ дуго остане у таквој позицији, истовремено повећавајући јаз између БиХ и развијених земаља, али и земаља у регији које, брже или спорије, остварују помаке у развоју.

Образовањем одраслих *Србија* се бавила кроз усвајање неколико врло значајних докумената. Најконкретнији документ је „Стратегија развоја образовања одраслих“, која заједно са „Националном стратегијом запошљавања“, „Националном стратегијом о старењу 2006-2015.“ и „Стратегијом развоја образовања у Србији до 2020. године“ представља добру основу за постизање следећих циљева:

- успостављање ефикасних начина партиципације социјалних партнера у образовању одраслих;
- дистрибуција надлежности и одговорности за образовање одраслих међу релевантним министарствима;
- развој разноврсних програмских опција и унапређење доступности образовања одраслих и
- унапређење капацитета и квалитета образовања и обуке одраслих.⁴¹²

Опредељење Србије је да, до 2020. године, најмање 7% популације одраслих буде обухваћено програмима образовања одраслих. Ради развоја и успостављања неопходног система доживотног учења потребна је промјена читавог система образовања и начина његове организације. Циљ ове промјене је повезати све потенцијале за учење, традиционалне образовне институције у оквиру формалног образовног система и оне изван њега, како би се омогућило одраслим грађанима стицање квалификација и компетенција на различите начине у било ком животном

⁴¹¹ Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2007) стр. 33-36.

⁴¹² Влада Републике Србије (2006) стр. 7.

добу. У том смислу, мисија образовања одраслих јесте остваривање права на образовање и учење током читавог живота.

Хрватска спроводи образовну политику засновану на документима ЕУ, попут Резолуције о цјеложивотном учењу из 2002. године и Препорука Европског парламента и Европског савјета из 2008. године о успостављању Европског квалификацијског оквира за цјеложивотно учење. Концепт доживотног учења је укључен у стратешке документе образовне политике: „Стратешки план Министарства знаности, образовања и спорта 2013-2015.“, „Стратегију развоја система струковног образовања РХ 2008-2013.“, „Стратегију образовања одраслих Хрватске“, те у „Стратегију образовања, знаности и технологије“, која доживотно учење уводи као принцип на којем се заснива цијело образовање.

Постављен је циљ да се више од 5% популације, старости од 25-64 године, укључи у неки облик образовања, оспособљавања или усавршавања до 2020. године. Садашњи процентуални износ укључености популације у неким активностима образовања, оспособљавања или усавршавања је 2,4 %, наспрам 9 % у ЕУ.⁴¹³

3.3. Флексибилност и прилагодљивост радне снаге, нови облици запошљавања

Флексибилност тржишта рада на макронивоу је способност тржишта да се брзо прилагоди промијењеним привредним условима, укључујући и могућности ублажавања спољних утицаја који могу негативно утицати на националну привреду. На микронивоу флексибилност тржишта рада представља способност предузећа и запослених да се прилагоде промјенама на страни тражње, па се флексибилност може посматрати као флексибилност радног времена, запослења, зарада и организације рада. Такође, флексибилност тржишта рада се може посматрати као функционална, уговорна и бројчана.⁴¹⁴

⁴¹³ Влада Републике Хрватске (2013) стр. 13.

⁴¹⁴ Lowther, J. (2003) стр. 459.

Уговорна флексибилност се постиже различитим врстама уговора који нису уговори на неодређено вријеме попут уговора на одређено вријеме, за обављање сезонских послова или уговора о раду са непуним радним временом. Функционална флексибилност подразумијева различите начине коришћења постојеће радне снаге код једног послодавца, нпр. ротацијом послова или повећањем обима посла. Прилагођавање обима радне снаге промјењивим потребама предузећа може се назвати нумеричка флексибилност.⁴¹⁵

Неопходност бржег прилагођавања на нове тржишне услове представља изазов за све учеснике тржишта рада БиХ, Србије и Хрватске. Предузећа не могу искористити све своје могућности и пословне шансе, нити подићи своју конкурентност без успјешног прилагођавања промјенама тржишта и искоришћавања могућности најновијих техничких и технолошких достигнућа. За флексибилност радне снаге и тржишта рада се каже да су неопходан инструмент у постизању позитивних резултата пословања предузећа, па се у том контексту помиње минимална регулатива унајмљивања и отпуштања радника ради постизања пуне запослености.⁴¹⁶

Међутим, студија изведена под окриљем МОР 2003. године је дала супротне налазе за земље Централне и Источне Европе у транзицији и за западноевропске земље. За земље у транзицији није потврђен статистички значајан утицај регулативе заштите запослења на дугорочне стопе незапослености и незапослености младих у земљама у транзицији, али је потврђена корелација између нивоа заштите запослења и стопе запослености и стопе партиципације у радној снази. Насупрот томе, у западним земљама ригиднија заштита запослења доводи до негативних ефеката по стопе запослености и учешћа у радној снази. Ни друге студије нису потврдиле једносмјерни утицај регулације запослења на опште економске перформансе и индикаторе тржишта рада. Ни институције на тржишту рада, као ни радно

⁴¹⁵ Biagi, M. (1995) стр. 57.

⁴¹⁶ Као доказ се наводи традиционално ниска незапосленост у САД-а насупрот вишим стопама незапослености у континенталној Европи.

законодавство нису били најзначајнији фактор погоршања стања на тржишту рада посматраних земаља.⁴¹⁷

Према истраживању OECD о нивоу Индекса законодавне заштите запослења (*Employment protection - EPL*), који обухвата три аспекта заштите пословања: појединачне отказе радника са редовним уговорима, додатне трошкове за колективне отказе и регулацију привремених уговора, постоје значајне варијације међу земљама нарочито у вези прописа о привременом раду и привременим агенцијама.⁴¹⁸

Стратегије запошљавања у све три посматране земље теже либералнијем и флексибилнијем тржишту рада, уз одређен степен законске регулативе којим би се задовољио захтјев за сигурношћу радника, нарочито најугроженијих категорија становништва. Законима из области рада и запошљавања у све три посматране земље су прописане обавезе послодаваца и радника за све врсте уговора о раду.

4. БОРБА ПРОТИВ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ НА ТРЖИШТУ РАДА

4.1. Запослени у борби против дискриминације

Дискриминација на тржишту рада се може описати као неједнако награђивање запослених за рад једнаке продуктивности. Значајан дио разлика у зарадама може се објаснити тржишним условима или разликама у образовању и хуманом капиталу, или неким додатним показатељима продуктивности. Али, дио разлика у зарадама који се приписује резидуалној, необјашњеној компоненти представља дискриминацију.⁴¹⁹

У претходним дијеловима рада, кроз више поглавља је обрађена дискриминација појединих група становника приликом уласка на тржиште рада. Међутим, евидентно је да се дискриминација јавља и међу становништвом које је у свијету

⁴¹⁷ Cazes S, Nesporova A. (2006) стр. 14.

⁴¹⁸ OECD (2004) стр. 65.

⁴¹⁹ Kahn, P. & Figart, D. (1998.) стр. 10.

рада, тј. које је запослено. Тако је већ наглашен родни аспект социјалне искључености и разлика у зарадама жена и мушкараца.

Дакле, за оне запослене који остварују исти учинак као и други запослени, или обављају рад исте сложености на приближно исти начин и у приближно истим условима, а при томе остварују ниже или/и нередовне зараде може се рећи да су дискриминисани. Често се ова појава везује за личне карактеристике запослених, као нпр. етничку припадност, инвалидност, болест, старосну доб и сл. Дискриминација представља проблем који има економску и социјалну, али и моралну димензију. Морална је обавеза свим запосленим омогућити исти третман и једнаке услове за рад, а тиме и боље и једнаке могућности за живот уопште.

Конвенције МОР УН-а,⁴²⁰ попут Конвенције 100 о једнаком награђивању мушке и женске радне снаге за рад једнаке вриједности, која је још 1951. године, прописала обавезу свим чланица да морају, на начин примјерен методама које се примјењују за утврђивање висине плате, осигурати примјену начела једнакости плата радника и радница за рад једнаке вриједности, третирају права радника и радница као и бројни други прописи, попут Европске социјалне повеље и Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.

Борба против свих облика дискриминације се може наћи у законодавству ЕУ за које се каже да је међу најопсежнијим на свијету. У 2000. години су усвојена двије директиве: Директива 2000/43/ЕС и Директива 2000/78/ЕС којима се забрањује дискриминација на радном мјесту базирана на расној или етничкој основи, религијској припадности, старости, полу или сексуалној оријентацији. Такође посвећују пажњу и неким аспектима свакодневног живота, као нпр. образовање и

⁴²⁰ Међународни споразуми, који садрже између осталог и забрану дискриминације, су:

- Универзална декларација о људским правима (UDHR);
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR);
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (ICESCR);
- Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (CERD);
- Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (CEDAW);
- Конвенција која се односи надискриминацију у погледу запошљавања и занимања (ILO-C-111);
- Конвенција о заштити права радника миграната и чланова њихових породица;
- Конвенција о праву дјетета (ЦСРС) и
- Конвенција о правима особа с инвалидитетом.

социјалне услуге. Бројним саопштељима и прописима су у протеклој деценији третирана питања полне дискриминације и дискриминације Рома.⁴²¹

Иако нико не оспорава начело једнаког третмана свих на радном мјесту у скоро свим земљама ЕУ, његово спровођење се може описати у најмању руку несавршеним. Истраживања показују да су жене и старији људи више погођени дискриминацијом на послу. Међутим, дискриминација Рома и особа са инвалидитетом је може се рећи укоријењена.⁴²²

Према налазима једног истраживања спроведеног у 2012. години дискриминација је широко распрострањена у ЕУ.⁴²³ Три основна узрока дискриминације су етничка припадност, инвалидитет и сексуална оријентација. Чак 45% испитаника је сматрало да су старији од 55 година изложени дискриминацији, а тек 18% се изјаснило да и млади трпе неки облик дискриминације. Двије трећине Европљана вјерује да особе са инвалидитеом имају ограничен приступ добрима и услугама, али тек половина вјерује да постоји дискриминација по том основу. Исти је удио и оних који вјерују да је дискриминација према сексуалној оријентацији широко распрострањена. Питање родног идентитета показује да многи Еуропљани вјерују да је дискриминација по овом основу раширена (45%), док више од половине, или 56%, не види религијску припадност као извор дискриминације.⁴²⁴

4.2. Дискриминација на тржишту рада - стање на националним тржиштима рада

БиХ је прави примјер земље у којој се елементи дискриминације могу наћи у свим сферама друштвеног и привредног живота. Упркос томе што је 2009. године усвојен Закон о дискриминацији може се оцијенити да значајнији напредак није остварен. И Устав БиХ и Устав РС прописују да ће осигурати највећи ниво

⁴²¹ European Commission (2012ж) стр. 86.

⁴²² Richardson, L. (2012) стр. 7.

⁴²³ European Commission (2012ж) стр. 7.

⁴²⁴ Дискриминација није мјерљива нити је једноставно установити постојање неког облика или основа дискриминације, те се већине студија управо заснивају на анкетирању као методу којим се долази до показатеља дискриминације.

међународно признатих људских права и фундаменталних слобода Закон о равноправности полова у БиХ, Закони о раду и Закони о запошљавању оба ентитета набрајају основе забране дискриминације.

Институција Омбудсмана за људска права БиХ је успостављена с циљем промовисања владавине права, заштите права и слобода физичких и правних лица, кроз пружање обавјештења о правима и обавезама, могућностима судске и друге заштите. Институција поступа по појединачним и групним жалбама, предлаже покретање поступака медијације, издаје препоруке када утврди повреду права и прати њихово извршавање. Међутим, законодавство само по себи није довољно. Нарочито је важно учешће саме жртве дискриминације у борби за остваривање ускраћених права.

У Годишњем извјештају о појавама дискриминације у БиХ за 2012. годину, поменуте институције Омбудсмана, наведено је да је од примљених 404 захтјева за поступање, највећи број, чак 81, поднесено због мобинга као облика дискриминације. У односу на 2011. годину забиљежено је повећање броја захтјева због мобинга за чак 99%. Стварно стање је још теже, јер бројни случајеви остају непријављени због страха од губитка посла. Најчешће је пријављивани облик мобинга тзв. вертикални мобинг, који се јавља када један одређени радник трпи константно злостављање од свог претпостављеног. Разлоге за ову појаву треба тражити првенствено у тешкој економској ситуацији, високој незапослености и неуређености тржишта рад.⁴²⁵

И *Србија* је ратификовала све претходно поменуте конвенције МОР о забрани дискриминације, усвојила Закон о забрани дискриминације, донијела низ прописа који за циљ имају заштиту људских права и слобода. На европском путу, Србија тежи да достигне стандарде ЕУ на овом пољу. Према извјештају Повјереника за заштиту равноправности, институције која је у Србији задужена за рјешавање питања дискриминације, током 2012. године због дискриминације је поднесено 465 притужби, што је за 40% више у односу на 2011. годину. Укупан број

⁴²⁵ Институција омбудсмана за људска права БиХ (2012) стр. 15.

предмета завршених у 2012. години је 602. Повереник за заштиту равноправности је независан државни орган, установљен Законом о забрани дискриминације и представља централно државно тијело за борбу против свих видова дискриминације.⁴²⁶

И у Србији је највише притужби на дискриминацију у 2012. години било у области рада и запошљавања, чак 163 или 35,1%, затим у образовању и стручном оспособљавању, у пружању јавних услуга итд. Као разлог за дискриминацију првенствено се наводи инвалидитет, вјерска и национална припадност, пол, политичка убјеђења, старосна доба и др.⁴²⁷

Институција Повјереника за заштиту равноправности је током 2012. године спровела истраживање ставова становништва према дискриминацији у Србији. Већина становника сматра да је дискриминација присутна у Србији, да је највећа у запошљавању, пружању здравствених услуга и образовању. Према овом истраживању, житељи Србије сматрају да нетолеранција према особама које се изјашњавају као ЛГБТ лица, вјерским мањинама и странцима није дискриминација.⁴²⁸

Дискриминација по основу пола је свеприсутна у Србији. Распоживи подаци потврђују да су жене у неповољнијем положају у односу на мушкарце у свим сферама друштвеног живота. Нарочито је забрињавајућа дискриминација жена на тржишту рада. Жене трпе дискриминацију приликом запошљавања, али и као запослене у погледу учешћа у процесу одлучивања, руковођења и управљања. Основни показатељи тржишта рада су умногоме лошији за жене у Србији него за мушкарце. Труднице и породиље неријетко бивају дискриминисане приликом запошљавања или добијају отказ због одсуства са посла. Истраживање је показало да највећи степен дискриминације по основу етничке припадности трпе Албанци и Хрвати, затим Роми, Бошњаци и Мађари.⁴²⁹

⁴²⁶ Повјереник за заштиту равноправности (2013) стр. 55.

⁴²⁷ Исто, стр. 72.

⁴²⁸ Повјереник за заштиту равноправности (2012) стр. 19-22.

⁴²⁹ Исто, стр. 26.

Хрватска је значајно уредила област борбе против дискриминације. Усаглашавајући своје законодавство са законодавством ЕУ, усвојени су сви потребни закони којима се санкционишу сви видови дискриминације. Хрватским законом о сузбијању дискриминације, прописано је да улогу централног тијела надлежног за сузбијање дискриминације има Пучки правобранитељ.⁴³⁰

Пучки правобранитељ у извјештају о раду ове институције за 2012. годину, обједињава извјештаје посебних правобранитеља: правобранитеља за равноправност полова, правобранитеља за особе са инвалидитетом и правобранитеља за дјецу, ти наводи податак о 1849 поднесених захтјева за поступање. Од овог укупног броја, 202 предмета, или око 30%, се односе на дискриминацију, а највише захтјева за основ дискриминације је имао етничку припадност или национално поријекло, чак 60 захтјева. Због дискриминације по основу пола поднесено је 19 притужби, по основу политичког увјеравања 11, а у 18 предмета је за основ дискриминације наведена старосна доб подносиоца.⁴³¹

Према подручју дискриминације највише притужби, 46,53%, се односи на подручје рада и запошљавања. Према подацима правобранитеља за равноправност полова број притужби из области социјалних и радних права је у 2012. години износио чак 67,8% укупно свих притужби поднесених код ове институције. У питању је углавном дискриминација жена, које постају све свјесније могућности пријављивања дискриминације, што потврђује повећање броја поднесених притужби у односу на 2011. годину. Од националних маљина, највише случајева дискриминације забиљежено је у случају Срба и Рома.⁴³² Проблем сузбијања дискриминације у Хрватској је уско везан за непријављивање од стране саме жртава дискриминације. Према једном истраживању из 2012. године чак 61% грађана је трпило неки вид дискриминаторног понашања, али није поднијело притужбу. Као разлози за ово су наведени необавијештеност, неповјерење у институције, непрепознавање дискриминације итд.⁴³³

⁴³⁰ Народне Новине РХ, 85/08, 112/12.

⁴³¹ Пучки правобранитељ (2012) стр. 4

⁴³² Пучки правобранитељ (2012а) стр. 5-10.

⁴³³ Исто, стр. 9.

Заједнички је налаз за све три посматране земље да се кампањама, које проводи више владиних и невладиних институција истовремено, настоји подићи ниво свијести грађана о дискриминацији и поступању у случају појаве дискриминаторног понашања. Антидискриминација је обухваћена бројним политикама које су владе донијеле у претходном периоду. Међутим, резултати показују да је неопходна агилнија борба против дискриминације, нарочито на тржишту рада, јер је запослена особа оснажена и способнија за борбу против било којег вида дискриминације.

5. ОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ НАЦИОНАЛНИХ МЈЕРА АКТИВНЕ ПОЛИТИКЕ ТРЖИШТА РАДА

5.1. Мјере активне политике запошљавања у БиХ

За АПТР у БиХ се може рећи да су усмјерене на повећање квалитета и квантитета радних мјеста и да промовишу социјалну укљученост и равноправност полова, јер су двије трећине свих програма намијењене побољшању запошљивости управо угрожених група на тржишту рада: младих без радног искуства, жена, повратника и Рома. Овим програмима је у 2012. години било обухваћено 13.347 лица, за шта је утрошено преко 38 милиона КМ.⁴³⁴

У ФБиХ су у ранијим периодима утрошена значајна средства за АПТР, чак 100 милиона КМ у периоду 2002-2004. година. Посљедњих година су ова средства значајно редукована, па су износила око 20 милиона КМ у 2010. и 2012. години, док је у 2011. години издвојено око 30 милиона КМ. Ако се ови износи ставе у однос са укупним бројем незапослених лица онда су издвајања по незапосленом у ФБиХ износила 54 КМ у 2010. години, 80 КМ у 2011. години и 53 КМ у 2012. години.

⁴³⁴ Агенција за запошљавање БиХ (2012в) стр. 23.

За АПТР је у 2010. години издвојено око 0,14% БДП БиХ. Ако упоредимо овај процентуални износ са издвајањима у Србији и Хрватској од 0,12% и 0,06%, респективно, стичемо утисак да је и БиХ издвојила значајна средства за ову намјену.⁴³⁵ У наредној табели је приказан преглед најважнијих програма АПТР у периоду 2010-2012. у РС:

Табела 51. АПТР у РС, 2010-2012.

Програм	Циљна група
Пројекат запошљавања приправника високе и више стручне спреме „Знањем до посла“	- млади са високом и вишом стручном спремом, без радног искуства
Пројекат приправника	- млади до 35 година старости који немају радно искуство у струци
Пројекат ССНЕСП (Пројекат подршке мрежама за социјалну сигурност и запошљавање)	- незапослена лица у стању социјалне потребе, чланови породица погинулих, заробљених и несталих бораца, РВИ и цивилне жртве рата
Пројекат подршке запошљавању Рома у Републици Српској	- Роми
Пројекат „Заједно до посла“	- демоблисани борци, - РВИ и дјеца погинулих бораца
Пројекат подршке запошљавању у привреди Републике Српске	- незапослена лица која активно траже посао дуже од 1 године, - лица са инвалидитетом, - лица којима је до стицања услова за старосну пензију потребно до 3 година стажа осигурања, - лица на новчаној накнади

Извор: Агенција за запошљавање БиХ (2012в) стр. 35-40.

⁴³⁵ Исто, стр. 9.

У РС програмима запошљавања у 2010. години су били обухваћени првенствено млади без радног искуства и Роми. У 2011. години је проведен пројекат субвенционисања послодаваца који поднесу захтјеве за запошљавања нових радника и пројекат финансирања програма образовања који за циљ имају подизање конкурентности радника. Ова два јавна позива су обухватила запошљавање 1.336 лица са евиденције незапослених.

Као што се може видјети из Табеле 52. у ФБиХ су се највише проводили програми запошљавања усмјерени на незапослене младе до 30 година старости који немају радног искуства:

Табела 52. АПТР у ФБиХ, 2010-2012.

Програм	Циљна група
Програм суфинансирања запошљавања младих лица без радног искуства 400+	Млади
Програм суфинансирања запошљавања младих лица без радног искуства	
Програм суфинансирања самозапошљавања младих лица „Млади предузетник“	
Програм суфинансирања запошљавања и самозапошљавања жена	Жене
Програм запошљавања и самозапошљавања повратника	Повратници у предратна мјеста становања
Програми обуке, дообуке и преквалификације	дугорочно незапослена лица
Програм запошљавања и самозапошљавања Рома	Роми
Пројекат подршке мрежама за социјалну сигурност и запошљавање (ССНЕСП, 2010-2014.)	дугорочно незапослена лица

Извор: Агенција за запошљавање БиХ (2012в) стр. 24-28.

У БД БиХ, Завод за запошљавање је програме запошљавања усмјерио према лицима са дугорочном незапосленошћу и лица старије старосне доби. Према непотпуним подацима, у 2011. години мјере активне политике запошљавања обухватиле су око 14.500 лица са евиденције незапослених лица. Најважнији програми АПТР овог завода у 2011. години су дати у наредном табеларном прегледу:

Табела 53. Програми АПТР у БД БиХ, 2011. и 2012. год.

Програм	Циљна група
Програм суфинансирање запошљавања лица са дугорочном незапосленошћу	дугорочно незапослена лица
Програм запошљавања Рома	Роми
Програм запошљавања лица старије старосне доби	старије особе оба пола
Програм дугорочног запошљавања приправника	млади без радног искуства

ИЗВОР: Агенција за запошљавање БиХ (2012в) стр. 41-42.

Оно што карактерише спровођење ових мјера у оба ентитета и БД је неизвијесност прилива средстава за спровођење програма, а тиме и тешкоће око планирања свих потребних активности. С обзиром на резултате, мјерено показатељима тржишта рада, може се рећи да су програми АПТР једнолични и недовољно креативни, те да не обухватају особе које су најнеповољнијем положају. Стога је неопходна процјена ефикасности сваког програма, како би се постигло боље повезивање незапослених и послова, тј. подигла ефикасност програма.

5.2. Мјере активне политике запошљавања у Србији

Поред пасивних мјера које континуирано спроводи, Србија је од 2005. године кренула у интензивнију примјену АПТР, које су, због недостатка средстава, али и познатих догађаја из деведесетих година прошлог вијека, биле напуштене крајем седамдесетих година прошлог вијека.

И у Србији као и у БиХ средства намијењена пасивним и активним мјерама су несразмјерно подијељена, али су програми АПТР много боље конципирани и повезани са циљним групама него у БиХ. Све мјере АПТР које су се у Србији спроводиле у 2012. години се могу разврстати на следећи начин:

1. *Посредовање у запошљавању лица која траже запослење* (посредовање по захтјеву послодавца, успостављање контаката са послодавцима, сајмови запошљавања, мјере активног тражења посла, мотивационо-активациона обука за Роме);
2. *Професионална оријентација и савјетовање о планирању каријере* (информисање, савјетовање, селекција и класификација, тренинг самоефикасности, сајмови професионалне оријентације и планирања каријере);
3. *Субвенције за запошљавање послодавцима* (субвенције за отварање нових радних места, субвенције послодавцима за запошљавање незапослених лица ромске националности, спровођење програма решавања вишка запослених у процесу рационализације, реструктурирања и припреме за приватизацију, подстицање запошљавања олакшицама за доприносе обавезног социјалног осигурања);
4. *Подршка самозапошљавању* (развој предузетништва, субвенција за самозапошљавање, једнократна исплата новчане накнаде за самозапошљавање, субвенције за самозапошљавање незапослених лица ромске националности);
5. *Подстицаји за запошљавање корисника новчане накнаде;*
6. *Додатно образовање и обука* (програм стручне праксе, програм стицања практичних знања, обуке на захтјев послодавца, обуке за тржиште рада, функционално основно образовање одраслих);
7. *Јавни радови и*
8. *Мјере активне политике запошљавања за особе са инвалидитетом* (мјере и активности професионалне рехабилитације, програми подстицања запошљавања особа са инвалидитетом, мјере подршке кроз рефундацију трошкова).⁴³⁶

⁴³⁶ Национална служба за запошљавање (2012) стр. 15.

У наредној табели је дат преглед броја укључених лица у поједине програме у оквиру наведених АПТР у 2012. години:

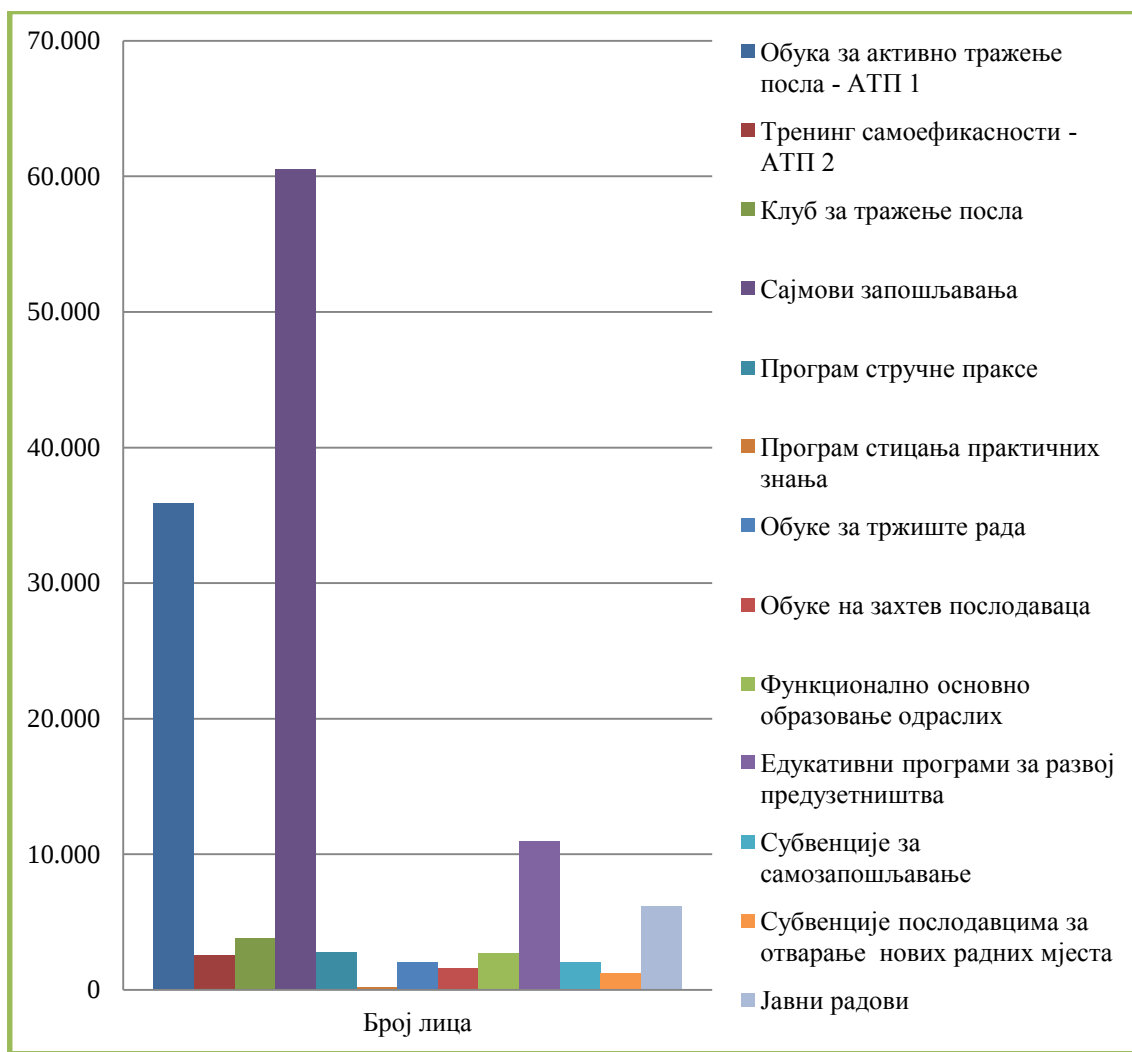
Табела 54. Број лица укључених у програме АПТР у Србији, 2012. год.

Програм	Број лица
Обука за активно тражење посла - АТП 1	35.902
Тренинг самоефикасности - АТП 2	2.560
Клуб за тражење посла	3.777
Сајмови запошљавања	60.499
Програм стручне праксе	2.736
Програм стицања практичних знања	174
Обуке за тржиште рада	1.997
Обуке на захтев послодаваца	1.600
Функционално основно образовање одраслих	2.721
Едукативни програми за развој предузетништва	10.970
Субвенције за самозапошљавање	2.037
Субвенције послодавцима за отварање нових радних мјеста	1.245
Јавни радови	6.127
Укупно	132.345

Извор: Национална служба за запошљавање Србије (2012) стр. 16-39.

Од укупно 132.345 лица 70.742 су биле жене тј. 53,45%. У погледу циљних група, није строго одређено којој су групи намијењени програми, јер скоро у свим програмима може учествовати велика већина свих незапослених. Програми намијењени особама са инвалидитетом, младима, или Ромима су јасно повезани са

циљним групама. И наредни графикон пружа увид у број лица по поједином програму у 2012. години у Србији:

Графикон 41. Број лица укључених у програме АПТР у Србији, 2012. год.
Извор: Национална служба за запошљавање Србије (2012) стр. 16-39.

Може се закључити да је Србија кроз ове програме обухватила заиста значајан број незапослених лица у 2012. години, ако се има у виду да је у јануару 2012. године укупан број незапослених особа на евиденцији био 764.166. Међутим, половина укључених је била покривена мјером сајмови запошљавања, која је од 60.499 лица, која су била укључена на 101 сајму организованим у 2012. години, довела до запошљавања 11.716 лица. Укупно је кроз мјере АПТР у 2012. години запослено 28.337 особа са евиденције Завода за запошљавање, како је и приказано у наредној Табели 55.:

Табела 55. Број запослених лица, укључених у програме АПТР у 2012. год.

Програм	Број лица
Обука за активно тражење посла - АТП 1	6.312
Тренинг самоефикасности - АТП 2	655
Клуб за тражење посла	245
Сајмови запошљавања	11.716
Субвенције за самозапошљавање	2.037
Субвенције послодавцима за отварање нових радних мјеста	1.245
Јавни радови	6.127
Укупно	28.337

Извор: НСЗ, интерни подаци, (прибављени 23.10.2013. год.)

Ефекти појединих мјера нису видљиви у истој календарској години, јер су усмјерени на дугорочно подизање запошљивости појединих категорија незапослених категорија. Зато се утицај мјера, које обухватају обуке и тренинге, на запошљивост не могу просто гледати према броју запослених након учествовању у неком програму, већ се ефекти ових мјера утврђују много сложенијом анализом. У наредном табеларном прегледу је приказан укупан износ средстава који је утрошен за ове намјене у претходном периоду:

Табела 56. Средстава за мјере АПТР у Србији, 2008-2012.

Година	Износ средстава, у 000 динарима	% учешћа у БДП
2008.	3.014.000	0,11
2009.	3.500.000	0,12
2010.	3.700.000	0,12
2011.	5.550.000	0,17
2012	4.437.979	0,15

Извор: НСЗ, интерни подаци, (прибављени 23.10.2013. год.)

Иако се износ средстава за мјере АПТР у Србији повећава у посматраном периоду, то и даље није ни близу износа које издвајају развијене земље Европе. Из буџета Србије је у 2012. години исплаћено 3.266.027.721 динара тј. 28.720.411 евра, а

једним дијелом се ове мјере финансирају из буџета локалних заједница и донаторских програма.

5.3. Мјере активне политике запошљавања у Хрватској

У Хрватској је спровођење мјера активне политике запошљавања у 2011. и 2012. години било регулисано кроз национални план за подстицање запошљавања, национални програм за Роме и програме за подстицање запошљавања који су финансирани из средстава ЕУ фондова. И у ранијим периодима је спроведено више програма финансираних из ЕУ фондова или средстава јединица локалне самоуправе. У наредној Табели 57. је дата основна класификација програма АПТР у Хрватској и циљне групе којима су ти програми били намијењени:

Табела 57. АПТР у Хрватској, 2010-2012.

Програми	Циљне групе
- Потпоре за запошљавање, - Потпоре за samozapošljavanje - Потпоре за усавршавање - Образовање незапослених - Стручно оспособљавање за рад без заснивања радног односа - Јавни радови - Мјере за очување радних мјеста	- младе особе без радног стажа до 29 година; - дуготрајно незапослене особе до 25 година; - незапослене особе изнад 50 година; - особе с инвалидитетом; - незапослене особе са вишим и високим степеном образовања; - посебне скупине незапослених: - самохрани родитељи, - млади који су изашли из домова за дјецу, - жртве обитељског насиља, - хрватски бранитељи, - родитељи четворо и више дјеце, - родитељи дјеце с посебним потребама, - азиланти, - незапослени без радног искуства - Роми

Извор: Министарство рада и мировинског састава (2013) стр. 21-23.

АПТР су се у 2012. години односиле на суфинансирање запошљавања, усавршавања, образовања и стручног оспособљавања за рад, са и без заснивања радног односа, те запошљавање кроз јавне радове. Овим програмима је било обухваћено чак 41.555 незапослених лица. Бројне су подгрупе у оквиру појединих програма АПТР у Хрватској, добро осмишљених и планираних.⁴³⁷ У 2012. години је било више од 28 хиљада новоукључених у мјере АПТР, од чега су 53,7% биле жене. На ове мјере АПТР је потрошено чак 359.391.837 куна тј. око 46.376.982 евра. Табела 58. садржи податке о броју укључених лица у поједине програме:

Табела 58. Програми АПТР у Хрватској, новоукључени у 2012. год.

Програм	Број лица
Потпора за запошљавање	3.746
Потпора за самозапошљавање	938
Потпора за усавршавање	121
Образовање према потребама тржишта рада	2.334
Програми јавних радова	15.320
Стручно оспособљавање за рад без заснивања радног односа	5.456
Потпора за очување радних мјеста	170
Укупно	28.085

Извор: Хрватски завод за запошљавање (2013а) стр. 10.

Старосна структура учесника у мјерама је сљедећа:

- особе од 20 до 24 године 18,1%,
- особе од 25 до 29 година 19,8%,
- особе од 45 до 49 година 10,0%,
- особе од 50 до 54 године 10,0%.

Квалификациона структура укључених у мјере АПТР у 2012. години, потврђује да је највећи број незапослених у Хрватској са завршеном средњом школом, јер и у мјерама АПТР, од укупнога броја укључених лица, удио оних са средњошколским образовањем је био 54,7%.⁴³⁸

⁴³⁷ Хрватски завод за запошљавање (2013) стр. 34.

⁴³⁸ Исто, стр. 35.

5.4. Методи евалуације мјера АПТР

Са повећањем износа који се издвајају за мјере АПТР отворило се и питање сврсисходности потрошених средстава. Иако се могу чути и мишљења да су АПТР у великој мјери расипање јавних средстава, гласнији су заговорници активних мјера као инструмента за борбу против незапослености и искључености са тржишта рада. Пошто се средства за мјере АПТР прикупљају углавном од запослених радника, потребно је квалитетно процијенити утицај мјера, те извршити потребно прилагођавање у складу са њиховом исплативошћу.

Евалуација мјера АПТР се може спроводити као:

- мјерење перформанси, тј. праћење функционисања програма и броја учесника, висине зарада, трошкове и сл.
- евалуација утицаја, која даје одговор да ли је програм остварио жељене циљеве и који је био утицај мјера,
- cost-benefit анализа, која се бави опортунитетним трошковима програма и
- евалуација процеса, која прати процесе у спровођењу мјера и идентификује недостатке који се појављују током примјене неке мјере.⁴³⁹

Евалуација се може посматрати као микро и макро евалуација. Ако се процјењује утицај неког програма или мјере на појединца онда је у питању микро евалуација, а ако се испитује да ли је дошло до промјена у смислу нето друштвене добити, онда је то макро евалуација.⁴⁴⁰

Тек са развојем информационих технологија развиле су се и истраживачке методе евалуације, па се од неколико првих радова на изради методологије евалуација написаних у САД-у, дошло до значалнијег броја радова на тему евалуације и у западној Европи. У последњој деценији је написано више радова и у бившим транзиционим земљама централне и источне Европе. Истраживање, које су спровели Lehman & Klueveu 2010. године, је показало да АПТР имају ефекта и на

⁴³⁹ Harrell et al (1996) стр. 2.

⁴⁴⁰ Hujer et al (2002) стр. 2.

повећање запошљивости незапослености појединаца и на пораст запослености, нарочито у развијеним земљама.⁴⁴¹

Методи евалуације утицаја програма на тржишту рада могу бити научни и ненаучни. Ови други методи се називају и неекспериментални и у потпуности се ослањају на статистичке податке. Њихова употреба је ограничена, јер не омогућавају оцјену у смислу мјере као узрока промјене у статусу на тржишту рада.

Научне евалуације могу бити експерименталне и неексперименталне тј. квази-експерименталне. Основна разлика између њих је у начину распоређивања јединица у узорак, тј. да ли је методом случајног узорка извршен избор јединица у циљну и контролну групу или је контролна група формирана накнадно игноришући правило случајног распореда јединица у узорку.⁴⁴²

Поред овакве подјеле метода евалуације утицаја АПТР у литератури постоје и другачије подјеле, засноване на сличном методолошком приступу. Тако Martin J.P. (2000) дијели евалуације у двије основне групе: прва мјери утицај на запошљавање и зараде појединаца након што су изашли из програма, а друга група мјери нето ефекат програма на агрегатну запосленост и незапосленост.⁴⁴³

De Koning J, Peers Y. (2007) евалуирају нето ефекат коришћењем експерименталних и неексперименталних модела. У неексперименталне методе се укључују метод упаривања и економетријске методе.⁴⁴⁴ Lehmann & Kluve (2010) евалуације базирају на макроекономским и микроекономским методима, у зависности од података који се користе. Административни подаци су основа за макроекономски приступ, а подаци из регистра незапослених и анкете о радној снази за микроекономски приступ.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Lehmann, H., Kluve, J. (2010) стр. 304.

⁴⁴² Dar, A. & Tzannatos, Z. (1999) стр. 12.

⁴⁴³ Martin, J.P. (2000) стр. 89.

⁴⁴⁴ de Koning, J., Peers, Y. (2007) стр. 3-4.

⁴⁴⁵ Lehmann, H., Kluve, J. (2010) стр. 281.

Поред наведеног, постоји и мета приступ у евалуацији мјера АПТР, којим се сумирају резултати већег броја претходно спроведених студија и идентификују мјере које су биле најуспјешније, мање успјешне и неуспјешне мјере и програми АПТР. Прва мета анализа аутора Dar, A. & Tzannatos, Z. из 1999. године је сумирала резултате око 100 студија, углавном за земље OECD. Мета анализа коју су провели Card, D., Weber, A. & Kluve, J. (2010) такође сумира резултате великог броја спроведених истраживања ефеката мјера АПТР, чак 97 студија.

Највећи број евалуација АПТР, у претходне скоро три деценије, чине евалуације у Сјeverној Америци и Западној Европи.⁴⁴⁶ Први радови на тему методологије евалуације су написани у Сједињеним Америчким Државама, али се у последње двије деценије повећао број радова у овој области међу истраживачима у транзиционим земљама централне и источне Европе.⁴⁴⁷

5.4.1. Експериментални метод

За експериментални методи евалуације је карактеристично то да су особе у посматраном узорку са тржишта рада бирање случајним путем, али прије саме интервенције тј. прије излагања мјери. Бирањем из довољно великих узорака и правилним одабиром особа у контролне групе, могуће је утицањем на независне промјену тј. на учествовање у мјери, измерити какве су се промјене десиле у резултатима. Ове промјене се у тако постављеним условима могу приписати учествовању у мјери АПТР, јер се учесници бирају потпуно случајно и претпоставка је да се учесници у контролној и третираној групи статистички значајно не разликују. Шта више, резултати до којих се дође нису примјениви само на појединце укључене у експеримент, већ се односе на цијелу посматрану циљну групу. Експериментални метод се зато сматра “златним стандардом” евалуације утицаја.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ OECD (1993), Martin (2000), Daguerre, Etherington (2009) и др.

⁴⁴⁷ Lehmann & Kluve (2010), Bonin & Rinne (2006); Betcherman, Olivas & Dar (2004) Betcherman, Dar & Luinstra (1999) итд.

⁴⁴⁸ Harrell et al (1996) стр. 9.

Избор учесника у експерименту се спроводи у два корака. У првом кораку се случајним путем бира узорак из групе која је предвиђена за спровођење експеримента. У другом кораку узорак се дијели у двије групе: експерименталну групу, која ће учествовати у експерименту и контролну групу, која неће бити подвргнута мјери. Обје групе се прате довољно дуг временски период, како би се оцијенио утицај мјере на запошљавање партиципаната у односу на запошљавање непартиципаната.⁴⁴⁹

Заговорници експерименталног метода истичу да се случајним избором учесника у мјери обезбјеђује одсуство пристрасности избора међу учесницима, као и утицаја на понашање учесника у мјери. Међутим, у литератури се могу наћи и супротне тврдње да пристрасност, изазвана насумичним бирањем учесника у узорак, може бити прилично јака. Лица која планирају да учествују у неком програму или мјери могу имати потпуно различито понашање, него да су случајним путем изабрана у групу, што се назива „Hawthorne effect“.⁴⁵⁰

Приликом избора учесника у наведене групе анкетирањем неки партиципанти нису вољни да учествују у мјерама, али и они могу бити изабрани у експерименталну групу. Студије наводе бројне факторе који утичу на експерименте у смислу пристрасности резултата. Инструменти који би се користили за кориговање ефекта склоности код експерименталних метода су, у ствари, већ развијени инструменти за неексперименталне методе.⁴⁵¹

Поред случајног избора учесника, експериментални метод може да карактерише и случајан избор временског периода када ће се мјера спровести. Као посебну варијанту експерименталног метода Harrell et al (1996) наводе продужени почетак, када једна група учесника, случајним путем изабраних, бива укључена у мјеру, а друга група учесника након протекла одређеног времена. Основни недостатак ове

⁴⁴⁹ de Koning, J., Peers, Y. (2007) стр. 9.

⁴⁵⁰ Dar, A. & Tzannatos, Z. (1999) стр. 12.

⁴⁵¹ Сам поступак имплементације мјере током експеримента се најчешће разликује од поступка имплементације без спровођења метода експеримента.

варијанте је кратак период за процјену резултата између комплетирања програма прве групе и почетка програма за другу групу учесника.⁴⁵²

Иако се експериментални метод преферира за оцјену утицаја неке мјере на научним основама, случајни распоред учесника у узорак није увијек најбољи избор за оцјену ефикасности мјера (имајући у виду факторе и услове реалног живота). Неке мјере неће имати ефекта на учеснике, нити се може оцијенити њихова ефикасност примјеном експерименталног метода и случајног распореда у посматрану и контролну групу. Као примјер у литератури се наводе мјере намијењене дјеци, неким етничким групама и нарочито угроженим лицима.⁴⁵³

Експериментални методи су веома скупи, јер је за њихово спровођење потребан велики узорак. У недостатке метода експерименталног карактера се убрајају и проблеми са одабиром случајног узорка и промјенама понашања учесника након сазнања о учествовању у мјери. Као посебан недостатак се наводи етичка страна експерименталног метода, јер се само одређеним групама партиципаната омогућава да учествују у мери, а другим групама и особама онемогућава учествовање. Други разлог може бити правне природе, јер законодавство у неким земљама забрањује овакву врсту искључивања

Поједини истраживачи оспоравају овај недостатак питајући да ли се неетичким сматра спровођење неке мјере, међу великим бројем незапослених, не знајући да ли мјера има повољне ефекте по партиципанте или чак и нежељене ефекте? Ако се од експеримента очекује повољан нето ефекат мјера, са разумном сигурношћу, онда је то ваљан разлог да се привремено неке групе незапослених искључе из одређене мјере.⁴⁵⁴

⁴⁵² Harrell et al (1996) стр. 10.

⁴⁵³ Исто.

⁴⁵⁴ de Koning, J., Peers, Y. (2007) стр. 10.

5.4.2. Неекспериментални (квазиекспериментални) методи

Неекспериментални методи се генерално примјењују након спровођења неког програма политике запошљавања, а на основу података сакупљених од стране самог истраживача, или из званичних административних извора, или на оба начина. Први корак у спровођењу евалуације неке мјере овим типом метода евалуације је формирање посматране групе учесника у тој мјери. На основу карактеристика одабраних у ову групу зависиће и одабир партиципаната у контролној групи. Постоји више начина да се формира контролна група. То могу бити појединци који су одустали од програма, појединци који су могли учествовати у мјерама према својим карактеристикама, али нису учествовали или нпр. појединци из неке друге географске цјелине са захтијеваним кључним обиљежјима, уколико је мјера географски ситуирана у неко одређено локално подручје.

Компарација не мора бити само између овако одабраних група, посматране и контролне. Постоје студије које потврђују да се може компарирати и посматрана група са исходима неке друге групе са другачијим обиљежјима у погледу старости или пола, са исходима неких других програма и мјера, па и са исходима група у неким другим земљама. Чак се новије студије понегдје називају и слабе експерименталне евалуације („*weakly experimental evaluation*“).⁴⁵⁵

Евалуација генерално има облик статистичке анализе, али такође може садржавати и једноставне компарације исхода. Статистичка анализа подразумијева да су исходи варијабле које треба тумачити кроз тумачење низа варијабли које утичу на њих. На примјер, ако је исход запошљивост након завршетка програма или спровођења неке мјере, онда се сет варијабли које треба сагледати приликом оцјене исхода састоји од екстерних фактора који могу да утичу, попут географског региона, индустријске гране итд., индивидуалних карактеристика (старост, образовање, радно искуство, итд.) и варијабле које указују да ли је појединац учествовао у датом програму или не. Мјерењем утицаја последње групе варијабли

⁴⁵⁵ Pierre, G. (1999) стр. 15.

се, у ствари, и утврђује главни ефекат партиципирања у мјери на исход, тј. запошљивост.

У вези са овим је и подјела неексперименталних метода на сљедеће:

- а) регресиона анализа уз праћење неопажаних променљивих,
- б) регресиона анализа опажаних и неопажаних променљивих и
- ц) метод упаривања.⁴⁵⁶

Мјерењем утицаја променљивих пол, године старости, ниво образовања, радно искуство итд., које се разликују у циљној и контролној групи, се омогућава процјена колики је утицај мјере био на променљиву, односно на запошљивост. Узимањем у анализу неопажаних немјерљивих фактора као што су урођене способности или промјена понашања са партиципирањем у програму, могуће је тачније оцијенити ефекат учествовања у мјери на коначни исход. Методом упаривања се долази до још сигурнијег резултата упоређивања кроз формирање подгрупе у оквиру контролне групе са повезивањем чланова посматране групе са члановима контролне групе који имају одговарајуће „упарене факторе“.⁴⁵⁷

Питање правилног одабира контролне групе је веома важно код неексперименталних метода, јер бољи исходи посматране групе у односу на контролну групу могу бити и посљедица карактеристика појединаца у групи, а не учешћа у неком програму или мјери АПТР. Мотивисаност појединаца (укључених у програм) да постижу боље резултате, може утицати на исход и довести до прецијењености резултата приликом евалуације неке мјере АПТР. Зато се у оцјени ефеката оваквом методом користе економетријске технике за кориговање неуједначености двије групе, посматране и контролне. Предност евалуације неексперименталним методом је првенствено у трошковима спровођења, али и у чињеници да су процес евалуације и спровођење активних мјера потпуно независни.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Dar, A. & Tzannatos, Z. (1999) стр. 14.

⁴⁵⁷ Исто, стр. 15.

⁴⁵⁸ Исто.

Поред описаних метода и евалуација значајне су и евалуације које за циљ имају оцјену нето ефекта или доприноса програма агрегатној запослености и незапослености, уз вредновање ефекта екстерналија, као што су „мртви терет“, ефекат супституције и ефекат замјене. Због постојања наведених ефеката социјална корист од програма је нижа од оне до које се дође кроз евалуацију утицаја путем наведених метода. Овакве евалуације утицаја су погодне за програме као што су субвенције за samozapošljavanje, zapošljavanje, јавни радови и слично.⁴⁵⁹

Може се рећи да је заједнички недостатак обје групе метода, експерименталних и неексперименталних, управо у неосјетљивости на наведене ефекте. Методи не могу открити колико партиципаната је замијенило већ запослене раднике, тј. да ли је у питању стварно усклађивање понуде и тражње за радом, или су незапослени партиципант и запослени радник само замијенили позиције на тржишту рада. Други облик ефекта супституције се јавља када послодавац запосли радника због субвенција, умјесто радника који нема право на субвенцију, тј. није укључен у мјеру АПТР, а чак је повољнији избор за дато радно мјесто.

Оцјеном „мртваг терета“ даје се одговор на питање који је то број појединаца који би били запослени и да нису били укључени у неку мјеру, тј. „мртви терет“ се појављује када резултат програма није другачији од онога што би се постигло и да није било тог програма. Ефекат замјене се појављује са повећањем обима производње предузећа, која су запослила раднике кроз субвенционисање, док се истовремено смањује производња у предузећима која нису.⁴⁶⁰

Бруто ефекат неког програма се мјери бројем нових запослених или бројем нових радних мјеста. До нето ефекта мјере АПТР се долази преко сљедећег обрасца:

Нето ефекат мјере = Бруто ефекат – „мртви терет“ – ефекат супституције – ефекат замјене

⁴⁵⁹ Исто, стр. 22.

⁴⁶⁰ Calmfors L. (1994) стр. 17.

Поред наведеног, неки истраживачи неексперименталним методима евалуације утицаја испитују промене у нивоу ризика или исхода међу учесницима програма или групе, без формирања контролних група других партиципаната или група које нису изложене мјери. Четири основна типа овако дефинисаног неексперименталних метода су:

1. поређење партиципаната прије и после учествовања у програму или мјери;
2. временске серије базиране на мјерењу резултата, прије и после спровођења програма,
3. панел анализе засноване на понављању мјерења исхода исте групе учесника и
4. компарације група партиципаната након учествовања у мјери.

Ови једноставно дизајнирани модели су базирани на анализи агрегатних података, једноставни су за извођење и практично бесплатни.⁴⁶¹

Иако на индивидуалном нивоу утицај програма може бити позитиван, ефекат на нивоу заједнице или цијеле земље може бити значајно другачији, због чега је неопходно комбиновати наведене методе и анализе, те на тај начин оцјењивати ефикасност спроведених АПТР.⁴⁶²

5.5. Оцјена успјешности изабраних мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској

5.5.1. Студије ефикасности спроведених мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској

Радови и студије на тему успјешности спроведених мјера АПТР у БиХ нису присутни, што наводи на закључак да успјешност спроведених мјера у БиХ до сада није оцјењивана. У литератури се може наћи одређен број радова посвећених анализи успјешности (појединих) спроведених мјера АПТР у Србији и Хрватској. У наставку су наведене најважније студије мјера АПТР у ове двије земље, као и основни налази до којих се дошло.

⁴⁶¹ Harrell et al (1996) стр. 14-17.

⁴⁶² Fay, R. G. (1996) стр. 7.

Студија Bonin, H. & Rinne, U. (2006) је евалуирала ефекте програма „Лепша Србија“, који је подразумевао стручну обуку и/или привремено запослење у грађевинарству (кроз јавне радове). Резултати студије су показали да су ефекти програма нарочито позитивни по учеснике, јер учесници очекују повољан утицај и боље услове живота након програма, али мање позитивне ефекте на индикаторе тржишта рада у Србији.⁴⁶³

Огњеновић, К. (2007) је примјеном метода склоности у третману оцијенила просјечан утицај четири активне мјере: обуке за активно тражење посла, финансијска помоћ приправницима волонтерима и основна и специјалистичка информатичка обука (које су у референтном периоду спровођене у четири филијале Националне службе за запошљавање) на вјероватноћу запошљавања учесника у мјерама. Закључак до којег се дошло је да све четири АПТР имају позитиван и статистички значајан утицај на вјероватноћу запошљавања.⁴⁶⁴

Студија аутора Арандаренко, М. и Крстић, Г. (2008) је оцијенила утицај главних типова АПТР, које је спроводила Национална служба за запошљавање у периоду 2002–2007. године, на основне показатеље тржишта рада. Закључци ове студије су потврдили ефикасност програма посредовања и саветовања, те субвенција за запошљавање и обука. Запошљавање кроз јавне радове није имало значајан ефекат на кретање одговарајућих индикатора тржишта рада, у посматраном периоду.

Резултати још једне студије, Нојковић, А., Вујић, С. и Арандаренко, М. (2010), потврђују јаку позитивну узрочну везу између учешћа у програму и вјероватноће запошљавања. Аутори су евалуирали ефекте пројекта „Отпремником до посла“, који је спровођен у периоду 2007–2009. године, намијењен отпуштеним радницима током процеса приватизације и реструктурирања.⁴⁶⁵

И у Хрватској су учињени одређени напори на утврђивању степена ефикасности проведених мјера АПТР. Међу најзначајније радове свакако спада студија групе

⁴⁶³ Bonin, H. & Rinne, U. (2006) стр. 19-20.

⁴⁶⁴ Огњеновић, К. (2007) стр. 46.

⁴⁶⁵ Nojković, A., Vujić, S. & Arandarenko, M. (2010) стр. 22.

аутора (Dorenbos et al)⁴⁶⁶ из 2002, која се бавила утицајем учешћа у програмима јавних радова на запошљивост учесника. Главни налаз студије је да јавни радови не повећавају шансе за запослење партиципаната, али да позитивно утичу на њихово психолошко здравље и олакшавају егзистенцију.

Бабић, З. (2003) је у раду „Улога активне политике на тржишту рада у Хрватској“ извршио оцјену успјешности појединачних мјера АПТР у Хрватској анализом, која је коришћена и у овом раду. Главни налаз до којег је дошао аутор раду је да је висок „мртви терет“ мјера, због слабе селективности циљних група. Циљне групе су широко дефинисане, за поједине мјере скоро сви запослени. Мјера усмјерена на запошљавање незапослених жена старијих од 45 година и мушкараца старијих од 50 година се показала релативно најуспјешнијом, док су мјере субвенционисаног запошљавања високообразованих младих и особа са инвалидитетом оствариле низак нето допринос запошљавању циљне групе.⁴⁶⁷

Хрватски завод за запошљавање је 2005. године евалуирао утицај мјера субвенционисања запошљавања, које су се проводиле у периоду 2002-2005. година. Процјена учинка ове мјере указује на то да подстицање запошљавања није имало значајног утицаја на укупно запошљавање. Као разлоге неучинковитости програма студија је навела недовољну селективности у погледу циљних група, претјерану сложеност програма, недовољно јасне циљеве, али и недовољно средстава за ову намјену.⁴⁶⁸

У оквиру „Phare 2005“ програма Европске уније за Хрватску 2008. године су анализирани квалитативни аспекти провођења мјера АПТР за период 2006-2007. година. Налази ове студије такође потврђују недовољност средстава и мали број партиципаната у односу на број незапослених (1,6%),⁴⁶⁹ али и јак позитиван утицај учешћа у мјерама на каснији проналазак запослења.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Dorenbos, V., Van Winden P., Walsh, K., Švaljek, S. & Milas, G. (2002) *Evaluation of program of public works in Croatia - Final report*. Rotterdam: NEI Labour and Education & T.E.R.N.

⁴⁶⁷ Бабић, З. (2003) стр. 564.

⁴⁶⁸ Хрватски завод за запошљавање (2005) стр. 20.

⁴⁶⁹ Хрватски завод за запошљавање (2008) стр. 88.

⁴⁷⁰ Исто, стр. 95.

Матковић, Т., Бабић, З., & Вуга, А. (2012) су извршили евалуацију три групе мјера АПТР (суфинансирање запошљавања младих, старијих и дугорочно незапослених, мјера образовања за непознатог послодавца и јавни радови), које су се у Хрватској примјењивале у 2009. и 2010. години, примјеном квазиексперименталног метода. Резултати студије не указују на значајан ефекат мјера образовања на запошљавање партиципаната, али на позитиван ефекат мјера из групе суфинансирања запошљавања.

5.5.2. Оцјена ефикасности мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској у 2012. години

За анализу успјешности појединих мјера АПТР у БиХ, Србији и Хрватској коришћени су подаци из база података националних служби запошљавања. Иако је ова анализа ограничена због неколико разлога, међу којима су, свакако, тешкоће у разврставању партиципаната у групе (јер истовремено могу бити у више циљних посматраних група), могуће је направити компаративну статистичку анализу, која може дати оквирну оцјену успјешности задатих мјера АПТР на тржишту рада БиХ, Србије и Хрватске, провођених у току 2012. године.

Анализа успјешности мјера је остварена на следећи начин:

- одређене су циљне групе искључених са тржишта рада, које су учествовале у некој мјери у току 2012. године;
- утврђен је број запослених из евиденција службе за запошљавање за посматрану циљну групу у 2012. години;
- одређено је учешће запослених примјеном мјере АПТР у укупном броју запослених посматране групе у 2012. години;
- оцијењен је „мртви терет“ примјене мјере тј. утврђен је број лица која би била запослена и да нису учествовала у пројекту, те
- оцијењена ефикасност сваке посматране мјере на основу извршеног прорачуна у претходним корацима.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Описани метод је представљен и коришћен у студији Бабић, З. (2003) *Улога активне политике на тржишту рада у Хрватској*, Финанцијска теорија и пракса 27 (4) стр. 547-566, Загреб.

БиХ

У БиХ су у ентитетима спровођене различите мјере у оквиру суфинансирања запошљавања.⁴⁷² У РС Завод за запошљавање, мјере из области суфинансирања запошљавања, дијели у сљедеће групе:

А1- Пројекат ССНЕСП - (незапослена лица у стању социјалне потребе, чланови породица погинулих, заробљених и несталих бораца, РВИ и цивилне жртве рата);

А2- Пројекат „Заједно до посла” - (демооблирани борци, РВИ и дјеца погинулих бораца);

А3- Пројекат за приправнике „Знањем до посла“ - (млади до 35 година старости, који немају радно искуство у струци).

Учинковитост појединих мјера није могуће оцијенити за све категорије незапослених којима је поједина мјера намијењена из разлога непостојања такве врсте евидентирања незапослених код Завода. Оцјену колико је која угрожена група била успјешна такође није могуће утврдити, јер се припадност некој таквој категорији доказује тек приликом аплицирања за учешће. Наиме, ако је мјера намијењена различитим категоријама као нпр. мјера А2, онда није идентификован укупан број лица која могу бити према задатом обиљежју уживаоци мјере, тј. која могу аплицирати за учешће у мјери. Само се поједине категорије незапослених, попут инвалидних лица или младих до 35 година старости, прате у укупном броју. Истовремене се не идентификује колико младих има неку карактеристику попут „дјеца погинулих бораца“. Стога је анализа ефикасности појединих мјера за РС урађена само за одређене угрожене групе које су могле учествовати у мјери.

У наредној Табели 59. је приказан прорачун успјешности појединих мјера за поједине групе незапослених које је Завод за запошљавање спроводио у 2012. години:

⁴⁷² Завода за запошљавање ФБиХ није удовољио захтјевима аутора за потребне интерне податке за спровођење анализе учинковитости мјера у 2012. години, па је анализу било могуће урадити само за мјере које је спровео Завод за запошљавање РС.

Табела 59. Ефикасност мјера АПТР у РС,
2012. год.

		МЈЕРА		
		Пројекат подршке мрежама социјалне заштите и запошљавању	Пројекат: „Заједно до посла“	Пројекат за приправнике: „Знањем до посла“
Редни број	Циљна група незапослених лица	Незапослени старости преко 40 година	РВИ	Млади до 35 година старости
1.	Незапослени на дан 1.1. 2012. год	68.739	2.466	39.368
2.	Укупно запослени у 2012. год.	7.803	332	7.568
3.	Број заprimљених захтјева	3.988	157	2.336
4.	Број запослених кроз мјеру	805	89	1.435
5.	Запослена лица без мјера	6.998	243	6.133
6.	Планирани обим запослења	4.000	300	1.500
7.	Удио запослених с мјерама у укупном запошљавању (4./2.)	10,32%	26,81%	18,96%
8.	Стопа запослености циљне групе с мјером (4./1.)	1,17%	3,61%	3,65%
9.	Стопа запослености циљне групе без мјера (5./1.)	10,18%	9,85%	15,58%
10.	„Мртви терет“ изражен бројем запослених (9.*4.)	82	9	224
12.	Нето допринос запошљавању циљне групе ((4.-10.)/2.)	9,27%	24,17%	16,01%

Извор: ЗЗЗРС, интерни подаци (прибављени 06.05.2014. год.)

За учешће у *Пројекту подршке мрежама социјалне заштите и запошљавању*, аплицирало је 3.988 лица, од чега је 805 лица или 20% незапослених особа у току 2012. године дошло до запослења кроз пројекат. Пројекат нуди подршку кроз самозапошљавање, запошљавање код послодаваца, програме обуке, доквалификације и преквалификације, побољшања мобилности радне снаге и јавне радове.

За категорију незапослених старијих од 40 година који су били подвргнути некој мјери из пројекта планирани обим запослења је био 4.000 лица. Тек једна петина планираног обима запослења је постигнута у 2012. години. Узроци нису у потпуности утврђени, али се може закључити да је у питању пројекат који обухвата и мјере које одмах постижу запошљавање, али и мјере које треба да подигну запошљивост појединих категорија незапослених, као што су обуке, преквалификације или доквалификације.

Стопа запослености за посматрану групу незапослених преко 40 година старости кроз пројекат је знатно испод стопе запослености ове категорије без учешћа у пројекту, тј. 1,17% и 10,18%, респективно. Међутим, нето допринос запошљавању циљне скупине незапослених од 9,27% нам говори да примијењене мјере дају допринос запошљавању, али и да је могуће постићи боље резултате, првенствено кроз боље повезивање мјера и категорија незапослених којима су намијењене, те кроз редефинисање самих мјера.

Пројекат „*Заједно до посла*“ је намијењен незапосленим демобилисаним борцима, ратним војним инвалидима (РВИ), али и дјечи погинулих бораца војске РС. Пројектом је обухваћено запошљавање укупно 425 лица наведених категорија незапослених са евиденције на период од минимално 12 мјесеци, који активно траже запослење и пријављени су на евиденцију Завода за запошљавање, кроз суфинансирање самозапошљавања и запошљавања код послодаваца.

Успјешност овог пројекта је могуће анализирати само за категорију РВИ, јер се у евиденцијама Завода за запошљавање РС незапослени са обиљежјима дјеца

погинулих бораца и демобилисани војници не региструју, већ се задато обиљежје доказује приликом аплицирања за учешће у пројекту. У мјерама запошљавања и samozapoшљавања је могло аплицирати укупно 300 РВИ. На евиденцији Завода за запошљавање се на почетку 2012. године налазило 2.466 лица РВИ.

Стопа запослености РВИ који су били укључени у мјеру је 3,61%, а за РВИ који нису учествовали у пројекту 9,85%. И за ову рањиву категорију незапослених је нето допринос мјера укупном запошљавању значајан, чак 24,17%. Разлози због којих није одобрено учешће у мјерама свим лицима која су аплицирала за пројекат треба тражити првенствено у неиспуњавању услова за учешће, тако да је само 50% лица која су аплицирала добило средства за samozapoшљавање или је запослено код послодавца.

Међутим, имајући у виду да су у питању мјере које директно воде запошљавању партиципанта, није могуће истаћи успјех овог пројекта у 2012. години. Тек након провјере статуса ових лица и добијања повратне информације о статусу након протеча одређеног временског периода, могуће је рећи да је циљ, тј. запошљавање тешко запошљивих група попут РВИ, постигнут.

Млади до 35 година старости су у 2012. години могли учествовати у пројекту „Знањем до посла“. Стопа запослености партиципаната у пројекту у 2012. години је 3,65%. Стопа запослености младих који нису учествовали у пројекту је значајно виша, чак 15,58%. Нето допринос ове мјере запошљавању младих у 2012. години је 16,01%.

Табела 60. показује колико је интересовање било за сваку мјеру и однос планираног и оствареног запошљавања на основу спровођења мјере. Као што је представљено у табели, много је већи број примљених захтјева од реализованог запошљавања. Само 20% незапослених, старијих од 40 година су били укључени у мјеру, око 57% РВИ и око 61% младих.

Табела 60. Планирано и остварено запошљавање у 2012. год. (%)	МЈЕРА		
	Пројекат подршке мрежама социјалне заштите и запошљавању	Пројекат: „Заједно до посла“	Пројекат за приправнике: „Знањем до посла“
<i>Циљна група незапослених лица</i>	<i>Незапослени старости преко 40 година</i>	<i>РВИ</i>	<i>Млади до 35 година старости</i>
Број запослених кроз мјеру/број примљених захтјева	20,19	56,69	61,43
Број запослених кроз мјеру/планирани обим запослења	20,13	29,67	95,67

Извор: ЗЗЗРС, интерни подаци (прибављени 06.05.2014. год.)

Према критеријуму планирано/остварено запошљавање најуспјешнија је мјера запошљавања намијењена младима са односом од 95,67%. Овај показатељ за мјеру *Заједно до посла*, (намијењену РВИ) је око трећине планираног запослења, а за прву мјеру тек једна петина планираног или 20%.

Србија

Србија је током 2012. године спровела више програма и пројеката у оквиру АПТР који су за циљ имали повећање запошљивости нарочито угрожених категорија незапослених, попут дугорочно незапослених, младих, избјеглих лица, инвалидних особа или Рома. Национална служба запошљавања нарочито прати статус на тржишту рада ових група, те је стога било могуће идентификовати укупан број ових лица која су у 2012. години била укључена у неку мјеру из групе обука за активно тражење посла и у мјере суфинансирања запошљавања. Такође је идентификован и број лица који су на крају 2013. године промијенила статус на тржишту рада, тј. који су се запослили. Распољивост ових података омогућава не само оцјену појединих мјера, већ и оцјену успјешности појединих категорија угрожених, како је и приказано у наредним анализама.

У оквиру разних пројеката АПТР које не постижу промјену статуса из „незапослени“ у „запослени“ одмах, тј. у оквиру пројеката који подстичу запошљавање кроз разне облике оспособљавања, најбројнији учесници су млади. Чак 45.832 младе особе су биле укључене у неку мјеру обуке и образовања за потребе тржишта рада. Од 466.617 лица која имају особину „дугорочно незапослени“ 37.101 особа је била укључена у неки пројекат из групе оних мјера које не остварују запошљавање самим уласком у мјеру, већ за циљ имају подизање запошљивости лица како би била што конкурентнија на тржишту рада и на тај начин у дужем временском року дошла до запослења. Према наведеном може се закључити да дугорочно незапослена лица чине најбројнију скупину међу посматраним групама, јер су припадници осталих скупина већином и дугорочно незапослени. Наведени подаци су приказани у наредној табели, а у Табели 62. подаци о укљученим лицима у неки облик суфинансирања запошљавања.

Табела 61. Учесници у мјерама обуке за активно тражење посла, 2012. год.

МЈЕРА	А: Све врсте обука за активно тражење посла							
<i>Категорија незапослених</i>	<i>Дугорочно незапослени</i>		<i>Млади</i>		<i>Технолошки вишкови</i>		<i>Роми</i>	
Број незапослених лица из појединих категорија, на почетку 2012. год.	466.617		205.206		39.808		19.398	
Број лица која су укључена у мјеру у 2012. год.	37.101		45.832		4.078		1.831	
Број запослених лица кроз мјере у 2012. год.	5.942		10.500		1.004		174	
Број запослених лица са евиденције, по категоријама у 2012. год.	76.273		84.048		N/A		1.474	
Статус лица која су учествовала у мјерама 2012. године, на крају 2013 год.	З*	Н*	З	Н	З	Н	З	Н
	8.100	25.881	15.275	23.162	1.432	2.166	147	1.273

Извор: НСЗ, интерни подаци (прибављени 23.10.2014. год.) З*- запослен; Н*- незапослен

Табела 62. Категорије партиципаната укључене у мјере суфинансирања у Србији, 2012. год.

МЈЕРА	Б: СВЕ ВРСТЕ СУФИНАНСИРАЊА ЗАПОШЉАВАЊА													
<i>Категорија незапослених</i>	<i>Дугорочно незапослени</i>		<i>Млади</i>		<i>Технолошки вишкови</i>		<i>Особе с инвалидит.</i>		<i>Особе изнад 50 година живота</i>		<i>Избјегла и интерно расељена лица</i>		<i>Роми</i>	
Број незапослених лица из категорије на почетку 2012. год.	466.617		147.562		39.808		14.135		183.979		10.009		19.398	
Број лица која су укључена у мјеру у 2012. год.	5.810		5.374		795		2.036		2.818		146		291	
Број запослених лица кроз мјере у 2012. год.	5.560		5.062		778		1.957		2.777		141		281	
Број запослених лица са евиденције, по категоријама у 2012. год.	76.273		84.048		N/A		3.683		25.703		1.839		1.474	
Статус лица која су учествовала у мјерама 2012. године, на крају 2013 год.	З*	Н*	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н
	3.092	2.340	3.301	1.530	561	187	1.104	797	1.352	1.142	81	52	66	159

Извор: НСЗ, интерни подаци (прибављени 23.10.2014. год.)

З*- запослен; Н*- незапослен

Од укључених у мјере обуке, 5.942 или 16% дугорочно незапослених особа је у току 2012. године дошло до запослења. Овај показатељ за младе је још повољнији, јер је скоро једна четвртина младих у току 2012. године дошла до посла. Особе које припадају категорији „технолошки вишак“ су имале сличан успјех као и млади, а за Роми је овај показатељ најнижи. За мјере суфинансирања се мисли да самим учешћем у мјери обезбјеђује запослење, али нису сви укључени у мјеру по аутоматизму запослени. Зато се број укључених у мјеру и број запослених не подудара у потпуности.

Наредни табеларни прикази нам говоре о успјешности појединих *категорија незапослених* у двије групе мјера:

1. Обуке за активно тражење посла:
 - Клуб за тражење посла,
 - Обуку за активно тражење посла АТП-1 и
 - Тренинг самоефикасности – АТП-2.
2. Суфинансирање запошљавања:
 - Субвенције за самозапошљавање и
 - Субвенције послодавцима за отварање нових радних мјеста.

Из наведених података се може закључити да постоје велике разлике између показатеља за поједине групе које су учествовале у мјерама у погледу укупног и субвенционираног запошљавања појединих категорија незапослених, те запошљавања након учешћа у некој мјери обуке за тржиште рада. Од четири категорије: дугорочно незапослени, млади, технолошки вишкови и Роми, највећи однос запослених након мјере и укупно запослених, биљеже млади (12,49%), потом Роми (11,80%), те дугорочно незапослени (7,79%). За групу „технолошки вишкови“ није могуће утврдити овај показатељ, јер није познат број укупно запослених у 2012. години који имају ову особину. Једино је могуће утврдити процентуални износ запослених лица која су учествовала у мјерама: 25%.

Табела 63. садржи оцјену успјешности појединих категорија незапослених укључених у неку мјеру из групе обука које подижу запошљивост за поједине скупине:

Табела 63. Успјешност појединих категорија незапослених укључених у мјере обуке, 2012. год.

Све врсте обука за активно тражење посла					
<i>Редни број</i>	<i>Категорија незапослених</i>	<i>A1 Дугорочно незапослени</i>	<i>A2 Млади</i>	<i>A3 Технолошки вишкови</i>	<i>A4 Роми</i>
1.	Незапослени на почетку 2012. год.	466.617	205.206	39.808	19.398
2.	Укупно запослени са евиденције у 2012. год.	76.273	84.048	N/A	1.474
3.	Лица која су укључена у мјеру у 2012. год.	37.101	45.832	4.078	1.831
4.	Запослени који су учествовали у мјери	5.942	10.500	1.004	174
5.	Запослена лица без мјера	70.331	73.548	N/A	1.300
6.	Удио запослених с мјерама у укупном запошљавању групе (4./2.)	7,79%	12,49%	N/A	11,80%
7.	Стопа запослености циљне групе с мјером (4./1.)	1,27%	5,12%	2,52%	0,90%
8.	Стопа запослености циљне групе без мјера (5./1.)	15,07%	35,84%	N/A	6,70%
9.	„Мртви терет“ изражен бројем запослених (8.*4./100)	896	3.763	N/A	12
10.	Нето допринос запошљавању појединих категорија ((4.-9.)/2)	6,62%	8,02%	N/A	11,01%
11.	Учешће запослених лица која су учествовала у мјерама у броју укључених у мјере 2012. год. (4./3.)	16,02%	22,91%	24,62%	9,50%
12.	Учешће запослених лица која су учествовала у мјерама (на крају 2013. год.) у укупно укљученим у мјере 2012. год.	21,83%	33,33%	35,12%	8,03%

Ако се посматра стопа запослености укључених у мјере обуке за тржиште рада, израчуната као однос запослених лица након учешћа у мјери и броја незапослених на почетку 2012. године, највиши показатељ су остварили млади 5,12%, а најмањи Роми 0,90%. Овај показатељ потврђује чињеницу да су млади нарочито заинтересовани за подизање степена запошљивости и усвајање нових знања. Показатељ за Роме је низак и потврђује већ истицани проблем образовања и постизања квалификација за ову националну мањину. Истовремено је и стопа запослености младих лица која нису учествовала у мјерама обуке виша, него иста стопа за дугорочно незапослене и Роме.

Да би се утврдио нето допринос појединих категорија незапослених, тј. успјех који је постигла свака категорија, израчунат је „мртви терет“ тј. број лица која би била запослена и да нису учествовала у мјерама, за сваку категорију, те су добијени резултати дали другачију слику: 11,01% за Роме, за младе 8,02% и за дугорочно незапослене 6,62%. Разлог оваквог резултата је низак „мртви терет“ за Роме, јер су Роми скупина са ниском стопом запослености. Дакле, мјере обуке су пут којим се може утицати на запошљавање Рома, па је потребно придавати већу пажњу на креирање оваквих мјера за циљну групу Роме.

Провјера статуса на тржишту рада крајем 2013. године, за посматране категорије лица, посвједочила је да су мјере обуке и образовања значајне за подизање запошљивости угрожених категорија незапослених. Овај показатељ је виши од претходног. За дугорочно незапослене је 21,83%, за младе 33,33%, за технолошке вишкове 35,12%, док је неповољнији само за Роме и износи 8,03%. Дакле, од 1831 Рома који су били укључени у мјере, само је 147 Рома на крају 2013. године успјело промијенити статус у запослен, тј. 1,47% мање запослених него у 2012. години.

У другој скупини мјера суфинансирања запошљавања могле су да учествују слjedeће категорије незапослених: Б1- Дугорочно незапослени; Б2 - Млади; Б3 - Технолошки вишкови; Б4 - Особе са инвалидитетом; Б5 - Особе изнад 50 година живота; Б6 - Избјегла и расељена лица и Б7 - Роми. Прорачун успјешности појединих категорија незапослених, укључених у мјере суфинансирања у Србији, 2012. године је дата у Табели 64.

Табела 64. Успјешност појединих категорија незапослених укључених у мјере суфинансирања у Србији, 2012. год.

Р. бр.	СВЕ ВРСТЕ СУФИНАНСИРАЊЕ ЗАПОШЉАВАЊА							
	<i>Категорије незапослених</i>	<i>Б1</i>	<i>Б2</i>	<i>Б3</i>	<i>Б4</i>	<i>Б5</i>	<i>Б6</i>	<i>Б7</i>
1.	Незапослени на почетку 2012. год.	466.617	147.562	39.808	14.135	183.979	10.009	19.398
2.	Укупно запослени са евиденције у 2012. год.	76.273	84.048	N/A	3.683	25.703	1.839	1.474
3.	Лица која су укључена у мјеру у 2012. год.	5.810	5.374	795	2.036	2.818	146	291
4.	Запослени који су учествовали у мјери	5.560	5.062	778	1.957	2.777	141	281
5.	Запослена лица без мјера	70.713	78.986	N/A	1.726	22.926	1.698	1.193
6.	Удио запослених с мјерама у укупном запошљавању групе (4./2.)	7,29%	6,02%	N/A	53,14%	10,80%	7,67%	19,06%
7.	Стопа запослености циљне групе с мјером (4./1.)	1,19%	3,43%	1,95%	13,85%	1,51%	1,41%	1,45%
8.	Стопа запослености циљне групе без мјера (5./1.)	15,15%	53,53%	N/A	12,21%	12,46%	16,96%	6,15%
9.	„Мртви терет“ изражен бројем запослених (8.*4./100)	843	2.710	N/A	239	346	24	17
10.	Нето допринос појединих категорија незапослених ((4.-9.)/2)	6,18%	2,80%	N/A	46,65%	9,46%	6,37%	17,89%
11.	Учешће запослених лица која су учествовала у мјерама у броју укључених у мјере 2012. (4./3.)	95,70%	94,19%	97,86%	96,12%	98,55%	96,58%	96,56%
12.	Учешће запослених лица која су учествовала у мјерама (на крају 2013.) у укупно укљученим у мјере 2012.	53,22%	61,43%	70,57%	54,22%	47,98%	55,48%	22,68%

Од мјера које спадају у категорије које финансијски подржавају запошљавање очекују се много виши показатељи доприноса укупном запошљавању. За поједине категорије незапослених ове мјере су имале више успјеха, него за друге категорије које су биле подвргнуте некој од мјера суфинансирања запошљавања. Тако је кроз мјере суфинансирања запошљавања остварено запошљавање чак 95,70% дугорочно незапослених, 94,19% младих, 97,86% технолошких вишкова, 96,12% особа са инвалидитетом, 98,55% особе са више од 50 година живота, 96,58% избјеглих и интерно расељених и 96,56% Рома, како је исказано у претходној табели.

Међутим, овако високе показатеље није задржала нити једна категорија, већ су показатељи значајно другачији на крају 2013. године. Највиши показатељ је за категорију технолошки вишкови (70,57%), а најнижи за Роме (22,68%). Око 62% младих је остало у радном односу на крају 2013. године, а остале категорије биљеже око 50% запослених, од укупног броја суфинансираних, након годину дана од запошљавања кроз суфинансирање. Иако дјелује да суфинансирање није погодна мјера за поједине категорије, треба имати у виду да су у суфинансирање укључена и лица која су учествовала у јавним радовима, који су временски били ограничени. Тако је нпр. од 291 Рома укључених у мјере суфинансирања запошљавања, чак 209 било укључено баш у јавне радове.

Стопе запослености лица укључених у мјеру су знатно ниже него стопе запослености за лица из исте скупине која нису учествовала у мјерама, за све посматране групе осим за лица са инвалидитетом. Тако је и нето допринос запошљавању највиши за особе са инвалидитетом 46,65%. Сигурно је да за ову рањиву скупину незапослених треба обезбиједити суфинансирање, имајући у виду податак о више од 54% запослених који су имали финансијску подршку у 2012. години, након годину дана.

Нето допринос је само за Роме изнад 10%, док је за младе, за дугорочно незапослене особе старије од 50 година и за избјегла и расељена лица до 10%. За групу технолошки вишкови није могуће израчунати нето допринос запошљавању, али је показатељ од 71% запослених од укупног броја лица, која су уживала неки вид финансијске подршке у 2012. године, на крају 2013. године значајан податак који

сугерише да се овој категорији незапослених треба пружати финансијска подршка за запошљавање.

Мјере чија је успјешност оцијењена кроз оцјену нето доприноса укупном запошљавању појединих група незапослених у Србији у 2012. години су:

1. Клуб за тражење посла;
2. Обука за активно тражење посла;
3. Тренинг самоефикасности;
4. Субвенције за самозапошљавање и
5. Субвенције послодавцима за отварање и опремање нових радних места.

Прорачун успјешности наведених мјера је дат у Табели 65. анализиран је учинак учешћа у мјери *Клуб за тражење посла* на запошљивост три категорије незапослених: младе, дугорочно незапослене и особе са инвалидитетом. Особе са инвалидитетом биљеже највиши проценат запослених у односу на број укључених 33,15%, док је овај показатељ за остале двије групе око 20%. „Мртви терет“ мјере је најнижи за особе са инвалидитетом, 15 лица, док је највиши за младе, чак 211 лица. Највиши нето допринос запошљавању је постигнут код незапослених особа са инвалидитетом 1,25%, док је за младе 0,39% а за дугорочно незапослене тек 0,19%. Међутим, ове мјере не остварују запошљавање самим учешћем у мјери, тако да је и њен нето допринос запошљавању много мањи, него код друге групе мјера које су усмјерене на самозапошљавање или запошљавање код послодавца.

Колики је допринос запошљавању *Обука за активно тражење посла* утврђено је за сљедеће категорије теже запошљивих категорија незапослених: особе са инвалидитетом, Роми и лица преко 50 година старости. Од укључених у обуке само 7,47% Рома је постигло запослење, 15,57% лица старости преко 50 година и 22,08% особа са инвалидитетом. Учешће у овој мјери је такође најпожељније за лица са инвалидитетом, јер је нето допринос запошљавању највиши за ову угрожену групу незапослених (5,94%), док је за лица преко 50 година старости нето допринос запошљавању обука за активно тражење посла 0,83%. За Роме је овај показатељ такође низак: 1,95%.

Табела 65. Ефикасност мјера обуке у Србији, 2012. год.

Р. бр.	МЈЕРА	Клуб за тражење посла			Обука за активно тражење посла - АТП 1			Тренинг самоефикасности - АТП 2	
		Млади	Дугорочно незапослени	Особе са инвалидит.	Особе са инвалидит.	Лица преко 50 година	Роми	Млади	Лица преко 50 година
1.	Број незапослених из дате категорије 01.01. 2012. год.	211.404	476.861	14.609	14.609	188.262	19.956	211.404	188.262
2.	Укупно запослени у 2012. год.	84.048	76.273	3.683	3.683	25.703	1.474	84.048	25.703
3.	Број укључених у мјеру у 2012. год.	2540	915	184	1291	1580	415	459	518
4.	Број запослених кроз мјеру из појединих категорија	535	172	61	285	246	31	75	43
5.	Број запослених лица без мјера у 2012. год.	83.513	76.101	3.622	3.398	25.457	1.443	83.973	25.660
6.	Удио запослених с мјерама у укупном броју запослених (4./2.)	0,64%	0,23%	1,66%	7,74%	0,96%	2,10%	0,09%	0,17%
7.	Стопа запослености циљне групе с мјером (4./1.)	0,25%	0,04%	0,42%	1,95%	0,13%	0,16%	0,04%	0,02%
8.	Стопа запослености циљне групе без мјера (5./1.)	39,50%	15,96%	24,79%	23,26%	13,52%	7,23%	39,72%	13,63%
9.	„Мртви терет“ изражен бројем запослених (8.*4./100)	211	27	15	66	33	2	30	6
10.	Нето допринос запошљавању циљне групе ((4.-9.)/2)	0,39%	0,19%	1,25%	5,94%	0,83%	1,95%	0,05%	0,14%
11.	Омјер броја запослених кроз мјеру и броја укључених у мјеру (4./3.)	21,06%	18,80%	33,15%	22,08%	15,57%	7,47%	16,34%	8,30%

Извор: НСЗ, интерни подаци (прибављени 23.10.2014. год.)

Тренинг самоефикасности је мјера са ниским нето доприносом запошљавању и за младе и за незапослене особе са више од 50 година старости, испод 1%. Али, када се анализира укупан број незапослених који припадају овим старосним скупинама, број укључених у мјеру и број запослених који су били укључени у мјеру, јасно је да овако низак нето допринос запошљавању и није тако лош показатељ. Запослење је остварило 8,30% лица старости преко 50 година која су била укључена у мјеру, а чак 16,34% младих је после учешћа у овом виду обуке промијенило статус на тржишту рада у запослен 2012. године. Увидом у податке који су презентовани у табели која слиједи, потврђује се став да учешће у мјерама обуке подиже запошљивост појединих категорија незапослених:

Табела 66. Статус на тржишту рада на крају 2013. године, незапослених који су били укључени у мјере у 2012. год.

МЈЕРА	Категорија незапослених	Број запослених на крају 2013. год. који су били укључени у мјеру у 2012. години	Однос запослених на крају 2013. год. и укључених у мјеру у 2012. години (%)
Клуб за тражење посла	<i>Млади</i>	807	31,77
	<i>Дугорочно незапослени</i>	253	27,65
	<i>Особе са инвалидитетом</i>	76	41,3
Обука за активно тражење посла - АТП 1	<i>Особе са инвалидитетом</i>	363	28,12
	<i>Лица преко 50 год.</i>	339	21,46
	<i>Роми</i>	45	10,84
Тренинг самоефикасности - АТП 2	<i>Млади</i>	143	31,15
	<i>Лица преко 50 год.</i>	61	11,78

Извор: НСЗ, интерни подаци (прибављени 23.10.2014. год.)

Свака посматрана категорија биљежи пораст броја запослених на крају 2013. године. Нарочито се позитиван утицај ових мјера испољава код особа са инвалидитетом и код младих. У Табели 67. је представљен прорачун нето доприноса запошљавању појединих категорија незапослених мјера које финансијски подржавају самозапошљавање и запошљавање код послодавца:

Табела 67. Ефикасност појединих мјера суфинансирања у Србији, 2012. год.

Р. бр.	МЈЕРА	Субвенције за samozapoшљавање		Субвенције послодавцима за отварање и опремање нових радних места	
		особе са инвалидитетом	млади	особе са инвалидитетом	дугорочно незапослени
	<i>Категорија незапослених</i>				
1.	Број незапослених из категорије 01.01. 2012. године	14.609	211.404	14.609	476.861
2.	Укупно запослени из категорије у 2012. години	3.683	84.048	3.683	76.273
3.	Број укључених у мјеру у 2012. години	95	640	456	457
4.	Број запослених кроз мјеру из појединих категорија	91	616	452	453
5.	Број запослених лица без учешћа у мјери	3.592	83.432	3.231	75.820
6.	Удио запослених с мјерама у укупном запошљавању (4./1.)	2,47%	0,73%	12,27%	0,59%
7.	Стопа запослености циљне групе с мјером (5/1.)	0,62%	0,29%	3,09%	0,09%
8.	Стопа запослености циљне групе без мјера (4./2.)	24,59%	39,47%	22,12%	15,90%
9.	„Мртви терет“ мјере изражен бројем запослених (8.*4./100)	22	243	100	72
10.	Нето допринос запошљавању циљне групе ((4.-9.)/2)	1,86%	0,44%	9,56%	0,50%
11.	Омјер броја запослених кроз мјеру и броја укључених у мјеру (4./3.)	95,79%	96,25%	99,12%	99,12%

Од укупног броја обухваћених мјерама субвенционисања самозапошљавања око 96% особа са инвалидитетом и младих је остварило запослење у 2012. години. Међутим, много већи број лица из посматраних категорија је запослен без укључивања у посматрану мјеру. Стога је стопа запослености укључених у мјере особа са инвалидитетом тек 0,62% а младих 0,29%. Истовремено, стопа запослености за лица из дате категорије које нису добила субвенције за запошљавање је око 25% и 39%, респективно. Након утврђивања „мртвог терета“ мјере, утврђен је нето допринос субвенција за самозапошљавање запошљавању особа са инвалидитетом од 1,86% и 0,44% за младе. Млади су забиљежили веома високу стопу запослености у 2012. години, па је и „мртви терет“ субвенционисања за младе висок, чак 243 особе. Дакле, трећина особа које су запослене кроз субвенционисање самозапошљавања би запослење оствариле и без ове потпоре.

Субвенције послодавцима за отварање и опремање нових радних мјеста су у 2012. години додијелене за запошљавање 456 лица из категорија особе са инвалидитетом и 457 дугорочно незапослених особа. Остварено је запошљавање скоро свих лица укључених у ову мјеру тј. 99%. Након утврђивања „мртвог терета“ мјере субвенционисање отварања и опремања нових радних мјеста од 100 лица из категорије особе са инвалидитетом и 72 дугорочно незапослене особе, утврђен је нето допринос мјере субвенционисања запошљавању особа са инвалидитетом од 9,56% и нето допринос мјере субвенционисања запошљавању дугорочно незапослених особа од 0,50%. Ова мјера за особе са инвалидитетом биљежи виши нето допринос запошљавању, јер је број запослених особа са инвалидитетом у 2012. години које нису биле укључене у мјеру знатно нижи, него број запослених дугорочно незапослених особа без субвенционисања.

Провјером статуса на тржишту рада на крају 2013. године, лица која су добила субвенције за самозапошљавање и запошљавање код послодаваца, долази се до закључка да ове мјере нису у потпуности постигле циљ. Број запослених особа са инвалидитетом које су добиле субвенције за самозапошљавање је смањен са 91 на 51, младих са 616 на 493. Број особа са инвалидитетом које су запослили послодавци је смањен са 452 на 351, а дугорочно незапослених особа са 453 на 345.

Износ смањења исказан у % је дат у наредној табели:

Табела 68. Статус партиципаната на тржишту рада дец. 2013. год.

МЈЕРА	Субвенције за samozapošljavanje	
<i>Категорија незапослених</i>	<i>Особе са инвалидитетом</i>	<i>Млади</i>
Број запослених на крају 2013. године, који су били укључени у мјеру у 2012. години	51	493
Однос запослених на крају 2013. године и укључених у мјеру у 2012. години (%)	53,68	77,03
Однос броја запослених у 2012. години и запослених на крају 2013. године (%)	56,04	80,03
МЈЕРА	Субвенције послодавцима за отварање и опремање нових радних места	
<i>Категорија незапослених</i>	<i>Особе са инвалидитетом</i>	<i>Дугорочно незапослени</i>
Број запослених на крају 2013. године, који су били укључени у мјеру у 2012. години	351	345
Однос запослених на крају 2013. године и укључених у мјеру у 2012. години (%)	76,97	75,49
Однос броја запослених у 2012. години и запослених на крају 2013. године (%)	77,65	76,16

Извор: НСЗ, интерни подаци (прибављени 23.10.2014. год.)

Дакле, запослење остварено кроз субвенционисање није мјера која на дужи рок обезбјеђује повољан статус на тржишту рада за све. Потребно је, поред овако краткорочне подршке, другим програмима омогућити опстанак на тржишту рада, нарочито дугорочно незапослених особа, јер је за њих посматрани показатељ најнеповољнији.

Хрватска

У Хрватској је у току 2012. године спроведено више програма који за циљ имају подизање нивоа запошљивости теже запошљивих категорија незапослених. Програме активне политике запошљавања у 2012. години користило је око 42.000 особа, при чему је око 12.000 особа било активно на почетку године, а око 28.000 особа је укључено током 2012. године.⁴⁷³

ХЗЗ је посебно дизајнирао програм мјера намијењен Ромима, регистрованим код ХЗЗ као незапослени у 2012. години. Ове мјере су биле дио много већег пројекта *Декада Рома 2005-2015. године*, а обухватиле су укупно 697 Рома из евиденције незапослених, 664 особе су новоукључене током године, и то 633 у програмима јавних радова, 10 је запослено уз подршку, а 21 припадник ромске националне мањине је укључен у програме образовања.⁴⁷⁴ Међутим, оцјену ефикасности мјера намијењених овој угроженој категорији незапослених није могуће спровести, јер се приликом евидентирања код ХЗЗ национална припадност, па ни припадност ромској националној мањини, не евидентира. Податак о укупном броју незапослених Рома, као ни запослених Рома, током посматраног периода није расположив.

Нето допринос запошљавању појединих категорија незапослених који су били укључени у пројекте обуке и образовања незапослених у Хрватској у 2012. години такође није могуће утврдити, јер податак о запошљавању ових лица након учешћа у мјери није расположив. Није расположив ни податак о статусу лица која су била укључена у мјере у 2012. години на крају 2013. године.

Све мјере ХЗЗ на развијању способности незапослених за освајање и очување радних мјеста се могу разврстати у сљедеће категорије:

- Образовање незапослених,
- Стручно оспособљавање,
- Потпоре за усавршавање и
- Потпоре за очување радних мјеста.

⁴⁷³ ХЗЗ, интерни подаци (прибављено 10.12.2013. год.)

⁴⁷⁴ Исто.

Подаци о лицима која су учествовала у некој мјери из поменутих категорија мјера су приказани у Табели 69.:

Табела 69. Партиципанти у мјерама АПТР у Хрватској, 2012. год.

МЈЕРА	Образовање незапослених			Стручно оспособљавање	
Категорија незапослених	Дугорочно незапослени	Особе са инвалидитетом		Дугорочно незапослени	Незапослени до 1 год.
Број незапослених из категорије 01.01. 2012. год.	139.935	6.212		139.935	175.503
Укупно запослени из категорије у 2012. год.	35.465	1.481		35.465	150.691
Стопа запослености циљне групе (%)	25,34	23,84		25,34	85,86
Укупан број активних корисника у 2012. год.	5.251			9.585	
Број новоукључених у мјере	1.386	71		1.106	4.350
Однос новоукључених у мјере и незапослених на почетку 2012.	0,99	1,14		0,79	2,48
МЈЕРА	Потпоре за усавршавање			Потпоре за очување радних мјеста	
Категорија незапослених	Незапослени према нивоу образовања				
	основно образовање	средње образовање	високо образов ање	основно образовање	средње образовање
Број незапослених из категорије 01.01. 2012. год.	86.965	201.632	35.726	86.965	201.632
Укупно запослени из категорије у 2012. год.	30.844	117.593	27.098	30.844	117.593
Стопа запослености циљне групе (%)	35,47	58,32	75,85	35,47	58,32
Укупан број активних корисника у току године	661			703	
Број новоукључених у мјере	28	87	6	11	159
Однос новоукључених у мјере и незапослених на почетку2012. год.	0,03	0,04	0,02	0,01	0,08

Извор: ХЗЗ, интерни подаци (прибављено 10.12.2013. год.)

Иако је број лица која су у 2012. години узела учешће у посматраним мјерама мали у односу на укупан број незапослених за поједине категорије незапослених, као што су особе са инвалидитетом, обуке које подижу степена запошљивости су препознате као веома успјешне, па се и број лица која се укључују у мјере образовања и стручног оспособљавања повећава. Однос броја новоукључених у мјеру и укупног броја незапослених из посматране категорије не прелази 1%, осим за лица која су на тржишту рада краће од 12 мјесеци, за њих је овај однос 2,48%.

Подаци о стопама запослености, наведени у претходној табели, говоре у прилог већ више пута поновљеној чињеници да су лакше запошљиве категорије незапослених, особе са високом стручном спремом и лица која за послом трагају мање од 12 мјесеци. Најнижа стопа запослености је за особе са инвалидитетом, 23,84%, а највиша за незапослене испод једне године, 85,86%.

Највише корисника је забиљежила група мјера *стручно оспособљавање*, чак 9.585 лица. У питању је мјера која за циљ има стицање радног искуства младих особа у звању у којем су се школовале, а која не резултира заснивањем радног односа одмах. Други облик ове мјере подстиче прилагођавање младих и усавршавање за потребе конкретних послодаваца, по програму који изабере послодавац. Према подацима прибављеним од ХЗЗ у 2013. години је било око 14.000 корисника мјере.

Пакет мјера *образовања незапослених* обухвата седам врста мјера, које за циљ, између осталог, имају усклађивање квалификација незапослених са потребама тржишта рада, описмењавање незапослених особа, усавршавања на радном мјесту, учење хрватског језика итд. Ова мјера се нарочито односи на дугорочно незапослене који и чине циљну скупину ових мјера.

Анализа успјешности мјера, које резултирају запошљавањем, у току 2012. године је урађена за следеће групе мјера:

1. Мјере субвенционисања (потпоре) самозапошљавања,
2. Мјере субвенционисања (потпоре) запошљавања код послодаваца и
3. Јавни радови.

Табела 70. Ефикасност мјера суфинансирања запошљавања у Хрватској, 2012. год.

МЈЕРА		Потпора за samozapošljavanje				Потпора за запошљавање код послодаваца			Јавни радови	
Ред. број	Категорија незапослених	незапослени према нивоу образовања		дугорочно незапослени	особе са инвалид.	млади	дугорочно незапослени	особе са инвалид.	незапослени до 1. године	дугорочно незапослени
		основна школа	средња школа							
1.	Незапослени из категорије на почетку 2012. год	86.965	201.632	139.935	6.212	139.770	139.935	6.212	175.503	139.935
2.	Укупно запослени из категорије у 2012. год.	30.844	117.593	35.465	1.481	110.828	35.465	1.481	142.647	35.465
3.	Број запослених кроз мјеру из појединих категорија	68	676	418	3	1.507	1.637	81	5.205	10.748
4.	Запослена лица без учешћа у мјери	30.776	116.917	35.047	1.478	109.321	33.828	1.400	137.442	24.717
5.	Удио запослених с мјером у укупном запошљавању (4./2.)	0,22%	0,57%	1,18%	0,20%	1,36%	4,62%	5,47%	3,65%	30,31%
6.	Стопа запослености циљне групе с мјером (4./1.)	0,08%	0,34%	0,30%	0,05%	1,08%	1,17%	1,30%	2,97%	7,68%
7.	Стопа запослености циљне групе без мјере (5./1.)	35,39%	57,99%	25,05%	23,79%	78,21%	24,17%	22,54%	78,31%	17,66%
8.	„Мртви терет“ мјере изражен бројем запослених (7.*3./100)	24	392	105	1	1179	396	18	4.076	1.898
9.	Нето допринос мјере запошљавању циљне групе((3.-9.)/2)	0,14%	0,24%	0,88%	0,15%	0,30%	3,50%	4,24%	0,79%	24,95%

Извор: ХЗЗ, интерни подаци (прибављено 10.12.2013. год.)

Из наведених података (Табела 70.) се јасно закључује да је *потпоре за самозапошљавање*, тј. субвенције добило мање од 1% незапослених из сваке посматране групе. Потпоре за самозапошљавање је добило десет пута мање незапослених са завршеном највише основном школом, од незапослених са окончаном средњом школом. Стопа запослености за незапослене са веома ниским нивоом образовања је такође најнижа. А када се види да је стопа запослености нискообразованих који нису добили потпору за самозапошљавање у 2012. години, чак 35%, добија се још јачи утисак да ова мјера није најбољи начин да нискообразовани дођу до посла. И нето допринос мјере запошљавању ове циљне групе је најнижи за особе са веома ниским нивоом образовања. Међутим, када се посматра „мртви терет“ мјере за ову групу, он је много нижи него „мртви терет“ за групу незапослених са дипломом средње школе.

Потпора запошљавању незапослених са средњом школом такође има низак нето допринос запошљавању посматране категорије незапослених. Пошто је у питању најбројнија категорија, чији је удио у укупној незапослености веома висок, а стопа запослености без потпора чак 59%, потребно је ове резултате посматрати у свјетлу подстицања запошљавања веома шаролике групе незапослених усмјерене на дугорочни циљ, а то је постизање сталног запослења и то у приватном сектору.

Дугорочно незапослени који су добили потпоре за самозапошљавање чине тек 0,3% свих дугорочно незапослених почетком посматраног периода, тј. толика је стопа запослености ове субвенционисане групе. Пошто је стопа запослености без субвенционисања 25%, то значи да би чак четвртина запослених уз потпору нашла запослење и без потпоре, тј. субвенције. Нето допринос укупном запошљавању дугорочно незапослених је испод 1%, што је, свакако, незадовољавајући резултат. Потребно је истаћи да се ова мјера наставила примјењивати и у наредним годинама и да је интересовање за њу повећано, што сугерише да мјера подстиче дугорочно незапослене да сами креирају своја радна мјеста, те је, стога, потребна дубља анализа како би се идентификовале оне категорије дугорочно незапослених за које су субвенције најефикаснији начин за остваривање сталног запослења.

За особе са инвалидитетом нето допринос мјере укупном запошљавању је изузетно низак, јер је за запошљавање ове категорије незапослених потребно испуњење и неких посебних услова. Особама са инвалидитетом није омогућен приступ свим ресурсима који стоје на располагању другим незапосленим лицима, али и саме особе са инвалидитетом често нису у стању да сами организују посао.

Потпоре за запошљавање код послодаваца су постигле веома различите резултате за поједине категорије незапослених. Тако је најнижи нето допринос запошљавању постигнут код младих, 0,30%, а највиши за особе са инвалидитетом 4,24%. Према подацима из Табеле 70. чини се да је за младе особе подстицање запошљавања код послодаваца релативно неуспјешна мјера, јер је нето допринос запошљавању младих веома низак. За младе ова мјера има и највећи „мртви терет“, јер су млади у 2012. години постигли стопу запослености од 78% без субвенционисања запошљавања код послодаваца. Сигурно је да послодавци радије запошљавају особе са већ стеченим радним навикама и искуством, које могу без дугих обука укључити у радне процесе, што већина младих није. Стога је за младе потребно креирати програме који ће их подстицати на самозапошљавање или којима ће се постићи увођење у посао, стручно оспособљавање младих као и стручно усавршавање младих незапослених особа.

Послодавци су у 2012. години за око 1.600 лица или за 1,17% од 140.000 дугорочно незапослених особа, примили субвенције за запошљавање. Ова мјера за дугорочно незапослене има повољнији нето допринос укупном запошљавању него за младе, јер је и „мртви терет“ ове мјере много нижи од мртвог терета мјере за младе. Дугорочно незапослена, нарочито старија лица, спадају у категорију теже запошљивих група, те је за ову категорију субвенционисано запошљавање код послодавца најбољи пут ка сталном запослењу, што потврђује и удио запослених уз потпору код послодавца у укупном запошљавању од 5%, насупрот 1,36% за младе.

Потпора послодавцима за запошљавање особа са инвалидитетом је дала нето допринос од 4,24% укупном запошљавању ове категорије незапослених. Инвалидна лица која су запослена посредством ове мјере чине 5,47% свих запослених инвалидних лица у 2012. години. Иако ово нису изразито високи показатељи успјешности мјере, исказани допринос мјере за категорију особе са инвалидитетом

је значајан, јер је у питању врло специфична категорија чије способности за обављање радних задатака могу значајно да одступају од потребних. Послодавци морају креирати посебна радна мјеста за инвалидна лица или обезбиједити специјалне услове за обављање радног процеса, те је у том свјетлу успјех ове мјере значајан и треба кроз потпоре и субвенције подржавати запошљавање особа са инвалидитетом.

Најуспјешнијом мјером се према подацима у Табели 70. показала мјера *јавни радови* за дугорочно незапослене особе. Нето допринос запошљавању ове мјере за дугорочно незапослене особе је чак 24,95%. У бројним извјештајима о АПТР у Хрватској се истиче да су јавни радови осигурали велики број излазака из незапослености за дугорочно незапослене, због чега је у периоду од 2011-2013. године, чак 41.044 незапослених лица било укључено у јавне радове.

Са друге стране, нето допринос запошљавању (мјере јавни радови) особа које су на тржишту рада краће од 12 мјесеци је тек 0,79%. За ову групу незапослених је највећи „мртви терет“ мјере, што је и разумљиво, јер је у питању скупина са високом стопом запослености, без укључивања у јавне радове, од 78,31%. Овиме се потврђује препорука да се у јавне радове, као мјеру које не обезбјеђују стално запослење, већ на краћи рок омогућавају повољан радни статус, укључују само дугорочно незапослене особе.

5.6. Синтеза резултата истраживања: приједлози и препоруке

На основу анализираних података о мјерама АПТР у Републици Српској, Србији и Хрватској, могуће је донијети одређене закључке. Заједничка карактеристика за све три посматране земље је свакако величина циљне групе, а то су сви незапослени пријављени код националних служби за запошљавање. Укупно гледајући то је веома широко дефинисана циљна група, али су све три посматране службе, ЗЗЗРС, НСЗ и ХЗЗ, појединим пројектима детаљније дефинисале циљне групе.

Нити у једној земљи нема систематске евалуације ефикасности спроведених мјера, што је врло велики недостатак. Због недостатка оцјене успјешности мјера није

могуће оцијенити ни које су мјере успјеле постићи свој циљ, које мјере треба унаприједити или прилагодити, а које мјере треба потпуно одбацити. За такву оцјену је потребна детаљна анализа укључених у мјере према различитим обиљежјима, дужина трајања незапослености, старост, пол, ниво образовања итд, те је стога потребно унаприједити базе података код завода за запошљавање, нарочито у Републици Српској.

НСЗ и ХЗЗ имају знатно бољу информатичку подршку и бројна обиљежја незапослених се идентификују и прате, што је потребно искористити за боље повезивање појединих мјера и незапослених особа из групе којој је мјера намијењена.

За ЗЗЗРС највећи недостатак у провођењу мјера АПТР је недостатак средстава за њихово финансирање. Поред овог недостатка, неадекватне евиденције незапослених код ЗЗЗРС не пружају потребне информације на основу којих би требало дефинисати категорије којима је нека мјера намијењена али и на основу којих би требало креирати мјере АПТР. ЗЗЗРС спроводи неке мјере које су намијењене различитим категоријама незапослених: дјеци погинулих бораца, РВИ Војске РС и незапосленим демобилисаним борцима Војске РС итд. Међутим, овако дефинисане категорије нису усклађене са мјерама, нити су усклађене са методологијама које примјењују развијене земље. У питању је више политичка одлука при одлучивању ко може бити корисник неке мјере. РВИ су у предности над осталим особама са инвалидитетом приликом подношења захтјева за учествовање у некој мјери. У РС је потребно креирати мјере за особе са инвалидитетом које ће за ову категорију бити најдјелотворније, а не у склопу једне мјере, као нпр. кроз „Пројекат подршке запошљавању и самозапошљавању у привреди“ обухватити скоро све незапослене у РС.

Оцјена успјешности мјера спроведених у 2012. години је потврдила значајан нето допринос сваке мјере намијењене запошљавању посматраних категорија незапослених. Разлози за то леже у чињеници да је стопа запослености особа које нису учествовала у мјерама, из посматраних категорија ниска, тј. ниска је запошљивост посматраних категорија. Свака мјера је постигла значајан успјех, али

је мјера у којој су учествовали РВИ постигла највећи нето допринос запошљавању од 24,17%. За остале партиципанте у истој мјери није могуће утврдити укупан број лица која су могла бити укључена у мјеру, па се не може ни оцјењивати агрегатни успјех ове мјере.

ЗЗЗРС мора развијати програме за које су бројне студије у другим земљама потврдиле да имају позитиван учинак на запошљавање, попут помоћи у тражењу посла, оспособљавања за рад, образовања незапослених и сл. Ови програми нису дјелотворни на краatak рок, али већ након двије године дају позитивне резултате.⁴⁷⁵

Анализа која је урађена за Србију је детаљнија, јер је било могуће извршити провјеру статуса партиципаната у мјерама на тржишту рада, након протекла одређеног времена, тј. на крају 2013. године. Овако добијене повратне информације омогућавају доношење квалитетније оцјене спровођених мјера. Успјех категорија које су биле укључене у програме је показао да су мјере обуке пут којим се може утицати на запошљавање свих категорија незапослених. Провјером статуса партиципаната у мјерама обуке у 2012. години, на тржишту рада крајем 2013. године, потврђен је позитиван учинак ових мјера, нарочито на младе и дугорочно незапослене. Стога је потребно, у оквиру коришћених мјера, развити посебне мјере управо за ове категорије незапослених.

Релативно најуспјешнијом мјером обуке показала се *обука за активно тражење посла* и то за особе са инвалидитетом. Међутим, додатном провјером утицаја ових мјера након протекла одређеног временског периода, могуће је констатовати да је и за запошљавање особа са инвалидитетом и за дугорочно незапослене и младе погодна мјера *клуб за тражење посла*, а за запошљавање младих и *тренинг самоефикасности*.

Од свих категорија незапослених које су учествовале у неким мјерама суфинансирања највећи успјех су постигле особе са инвалидитетом. Чак се показало и након протекла одређеног временског периода да су особе са инвалидитетом не само

⁴⁷⁵ Card, D. Weber, A. Kluve, J. (2010) стр. 3.

задржале постигнути успјех, већ је и повећан број запослених који су учествовали у мјерама 2012. године. Роми су дали значајан допринос успјеху мјере од 17%. У питању је краткорочно запошљавање, првенствено кроз јавне радове, па је за Роме потребно креирати програме који би на дужи рок осигурали запосленост ове изузетно рањиве категорије незапослених.

Субвенције послодавцима за отварање и опремање нових радних места за запошљавање особа са инвалидитетом је најуспјешнија мјера од анализираних мјера које су спроведене у 2012. години. За младе особе мјера субвенционисања има незнатан нето допринос запошљавању, па је ову мјеру боље усмјерити ка другим категоријама незапослених. Субвенције су стварале обавезу да се радни однос заснује бар на годину дана, тако да показатељи након истека одређеног периода времена говоре о смањењу броја субвенционисано запослених из свих категорија. Субвенције су мјера која је нарочито погодна за запошљавање особа из скупина посебно тешко запошљивих особа, попут особа са инвалидитетом и Рома, па је потребно мјере суфинансирања додатно усмјерити на поменуте категорије.

За Хрватску се најуспјешнијом мјером (потпора запошљавању) показала мјера *јавни радови за дугорочно незапослене*, али је то мјера која на краatak рок омогућава запослење, па је јасно да запослене особе након одређеног временског периода поново трагају за послом.

Субвенције за samozapoшљавање нису мјера која има велики утицај, тј. нето допринос запошљавању дугорочно незапослених, а нарочито мали нето допринос има на запошљавање особа са инвалидитетом и незапослених са најнижим нивоом образовања. Стога, мјеру субвенције за samozapoшљавање треба боље повезати са незапосленим из неких подкатегорија у оквиру појединих категорија незапослених. Потпоре за запошљавање код послодаваца је пожељно усмјерити на особе са инвалидитетом и дугорочно незапослене особе, јер је за њих ова мјера дала већи нето допринос запошљавању незапослених. ХЗЗ има развијене бројне мјере за подизање нивоа запошљивости незапослених. Дјелотворност ових мјера није статистички оцијењена, али је несумњиво да је учествовање у неком од бројних програма обука, нарочито за младе, пут за излазак из свијета незапослености.

ЗАКЉУЧАК

За социјалну искљученост се каже да није избор, већ да је у питању стање из којег се тешко излази. Неучествовање одређених припадника и цијелих скупова друштва у главним друштвеним токовима представља један веома озбиљан изазов са којим се цијели свијет данас суочава. У раду је више пута истакнута повезаност три основне компоненте социјалне искључености: сиромаштва, незапослености и социјалне изолације. Борба против социјалне искључености је у ствари борба за разбијање зачараног круга социјалне искључености у који се запада првенствено због незапослености. Овако јасно представљена социјална искљученост је одлика све три анализираних земље БиХ, Србије и Хрватске.

Иако постоје бројне карактеристике по којима се могу упоређивати ове бивше југословенске републике, међу њима постоје и веома велике разлике које проистичу из особености сваке државе, а које се значајно одражавају и на национална тржишта рада. БиХ је веома комплексна држава. Неусклађеност законских прописа унутар ње је одлика само БиХ. Чак је и само институционално рјешење извор социјалне искључености у БиХ. Иако су се све земље суочиле са проблемом избјеглих лица, Србија је, поред проблема интерно расељених лица, била суочена и са највећим приливом великог броја прогнаних са територија БиХ и Хрватске. Оно што је, свакако, заједничко за све три посматране земље јесте одлучност у обезбјеђивању достојанствених услова живота за сваког грађанина и борба против свих појавних облика социјалне дискриминације и изолације.

Заједничка карактеристика за све три земље је висока незапосленост, нарочито међу одређеним категоријама становништва. Потврђена је веза између дуготрајне незапослености, сиромаштва и социјалне изолације у анализираним земљама. Чак шта више, примарни покретач процеса друштвене маргинализације је неповољан положај појединаца на тржишту рада.

Истраживање је показало да су стопе незапослености за Роме, младе, особе са инвалидитетом, избјегла и расељена лица и повратнике у пријератна мјеста становања значајно више него за остало становништво. Поред незапослености, неке од наведених категорија трпе и сиромаштво и неријетко су у стању социјалне

изолације. Незапосленост у БиХ, Србији и Хрватској је вишедимензионална и повезана са различитим димензијама социјалне искључености. Последице незапослености су бројне: материјалне и социјално-психолошке. Потврђено је да незапослени појединци не умањују само своје приходе, већ и мреже социјалних односа, а тиме и могућност да се поновно интегришу у друштвене токове. Хрватска, као пуноправна чланица Европске уније, има значајно боље показатеље запослености од БиХ, али и од Србије. Сви анализирани показатељи су потврдили напредак који је Хрватска постигла провођењем бројних реформи у претприступном периоду.

Неусклађеност понуде и тражње на тржишту рада је још једна заједничка карактеристика посматраних привреда. Хрватска значајно напредује у реформама образовног процеса, развоју доживотног учења, оспособљавању и усавршавању али су и у Србији ови процеси у пуном јеку.

Бројне изнесене чињенице и подаци указују на дискриминацију у свим сегментима друштвеног живота, у анализираним земљама. На тржишту рада постоји дискриминација на етничкој основи. У БиХ није егзактно утврђена, али се индиректно може доказати дискриминација приликом запошљавања повратника, Рома, особа са инвалидитетом. Такође, постоји неравноправност између незапослених ратних војних и мирнодопских инвалида у приступу ресурсима. Из овога проистиче да се свјесно подстиче дискриминација оних лица чији се инвалидитет не везује за ратна дешавања у БиХ. Роми су препознати као изузетно угрожена етничка група, али је напредак у борби против дискриминације Рома невелик. Иако је у току *Декада Рома 2005-2015*, може се закључити да су Роми изложени дискриминацији свакодневно. За Хрватску је питање дискриминације Срба велики проблем. Србима није омогућено да остваре своја имовинска права у Хрватској, нити су успјели да постигну одржив повратак у Хрватску. Србија није ријешила питање интерно расељених лица. Пред БиХ, Србијом и Хрватском је веома важан задатак у области борбе против дискриминације на свим пољима, па и на тржишту рада. Млади људи су рањива категорија на тржишту рада и у БиХ и у Србији и у Хрватској.

У све три посматране земље националне службе за запошљавање спроводе програме који за циљ имају подизање нивоа запошљивости, нарочито рањивих категорија незапослених лица. Средства за ове намјене се разликују међу посматраним државама, али им је заједничко то да значајно заостају за издвајањима развијених земаља.

Издавања за пасивне мјере ПТР су основни облик помоћи незапосленим лицима. Улога овим мјера је да материјално заштити незапослене особе кроз накнада за незапосленост. Нажалост, ова накнада је у све три земље недовољна, чак и за пуко преживљавање и не испуњава свој смисао. Стога је потребно вршити преусмјеравање пасивних у активне мјере ПТР. У Хрватској се издвајају знатно већа средства него у БиХ и Србији. Такође, по структури издвајања у развијеним земљама се највише средстава усмјерава на финансирање различитих облика образовања и обуке незапослених, а у Хрватској на директно финансирање samozapošljavanja и запошљавања.

За посматране земље је заједничко и то да се АПТР нису спроводиле у континуитету, већ са прекидима, због недостатка средстава али и због неадекватних повратних информација о њиховом учинку. Наиме, ни у једној земљи не постоји систематска евалуације ефикасности спроведених мјера АПТР, због чега је тешко оцијенити које мјере су постигле циљ, које треба прилагодити, а које треба одбацити као средство за постизање запошљавања незапослених.

Исте мјере АПТР се не спроводе на цијелој територији БиХ, већ се значајно разликују међу ентитетима. У Републици Српској постоји додатан проблем у оцјењивању ефикасности појединих мјера, а то је неадекватна информатичка подршка. Незапослена лица се не прате прем свим карактеристикама које играју значајну улогу приликом одређивања циљних скупова за поједине мјере. Мјере су првенствено намијењене младима и категоријама које су у некој вези са последњим ратним сукобима на простору бивше Југославије: ратним војним инвалидима, дјеци погинулих бораца и сл. Приликом одабира мјера које се спроводе свака владајућа структура се радије опредељује за оне које краткорочно дају резултате, а рјеђе за мјере чији би се ефекат осјетио тек након одређеног временског периода, тј. након

истека мандата изабране власти. Значајно је и то да се овим програмима, бар донекле, ублажава проблем незапослености и, посљедично, социјалне искључености.

Учинак АПТР је тешко измјерити, али се на ефикасност мјера може утицати усмјеравањем сваке поједине мјере активне политике на праву циљну групу незапослених, у правом моменту. Основни је закључак да се овим мјерама најмање утиче на повећање броја расположивих радних мјеста, већ првенствено на прераспоређивање могућности запошљавања, из чега произилази да је основни циљ активних политика на тржишту рада побољшање положаја тешко запошљивих категорија незапослених лица, а не креирање нових радних мјеста.

Међународно искуство потврђује да је мјере потребно фокусирати на мале групе незапослених којима је подршка најпотребнија, те да комбинација различитих мјера даје најбоље учинке. Сprovedено оцјењивање ефикасности појединих мјера АПТР говори у прилог наведеном, јер се на примјеру особа са инвалидитетом потврдила чињеница да је процес оспособљавања и запошљавања особа с инвалидитетом најбољи облик њихове заштите. За младе људе је потврђено да се кроз обуку, до-обуку, радну праксу и сл. може утицати на запошљавање, па у том правцу и треба развијати стратегије за младе.

Оцјењивање ефикасности појединих мјера за све три земље је потврдило да на подизање опште запослености ове мјере немају велики утицај. Ако се узму у обзир и трошкови који их прате учинак је додатно ослабљен. Одговор на питање рјешавања проблема незапослених се налази у општем привредном расту. Здрав привредни раст ће довести до креирања нових радних мјеста и до сузбијања проблема незапослености.

Анализом отворених питања социјалне искључености у развијеним земљама јасно је да је борба против незапосленост кроз АПТР препозната као пут којим се долази до побољшања положаја социјално изолованих незапослених категорија становника. Ова борба се у развијеним земљама води више од тридесет година, тако да се ни не може говорити о коначном учинку до сада спроведених мјера у БиХ, Србији и Хрватској.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012) Истраживање тржишта рада у Босни и Херцеговини у циљу утврђивања усклађености образовног система са потребама тржишта рада у 2012. години, Сарајево;
2. Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012а), Билтен бр 26. Сарајево;
3. Агенција за рад и запошљавање БиХ (2012б) Преглед политика запошљавања у Босни и Херцеговини за 2012. годину, Сарајево;
4. Агенција за статистику БиХ, (2006, 2012.) ВНАС, Анкета о потрошњи домаћинства; Сарајево;
5. Агенција за статистику БиХ (2012) Анкета о радној снази; Сарајево;
6. Агенција за статистику БиХ (2012а) ВНАС, Социјална заштита 2006-2011, Сарајево;
7. Агенција за статистику БиХ (2013) Анкета о радној снази; Сарајево;
8. Арандаренко, М. Крстић, Г. (2008) Анализа утицаја политике запошљавања и активних мера тржишта рада у Републици Србији, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд;
9. Арандаренко, М. и Станић, К. (2006) Labor costs in Serbia, World Bank;
10. Арандаренко, М. (2010) EEO Review: Youth Employment Measures 2010, Serbia;
11. Atkinson, A. B. (1989) "How Should We Measure Poverty? Some Conceptual Issues"; Poverty and Social Security. London: Harvester Wheatsheaf;
12. Atkinson, A. B. (1998) Social exclusion, poverty and unemployment у A.B. Atkinson and J. Hills (eds) Exclusion, Employment and Opportunity. CASE paper 4. London: CASE, London School of Economics;
13. Atkinson, A. B., Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2002) Social Indicators: The EU and Social Inclusion, Oxford University Press, Oksford;
14. Atkinson, T. & Cantillon, B. (2002) Social Indicators, Oxford University Press;
15. Atkinson, T., Marlier, E. & Nolan, B. (2004) Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union, Journal of Common Market Studies, Vol 42.;

16. Бабић, В. & Савковић, М. (2011) Повезаност образовног системе и потреба привреде, у монографији: Зубовић, Ј (ред.) Активне мјере на тржишту рада, Економски институт, Београд, стр. 1-27.;
17. Бабић, З. (2003) Улога активне политике на тржишту рада у Хрватској, Финанцијска теорија и пракса 27 (4) стр. 547-566, Загреб;
18. Бабовић, М. (2010) Родне економске неједнакости у компаративној перспективи: Европска унија и Србија, Социолошко удружење Србије и Црне Горе, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Secons група за развојну иницијативу, Београд;
19. Baldwin, R. & Wyplosz, C. (2004) The Economics of European Union Integration. 1st Ed. Mc Graw Hill, Berkshire;
20. Башић, Г. (2012) Извештај о положају првано невидљивих лица у Републици Србији, Заштитник грађана, Београд;
21. Beatty, C. & Fothergill. S. (2004) Hidden Unemployment and its Relevance To Labour Market Policy in the East Midlands, A position paper commissioned by EMDA to inform the development of a Regional Skills, Strategy Centre for Regional Economic and Social Research Sheffield Hallam University;
22. Bertola, F. & Blau, D. & Kahn, L. (2002) Labor Market Institutions and Demographic Employment Patterns, European University Institute, Università di Torino, and CEPR;
23. Becker, G. (1993) "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis", University of Chicago Press;
24. Бејаковић, П. (2009) Водич за социјалну укљученост, Институт за јавне финансије, Загреб;
25. Beland, D. (2007) The social exclusion discourse: ideas and policy change, Policy & Politics, Vol 35 no. 1, стр. 123–139;
26. Bellù, L. G. & Liberati, P. (2005) Charting Income Inequality: The Lorenz Curve, Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO;
27. Betcherman, G. Olivas, K. Dar, A. (2004) Impacts of Active Labor Market Programs: New Evidence from Evaluations with Particular Attention to Developing and Transition Countries, The World Bank; Washington, D.C.;

28. Biagi, M., (1995) *Painful Rebirth from Ashes*, Betten, L. (ed.) *Contract of Employment in transforming Labour Relations*, Kluwer law international, Hague, London, Boston;
29. Билић, А. (2009) Флексибилни облици рада и радно право, 921 Зборник, Правни факултет свеучилишта у Ријеци, (30), бр. 2, 920-942;
30. Blakely, T. Collings, S. C. D. & Atkinson, J. (2003) *Unemployment and suicide. Evidence for a causal association?*, *Epidemiol Community Health* 2003; No 57, 594-600;
31. Blanchard, O. & Wolfers J. (1999) *The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence*, NBER Working Paper No. 7282 August 1999 JEL No. E29, J60, E32;
32. Blanchard, O. (2005) *European Unemployment: The Evolution Of Facts And Ideas*, Working Paper 11750; National Bureau Of Economic Research, Cambridge;
33. Blanchard, O. (2006) *Causes of unemployment in European countries*; доступно на: <https://www.yumpu.com/en/document/view/18209250/causes-of-eu-unemployment>
34. Bodewig C. & Seth, A. (2005) *Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma*, The World Bank; Washington, D.C.;
35. Bonin, H. & Rinne, U. (2006) *Evaluation of the Beautiful Serbia Program*, IZA Discussion Paper 2533;
36. Boeri, T. & van Ours, J. (2013) *The Economics of Imperfect Labor Markets* Second edition, Princeton University Press;
37. Borrero, M. (1980) *Psychological and Emotional Impact of Unemployment*, *The Journal of Sociology & Social Welfare*: Vol. 7: Iss. 6, Article 12;
38. Бошковић, О. Његован, Н. (2011) *Значај динамичких мера дугорочне незапослености у прогнозама кретања на тржишту рада у монографији: Зубовић, Ј (ed.) Активне мјере на тржишту рада*, Економски институт, Београд, стр. 579-596;
39. Burchardt, T., Le Grand, J, Piachaud, D. (2002) *Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure*, u Burchardt, T. Le Grand J. Piachaud D. (ed.) *Understanding Social Exclusion*, Oxford: Oxford University Press.

40. Burchardt, T., Le Grand, J. & Piachaud, D. (1999) Social Exclusion in Britain 1991–1995. *Social Policy and Administration* 33(3), str. 227–244;
41. Burchardt, T. (2003) Being and becoming: Social exclusion and the onset of disability, ESRC Centre for Analysis of Social Exclusion London School of Economics, London;
42. Burgess, P. L. (1994). *Unemployment*. World Book Illustrated Information Finder Chicago;
43. Böhnke, P. (2004) Quality of life in central and eastern European candidate countries Research institute: Social Science Research Centre (WZB), Berlin,
44. Calmfors L. (1994) Active Labour Market Policy and Unemployment: A Framework for the Analysis of Crucial Design Features, *OECD Economic Studies* No. 22, Spring 1994.;
45. Card, D., Weber, A. & Kluve, J. (2010) Active labor market policy evaluations: A meta-analysis, Working Paper 16173,
46. Cazes, S. & Nesporova, A. (2006) Combining flexibility and security for employment South-East Europe Review S. 7 – 24;
47. Центар за политике и управљања (2011) Анализа политика у области повезаности образовног система и тржишта рада у Босни и Херцеговини, Сарајево;
48. Центар цивилних иницијатива (2013) Анализа политика запошљавања у Босни и Херцеговини, Сарајево;
49. Централна банка БиХ (2012) Годишњи извјештај, Сарајево;
50. Центар за студије о избјеглим и расељеним особама Факултета политичких наука, Сарајево. Етничке мапе:
<http://img846.imageshack.us/img846/1989/etnikisastavbih1991.gif>
51. Chung, H. et al. (2013) Assessing the Change in Labor Market Conditions, Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Washington, D.C.;
52. CIETT (2012) Adapting to Change: How private employment services facilitate adaptation to change, better labour markets and decent work; Brussels;
53. Commins, P. (1995) Social Exclusion in the Context of the European Union's Third;

54. Coulombe, S. & Tremblay, J-F. (2006) Literacy and Growth, The Berkeley Electronic Press;
55. Croatian Youth Network (2005) Youth and the Millennium Development Goals in Croatia, Zagreb;
56. Cribb J., Disney R. & Sibiet, L. (2013) The public sector workforce: past, present and future, IFS Briefing Note BN145;
57. Dar, A. & Tzannatos, Z. (1999) Active Labor Market Programs: A Review Of The Evidence From Evaluations, Social Protection Department, Human Development Network, World Bank;
58. de Koning, J. & Peers, Y. (2007) Evaluating ALMP evaluations, SEOR Working Paper No. 2007/2, Rotterdam;
59. de Kok, J. & et all (2011) Do SMEs create more and better jobs? EMI; Brussels;
60. Dean, A. (2013) Tackling Long-Term Unemployment Amongst Vulnerable Groups, OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Papers, 2013/11, OECD Publishing;
61. Dennis, I. & Guio, A-C. (2003) Poverty and social exclusion in the EU after Laeken-part 1, Population and social conditions, theme 3. 8/2003;
62. Doménech, R. & García, J. R. (2007) Unemployment, Taxation and Public Expenditure in OECD Economies, University of Valencia;
63. Dorenbos, V., Van Winden P., Walsh, K., Švaljek, S. & Milas, G. (2002) Evaluation of program of public works in Croatia - Final report. Rotterdam: NEI Labour and Education & T.E.R.N;
64. Devereaux, M. S. (1992) Alternative measures of unemployment, Perspectives, Winter 1992 (Vol. 4, No. 4) Article No. 5;
65. Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2009) Приопћење српањ 2009, Активно становништво у Републици Хрватској 2008. просјек године, Српањ 2009, Загреб;
66. Државни завод за статистику Хрватске (2012) Попис становништва, кућанстава и станова 2011, Становништво према државњанству, народности, вјери и материнском језику; Загреб;
67. Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2012а) Приопћење српањ 2012, Корисници и услуге социјалне скрби у 2011, Загреб;

68. Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2013) Резултати анкете о радној снази Хрватска 2012. - Еуропа 2012., Загреб;
69. Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2013а) Приопћење 14.1.3., Анкета о дохотку становништва, Показатељи сиромаштва у 2011. - коначни резултати, Загреб;
70. Државни завод за статистику Републике Хрватске, (2013б) Приопћење јун 2013, Активно становништво у Републици Хрватској 2012. просјек године, Загреб;
71. Државни завод за статистику Републике Хрватске (2013в) Приопћење АВГУСТ 2013, Број и структура пословних субјеката у липњу 2013, Загреб;
72. EBRD (2013) Document Of The European Bank For Reconstruction And Development Strategy For Serbia;
73. Ebbinghaus, B. (2002) Trade unions' changing role: membership erosion, organisational reform, and social partnership in Europe, The European Union Center University of Wisconsin;
74. Ehrenberg, R. & Smith, R. (2006) Modern labour economics, Theory and public policy, Sixth edition, Addison-Wesley: New York;
75. Estrin, S. & Uvalic M. (2013) Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different? London School of Economics, London;
76. Eurofound (2011) Сузбијање непријављеног рада у Хрватској, Даблин;
77. European Commission (2003) Laeken' Indicators - Detailed Calculation Methodology, Brisel;
78. European Commission (2006) Gender inequalities in the risks of poverty and social exclusion for disadvantaged groups in thirty European countries, Brisel;
79. European Commission (2007) European Social Fund, Investing in people, Brisel;
80. European Commission (2009) Social protection and social inclusion in the Western Balkans, a synthesis report, Brisel;
81. European Commission (2010) Report on the Implementation of the Joint Inclusion Memorandum (JIM) of the Republic of Croatia in 2009. Ministry of Health and Social Welfare, Zagreb;
82. European Commission (2010a) The European Platform against Poverty and Social Exclusion: A European framework for social and territorial cohesion, Brisel;

83. European Commission (2010б) Poverty and Social Exclusion Report 2010, Brisel;
 84. European Commission (2010в) EUROPE 2020 - A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Brisel;
 85. European Commission (2011) European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, Brisel;
 86. European Commission (2012) Discrimination in The EU in 2012- Report, Brisel;
 87. European Commission (2012а), BiH disability progress report, Brisel;
 88. European Commission (2012б), Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report, Brisel;
 89. European Commission (2012в) Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the Strategic Framework for European cooperation in education and training (ET 2020) 'Education and Training in a smart, sustainable and inclusive Europe' Brisel;
 90. European Commission (2012г) Europe 2020: Youth unemployment, Brisel;
 91. European Commission (2012д) European Employment Observatory Review: Long-term Unemployment 2012; Brisel;
 92. European Commission (2012е) Long term Unemployment 2012; European Employment Observatory Review, Brisel;
 93. European Commission (2012е) The 2012 Annual Growth Survey (AGS) Brisel;
 94. European Commission (2012ж) Special Eurobarometer 393: Discrimination In The EU In 2012, Brisel;
 95. European Commission (2013) Education and Training Monitor, 2013; Brisel;
 96. European Commission (2013а) Labour Market Developments in Europe, 2013, Brisel;
 97. European Training Foundation (2013) Young People Not In Employment, Education Or Training In The Eu Neighbourhood Countries; Torino;
 98. European youth forum (2012) Policy Paper On Youth Employment; Brisel;
http://www.youthforum.org/assets/2014/06/0166-13_PP_Employment_Final1.pdf
 99. Eurostat (2012) Europe in figures, Eurostat yearbook 2012;
-

100. Eurostat (2013), The measurement of poverty and social inclusion in the EU: achievements and further improvements, Working paper 25, Seminar "The way forward in poverty measurement" 2-4 December 2013, Geneva;
 101. Eurostat (2013), The use of registers in the context of EU–SILC: challenges and opportunities, Statistical working papers Edited by Markus Jäntti, Veli-Matti Törmälehto and Eric Marlier;
 102. Европски суд за људска права (2009) Пресуда Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине, Страсбур;
 103. Faria, V. (1995), Social Exclusion and Latin American Analyses of Poverty and Deprivation, u Rodgers, Gore i Figueiro (ured.) Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses, International Institute for Labour Studies, Geneva;
 104. Fay, R. G. (1996) Enhancing the Effectiveness of Active Labour Market Policies: Evidence from Programme Evaluations in OECD Countries, OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers, No. 18, OECD Publishing;
 105. Fleischmann, F. Dronkers, J. (2010) Unemployment among immigrants in European labour markets: an analysis of origin and destination effects, Work, employment and society, Volume 24;
 106. Gjenero, D. (2008), Ostvarivanje prava na zaposlenost srpske nacionalne manjine sukladno Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina, Srpski demografski forum, Zagreb;
 107. Gligorov, V. & Vidovic, H. (2013) Hard to Enter: Young in SEE Labour Markets, The Vienna Institute for International economic Studies, Vienna;
 108. Goeteschy, Janine (2001) The European employment strategy from Amsterdam to Stockholm: Has it reached its cruising speed?, Industrial Relations Journal 32:5, Blackwell Publishers Ltd 2001, Oxford UK and Malden USA;
 109. Gotovac, V (2011) Supporting Strategies To Recover From The Crisis In South Eastern Europe, Country Assessment Report, Republic Of Croatia, ILO,
 110. Грегурек, М. (2001) Ступањ и учинци приватизације у Хрватској, Економски Преглед, 52 (1-2), стр. 155-188;
 111. Hicks, J.R. (1946) Value and Capital, Oxford University Press, Oxford;
-

112. Harrell, A., Burt, M., Hatry, H., Rossman, S., Roth, J., Sabol, W. (1996) Evaluation Strategies for Human Services Programs, A Guide for Policymakers and Providers The Urban Institute Washington D.C;
113. Heckman, J., Smith, J., Clements, N. (1997) Making the most out of programme evaluations and social experiments: accounting for heterogeneity in programme;
114. Hills, Le Grand, Piachaud (2002), Understanding Social Exclusion, Oxford University Press, Oksford;
115. Hujer R., Blienn, U., Caliendo, M., Zeiss, C. (2002) Macroeconometric Evaluation of Active Labour Market Policies in Germany - A Dynamic Panel Approach Using Regional Data, ERSA conference papers ersa02p225, European Regional Science Association;
116. Хрватска господарска комора (2012) Хрватско gospodarство 2012. Загреб;
117. Хрватска народна банка (2012.) Годишње извјешће, Загреб;
118. Хрватски завод за јавно здравство (2013) Извјешће о особама са инвалидитетом у Републици Хрватској, Загреб;
119. Хрватски завод за запошљавање (2005) Евалуација програма потицања запошљавања и резултата његове provedбе, Загреб;
120. Хрватски завод за запошљавање (2008) Евалуација мјера активне политике тржишта рада које проводи Хрватски завод за запошљавање, Загреб;
121. Хрватски завод за запошљавање (2013) Годишњак 2012, Загреб;
122. Хрватски завод за запошљавање (2013a) Извјешће о раду 2012, Загреб;
123. Hussmanns, R. (1990) Measurement of employment, unemployment and underemployment – Current international standards and issues in their application ILO Bureau of Statistics;
124. IBNI/World bank (2003) Gender and Poverty Survey, Sarajevo;
125. Институција омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине (2012) Годишњи извјештај о појавама дискриминације у Босни и Херцеговини за 2012. годину; Сарајево;
126. Институција Омбудсмана за за људска права БиХ (2013) Special report on the status of Roma in Bosnia and Herzegovina, Сарајево;
127. International labour organisation (2010) Youth employment in crisis, Geneva;

128. International labour organisation (2011) A comparative study of informal employment in Albania, Bosnia and Herzegovina, Moldova and Montenegro
129. International labour organisation (2012) Global Employment Trends For Youth 2012, Geneva;
130. International labour organisation (2014) Key Indicators of the Labour Market, Eighth edition, Geneva,
131. Јакшић, Б. & Башић, Г. (2005) Уметност преживљавања, Где и како живе Роми у Србији? Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Београд;
132. Јакшић, М. (2005) Основи макроекономије, Економски факултет, Београд;
133. Јовановић Гавриловић, Б. (2002) Сиромаштво у транзицији или транзиција у сиромаштво, у монографији: Р. Маринковић – И. Росић – М. Илић (ред.), Институционална решења и транзициони процеси у Србији, Економски факултет у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 87-101;
134. Јовановић Гавриловић, Б. (2013), Привредни развој са људским ликом, Економски факултет Београд;
135. Јовић, М. Спариосу, Т. & Јовановић, М. (2003) Институције и мере за легализацију сиве економије, Институт економских наука Србије, Београд;
136. Kaufman, B.E. & J.L. Hotchkiss (2003) The Economics of Labor Markets, 6th edition, Dryden Press, Fort Worth;
137. Kahn, P. Figart, D. (1998) Reviving Pay Equity: New Strategies for Attacking the Wage Gap, Working USA 2: 8–17.;
138. Klugman, J., Rodríguez, F. & Choi, H. (2010) The HDI 2010: New Controversies, Old Critiques, Human Development Research Paper 2011/01. UNDP;
139. Knabe, A. & Rätzl, S. (2008) Scarring or Scaring? The psychological impact of past unemployment and future unemployment risk, Otto-von-Guericke-University Magdeburg, FEMM Working Paper No. 13/2008;
140. Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије (2010) Процес повратка избеглица у Републику Хрватску и Босну и Херцеговину, Београд;
141. Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије (2014) Преглед броја избеглица и интерно расељених лица у Републици Србији 1996-2014 и

- Број избеглих и интерно расељених лица у односу на домицилно становништво у Републици Србији;
142. Криштоф, М. (2009) Социјални дијалог у Хрватској, Министарство рада и мировинског сустава;
 143. Krstic G., Sanfey, P. (2006) Mobility, poverty and well-being among the informally employed in Bosnia and Herzegovina, European Bank for Reconstruction and Development, London;
 144. Крстић, Г. Schneider, F., Арандаренко, М., Арсић, М., Радуловић, Б., Ранђеловић, С., Јанковић, И. (2013) Сива економија у Србији – Нови налази и препоруке за реформе, USAID Србија и Фондација за развој економске науке, Београд;
 145. Крстић, Г. Арандаренко, М. Нојковић, А. Владисављевић, М, Петровић, М. (2010) Положај рањивих група на тржишту рада Србије, ФРЕН, Београд;
 146. Kunz, J. (2003) Where Is Platform 9 $\frac{3}{4}$? Understanding Income Security and Social Exclusion;
 147. Kwon, D. (2009) Human Capital And Its Measurement, The 3rd OECD World Forum on “Statistics, Knowledge and Policy” Charting Progress, Building Visions, Improving Life, 27-30 October 2009, Busan;
 148. Kuddo, A. (2012) Public Employment Services, and Activation Policies, World Bank, Washington DC;
 149. Lehmann, H., Kluve, J. (2010) Assessing Active Labour Market Policies in Transitional Economies, The Labour Market Impact of the EU Enlargement, Caroleo, F.E., Pastore, F. (ur.), Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 275-307;
 150. Леутар, З. & Буљевац, М. (2012) Запосленост особа с инвалидитетом у Хрватској и земљама Еуропске уније, Друштвена истраживања, Вол. 21. Но.1 (115), Загреб;
 151. Levernier W. & Yang, B. Z. (2011) A Note on the Categories of Unemployment in a Principles of Macroeconomics Course, Perspectives on Economic Education Research Volume 7, Number 1.;
 152. Levitas, R. et al. (2007) The Multi-Dimensional Analysis Of Social Exclusion, Department of Sociology and School for Social Policy, University of Bristol;

153. Lelkes, O. (2006) Social Exclusion in Central-Eastern Europe Concept, measurement and policy interventions; European Centre for Social Welfare Policy and Research, Vienna STEP Portugal, International Labour Office;
154. Liegeois, JP. (2012) The Council of Europe and Roma, 40 years of action, Council of Europe;
155. Lin, C. & Edvinsson, L. & Chen, J. & Beding, T. (2013) National Intellectual Capital and the Financial Crisis in Greece, Italy, Portugal, and Spain, SpringerBriefs in Economics 7;
156. Лончар Г. et al (2012) Запосленост особа са инвалидитетом, Центар за оријентацију друштва, Београд;
157. Lowther, J. (2003) Fleksibilnost radne snage i uloga hrvatskih socijalnih partnera u njezinu povećanju, Financijska teorija i praksa; V. 27, 4;
158. Mabry, R. H. & Sharplin A. D. (1986) Does More Technology Create Unemployment? Cato Institute Policy Analysis No. 68;
159. Majerova, Ingrid (2012) Comparasion of Old and New Methodology in Human Development and Poverty Indexes: A Case of the Least Developed Countries, IBIMA Publishing, Journal of Economics Studies and Research, Vol. 2012, Article 290025, Karvina;
160. Mamolo, M. & Scherbov, S. (2009) Population Projections for Forty-Four European Countries: The Ongoing Population Ageing, Vienna Institut of Demography, Vienna;
161. Mankiw, N. G. (2007) PRINCIPLES OF ECONOMICS Fourth Edition. U.S.A.: Ohio. Thomson Higher Education;
162. Marshalle, M. (2006) Economics of Unemployment, Nova Publishers;
163. Martin, J.P. (2000) What Works Among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD Countries' Experiences, OECD Economic Studies 3, OECD Publishing;
164. Марјановић, Г. (2009) Економске теорије о тржишту рада, Економски факултет, Крагујевац;
165. Матковић, Т. (2010) Утјецај економске кризе на тржиште рада, UNDP, Хрватска, Загреб;

166. Матковић, Т., Бабић, З., & Вуга, А. (2012) Евалуација активних мјера политике запошљавања 2009. и 2010. године у Републици Хрватској, Ревиија за социјалну политику, бр. 3, стр. 303-336, Загреб;
167. Machin, S. & McNally, S. (2007) Tertiary Education Systems and Labour Markets, OECD, A paper commissioned by the Education and Training Policy Division, for the Thematic Review of Tertiary Education;
168. Melis, A. (2002) Public expenditure on Labour Market Policies in 1999 varied greatly among Member States, Population and social conditions, theme 3. 12/2002.;
169. Mihai Yiannaki, S. (2010) Where to? The european unemployment post crisis; http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1608138
170. Мијатовић, Б. (2005) Социјална политика на локалном нивоу у Европској унији, Центар за либерално-демократске студије, Београд;
171. Микић, Љ. (2006) Изазови трајном рјешавању избјегличке проблематике у Републици Хрватској- Проведба Сарајевске министарске декларације о регионалном повратку избјеглица, Коалиција за промоцију и заштиту људских права, Осиек;
172. Миладиновић, С. (2008) Етничка и социјална дистанца према Ромима, Социолошки преглед, vol XLII; No 3, стр. 417-437;
173. Министарство рада и мировинског састава (2013) Смјернице за проведбу мјера активне политике запошљавања за 2014. годину, Загреб;
174. Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине и Агенција за статистику Босне и Херцеговине. (2013) Истраживање вишеструких показатеља (МИЦС) о ромској популацији у Босни и Херцеговини 2011-2012: завршни извјештај. Сарајево: УНИЦЕФ БиХ.
175. Министарство за људска права и избјеглице БиХ (2012) Иницијални извјештај Босне и Херцеговине о провођењу конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом, Сарајево;
176. Mortimer, J. & Peterson, A. C. (1994). Youth Unemployment and Society, Cambridge: Cambridge University Press,
177. Mroz, T. & Savage, T. (2006) The Long-Term Effects of Youth Unemployment, Journal of human resources, University of Wisconsin Press, ISSN 0022-166X, ZDB-ID 2191921. - Vol. 41.2006, 2, 259-293;

178. Мрњавац, Ж. (1996) Мјерење незапослености, Економски факултет, Сплит;
179. Мрњавац, Ж. (1996а) Повијест економије рада и погледа економске теорије на незапосленост, Економски факултет, Сплит;
180. Müller, S. (2011) National Policies towards Romani Women in the Western Balkans,
181. My right (2012) An analysis of current and possible future models for supporting people with disabilities in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo;
182. Национална служба за запошљавање Републике Србије (2012) Извештај о раду за 2012. годину, Београд;
183. Национална служба за запошљавање Републике Србије (2012а) Извештај о извршењу Финансијског плана Националне службе за запошљавање за 2012. годину, Београд;
184. Национална служба за запошљавање Републике Србије (2013) Месечни статистички билтен бр. 126.
185. Некић, И. (2002) Социјалне посљедице незапослености, у зборнику Психолошки аспекти незапослености Зборник радова XII љетне психологијске школе, Силба;
186. Неспорова, А. (2000) Запосленост и политика тржишта рада у транзицијским господарствима, Ревија за социјалну политику, 2: 183-196, Загреб;
187. Nichols, A. Mitchell, J. Lindne S. (2013) Consequences of Long-term Unemployment, Urban Institute Washington, DC;
188. Noble, M. Mc Lennan, D. (2009) The English Indices of Deprivation 2007, Social Disadvantage Research Centre, University of Oxford, University of St Andrews, Communities and Local Government: London;
189. Noble, M. Mc Lennan, D. (2011) The English Indices of Deprivation 2010, Social Disadvantage Research Centre, University of Oxford, University of St Andrews, Communities and Local Government: London;
190. Nojković, A., Vujić, S. & Arandarenko, M. (2010) Evaluation of the Active Labour Market Programme "Severance to Job", Paper prepared for presentation at the World Bank International Conference on Poverty and Social Inclusion in the Western Balkans, December 14-15, 2010. Brussels;

191. Nolan B. & Whelan, C. (2009) Using Non-Monetary Deprivation Indicators to Analyse Poverty and Social Exclusion in Rich Countries: Lessons from Europe? UCD SCHOOL OF APPLIED SOCIAL SCIENCE WORKING PAPER SERIES 2009;
 192. Обадић, А. (2003) Утјецај активних и пасивних политика на тржиште рада, Финанцијска теорија и пракса 27 (4) стр. 529-546, Загреб;
 193. O'Higgins, N. (2009) Youth Labour Markets in Bosnia and Herzegovina, International Labour Office, Employment Programme, Subregional Office for Central and Eastern Europe, Budapest;
 194. OECD (1996) Economies at a Glance - Structural Indicators, OECD Publishing;
 195. OECD (2002) The Ins and Outs of long-term Unemployment, OECD Employment Outlook, OECD Publishing;
 196. OECD (2004) Employment Protection Regulation and Labour Market Performance, OECD Employment Outlook, OECD Publishing;
 197. OECD (2010) Investment Reform Index 2010, Monitoring Policies And Institutions For Direct Investment In South East Europe;
 198. Огњеновић, К. (2007) Евалуација активних мера на тржишту рада Србије применом метода склоности ка учешћу у третману, Економски анали, 52, No. 172, Економски факултет Београд;
 199. O'Sullivan, A., Sheffrin, S. M. & Perez, S. J. (2008) Survey of Economics: Principles, Applications and Tools, 3rd edition, Pearson-Prentice Hall;
 200. OSCE (2013) Регионални извјештај о борби против дискриминације и учешћу Рома у процесу доношења одлука на локалном нивоу, Варшава;
 201. OSCE (2013a) Право на социјалну заштиту у Босни и Херцеговини - Питања примјерености и једнакости, OSCE, Варшава;
 202. Пантић, В. Владушић, Љ. (2008) Неосматрана и сива економија у БиХ, Централна банка БиХ, Сарајево;
 203. Papadopoulos, F. Tasakloglou, P. (2005) Social Exclusion in the EU, A capability-based approach, European Institute, London School of Economics, London;
 204. Parkin, M. (2008) Macroeconomics, 8th Edition, Pearson Addison Wesley;
-

205. Pierre, G.(1999) A framework for active labour market policy evaluation, EMPLOYMENT AND TRAINING PAPERS 49, International Labour Office, Geneva;
206. Petersen, T. & Morgan, L. (2010) Separate and Unequal: Occupation-Establishment Sex Segregation and the Gender Wage Gap, The American Journal of Sociology, Vol. 101, No. 2 (Sep., 1995), pp. 329-365;
207. Покос, Н. (2004) Демографска анализа националних мањина у Републици Хрватској према пописима становништва 1991. и 2001, Савјет за националне мањине Републике Хрватске, Загреб;
208. Повјереник за заштиту равноправности (2012) Извештај о истраживању јавног мњења „Однос грађана према дискриминацији у Србији“, Београд;
209. Повјереник за заштиту равноправности (2013) Редован годишњи извештај повереника за заштиту равноправности за 2012. годину; Београд;
210. Повјереник за заштиту равноправности (2013а) Посебан извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом у Србији, Београд;
211. Правобранитељица за особе са инвалидитетом (2012) Извјешће о раду уреда правобранитељице за особе са инвалидитетом, Загреб;
212. Привредна комора Републике Србије (2013) Анализа МССП за 2013. годину, Београд;
213. Пучки правобранитељ (2005) Положај националних мањина у Републици Хрватској - законодавство и пракса, Загреб;
214. Пучки правобранитељ (2012) Извјешће о раду за 2012. годину, Загреб;
215. Пучки правобранитељ (2012) Сажетак извјешћа о појавама дискриминације за 2012. годину; Загреб;
216. Радман, К. (2002) Узроци незапослености у транзицијским земљама и Хрватској, у зборнику Психолошки аспекти незапослености Зборник радова XII. љетне психологијске школе, Силба;
217. Ray, D. (1998) Development Economics, Princeton University Press, Princeton;
218. Републички завод за социјалну заштиту (2013) Синтетизовани извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2012. годину, Београд;
219. Републички завод за статистику Републике Србије (2003) Национална или етничка припадност, Подаци по насељима, Београд;

220. Републички завод за статистику Републике Србије (2003а) Саопштење бр. 295, Београд;
221. Републички завод за статистику Републике Србије, (2007-2013) Анкета о радној снази, Београд;
222. Републички завод за статистику Републике Србије, (2008) Анкета о животном стандарду становништва 2007, Београд;
223. Републички завод за статистику Републике Србије (2012б) Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Особе са инвалидитетом у Србији, Београд;
224. Републички завод за статистику Републике Србије, (2013) Национална припадност, Подаци по општинама и градовима, Београд;
225. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation, John Murray, 1821, Library of Economics and Liberty. Преузето 23.10. 2009. год. са <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP1.html>
226. Richardson, L. (2012) AGE Discrimination, Presentation to the UNOEWG on Human Rights for Older People, 22 August 2012.;
227. Rosas, G. Corbanese, V. O'Higgins, N. (2009) Преглед политика запошљавања, Босна и Херцеговина, International labour organisation;
228. Рубић, Т. (2013) Незапосленост и неформална економија у Хрватској: анализа дискурса, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Stud. ethnol. Croat., vol. 25, стр. 61-92, Загреб;
229. Ray, D. (1998) Development Economics, Princeton University Press, Princeton;
230. Saint-Paul, Gilles (2004) Why are European Countries Diverging in their Unemployment Experience? Journal of Economic Perspectives—Volume 18, Number 4, Pages 49–68;
231. Sakellariopoulos, T.D., Berghman, J. & Amitsis, G. (2004) Connecting Welfare Diversity Within the European Social Model
232. Sen, A. (1992) Inequality Reexamined, Clarendon Press, Oxford;
233. Silver, H. (1994) Social exclusion and social solidarity: three paradigms, International Labour Review, Vol 133, no 5–6: стр. 531–578;
-

234. Silver, H. & Miller, S. M. (2003) Social exclusion: the European approach to social disadvantage, *Indicators*, vol 2, no 2, str. 1–17;
-
235. Smith, A. (1904) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Methuen & Co., Ltd. Ed. Edwin Cannan. Library of Economics and Liberty; http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/237/Smith_0206-01_EBk_v6.0.pdf
-
236. Соколовска, В. & Јарић, И. (2014) Образовно-економски статус Рома у Србији и његова регионална заступљеност, *Социолошки преглед*, vol. XLVIII Бр. 3, стр. 383–395;
237. Социјално-економски савет Републике Србије (2012) Информатор о раду Социјално-економског савета Републике Србије, Београд;
238. Schneider, F. Buehn, A. Montenegro C.b (2010) *New Estimates for the Shadow Economies all over the World*, World Bank;
239. Snowdon, B. & Vane, H. (2005) *Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar, Cheltenham UK-Northampton USA;
240. Таталовић, С. (2005) Националне мањине у Републици Хрватској, *Политичка мисао*, Vol XXXVIII, (2001.), br. 3, стр. 95–105;
241. Tazeen, F. (2008) *Linking Education Policy to Labor Market Outcomes*, The World Bank, Washington, DC;
242. Treiman, D. & Hartmman, H. (1981) *Woman, work and wages: equal pay for jobs of equal value*, National Academy Press, Washington D.C.;
243. Tsakloglou, P. Papadopoulos, F. (2005) *Social Exclusion in the EU*, European Institute London School of Economics, London;
244. УГС Независност (2006) *Приручник за синдикално преговарање*, Београд
245. UNCTAD (2010) *World Investment Report 2010*, New York and Geneva;
246. UNCTAD (2011) *World Investment Report 2011*, New York and Geneva;
247. UNCTAD (2012) *World Investment Report 2012*, New York and Geneva;
248. UNCTAD (2013) *Handbook Of Statistics*, New York and Geneva;
249. UNDP БиХ (2007) *Извјештај о хуманом развоју за БиХ: Социјална искљученост у БиХ*, Сарајево;
-

250. UNDP (2010) Human Development Report 2010 – The Real Wealth Of Nations: Pathways To Human Development, New York;
251. UNDP (2010a) Напредак у реализацији МИЛЕНИЈСКИХ РАЗВОЈНИХ ЦИЉЕВА у Босни и Херцеговини 2010, Сарајево;
252. UNDP Europe & CIS (2011) Beyond transition towards more inclusive societies, Regional human development report, United Nations Development Programme, Regional Bureau for Europe and CIS, Bratislava;
253. UNDP (2013) Human Development Report 2013 – The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World, New York;
254. UNDP (2013a) Roma and non Roma in the labour market, In Central and South Eastern Europe, New York;
255. UNDP (2014) Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, New York;
256. UNDP БиХ (2010a) Напредак у реализацији миленијумских развојних циљева у БиХ, Сарајево;
257. UNDP БиХ (2013) Напредак у реализацији миленијумских развојних циљева у БиХ, Сарајево;
258. UNDP Хрватска (2006) Неумрежени: Лица социјалне искључености у Хрватској, Извјешће о друштвеном развоју, Загреб;
259. UNDP Хрватска (2006a) Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост, Загреб;
260. UNHCR Хрватска (2011) Мањински повратак у Хрватску – Студија отвореног срца, Загреб;
261. UNICEF Србија (2007) Раскинути ланац искључености, Ромска дјеца у југоисточној Европи, Београд;
262. USAID Србија (2012) Анализа тржишта рада и прогнозирање потреба на тржишту рада у Републици Србији, Београд;
263. Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2007) Стратегија развоја стручног образовања и обуке у Босни и Херцеговини за период 2007. – 2013. године, Сарајево;
-

264. Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2008) Стратешки правци развоја образовања у Босни и Херцеговини са планом имплементирања, 2008.–2015. Сарајево;
265. Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2009) Акциони план Босне и Херцеговине за рјешавање проблема Рома у области запошљавања, стамбеног збрињавања и здравствене заштите, Сарајево;
266. Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2010) Стратегија БиХ за рјешавање проблема Рома, Сарајево;
267. Вијеће Министара Босне и Херцеговине (2010a), Стратегија запошљавања у Босни и Херцеговини 2010-2014., Сарајево;
268. Влада Републике Хрватске (2008) Стратегија развоја сустава струковног образовања у Републици Хрватској 2008. – 2013. Министарство знаности, образовања и шпорта; Загреб;
269. Влада Републике Хрватске (2013) Стратегија образовања, знаности и технологије; Загреб;
270. Влада Републике Хрватске (2013) Економски програм Републике Хрватске 2013, Загреб;
271. Влада Републике Србије (2002) Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица; Београд;
272. Влада Републике Србије (2006) Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији; Београд;
273. Влада Републике Србије (2008) Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање равноправности полова, 2009-2015; Београд;
274. Влада Републике Србије (2009) Стратегија за управљање миграцијама; Београд;
275. Влада Републике Србије (2010), Извјештај о развоју Србије 2010. Београд;
276. Влада Републике Србије (2011) Национална стратегија запошљавања 2011.- 2020, Београд;
277. Влада Републике Србије (2011a) Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2011. до 2014. године; Београд;

278. Влада Републике Србије, Министарство рада, запошљавања, борачких и социјалних питања (2013) Програм достојанственог рада за Републику Србију 2013-2017. године, Београд;
279. Вујовић, М. Николић, Н. Ружић, Б. (2013) Достојанствен рад и сива економија, Фондација центар за демократију, Београд;
280. Western Balkans (2004) Regional review of SMEs policy in the Western Balkans countries, Regional Research Paper under the Specific Grant Agreement RELEX I-2 190202 REG 4-14;
281. World Bank (2013) Doing Business 2013, Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises,
282. World Bank (2013a) Doing Business 2013 - Economy Profile : St. Bosnia and Herzegovina, Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises,
283. World Economic Forum (2012) The Global Competitiveness Report 2012–2013: Geneva;
284. Вукмировић, Д. & Smith Govoni, R. (2008) Студија о животном стандарду: Србија 2002-2007, Републички завод за статистику Србије, Београд;
285. Шкаре, М. (2001) Незапосленост у Хрватској и детеминанте потражње за радом, Ревиија за социјалну политику, год.8. број 1, стр. 19-34, Загреб;
286. Шпорер, Ж. (2003) Концепт друштвене искључености, Друштвена истраживања 13, 1-2, стр. 171-193, Загреб;
287. Шућур, З. (2004) Социјална искљученост: појам, приступ и операционализација, Ревиија за социјалну политику, 1-2, стр. 45-60. Загреб;
-

Слике:

Слика 1. Резултати пословања предузећа.....	5
Слика 2. Крива тражње за радом.....	8
Слика 3. Крива понуде рада.....	9
Слика 4. Одређивање нивоа најамнина пресеком крива понуде и тражње	10
Слика 5. Кејнзијанско тржиште рада	11
Слика 6. Становништво према могућности укључивања на тржиште рада.	16
Слика 7. Концептуални оквир димензија социјалне искључености.....	28
Слика 8. Образовање и „зачарани круг“ социјалне искључености.....	36
Слика 9. Исходи на тржишту рада и процес образовања	38
Слика 10. Лоренз-ова крива и права „потпуне једнакости“	44
Слика 11. Димензије и индикатори HDI до 2010. године.....	48
Слика 12. Обрачун индекса мултидимензионалног сиромаштва (MPI).....	57
Слика 13. Етнички састав БиХ 1991. и 2005. године.....	91
Слика 14. Срби у Хрватској, подаци из пописа 1991. и 2001. године	97
Слика 15. Структура радно способног становништва у БиХ, Србији и Хрватској у 2012. години	170
Слика 16. Индекс развијености људског капитала, 2010.....	265

Графикони:

Графикон 1. Стопа запослености према полу, БиХ, Србија, Хрватска, 2012. год....	73
Графикон 2. Становништво БиХ 15+, према школској спреми, 2012. год.....	78
Графикон 3. Становништво Србије 15+, према школској спреми 2012. год.	81
Графикон 4. Становништво Хрватске 15+, према степену образовања, 2012. год. .	84
Графикон 5. Број повратника у пријератна мјеста становања (у 000).....	92
Графикон 6. Број избјеглих и расељних лица у Србији, 1996-2013. (у 000).....	94
Графикон 7. HDI, 2000-2012.	107
Графикон 8. Три димензије HDI, 2012. год.	108
Графикон 9. Становништво БиХ, према активности, 2012. год.	123
Графикон 10. Број запослених у БиХ према полу (у 000).....	126
Графикон 11. Образовна структура становништва БиХ, према активности и полу	127
Графикон 12. Запослени према групама дјелатности у 2012. год.	129
Графикон 13. Становништво Србије према активности, 2012. год.	133
Графикон 14. Образовна структура радне снаге Србије у 2012. год.	139
Графикон 15. Ниво образовања активних и неактивних лица у 2012. год.....	150
Графикон 16. Стопе незапослености Рома и не-Рома, старости 15-55. 2011. год. .	161
Графикон 17. Образовна структура особа са инвалидитетом у Србији	165
Графикон 18. Образовна структура незапослених особа са инвалидитетом	168
Графикон 19. Стопе незапослености и стопе незапослености за младе.....	174
Графикон 20. Расходи БиХ завода за запошљавање у 2012. год.	197
Графикон 21. Структура остварених расхода НСЗ Србије у 2012. год.	199
Графикон 22. Структура остварених расхода ХЗЗ у 2012. год.....	201
Графикон 23. AROPE показатељ за 2008. и 2012. год.....	205
Графикон 24. Ризик од социјалне искључености у ЕУ за млађе од 16. година.	208
Графикон 25. AROPE за младе у ЕУ, 2008 и 2012. год.	210
Графикон 26. AROPE за популацију 16-65 година у ЕУ (у 000).....	211
Графикон 27. AROPE за популацију 16-65 година у ЕУ (%).	212
Графикон 28. AROPE за старије становнике ЕУ (%)	213
Графикон 29. Незапослена лица у земљама ЕУ27 (у 000)	223
Графикон 30. Стопе незапослености за поједине категорије становника 2008-2012.	227
Графикон 31. Издвајања за активне и пасивне мјере (%БДП) 2008-2012.	233
Графикон 32. Издвајања за ПТР у 2012. год. (%)	236
Графикон 33. Издвајања за ПТР у 2012. год. (%)	236
Графикон 34. Партиципанти у АПТР, 2008-2012.	239
Графикон 35. Партиципанти у АПТР, 2008-2012.	239
Графикон 36. Број корисника накнада у периоду 2008-2012.	240
Графикон 37. Број корисника накнада у периоду 2008-2012.	241
Графикон 38. Издвајања за социјалну заштиту по кориснику у 2012. год.	247
Графикон 39. Стопа партиципације у доживотном учењу (%), 2012. год.	263
Графикон 40. Пружаоци неформалног образовања и обуке, ЕУ27, 2011. год.....	264
Графикон 41. Број лица укључених у програме АПТР у Србији, 2012. год.	282

Табеле:

Табела 1. Димензије и индикатори социјалне искључености	30
Табела 2. Типологија социјалне искључености	32
Табела 3. Међународно дефинисане вриједности показатеља за обрачун HDI	49
Табела 4. Вриједност појединачних индикатора за обрачун HDI од 2010. год.	50
Табела 5. Лакен индикатори и димензија коју прате	54
Табела 6. OECD индикатори благостања	56
Табела 7. Етничка структура становништва Србије, 2002. и 2011. год.	66
Табела 8. Национална структура становништва Хрватске	69
Табела 9. Показатељи радне активности према полу у 2012. год.	72
Табела 10. Ромско становништво у Србији према школској спреми (%)	82
Табела 11. Незапослене особе са инвалидитетом у 2012. год.	102
Табела 12. Индекс хуманог развоја 2000-2012.....	106
Табела 13. Мултидимензиони индекс сиромаштва, компоненте индекса	109
Табела 14. СДИ у БиХ, Србији и Хрватској, 2007-2012. (мил. долара).....	115
Табела 15. Привредни раст БиХ, 2006-2012.....	119
Табела 16. БДП, 2008-2012.	120
Табела 17. Показатељи активност становништва БиХ, 2006.-2012.	122
Табела 18. Показатељи активности становништва, по ентитетима и за БД БиХ	125
Табела 19. Секторска структура запослених БиХ (%)	130
Табела 20. Привредни раст Србије, 2000-2012.	131
Табела 21. Становништво Србије према активности, 2006-2012. (у 000)	132
Табела 22. Показатељи активности становништва за период 2006-2012.....	133
Табела 23. Стопе активности радно способног становништва Србије.....	135
Табела 24. Секторска структура запослених, у %.	137
Табела 25. Економски индикатори за Хрватску, 2006-2012.	141
Табела 26. Радно способно становништво Хрватске 2006-2012. (у 000).....	143
Табела 27. Мјере активности радно способног становништва Хрватске, 2006-2012.	144
Табела 28. Становништво старости од 15 до 64 године Хрватске, 2006-2012.....	146
Табела 29. Запосленост по секторима Хрватске, 2006-2012.....	148
Табела 30. Незапослене особе у Хрватској према нивоу образовања, 2008-2012..	149
Табела 31. Мјере активности становништва радног узраста, 2012. год.	152
Табела 32. Незапослене особе са инвалидитетом у периоду 2009-2012.	164
Табела 33. Незапослена и запослена лица са инвалидитетом, 2008-2012.....	166
Табела 34. Особе са инвалидитетом према нивоу образовања, 2008-2012.	167
Табела 35. Мјере активности младих према полу, 2008-2012.	171
Табела 36. Особе са инвалидитетом, дужина чекања на посао 2008-2012.....	177
Табела 37. Стопе дугорочне незапослености младих, 2008-2012. (%)	177
Табела 38. Трајање незапослености младих у Србији и Хрватској, 2008-2012.	178
Табела 39. Расподјела основних функција јавних служби за запошљавање БиХ ..	182
Табела 40. Структура расхода завода за запошљавање у 2012. год.	195
Табела 41. Корисници накнаде за незапосленост, 2008-2012. (децембар).....	198
Табела 42. Корисници накнаде за незапосленост у Србији, 2008-2012.....	200
Табела 43. Под ризиком од спада у сиромаштво ЕУ (AROPE, %), 2008-2012	206
Табела 44. Синдикално чланство у развијеним земљама, 2006. год.	218
Табела 45. Опорезивање рада у развијеним земљама, 2006. год.	220
Табела 46. Показатељи незапослености у ЕУ27, 2008. и 2012.	225

Табела 47. Мјере АПТР и категорије којима су намијењене.....	232
Табела 48. Средства за све мјере тржишта рада ЕУ у 2012. години у мил. евра....	234
Табела 49. Корисници социјалне заштите у БиХ, Србији и Хрватској, 2012. год..	251
Табела 50. Показатељи тржишта рада становништва радног узраста (15–64)	260
Табела 51. АПТР у РС, 2010-2012.	277
Табела 52. АПТР у ФБиХ, 2010-2012.	278
Табела 53. Програми АПТР у БД БиХ, 2011. и 2012. год.	279
Табела 54. Број лица укључених у програме АПТР у Србији, 2012. год.	281
Табела 55. Број запослених лица, укључених у програме АПТР у 2012. год.	283
Табела 56. Средства за мјере АПТР у Србији, 2008-2012.	283
Табела 57. АПТР у Хрватској, 2010-2012.	284
Табела 58. Програми АПТР у Хрватској, новоукључени у 2012. год.	285
Табела 59. Ефикасност мјера АПТР у РС, 2012. год.	299
Табела 60. Планирано и остварено запошљавање у 2012. год. (%)	302
Табела 61. Учесници у мјерама обуке за активно тражење посла, 2012. год.	303
Табела 62. Категорије партиципаната укључене у мјере суфинансирања у Србији, 2012. год.	304
Табела 63. Успјешност појединих категорија незапослених укључених у мјере обуке, 2012. год.	306
Табела 64. Успјешност појединих категорија незапослених укључених у мјере суфинансирања у Србији, 2012. год.	308
Табела 65. Ефикасност мјера обуке у Србији, 2012. год.	311
Табела 66. Статус на тржишту рада на крају 2013. године, незапослених који су били укључени у мјере у 2012. год.	312
Табела 67. Ефикасност појединих мјера суфинансирања у Србији, 2012. год.	313
Табела 68. Статус партиципаната на тржишту рада дец. 2013. год.	315
Табела 69. Партиципанти у мјерама АПТР у Хрватској, 2012. год.	317
Табела 70. Ефикасност мјера суфинансирања запошљавања у Хрватској, 2012. год.	319

Биографија аутора

Велинка Томић је рођена 1975. године у Грачаници, Босна и Херцеговина. Гимназију, језичко-преводиачког смјера завршила у Београду са Вуковом дипломом.

Економски факултет у Београду завршила 2000. године. На поменутом факултету, исте године, уписала постдипломски курс Међународна економија. Априла 2007. године одбранила магистарску тезу: „Сиромаштво у условима транзиције - Искуства Источне Европе и Босне и Херцеговине“, пред комисијом у саставу проф. др Биљана Јовановић Гавриловић, проф. др Јуриј Бајец и проф. др Богдан Илић.

Од 2000. године до 2004. године радила као професор економске групе предмета у СШЦ „Петрово“ у Петрову. Године 2004. и 2005. радила као стручни сарадник - асистент на Вишој техничкој школи и Саобраћајном факултету у Добоју.

Од 2007. до 2014. године била је Стручни сарадник за квалитет услуге и заштиту купаца у Регулаторној комисији за енергетику Републике Српске, у Требињу. Од 2014. године ради као шеф административно-финансијског сектора у Регулаторној комисији за енергетику Републике Српске. Објавила више радова на тему сиромаштва и социјалне искључености. Говори енглески и руски језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Велинка Томић
број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ - КОМПАРАТИВНА
АНАЛИЗА НА ПРИМЈЕРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 26.06.2015. год.

Велинка Томић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Велинка Томић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ -

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ПРИМЈЕРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ

Ментор проф. др Биљана Јовановић Гавриловић

Потписани/а Велинка Томић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 26.06.2015. год.

Велинка Томић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ТРЖИШТЕ РАДА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ - КОМПАРАТИВНА
АНАЛИЗА НА ПРИМЈЕРУ БИХ, СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 26. 06. 2015. год.

Велимир Ђокић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.